

შემაჯავებელი

119

ТРУДЫ

03609034 886608433303 63403

СЕРИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Тбилисский государственный университет

შ რ ო მ ე ბ ი Т Р У Д Ы

119

იურიდიულ მეცნიერებათა სერია

СЕРИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

IV

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

თბილისი

1967

ТБИЛИСИ

მიძღვნილია პროფესორ ალექსანდრე ვახეიშვილის
დაბადების 80 წლისთავისადმი

Посвящается 80-летию со дня рождения профессора
А. К. Вачейшвили

და ი ბ ე ჯ დ ა *

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
იურიდიული ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოს
დადგენილებით

*

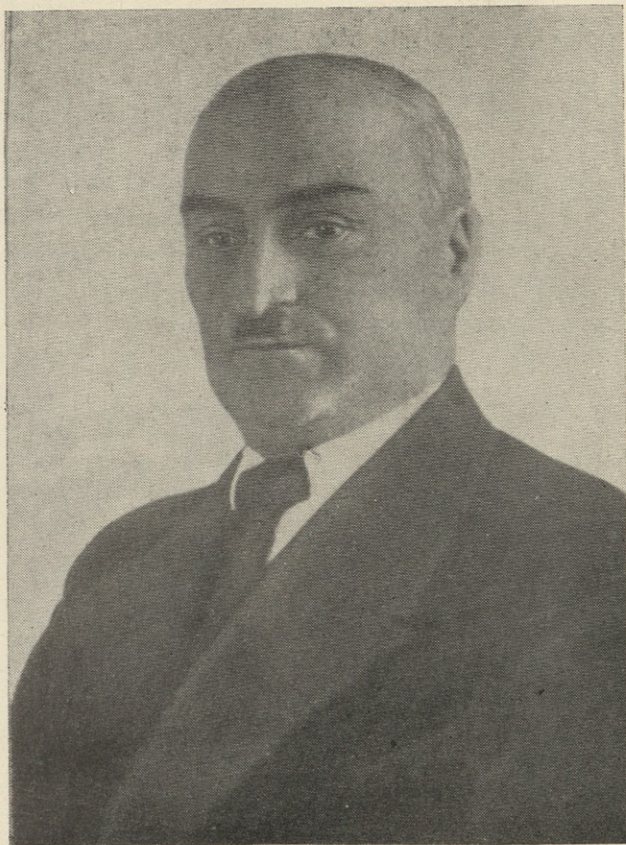
სარედაქციო კოლეგია

პროფ. ს. მ. ჯორბენაძე (რედაქტორი)
პროფ. ბ. ზ. ფურცხვანიძე
პროფ. ლ. ა. ალექსიძე
პროფ. გ. ზ. ინწკირველი
დოც. ვ. ვ. აბაშმაძე

*

იურიდიულ მეცნიერებათა სერით გამოქვეყნებულია თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების შემდეგი ტომები: 79 (I), 89 (II), 94 (III).

*В серии юридических наук вышли в свет
следующие тома Трудов Тбилисского государственного университета:
79 (I), 89 (II), 94 (III).*

ალექსანდრე ვაჩეიშვილი
(1886 — 1964)

პროფესორ ალექსანდრე ვაჩეიშვილის ხსოვნას

მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის პროფ. ალექსანდრე ვაჩეიშვილის დაკარგვა დიდი დანაკლისია ქართული იურიდიული მეცნიერებისათვის. 42 წლის მანძილზე იგი ფრიად ნაყოფიერ სამეცნიერო და პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ჩვენს უნივერსიტეტში, 32 წლის განმავლობაში კი უცვლელად ხელმძღვანელობდა სისხლის სამართლის კათედრას. მის კალამს ეკუთვნის 50-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი, რომელთაგან 10 ცალკე წიგნებად არის გამოცემული.

მისი ცნობილი ნაშრომები სისხლის სამართლის, სისხლის სამართლის პროცესისა და ქართული სამართლის ისტორიის დარგში დიდხანს შეინარჩუნებენ სამეცნიერო ღირებულებას. მნიშვნელოვანია მისი დამსახურება ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიის დამუშავებისა და დადგენის საქმეშიც.

ალექსანდრე ვაჩეიშვილი იურიდიული განათლების ერთ-ერთი ფუძემდებელია საქართველოში.

თავისი ხანგრძლივი პედაგოგიური მუშაობის პერიოდში მან იურიდიულ მეცნიერებათა კურსის მთელი ციკლი წაიკითხა უნივერსიტეტში. სხვადასხვა დროს იგი კითხულობდა სოციოლოგიის, სამართლის ზოგადი თეორიის, სისხლის სამართლის, სისხლის სამართლის პროცესისა და რომის სამართლის ისტორიის კურსებს. ოთხი ათეული წლის განმავლობაში მან აღზარდა იურისტების მთელი პლეადა, რომელიც გულმოდგინედ ემსახურება მართლმსაჯულების საპატიო საქმეს.

არავის ჩვენი მასწავლებლებიდან ქართული იურიდიული მეცნიერების განვითარებისა და იურისტთა კადრების აღზრდისათვის იმდენი არ გაუკეთებია, რამდენიც ალექსანდრე ვაჩეიშვილმა გააკეთა.

პატივცემული ალექსანდრე ფრიად ერუდირებული, დიდად განსწავლული და მაღალკულტურული ადამიანი იყო. თავისუფლად ფლობდა რა ევროპულ ენებს, იგი ორიგინალში იცნობდა ევროპის ხალხთა ისტორიას, ლიტერატურასა და ხელოვნებას. 60 წლის ასაკში მან სპარსული ენაც შეისწავლა. მისი მდიდარი ბიბლიოთეკა, რომელიც ქალბატონმა მარიამმა უნივერსიტეტს შემოსწირა, ბევრ უნიკალურ წიგნს შეიცავს. იგი სარკეა ჩვენი მეცნიერის ღრმა განსწავლულობისა, მისი ფართო კულტურული პროფილისა.

ბავშვობის, ყრმობისა და ჭაბუკობის წლები მან ყოველმხრივ უზრუნველყოფილ ცხოვრებასა და ბეჯით სწავლაში გაატარა. მეცნიერების საფუძვლებს ევროპაში დაეუფლა. ოდესის უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ქართველოლოგიის მამამთავრისა და დედაუნივერსიტეტის დამაარსებლის ბატონ ივანეს მოწვევით გათავისუფლებულ სამშობლოს და მის უნივერსიტეტს მოაშურა. მშვიდად და უდრტვინველად, ღირსეულად და სასახელოდ ეწეოდა იგი მეცნიერების მძიმე უღელს.

სწორად განიკითხეთ და სწორად განიკითხულ იქნებითო, ამბობდნენ ჩვენსა წინაპრები. ნამდვილი მასწავლებელი, რა რანგისა და რა ტალანტისაც არ უნდა იყოს იგი, მოწაფის სულიერი მამა და მოძღვარია, გონების გამსხნელი და ნებისყოფის გამომწრთობია; სულისა და ზნეობის აღმზრდელია; ცოდნის, სიკეთისა და სიყვარულის მთესველია. ამიტომაც ჩვენი მწიგნობართუხუცესები ძველთაგან გვასწავლიდნენ და გვარიგებდნენ: «მორჩილ, გამგონე და მოსიყვარულე იყვნით მოძღუართა თქვენთა, რამეთუ არა არს მოწაფე უფროჲს მოძღვრისა თვისისა».

ამიტომ ამაგდარი და ღვაწლმოსილი მასწავლებლის კეთილი მოგონება ყოველი მომდევნო თაობის უმაღლეს ზნეობრივ მოვალეობას შეადგენს.

ალექსანდრე ვაჩიშვილს სიცოცხლეში არ ღირსებია მისი ღვაწლის საზეიმო აღნიშვნა. მისი პაროვნებისათვის უცხო იყო განდიდების ყოველგვარი რეკლამა. იგი დამსახურებულ ქება-დიდებასაც ერიდებოდა ხოლმე. ამიტომ იყო, რომ მან მისთვის დამახასიათებელი მოკრძალებით უარი თქვა დაბადების 60 და 70 წლისთავეების საზეიმო აღნიშვნაზე. ხოლო 75 წლისთავეზე, როცა მთავრობის უმაღლესი ჯილდო — ლენინის ორდენი მიიღო, მადლიერების გრძნობით აღვსილი, იუბილეს გამართვაზე მაინც არ დათანხმდა. ამით მან თავმდაბლობის იშვიათი მაგალითი გვიჩვენა.

*

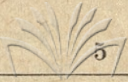
* * *

1964 წლის 31 ივლისი, ბორჯომი, ლიკანი, პროფკავშირების სანატორიუმი. ოპერაციის შემდეგ ალექსანდრე აქ ისვენებს თავისი ოჯახით. მისი ოთახის აივანზე ვზივართ და ტკბილად ვსაუბრობთ. რაღაც განსაკუთრებულ სიხარულს განიცდის, უჩვეულო სითბოთი და სიყვარულით ლაპარაკობს შეილებსა და შეილიშვილებზე, ჩვენს მასაზრდოებელ დედაზე — უნივერსიტეტზე; იგონებს თავის ბავშვობას, ქუთაისში გატარებულ წლებს, სკოლის მეგობრებს, მშობლიურ სოფელს ვუთუ რს; ნატრობს, ნეტავ ერთხელ კიდევ მანახვავო. ბევრი ვისაუბრეთ, ბევრი ვიცინეთ. დღის 1 საათზე დავემშვიდობე, მთხოვა: ხვალ საგზური მითადება, ამ პაპანება სიცხეში თბილისში რა ჩამიყვანს, თუ ვინმეს იცნობ, დამეხმარე 25 აგვისტომდე საგზური გამიგრძელონო. დახმარება აღეუთქვი, საგზურიც გაუგრძელეს.

მაგრამ... «სცთების და სცთების სიკვდილსა ვინ არ მოელის წამისად». საღამოს 7 საათზე უეცრად ცუდად ვახდა, გულმა უმტყუნა, მეორე სართულის კიბის მოაჯირს მიეყრდნო, ძლივს თავის ოთახამდე მიადწია, «ექიმო» — აღმოსდა; ექიმიც წამსვე გაჩნდა, მაგრამ ალექსანდრე უკვე აღესრულა. იმავე ღამეს თბილისიდან მისი ორი ვაჟი ჩამოვიდა, ცხედარი წამოასვენეს. 5 აგვისტოს მისი პატიოსანი ნეშტი დიდუბის წმინდა მიწამ მიიბარა.

სიცოცხლეც ღირსეული და სიკვდილიც ტკბილი ჰქონდა ალექსანდრე ვაჩიშვილს. მას შეეძლო ეთქვა: «მიღწვიან, მომიგონებენ, დაპლოცვენ, მოვეგონებო». მაგრამ ტყუილად როდი თქმულა: «საწუთრო ნაცვლად გვატირებს, რაც ოდენ გავვიცინია...»

ოთხი თვეც არ ვასულა, რომ მის ოჯახში საშინელი ტრადედია დატრიალდა. რისხვით მობრუნდა ბორბალი მათზედა ცისა შეიღისა. 21 ნოემბერს, გარდაცვლილი ბიძის წლისთავეზე გურიასი მიმავალი ალექსანდრეს ორი ვაჟი — გივი და კოტე,

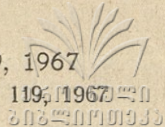
ავტომობილის კატასტროფაში მოხვდნენ. შემზარავი სურათი გადაიღო. მანქანის მძღველის შემდეგ ალექსანდრემ კვლავ თავი შეივიწროვა შეილებისათვის, ისინი გულში ჩაიკრა და სამუდამოდ გვერდში მოიწვინა.

სასწაულებრივად აღსრულდა შოთას ბრძნული სიტყვები:

«საწუთრო კაცსა ყოველსა ვითა ტაროსი უხვდების,
ზოგჯერ მზეა და ოდესმე ცა რისხვით მოუქუნდების».

მოისრა ორი თაობა. მესამე თაობიდან სამი ახლადამოწვერილი ჯეჯილი დარჩა. იხაროს თავთავმან ნორჩი ჯეჯილისამ, რათა საუკუნოდ არ განქარდეს ძვირფასი ალექსანდრეს მემკვიდრეთა კვალი.

ი. დოლიძე

ბ. ინჟირველი

იურიდიული მეცნიერება ახალი ამოცანების წინაშე

ჩვენი რესპუბლიკის მეცნიერი და პრაქტიკოსი იურისტებისათვის, ისევე, როგორც საბჭოთა იურისპრუდენციის ყოველი მუშაკისათვის, საპროგრამო მნიშვნელობა აქვს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1964 წლის ივნისის თვეში მიღებულ დადგენილებას „იურიდიული მეცნიერების შემდგომი განვითარებისა და ჩვენს ქვეყანაში იურიდიული განათლების გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ“. ამავე საკითხზე საქართველოს კპ ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო სათანადო დადგენილება, რომელშიც, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებიდან გამომდინარე, ასახულია რესპუბლიკაში არსებული მდგომარეობა და განსაზღვრულია კონკრეტული ღონისძიებანი ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად.

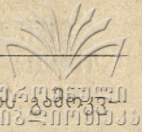
დასახელებულ დადგენილებებში, უპირველეს ყოვლისა, განსაზღვრულია იურიდიული მეცნიერების განვითარების პერსპექტივები, მოცემულია ძირითადი პრობლემები, რომლებიც საბჭოთა იურისტების კვლევის საგანი უნდა გახდეს. ეს პრობლემები — კვლევის ძირითადი მიმართულებები, პირობითად შეიძლება ოთხ ჯგუფად დაიყოს:

პირველი — სოციალისტური სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების, სოციალისტური დემოკრატიის გაშლისა და გაფართოების, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების როლის გაძლიერების, სახელმწიფო აპარატის ორგანიზაციისა და საქმიანობის სრულყოფის, სახელმწიფო მმართველობის მეცნიერული საფუძვლების, კომუნისტური თვითმმართველობის განვითარების პრობლემები;

მეორე — სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელობის, საწარმოთა და ორგანიზაციათა სამეურნეო საქმიანობის სამართლებრივი რეგულირების, სოციალისტური მართლწესრიგისა და კანონიერების უზრუნველყოფის, დანაშაულობათა თავიდან აცილებისა და აღმოფხვრის, მათ წარმოშობ მიზეზთა მოსპობის პრობლემები;

მესამე — საერთაშორისო ურთიერთობის, მსოფლიო სოციალისტური სისტემის განვითარების, მშვიდობისა და მშვიდობიანი თანაარსებობისათვის ბრძოლის სამართლებრივი საკითხები;

მეოთხე — საბჭოთა იურისტების სამეცნიერო საქმიანობა უნდა ემსახუ-

რებოდეს აგრეთვე საბჭოთა კონსტიტუციის თეორიული საფუძვლები, სახელმწიფოს კანონმდებლობის კოდიფიკაციასა და სისტემატიზაციას.

ყველა დასახელებული პრობლემის გადაჭრა ჩვენი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს განვითარების დღევანდელი დღის მოთხოვნებითაა ნაპარნახევი, კომუნისტური მშენებლობის ამოცანებითაა განპირობებული და, არსებითად, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამით არის გათვალისწინებული.

აღსანიშნავია, რომ ამ პრობლემათა ნაწილზე უკვე მუშაობდნენ და მუშაობენ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტისა და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამართლის სექტორის — რესპუბლიკის ამ ორი იურიდიული სამეცნიერო ცენტრის თანამშრომლები. მაგრამ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებაში დასახელებულ ყველა პრობლემაზე ერთდროულად მუშაობა შეუძლებელია რესპუბლიკაში სამეცნიერო კადრების შედარებითი სიმცირის გამო. დადგენილებაში დასახულია იურიდიული მეცნიერების განვითარების მთავარი მიმართულებანი მთელი ქვეყნის მასშტაბით. ცხადია, სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრები თავიანთ კვლევის ობიექტებად აირჩევენ მხოლოდ გარკვეულ პრობლემებსა და საკითხებს. ყოველ შემთხვევაში, ამიერიდან სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობისა და საგამომცემლო გეგმები უშუალოდ უნდა პასუხობდნენ დადგენილების მოთხოვნებს. გეგმების შემუშავებისა და მათი შესრულების პროცესში დიდი მნიშვნელობა აქვს სამეცნიერო მუშაობის კოორდინაციას. უკანასკნელ დრომდე ამ საქმის მოუწესრიგებლობა ჩვენი მუშაობის მნიშვნელოვან ნაკლოვან მხარეს წარმოადგენს, რაზეც სამართლიანად მიუთითა საქართველოს კპ ცენტრალურმა კომიტეტმა. ამჟამად უკვე გადადგმულია გარკვეული ნაბიჯები, პირველ ყოვლისა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტსა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სამართლის სექტორს შორის სამეცნიერო მუშაობის კოორდინაციის დასამყარებლად. ამ მიზნით აკადემიის პრეზიდიუმმა შექმნა „საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის“ პრობლემის საკავშირო სამეცნიერო საბჭოს საქართველოს სექცია, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ: აკადემიიდან — პროფ. თ. წერეთელი (საკოორდინაციო საბჭოს თავმჯდომარე), პროფ. ი. დოლიძე, დოც. გ. ჟვანია, დოც. თ. ლილუაშვილი, დოც. დ. ფურცელაძე. უნივერსიტეტიდან — პროფ. ს. ჯორბენაძე, პროფ. ი. სურგულაძე, პროფ. გ. ინწკიორველი, პროფ. ბ. ფურცხვანიძე, დოც. ა. კარანაძე, გ. მაისურაძე (უმალ. სასამ. თავმჯდომარე), პ. ბერძენიშვილი (რესპუბლიკის პროკურორი), მ. ლომიძე (იურიდ. კომისიის თავმჯდომარე), გ. სოგორაშვილი (საზ. წესრიგის დაც. სამინისტროდან). საბჭო უკვე შეუდგა საქმიანობას და შეიმუშავა 1966-70 წლების სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის თემატიკა.

ქართველ იურისტ-მეცნიერთა მიერ თავიანთი კვლევითი მუშაობის თემების შერჩევასთან დაკავშირებით, რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას ისტორიული ხასიათის თემატიკაზე, სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის საკითხების შესწავლასა და კვლევით მუშაობაზე ამ დარგში. ის გარემოება, რომ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება განსაზღვრავს თეორიული იურისპრუდენციის მთავარ მიმართულებებს თანამედროვე პირობებში, სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს საერთოდ საჭირო აღარ იყოს ისტორიული ხასიათის თემების

დამუშავება. ჯერ-ერთი, სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია იურიდიულ მეცნიერების ერთ-ერთი დარგია, რომელსაც, ისევე როგორც ყველა სხვა დარგს, ესაჭიროება განვითარება და გაღრმავება. გარდა ამისა, სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია სასწავლო დისციპლინაა, რომელსაც, თავისი სპეციალისტები ჰყავს და ისინი სწორედ ამ დარგში უნდა აწარმოებდნენ კვლევით მუშაობას. მათი ლექციები უნდა იკითხებოდეს მაღალ დონეზე და მათ უნდა შეადგინონ სახელმძღვანელოები და დამხმარე სახელმძღვანელოები. დაბოლოს, საქართველოს სახელმწიფოს და სამართლის ისტორიის საკითხები თუ საქართველოში არ დამუშავდება, ამ საქმის გაკეთებას სათანადო დონეზე სხვაგან ხომ ვერსად ვერ შეძლებენ.

ყოველივე აღნიშნულის გამო ქართველ მეცნიერ-იურისტთა საკვლევი თემატიკა მოიცავდა და უნდა მოიცავდეს ისტორიულ საკითხებსაც, მაგრამ ისტორიული თემებით ზედმეტად გატაცებას არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ჰქონდეს ადგილი, თანაც უფრო მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის საბჭოთა პერიოდს და არა ძველ ეპოქებს.

ერთ-ერთი ნაკლი, რომელიც საბჭოთა იურიდიულ მეცნიერებას ახასიათებს და ქართველ იურისტთა მუშაობასაც ეხება, ისაა, რომ ხშირად არ მყარდება შემოქმედებითი კონტაქტები სხვა საზოგადოებრივი მეცნიერებების წარმომადგენლებთან, არ ხდება მათთან ერთად საერთო პრობლემების შესწავლა.

მართალია, ზოგი რამ ამ მიმართულებით კეთდება. მაგალითად, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორის ბ. ხარაზიშვილის მონაგრაფიაში „დამნაშავის ქცევის მოტივის საკითხები საბჭოთა სამართალში“ გამოყენებულია ფსიქოლოგიის მეცნიერების მონაცემები; პროფესორ თ. წერეთლის ცნობილი ნაშრომი „მიზეზობრივი კავშირი სისხლის სამართალში“ დიალექტიკური მატერიალიზმის დებულებების იურისპრუდენციასთან დაკავშირების სანიმუშო მაგალითია; იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორის ს. ჯორბენაძის წიგნი „სახელმწიფო სოციალისტური საკუთრების წარმოშობა და განვითარება სსრ კავშირში“ ეკონომიური მეცნიერების საკვანძო პრობლემების დრმა შესწავლის გარეშე არ შეიძლება დაწერილიყო; ქართველ ფილოსოფოსებთან ერთად ჩვენ მონაწილეობა მივიღეთ ისტორიული მატერიალიზმის სახელმძღვანელოს შედგენაში. მაგრამ ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, საკმარისი არ არის. კონტაქტები მონათესავე დარგების წარმომადგენლებთან უფრო მჭიდრო და სისტემატური უნდა იყოს.

მეცნიერების განვითარების ინტერესები მოითხოვენ აგრეთვე შემოქმედებითი დისკუსიების მოწყობას, მსჯელობას სადავო საკითხების გარეშე, განსაკუთრებით კრიტიკისა და თვითკრიტიკის განვითარებას. ამ მხრივ ჩვენთან ჯერჯერობით ბევრია გასაკეთებელი. მართალია, ფაქულტეტზე სისტემატურად ეწყობა გამოსული იურიდიული ლიტერატურის განხილვა, ხშირად იბეჭდება რეცენზიები ქართველ მეცნიერ-იურისტთა მიერ გამოქვეყნებულ შრომებზე, ტარდება სამეცნიერო სესიები და თეორიული კონფერენციები, მაგრამ მეცნიერული კრიტიკა ყოველთვის ვერ დგას სათანადო სიმაღლეზე, ფართო ხასიათის დისკუსიები თითქმის არ მოწყობილა, ქართველ მეცნიერ-იურისტებს ბევრ აქტუალურ საკითხზე არ გამოუთქვამთ საკუთარი შეხედულება.

საერთოდ კი, მიუხედავად გარკვეული ნაკლოვანებებისა, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ უკანასკნელ წლებში საქართველოში იურიდიული მეც-

ნიერების განვითარების დონე მნიშვნელოვნად ამაღლდა. ამაზე განსაკუთრებით ნათლად მეტყველებს ორი გარემოება.

პირველი — ქართველ იურისტთა ბეჭდვითი პროდუქციის სწრაფი ზრდა. როგორც საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ზემოთ მითითებულ დადგენილებაშია აღნიშნული, ამ პროდუქციის საერთო მოცულობა უკანასკნელი წლების მანძილზე 500 ნაბეჭდ თაბახს აღემატება. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი მონოგრაფიები: ალ. ვაჩიშვილის „ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან“, თ. წერეთლის „მიზეზობრივი კავშირი სისხლის სამართალში“, ი. დოლიძის „ძველი ქართული სამართალი“, გრ. ერემოვის „საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციის განვითარების ეტაპები“, ივ. სურგულაძის „ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიიდან“, ბ. ფურცხვანიძის „დანაშაული სიცრუისა და ჯანმრთელობის წინააღმდეგ“, ს. ჯორბენაძის „სახელმწიფო სოციალისტური საკუთრების წარმოშობა და განვითარება სსრ კავშირში“, ბ. ხარაზიშვილის „დამნაშავის ქცევის მოტივის საკითხები საბჭოთა სამართალში“, გ. ყვანიას „სახელმწიფოს ნეიტრალიტეტი“, ვ. მაყაშვილის „სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა გაუფრთხილებლობისათვის“, ნ. ლომსაძის „ბუნების დაცვის სამართლებრივი რეგულირება საქართველოში“, ე. ნეიძის „შრომის დისციპლინის რეგულირების არსი და მეთოდები სსრ კავშირში“, ი. ფუტყარაძის „ქართველ მთიელთა სამართლის ისტორიისათვის“, თ. ცაგურიას „სამოქალაქო პასუხისმგებლობა მუშაკის დაშავების ან სიკვდილისათვის“, დ. ფურცელაძის „სამართალი ბატონიშვილის დავითისა“, ა. მენაბდის „საბჭოთა სახელმწიფო აპარატი და მისი შემდგომი სრულყოფის საკითხები“, თ. ლილუაშვილის „მტკიცების საგანი და ტვირთი საბჭოთა სამოქალაქო სამართლის პროცესში“, ს. ჯაფარიძის „საბჭოთა მემკვიდრეობის სამართალი“, გ. ტყეშელაძის „პასუხისმგებლობა დანაშაულთა ერთობლიობისათვის“, გ. ნადარეიშვილის „ქართული სამართლებრივი კულტურის ზოგიერთი საკითხი XI-XII სს. საქართველოში“, ლ. ალექსიძის „საქართველოს ურთიერთობა რუსეთთან XVI-XVIII სს. (საერთაშორისო-სამართლებრივი გამოკვლევა)“, ა. ფალიაშვილის (ს. ბოროდინთან თანაავტორობით) „სასამართლო ექსპერტიზის თეორიისა და პრაქტიკის საკითხები“.

ქართულ ენაზე შეიქმნა აგრეთვე სახელმძღვანელოები და დამხმარე სახელმძღვანელოები იურიდიული მეცნიერების სხვადასხვა დარგში. მაგალითად, ბ. ხარაზიშვილის „კრიმინალისტიკა“ (1954 წ.), ს. ჯორბენაძის „საბჭოთა საოჯახო სამართალი“ (1957 წ.), ბ. ფურცხვანიძის „საბჭოთა სისხლის სამართლის პროცესი“ (1963 წ.), გ. ინწკირველის „სახელმწიფოსა და სამართლის თეორია“ (1962 და 1964 წწ.), ა. კარანაძის „საზღვარგარეთის სოციალისტური ქვეყნების სახელმწიფო სამართალი“ (1964), გრ. ერემოვის „საბჭოთა ადმინისტრაციული სამართალი“ (გადაცემულია დასაბეჭდად), ბ. ფურცხვანიძის „სისხლის სამართლის განსაკუთრებული ნაწილი“ (1966), ბ. ხარაზიშვილის „სასამართლოსა და პროკურატურის ორგანიზაცია სსრ კავშირში“ (გადაცემულია დასაბეჭდად).

მართალია, დასახელებული სახელმძღვანელოები და დამხმარე სახელმძღვანელოები დაზღვეული არ არის ნაკლოვანებებისაგან, მაგრამ ამის გამო არ

შეიძლება ისეთი ნიჰილისტური დასკვნის გაკეთება, თითქოს ქართულ საზოგადოებაში ორიგინალური სახელმძღვანელოების შექმნის ნაცვლად უნდა შევუდგეთ რუსულ ენაზე გამოცემული სასწავლო ლიტერატურის თარგმნას. საქართველოში იურიდიული მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონე და იურიდიული სამეცნიერო კადრების დღევანდელი შემადგენლობა საფუძველს არ გვაძლევს ჩვენი რესპუბლიკის იურიდიული მეცნიერება დავუპირისპიროთ რუსულ იურიისპრუდენციას, როგორც ჩამორჩენილი — მოწინავეს.

ქართველ იურისტთა სამეცნიერო პროდუქციის ზრდას ხელი შეუწყო ისეთი პერიოდული ბეჭდვითი ორგანოების გამოსვლამ, როგორცაა „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, იურიდიულ მეცნიერებათა სერია“ და ჟურნალი „საბჭოთა სამართალი“.

ქართველ იურისტთა სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის შედეგები ხშირად არ არის ცნობილი რესპუბლიკის გარეთ, ვინაიდან მათი გამოყენების სფერო შემოფარგლულია ქართული ენის მცოდნე პირებით. ამიტომ, სავსებით დროული და მიზანშეწონილი იქნება უფრო მეტი რაოდენობით გამოიცეს რუსულად ისეთი შრომები, რომელთა თემატიკას საკავშირო მნიშვნელობა აქვს და რომლებსაც, შესაძლებელია, გამოხმაურება ექნება ჩვენი რესპუბლიკის გარეთ, საბჭოთა იურისტების ფართო წრეებში.

მეორე გარემოება, რომელიც რესპუბლიკაში იურიდიული მეცნიერების განვითარების მაღალ დონეზე მეტყველებს, არის მეცნიერ მუშაკთა კვალიფიკაციის ამაღლება. ომის შემდგომი წლების მანძილზე სადოქტორო დისერტაციები დაიცვეს თ. წერეთელმა, ი. დოლოძემ, ბ. ფურცხვანიძემ, გ. ერემოვმა, ლ. ალექსიძემ, ს. ჯორბენაძემ, ბ. ხარაზიშვილმა, გ. ინწკირველმა, იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მქონე პირთა რაოდენობა საქართველოში კი უკვე დაახლოებით სამი ათეულია. იურიდიული ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭო, რომელშიც საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამართლის სექტორის წამყვანი თანამშრომლები და ზოგიერთი პრაქტიკული მუშაკიც შედის, ამჟამად ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრი სამეცნიერო საბჭოა სსრ კავშირის უმაღლესი სასწავლებლების იურიდიულ სამეცნიერო საბჭოებს შორის, მოსკოვისა და ლენინგრადის უნივერსიტეტების იურიდიული ფაკულტეტების შემდეგ.

აქვე შეიძლება აღინიშნოს სამეცნიერო კადრების მომზადების საქმეში არსებული ნაკლიც, იურიდიული ფაკულტეტის ასპირანტურაში მისაღებ პირთა შერჩევის საკითხის მოუწერსივებლობა. კერძოდ, უკანასკნელ დროს ფაკულტეტზე ასპირანტების მიღება ხდება უმთავრესად დაუსწრებელ ასპირანტურაში, სადაც ხშირად ისეთი პირები ჩაირიცხებიან ხოლმე, რომლებიც ვერ ამყდვენ ბენ მიდრეკილებას სამეცნიერო-კვლევითი და პედაგოგიური მუშაობისადმი, სათანადო დროს არ ანდომებენ საკუთარი ცოდნის გაღრმავებას, დროზე ვერ ამზადებენ დისერტაციებს, და ამიტომ ზოგჯერ გაირიცხებიან ხოლმე კიდევ ასპირანტურიდან. სამწუხაროდ, არის შემთხვევები, როდესაც ასპირანტურაში შემოსულას ან საკანდიდატო მინიმუმის ჩაბარებას ასპირანტურის გარეშე ცდილობენ ისეთი პირები, რომლებსაც გარდა სურვილისა, სხვა აზრითარი მონაცემები არ გააჩნიათ სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ჩასატარებლად. საგულისხმოა, რომ 1964 წელს ოთხი კაცი ცდილობდა მოხვედრას დაუსწრებელ ასპირანტურაში, მაგრამ საგამოცდო კომისიამ არც ერთი მათგან-

ქვემოთაღნიშნული
დეკლარაცია

ნის ცოდნა არ ჩათვალა საკმარისად ასპირანტურაში შემოსვლისათვის, ვიღებდი ფაქტიურად დაიკარგა. ასპირანტურის ყველა ადგილი 1965 და 1966 წლებშიც ვერ აითვისეს. ამყამად კათედრებს დავალებული აქვთ ჩაატარონ სისტემატური წინასწარი მოსამზადებელი მუშაობა შემდგომ წლებში ასპირანტურაში მისაღებად შესაფერის პირთა შერჩევისათვის. ამ საქმეში ადმინისტრაციულ ორგანოთა და უწყებათა ხელმძღვანელების დახმარებაც არის საჭირო; მათ უნდა შეისწავლონ და სათანადო რეკომენდაციები მისცენ მოწინავე პრაქტიკულ მუშაკებს, რომლებიც ამჟღავნებენ თეორიული აზროვნების ნიჭსა და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის უნარს.

საბჭოთა იურიდიული მეცნიერება ვალდებულია მჭიდროდ იყოს დაკავშირებული ცხოვრებასთან, კომუნისტური მშენებლობის პრაქტიკასთან. ამ კავშირის ყოველმხრივ გაძლიერების მიზნით საჭიროა ჩვენმა მეცნიერ-მუშაკებმა შეისწავლონ და განაზოგადონ სასამართლო-საგამომძიებლო და მმართველობის ორგანოთა პრაქტიკა, უფრო აქტიური მონაწილეობა მიიღონ კანონებისა და სხვა სამართლებრივი აქტების შემუშავებაში. ქართველ მეცნიერ-იურისტთა გარკვეული ნაწილის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ ისინი წამყვან როლს ასრულებდნენ და ასრულებენ საქართველოს სისხლის სამართლისა და სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსების პროექტთა შემუშავებაში (პროფ. თ. წერეთელი, პროფ. ბ. ფურცხვანიძე, ვ. მაყაშვილი და სხვ.), სამოქალაქო და სამოქალაქო საპროცესო კოდექსების პროექტების, აგრეთვე, შრომის, მიწის კანონმდებლობის პროექტების შემუშავებაში (პროფ. ს. ჯორბენაძე, დოც. ნ. ლომსაძე, დოც. ე. ნეიძე, დოც. ნ. ლორთქიფანიძე, დოც. ლ. ჯომარჯიძე და სხვ.). მაგრამ საჭიროა უფრო მეტი მეცნიერი მუშაკის ჩაბმა ამ საქმეში.

დიდი ყურადღებით უნდა მოვეკიდოთ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებაში მოცემულ მითითებას — შემოღებულ იქნეს პრაქტიკაში სამართლებრივ დისციპლინათა მასწავლებლების მივლინება სამუშაოდ სასამართლოს, პროკურატურის აპარატში და სხვა სახელმწიფო ორგანოებში, აგრეთვე, პრაქტიკულ სამუშაოზე იმ მეცნიერ მუშაკთა დაწინაურება, რომლებსაც სათანადო ორგანიზაციული ნიჭიც გააჩნიათ.

მეცნიერებასა და პრაქტიკას შორის კავშირის განმტკიცების მიზნით ფაქულტეტზე მიღებულია გადაწყვეტილება, რომ კათედრათა სამეცნიერო-კვლევითი და საგამომცემლო გეგმების შედგენისას, აგრეთვე სტუდენტთა სადიპლომო და საკურსო შრომების თემატიკის დამტკიცებისას, გაითვალისწინონ შესაბამისი პრაქტიკული დაწესებულებების მოთხოვნილებანი და ინტერესები. ამ მიზნით სხვადასხვა უწყებათა ხელმძღვანელებს დაეგზავნათ წერილები თხოვნით — გვაცნობონ, თუ რა თემების დამუშავებას თვლიან ისინი მიზანშეწონილად მათდამი დაქვემდებარებულ დაწესებულებათა მუშაობის ხასიათიდან გამომდინარე.

პრაქტიკასთან კავშირის გამოხატულებას წარმოადგენს აგრეთვე პროფესორ-მასწავლებელთა მონაწილეობა რესპუბლიკის უმაღლესი სასამართლოს სამეცნიერო-საკონსულტაციო საბჭოსა (პროფ. თ. წერეთელი, პროფ. ბ. ფურცხვანიძე, პროფ. ს. ჯორბენაძე და სხვ.) და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის სამინისტროს საპატიმრო ადგილების სამმართველოს საკონსულტაციო საბჭოს მუშაობაში (დოც. ა. ფალიაშვილი, მასწავლებლები ვ. ედიშერაშვილი და

უ. კობიაშვილი). ქ. თბილისის სასამართლო ექსპერტიზის სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორიის სამეცნიერო საბჭოს წევრთა შემადგენლობაში შეყვანილი არიან პროფ. თ. წერეთელი, პროფ. ბ. ფურცხვანიძე, პროფ. ბ. ხარაზიშვილი და დოც. ა. ფალიაშვილი. ზოგიერთი მათგანი გამოყოფილია ლაბორატორიის მეცნიერ მუშაკთა კონსულტანტად თემების დამუშავებაში.

სასურველია უფრო ხშირად მოეწყოს სამეცნიერო სესიები და თეორიული კონფერენციები (მათ შორის გამსვლელი სესიები და კონფერენციები რაიონებში), ახალ კანონპროექტთა განხილვა და წიგნების გარჩევა პრაქტიკულ მუშაკების აქტიური მონაწილეობით.

სახელმწიფო სამართლის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 20. IX. 1965 წ.).

Г. З. ИНЦКИРВЕЛИ

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА ПЕРЕД НОВЫМИ ЗАДАЧАМИ

(Резюме)

Для юристов-теоретиков и практиков нашей республики, как и для каждого работника советской юриспруденции, программное значение имеет Постановление ЦК КПСС (июнь 1964 г.) «О дальнейшем развитии юридической науки и улучшении юридического образования в стране».

Некоторые проблемы, о которых говорится в Постановлении, уже разрабатывались и разрабатываются работниками двух юридических научных центров республики — юридического факультета Тбилисского университета и сектора права АН Груз. ССР. В будущем же все научно-исследовательские и издательские планы должны непосредственно отвечать требованиям Постановления ЦК КПСС.

Несмотря на имеющиеся недостатки, с уверенностью можно сказать, что в последние годы уровень юридической науки в Грузии значительно возрос. Об этом красноречиво свидетельствуют два обстоятельства: быстрый рост печатной продукции грузинских юристов и повышение квалификации научных работников. Достаточно отметить, что общий объем юридической литературы, изданной за последние годы, составляет 500 печатных листов, среди которых имеются монографии, брошюры, научные и научно-популярные статьи, учебники и учебные пособия. В настоящее время в республике работают около 10 докторов и свыше 30-ти кандидатов юридических наук.

Большую работу предстоит проделать для улучшения связи юридической науки с практикой. Необходимо шире обобщать деятельность судебно-следственных органов, более активно участвовать в разработке проектов законов и других правовых актов.

3. ლორია

**ადმინისტრაციული კომისიები და ადმინისტრაციული
პასუხისმგებლობის ზოგიერთი საკითხი**

1961 წლის 21 ივნისს სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა მიიღო ბრძანებულება „ადმინისტრაციული წესით ჯარიმების გამოყენების შემდგომი შეზღუდვის შესახებ“, რომელიც იმავე წლის 8 დეკემბერს დამტკიცებულ იქნა კანონად¹. ამ საკანონმდებლო აქტს დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ადმინისტრაციული ჯარიმების, არამედ ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის მთელი რიგი საკითხების რეგულირების საქმეში. ბრძანებულებამ გადაჭრა ისეთი პრინციპული ხასიათის საკითხები; როგორებიცაა: დაწესებულებებზე, საწარმოებსა და ორგანიზაციებზე ადმინისტრაციული ჯარიმების დადების აკრძალვა, ადმინისტრაციული ჯარიმების დამდები ორგანოების რიცხვის შემცირება, განსაკუთრებით კი იმ ორგანოებისა, რომელთაც შეუძლიათ ადმინისტრაციული წესით ჯარიმების დაწესება. ბრძანებულებამ აკრძალა ადმინისტრაციული ჯარიმების შეცვლა შრომაგასწორებითი სამუშაოებით და, ამრიგად, აკრძალა შრომაგასწორებითი სამუშაოების ადმინისტრაციული ზემოქმედების ზომად გამოყენება, ვინაიდან ისინი ადმინისტრაციულ სამართალში სწორედ ასეთი შეცვლის მიზნით იყვნენ შემოღებული. ბრძანებულებამ განსაკუთრებით გაუსვა ხაზი მშრომელთა დებუტატების რაიონული (საქალაქო) საბჭოების აღმასკომებთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიების როლის ზრდას მოქალაქეთა კანონიერების დაცვის სულისკვეთებით აღზრდის საქმეში, საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვისა და მართლწესრიგის განმტკიცების საქმეში.

ამ საერთო-საკავშირო აქტის საფუძველზე მოკავშირე რესპუბლიკებმა მიიღეს შესაბამისი ბრძანებულებანი და დებულებები ადმინისტრაციული კომისიების შესახებ. ჩვენს რესპუბლიკაში „დებულება საქართველოს სსრ მშრომელთა დებუტატების რაიონული, საქალაქო საბჭოების აღმასკომებთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიებისა და ადმინისტრაციულ დარღვევათა საქმის წარმოების წესის შესახებ“ დამტკიცა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა 1962 წლის 27 ივლისის ბრძანებულებით². ამ ახალი კანონმდებლობის შესაბამისად 1961 წლიდან დაიწყო საქართველოს სსრ მშრომელთა დებუტატების რაიონული, საქალაქო საბჭოების აღმასკომებთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობის გარდაქმნა, ხოლო 1963 წლის მარტ-

¹ იხ. «Ведомости Верховного Совета СССР», № 50, 1961.

² „საქ. სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები“, 1962 წ. № 23, მუხ. 377.

ში ადგილობრივი საბჭოების არჩევნების შემდეგ შეიქმნა ადმინისტრაციული კომისიების ახალი შემადგენლობები რესპუბლიკური დებულების შესაბამისად.

რესპუბლიკის მშრომელთა დებუტატების რაიონული (საქალაქო) საბჭოების აღმასკომებთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიების რეორგანიზაციის გამოცდილებამ გვიჩვენა საბჭოთა მთავრობის მიერ ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის სფეროში გატარებული ღონისძიებების საჭიროება და დროულობა. ადმინისტრაციული კომისიები გახდნენ მასების აღზრდის ნამდვილი კერები, საბჭოთა კანონების ზუსტი შესრულების, სოციალისტური საკუთრების დაცვის, სახელმწიფო და საზოგადოებრივი მოვალეობისადმი კეთილსინდისიერი დამოკიდებულების, სოციალისტური თანაცხოვრების წესების შესრულების სულისკვეთებით მოქალაქეთა აღზრდის კერები. ეყრდნობიან რა საზოგადოებრიობის ფართო მასებს და იქმნებიან რა როგორც დებუტატების, ასევე საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლებისაგან, ადმინისტრაციული კომისიები არსებითად გახდნენ სახელმწიფო-საზოგადოებრივი ორგანოები¹. პრაქტიკამ არ გაამართლა იმ ავტორთა აზრი, რომლებსაც დაუშვებლად მიაჩნდათ საზოგადოებრიობის წარმომადგენელთა ადმინისტრაციულ კომისიაში შეყვანა.

ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობის ახალი რეორგანიზაციის ძირითადი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ გაიზარდა მათი ფუნქციები და ამოღდა მათი ავტორიტეტი. თუ ადრე ადმინისტრაციული კომისიები იქმნებოდნენ „სავალდებულო გადაწყვეტილებების დარღვევასთან დაკავშირებული საქმეების განსახილველად“². ახლა ისინი იქმნებიან თვით ადგილობრივ საბჭოების მიერ, და მათი საქმიანობა მხოლოდ ასეთი ხასიათის საქმეებით არ არის შემოფარგლული. მათ ექვემდებარება ისეთ ადმინისტრაციულ გადაცდომათა საქმეები, რომლებზედაც პასუხისმგებლობა დაწესებულია „სსრ კავშირის სახელმწიფო ხელისუფლებისა და სახელმწიფო მმართველობის უმაღლესი ორგანოების, საქ. სსრ სახელმწიფო ხელისუფლებისა და სახელმწიფო მმართველობის უმაღლესი ორგანოების, ავტონომიურ რესპუბლიკათა სახელმწიფო ხელისუფლებისა და სახელმწიფო მმართველობის უმაღლესი ორგანოების აქტებით, მშრომელთა დებუტატების ადგილობრივი საბჭოებისა და მათი აღმასრულებელი კომიტეტების გადაწყვეტილებებით“³. ადმინისტრაციული კომისიები, რომლებსაც საჯარიმო კომისიებსაც უწოდებდნენ, ძირითადად დაკავშირებული იყვნენ მილიციის მუშაობასთან. მილიციის საქალაქო ქვეგანყოფილებების უფროსები შე-

¹ იხ. ამის თაობაზე: Г. И. Петров, Некоторые теоретические вопросы участия общественности в управлении государством, ж. «Известия Вуз, Правоведение», 1962, № 3, გვ. 103; Л. М. Розин, Ф. С. Разаренов, Административные комиссии при исполкомах районных и городских Советов депутатов трудящихся, Госюриздат, 1962, გვ. 23; В. А. Власов, Новое законодательство об административных штрафах, Госюриздат, 1963, გვ. 74.

² იხ. В. И. Шеремет, Организация работы административных комиссий при исполкомах районных и городских Советов депутатов трудящихся, ж. «Советское государство и право», 1956, № 5, გვ. 118; Е. Н. Тагунов, К вопросу о кодификации советского административного права, ж. «Советское государство и право», 1958, № 5, გვ. 135.

³ იხ. СУ РСФСР № 17, 1931 г., ст. 186.

⁴ იხ. დებულება საქ. სსრ ადმინისტრაციული კომისიების შესახებ.

დიოდნენ ადმინისტრაციული კომისიების შემადგენლობაში, ხოლო განყოფილებების უფროსები კომისიების თავმჯდომარეები იყვნენ. ადმინისტრაციულ კომისიას შეეძლო განეხილა მხოლოდ გარკვეული ხასიათის საქმეები, სხვა ორგანოებზე დაქვემდებარებულ საქმეებს კი იგი არ ღებულობდა.

ახლა კი სულ სხვა მდგომარეობაა. გაუქმებულია მილიციის უბირატესი ზეგავლენა ადმინისტრაციულ კომისიებზე, არაა სავალდებულო, რომ მათ შემადგენლობაში აუცილებლად შედიოდნენ მილიციის წარმომადგენლები; იმ ორგანოებსა და თანამდებობის პირებს, რომლებსაც შეუძლიათ დაჯარიმება ადმინისტრაციული კომისიებისათვის მიუშვართავად, უფლება აქვთ მასალები ადმინისტრაციული გადაცდომის შესახებ გადასცენ ამ უკანასკნელთ. გარდა ამისა, სსრ კავშირის და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობით გათვალისწინებულია, რომ რიგი საქმეებისა ადმინისტრაციული გადაცდომების შესახებ, რომლებიც სხვა ორგანოებსა და თანამდებობის პირებს ექვემდებარებიან, განსახილველად შეიძლება გადაეცეს ადმინისტრაციულ კომისიებს¹. ამ დებულების შესაბამისად საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა 1963 წლის 14 მარტის ბრძანებულებით „სამხედრო ვალდებულის მიერ სასწავლო შეკრებისგან თავის არიდებისათვის ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დაწესების შესახებ“ ადმინისტრაციულ კომისიებს დააკისრა ასეთი შინაარსის საქმეების განხილვა², ნაცვლად სამხედრო კომისიარიატებისა.

ამრიგად, დღევანდელი ადმინისტრაციული კომისიების მოქმედების სფერო საგრძნობლად ფართოა. უნდა ვიფიქროთ, რომ თუკი არ არსებობს კანონის სპეციალური მითითება, ყველა საქმე ადმინისტრაციულ გადაცდომათა შესახებ განსახილველად ექვემდებარება ადმინისტრაციულ კომისიებს, გარდა ისეთებისა, რომლებიც სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1961 წლის 21 ივნისის ბრძანებულების მე-13 მუხლის შესაბამისად უნდა განიხილონ განსაზღვრულმა ორგანოებმა და თანამდებობის პირებმა. ამიტომ ვერ დავეთანხმებით ლ. მ. როზინსა და ფ. ს. რაზარენოვს, რომლებიც თვლიან, რომ საქმეები აკრძალული რეწვის შესახებ თითქოს არ უნდა განიხილონ ადმინისტრაციულმა კომისიებმა³. ბრძანებულების აღნიშნულ მუხლში არაა მოხსენებული საფინანსო ორგანოები, რომლებმაც, როგორც ავტორები თვლიან, შეიძლება განიხილონ აღნიშნული საქმეები. უნდა ითქვას, რომ პრაქტიკაში ჯერ კიდევ არის შემთხვევები, როცა ადმინისტრაციულ საქმეთა განხილვის ქვემდებარეობის წესი ირღვევა. კანონის დარღვევას წარმოადგენს, მაგალითად, ჯარიმების დაკისრება საავტომობილო ტრანსპორტის სამინისტროს წარმომადგენლების მიერ უბილეთო მგზავრებზე. შეიძლება მოვიყვანოთ საქართველოს სინამდვილიდან მრავალი ფაქტი, როცა მილიციის ორგანოები აჭარბებენ თავიანთ უფლებებს და აკისრებენ ჯარიმებს დამრღვევებს იმ შემთხვევაში, როცა ამის უფლება არა

¹ «Ведомости Верховного Совета СССР», № 35, 1961, გვ. 368.

² „საქ. სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები“, 1963 წ. № 8, მუხლი 133.

³ Л. М. Розин, Ф. С. Разаренов, Административные комиссии при исполкомах районных и городских Советов депутатов трудящихся, Госюриздат, 1962, გვ. 31.

აქვთ. აჭარის ასსრ პროკურორის 1963 წლის 13 აგვისტოს წარდგინებული ნიშნულია, რომ 1963 წელს ჩაქვის რაიმილიციის განყოფილებამ დააჯარიმა 16 მოქალაქე, ხოლო ბათუმის საქალაქო მილიციის განყოფილებამ — 79 მოქალაქე საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევისათვის, რაც ადმინისტრაციულ კომისიებს ექვემდებარება (გარდა მოსკოვისა და მოსკოვის ოლქისა).

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ადმინისტრაციულ კომისიებს შეიძლება განსახილველად გადაეცეთ მხოლოდ იმ ორგანოებსა და თანამდებობის პირებზე დაქვემდებარებული საქმეები, რომლებიც ჩამოთვლილია სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1961 წლის 21 ივნისის ბრძანებულების მე-13 მუხლში. დანარჩენ ორგანოებზე დაქვემდებარებულ საქმეებს ადმინისტრაციული კომისიები ვერ განიხილავენ. ამიტომ ქ. თბილისის კალანინის სახ. რაიონ-მასკომთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიის მიერ არასრულწლოვანთა დარღვევების შესახებ საქმეების განხილვის პრაქტიკა არ არის სწორი. კანონმდებლობა უმეტეს შემთხვევებში ზუსტად განსაზღვრავს საქმეთა დაქვემდებარების წესს და მისი განუხრელი დაცვა აუცილებელია.

საჭიროა შევჩერდეთ ერთ მეტად მნიშვნელოვან ფაქტზე, რომელსაც ადგილი აქვს რესპუბლიკის ადმინისტრაციული კომისიების პრაქტიკაში. საკითხი ეხება ადმინისტრაციული კომისიების მიერ საქმეთა გადაწყვეტას ადმინისტრაციული სამართლის ნორმების ანალოგიის საფუძველზე. როგორც ცნობილია, დებულებით პასპორტების შესახებ გათვალისწინებულია ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა ჯარიმის სახით ჩაუწერლად ცხოვრებისათვის. ამასთან პასუხს აგებენ როგორც ჩაწერის გარეშე მცხოვრები მოქალაქეები, ასევე ის პირნი, რომლებიც პასუხისმგებელი არიან ჩაწერისათვის (მუხ. 35). კანონმდებლობაში პასპორტების შესახებ არაფერია ნათქვამი წასული პიროვნების ამოუწერლობისათვის პასუხისმგებლობის შესახებ. მილიციის ორგანოები მაინც ადგენენ აქტებს ასეთ შემთხვევებზე, ხოლო ადმინისტრაციული კომისიები აჯარიმებენ სახლმმართველებს, კომუნდანტებს, სახლთმფლობელებს, ფართისმფლობელებს საცხოვრებელი სახლიდან წასული მოქალაქეების ამოუწერლობისათვის, იყენებენ რა ანალოგიით დებულების 35-ე მუხლს. მაგ., ბათუმის საქალაქო საბჭოს აღმასკომთან არსებულმა ადმინისტრაციულმა კომისიამ 1963 წლის 27 თებერვლის დადგენილებით დააჯარიმა მოქ. ზ. შ., რომელმაც არ ამოწერა თავისი ნათესავი, რომელიც 2 წელია რაც გათხოვდა და წავიდა; ასევე — მოქ. ლ. ტ., რომელმაც არ ამოწერა თავისი ძმა და სხვ.

ანალოგიის გამოყენება ადმინისტრაციულ სამართალში დაუშვებელია. აქ ლაპარაკია ადმინისტრაციული ნორმების ანალოგიაზე იმ შემთხვევაში, როცა ადგილი აქვს ისეთ დარღვევას, რომელიც სამართლით არაა გათვალისწინებული. პოზიტიური ადმინისტრაციული ნორმების ანალოგიით გამოყენება, ე. ი. განსაზღვრული დადებითი მოქმედების შესრულება, რომელიც სამართლით არ რეგულირდება, მაგრამ რომელსაც ადმინისტრაციული სამართლის ნორმის ანალოგიით იურიდიულა მნიშვნელობა ენიჭება, — საერთოდ დაუშვებელია საბჭოთა სამართალში. საბჭოთა სახელმწიფო ხელისუფლების ერთიანობიდან გამომდინარე, საბჭოთა სახელმწიფოს ყოველ ორგანოს თავისი განსაზღვრული

კომპეტენცია გააჩნია და სამართლის არასრულყოფის შემთხვევაში იგი „შევსებულ უნდა იქნეს დადგენილი წესით კანონმდებელი ორგანოების მიერ და არა იმ ორგანოების მიერ, რომლებიც მოწოდებული არიან გამოიყენონ კანონი. ცალკეული თანამდებობის პირებისათვის უფლებამოსილების მინიჭება — თავიანთი შეხედულებისამებრ ჩათვალონ, რომ კანონმდებლობაში არსებობს ესა თუ ის ნაკლი, და „შეავსონ“ ეს „ნაკლი“ თავიანთი გადაწყვეტილებით, — ეწინააღმდეგება სოციალისტური კანონიერების გამტკიცების ინტერესებს“¹.

ჩვენი აზრით, არ უნდა მოახდინონ რეაგირება ადმინისტრაციულმა ორგანოებმა ისეთ დარღვევებზე, რომლებზეც პასუხისმგებლობა არაა დაწესებული ადმინისტრაციული კანონმდებლობით, მაგრამ ამ დარღვევებს განსაზღვრული მავნე შედეგები მოსდევს. ადმინისტრაციული მართლდარღვევები, სისხლის-სამართლებრივი დარღვევისაგან განსხვავებით, „თუმცა კი აყენებენ განსაზღვრულ ზიანს ჩვენს საზოგადოებასა და სახელმწიფოს, მაგრამ არა აქვთ საზოგადოებრივად საშიში ხასიათი, არ ემუქრებიან საბჭოთა საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების არსებობისა და განვითარების ძირითად პირობებს“². ამიტომ საბჭოთა სახელმწიფო თვლის, რომ საჭიროა ადმინისტრაციული სამართლის მეშვეობით რეაგირება მოხდეს საზოგადოებაში შესაძლებელ არა ყოველგვარ დარღვევაზე, არამედ მხოლოდ ისეთებზე, რომლებიც ყველაზე უფრო საგრძნობია საზოგადოებისათვის, რომელთა რეგულირება სამართლის ნორმების მეშვეობით აუცილებელია განსაზღვრული სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური თვალსაზრისით. არასამართლებრივი დარღვევები, რომლებიც ადმინისტრაციული გადაცდომის ნიშნებს ატარებენ, მოკლებული არიან საზოგადოებრივად საშიშ ხასიათს და მათზე სახელმწიფოებრივი რეაგირების აუცილებლობა არ არსებობს. ასეთი დარღვევები მოკლებულია იურიდიულ მნიშვნელობას და მათ მიმართ საქმის წარმოება დაუყოვნებლივ უნდა შეწყდეს. ამიტომ, ჩვენი აზრით, არასწორია ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დაკისრება საცხოვრებელი ბინიდან წასულ მოქალაქეებზე ამოუწერლობისათვის, რომლებიც ისედაც ავებენ პასუხს ახალ საცხოვრებელ ადგილზე ჩაწერის გარეშე ცხოვრებისათვის.

სსრ კავშირის სამოქალაქო სამართალწარმოების საფუძვლებში აღნიშნულია, რომ სამოქალაქო წესით საქმეების განხილვისას, სასამართლო იყენებს კანონისა და სამართლის ანალოგიას, ხოლო ამ საქმეთა შორის სასამართლო განიხილავს აგრეთვე ზოგიერთ საქმეს ადმინისტრაციული გადაცდომის შესახებ. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სასამართლოს შეუძლია ადმინისტრაციული სამართლის ნორმა ანალოგიით გამოიყენოს. ეს გამომდინარეობს ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის მარტივი ბუნებიდან, იქიდან, რომ ასეთი სახის დარღვევები მოკლებულია საზოგადოებრივ საშიშროებას და ამიტომ არ საჭიროებს ადმინისტრაციული სამართლის ანალოგიას. ადმინისტრაციული კომისიების შესახებ დებულების მე-3 მუხლიც პირდაპირ აღნიშნავს, რომ „ადმინისტრაციული კომისიები განიხილავენ საქმეებს ადმინისტრაციულ დარღვევათა შესახებ,

1 Н. Г. Александров, Право и законность в период строительства коммунизма, М., 1961, гл. 168.

2 Г. И. Петров, Советское административное право, изд. ЛГУ, 1960, гл. 288.

რომელთათვისაც პასუხისმგებლობა პირდაპირ გათვალისწინებული ია... აქტებით“¹ (ხაზგასმა ჩვენია). ამრიგად, ადმინისტრაციული სამართლის ნორმების ანალოგია დაუშვებელია. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ა. ე. ლუნიოვი, „მოქმედების მართლწინააღმდეგობა პირველი პირობაა, ურომლისოდაც წარმოუდგენელია ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა“². ამიტომ ვერ დავეთანხმებით პ. ე. ნედბაილოს, რომელიც თვლის, რომ სამართლის ყველა დარგში, გარდა სისხლის სამართლისა, დასაშვებია ანალოგიის გამოყენება³.

რაც შეეხება ანალოგიის გამოყენებას ადმინისტრაციულ პროცესში, იგი დაუშვებლად უნდა ჩაითვალოს ყველა შემთხვევაში. ადმინისტრაციულ-პროცესუალური ნორმების ანალოგიით გამოყენება გამოიწვევდა კანონიერების უხეშ დარღვევას სახელმწიფო მმართველობაში, თავისუფალ შესაძლებლობას მისცემდა მმართველობის თვითეულ ორგანოს—თავისი შეხედულებისამებრ გადაწყვიტოს ესა თუ ის ინდივიდუალური საქმე. რაც შეეხება სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის იმ მუხლებს, რომლებიც არეგულირებენ სასამართლო ორგანოთა მოქმედებას მათ მიერ ადმინისტრაციული საქმეების განხილვისას, ისინი შეეხებიან სასამართლო პროცესს და არ წარმოადგენენ ადმინისტრაციული პროცესის ნორმებს. აქედან გამომდინარე, ჩვენ ვერ ჩავთვლით ადმინისტრაციულ პროცესად სასამართლოში ადმინისტრაციულ საქმეთა განხილვას, რაც სასამართლო პროცესის ჩარჩოებში ხდება და დიდად განსხვავდება ადმინისტრაციული პროცესისაგან. ამიტომ სამოქალაქო საპროცესო კანონმდებლობით დადგენილი წესი ზოგიერთ ადმინისტრაციულ საქმეთა სასამართლოში განხილვისას ანალოგიის გამოყენების შესაძლებლობის შესახებ, არ შეიძლება ადმინისტრაციულ პროცესზეც გავრცელდეს.

რესპუბლიკის პროკურატურის ზოგიერთი ორგანო ღებულობს ზომებს ადმინისტრაციული კომისიების მიერ ანალოგიის გამოყენების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგალითად, აჭარის რესპუბლიკის პროკურატურამ გააპროტესტა ბათუმის საქალაქო აღმასკომთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიის დადგენილებანი და ზემოაღნიშნული მოქალაქეები გათავისუფლებულ იქნენ პასუხისმგებლობისაგან. მაგრამ ყველა პროკურატურა ასე როდი იქცევა. ქ. თბილისის კალინინის სახ. რაიონის მშრომელთა დებუტატების საბჭოს აღმასკომთან არსებულმა ადმინისტრაციულმა კომისიამ 1963 წელს დააჯარიმა ათზე მეტი მოქალაქე მათი საცხოვრებელი ადგილიდან წასულ პირთა ამოუწერლობისათვის, მაგრამ ადმინისტრაციული კომისიის არც ერთი ასეთი დადგენილება არ ყოფილა გაპროტესტებული თბილისის კალინინის რაიპროკურატურის მიერ. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ პროკურატურის ორგანოები ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობას. რაიონისა და ქალაქის პროკურორები უფრო ხშირად არ ესწრებიან ადმინისტრაციული კომისიების სხდომებს, მაშინ როცა ადმინისტრაციული კომისიების დებულების 28-ე მუხლის შესაბამისად „კომისიის სხდომის დღე ეცნობება პროკურორს“ და იგი ვალდებულია

¹ „საქ. სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები“, 1962 წ. № 23, მუხ. 377.

² А. Е. Лунев, Административная ответственность за правонарушения, Госюриздат, 1961, გვ. 46.

³ П. Е. Недбайло, Применение советских правовых норм, Госюриздат, 1960, გვ. 463.

ბულია დაესწროს მას. პროკურატურის ორგანოები ვერ გააპროტესტებენ ადგილობრივი საბჭოების გადაწყვეტილებებს, მაგრამ მათ სრულყოფილად უნდა გამოიყენონ „საპროკურორო ზედამხედველობის შესახებ“ დებულების მე-13 მუხლით მინიჭებული უფლება, რომლის თანახმადაც პროკურორის მიერ პროტესტის შეტანა ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დაკისრების შესახებ გამოტანილი დადგენილების თაობაზე, აყოენებს ადმინისტრაციული ზემოქმედების ზომის აღსრულებას სათანადო ორგანოს მიერ პროტესტის განხილვამდე¹. ჩვენ მხარს ვუჭერთ პრესაში გამოთქმულ წინადადებებს ადმინისტრაციულ კომისიებზე საპროკურორო ზედამხედველობის გაძლიერების შესახებ².

დიდი მნიშვნელობა აქვს ბრალეულობის საკითხის გადაწყვეტას რესპუბლიკის ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობის პრაქტიკაში. სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1961 წლის 21 ივნისის ბრძანებულების მე-6 მუხლის ფორმულირება არაზუსტად უნდა ჩაითვალოს. ამ მუხლში აღნიშნულია, რომ მოქმედი კანონმდებლობის შესაბამისად ჯარიმა დაედებათ იმ თანამდებობის პირებს, რომლებიც „თავიანთი თანამდებობრივი მოვალეობით ვალდებულნი არიან მიიღონ ზომები დადგენილი წესების დროულად შესრულებისათვის...“³. აქედან შეიძლება დავასკვნათ არაბრალეული ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დადგომის შესაძლებლობის შესახებ, ვინაიდან თანამდებობის პირმა შეიძლება მიიღო ყველა ზომა დადგენილი წესების დროულად შესრულებისათვის, მაგრამ სხვა პირმა განზრახ დაარღვია წესი და ჩაიდინა ადმინისტრაციული გადაცდომა. თანამდებობის პირის პასუხისმგებლობა სხვისი ბრალის გამო შეიძლება ვინმემ ვაამართლოს იმით, რომ თანამდებობის პირი პასუხისმგებელია თავისი ხელმძღვანელობის მთელ უბანზე, მაგრამ მისი ადმინისტრაციულ პასუხისმგებებაში მიცემა სხვისი ბრალის გამო, — ეს იქნებოდა, ჩვენი აზრით, კანონიერების დარღვევა. თვითონ ბრძანებულებაც მე-7 მუხლში კატეგორიულ ფორმაში მოითხოვს მხოლოდ ბრალეულ ადმინისტრაციულ პასუხისმგებლობას. მაგრამ მე-6 მუხლის ასეთი არაზუსტი ფორმულირება იძლევა საბაბს პრაქტიკაში ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის საკითხის არასწორად გადაჭრისათვის. მაგალითად, ქ. თბილისის მშრომელთა დეპუტატების კალინინის სახ. რაისაბჭოს აღმასკომთან არსებულმა ადმინისტრაციულმა კომისიამ 1963 წლის 25 ივლისს დააჯარიმა „ცეკავშირის“ № 1 მაღაზიის დირექტორი იმისათვის, რომ ამ მაღაზიის გამყიდველი უადგილო ადგილას ჰყიდდა ხილს. დირექტორი აქ არაფერ შუაში იყო და პასუხი უნდა ეგო გამყიდველს, მაგრამ ადმინისტრაციულმა კომისიამ მაინც ხელმძღვანელი დასაჯა.

ბრალს დიდი მნიშვნელობა აქვს ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დადგომისათვის. ბრალის ფორმა ხშირად დამრღვევის დასჯის ზომასაც განსაზღვრავს. ადმინისტრაციული კანონმდებლობის მოთხოვნა დამრღვევთა ბრალეული პასუხისმგებლობის შესახებ ზოგჯერ ირღვევა ადმინისტრაციული კომისიების მიერ და პიროვნებები ხშირად პასუხს აგებენ მხოლოდ თავიანთი მოქ-

¹ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1955, № 9, გვ. 222.

² См. ж. «Социалистическая законность», № 12, 1963, — Е. Наер, Прокурорский надзор за соблюдением законности в деятельности административных комиссий, гв. 46—48.

³ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1961, № 35, გვ. 368.

მედების მაგნე შედეგების მიხედვით, რაც, რასაკვირველია, კანონის მიზანმიმართულ დარღვევაა. არ შეიძლება დავეთანხმოთ ვ. ა. ვლასოვს, რომელიც თვლის, რომ „ბრალეულობის დადგენისას აუცილებელია ზუსტად განისაზღვროს, თუ რა ჩაიდინა დამრღვევმა და ამის შესაბამისად გამოვიყენოთ ადმინისტრაციული ზემოქმედების ესა თუ ის ზომა“¹. ბრალი გულისხმობს სწორედ დამრღვევის ფსიქიკურ დამოკიდებულებას თავის მოქმედებასთან და მოქმედების შედეგებთან, და იგი არ შეიძლება განისაზღვროს დამრღვევის მოქმედების მხოლოდ შედეგებით. ახალი ადმინისტრაციული კანონმდებლობის მიერ მხოლოდ ფიზიკური პირის მხოლოდ ბრალეული პასუხისმგებლობის უნივერსალური პრინციპის დაწესება მნიშვნელოვან ღონისძიებად უნდა ჩაითვალოს კანონიერების უზრუნველყოფის საქმეში.

როგორც აღვნიშნეთ, ადმინისტრაციულ კომისიებს შეუძლიათ ადმინისტრაციული ზემოქმედების ზომა შეუფარდონ დამრღვევებს, თუკი მოცემული დარღვევისათვის გათვალისწინებულია ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მმართველობის შესაბამისი ორგანოების აქტებით. ამიტომ, ამხანაგური სასამართლოებისაგან განსხვავებით, ადმინისტრაციულ კომისიებს არ შეუძლიათ განიხილონ წმინდა მორალური განკიცხვის საქმეები. ამ თვალსაზრისით ისინი საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისაგანაც განსხვავდებიან. ადმინისტრაციული კომისიები მმართველობის ორგანოებია და ისინი მართლმსაჯულებას არ ეწვეიან. მაგრამ ისინი დარგობრივი მმართველი ორგანოებისაგანაც განსხვავდებიან იმით, რომ მათ მმართველობის უშუალო ობიექტები არ გააჩნიათ და მშრომელთა აღზრდასა და კანონიერების განმტკიცებას ისახევენ ძირითად მიზნად. ამ მხრივ ისინი უფრო არბიტრაჟის ორგანოებს მოგვაგონებენ, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ მათი უშუალო საქმიანობის სფეროები სხვადასხვაა და ამის შესაბამისად მათ ფუნქციებიც სხვადასხვა აქვთ.

ადმინისტრაციულ კომისიებში საქმეთა განხილვა სასამართლო განხილვის ხასიათს კი არ იღებს, არამედ სახელმწიფო-საზოგადოებრივ ორგანოში საქმის განხილვის, თვით მშრომელი მასების მიერ საქმის განხილვის ხასიათს, სადაც სახელმწიფო იძულება ერწყმის საზოგადოებრივ ზემოქმედებას. რასაკვირველია, როგორც ყოველგვარი სადავო საქმის განხილვა, ადმინისტრაციულ გადაცდომათა შესახებ საქმეთა განხილვაც მხარეთა არსებობას და დამტკიცების საშუალებათა გამოყენებას გულისხმობს, რაც არ ცვლის ადმინისტრაციული კომისიების საქმიანობის ადმინისტრაციული პროცესის ხასიათს. განსხვავებით სასამართლო პროცესისაგან, ადმინისტრაციულ პროცესში ადმინისტრაციული კომისია იმ მხარედ გვევლინება, რომელიც სარგებლობს დამრღვევზე აღმზრდელითი ზემოქმედების უპირატესი უფლებით. სასამართლო კი მხარე არასდროს არაა პროცესში. ეს გამომდინარეობს ადმინისტრაციული პროცესის თავისებურებიდან, იქიდან, რომ ეს პროცესი მჭიდროდაა დაკავშირებული აღმასრულებელ-განმკარგულებელ საქმიანობასთან და ღებულობს გამარტივებულ ხასიათს.

მაგრამ ადმინისტრაციული კომისია არ წარმოადგენს ადმინისტრაციული

¹ В. А. Власов, Новое законодательство об административных штрафах, Госюриздат, 1963, გვ. 57.

იუსტიციის ორგანოს, ვინაიდან მისი მუშაობა მხოლოდ ინდივიდუალურად, ადმინისტრაციული საქმეების განხილვით არ ამოწურება. ეს კომისია დიდ ორგანიზაციულ საქმიანობასაც ახორციელებს რაიონში (ქალაქში) საზოგადოებრივი წესრიგის განმტკიცების ხაზით. ადმინისტრაციული კომისიები საქმიანობის ძირითადად ადმინისტრაციულ-პროცესუალური ფორმების მატარებელი ფუნქციონალური მმართველობის ორგანოებია. ადმინისტრაციული იუსტიციის ორგანოები საბჭოთა კავშირში საერთოდ არ არსებობენ, ვინაიდან, როგორც აღვნიშნეთ, სახალხო სასამართლოებში ადმინისტრაციული პროცესი არ წარმოიშვება და ამდენად ისინი ადმინისტრაციული იუსტიციის ორგანოებად არ ჩაითვლებიან (როგორც ამას ზოგი ავტორი თვლის), ხოლო მმართველობის ორგანოთა დემოკრატიულობიდან გამომდინარე, თვითოეული ორგანო ჩვენში ვალდებულია დაიცვას მშრომელთა ინტერესები სპეციალურად ადმინისტრაციული იუსტიციის ორგანოს შექმნის გარეშე.

ადმინისტრაციული კომისიები ძირითადად განიხილავენ საქმეებს საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევის თაობაზე. მაგრამ ისინი სხვა საქმეებსაც განიხილავენ, რომლებიც მათ შეიძლება გადასცენ იმ ორგანოებმა და თანამდებობის პირებმა, რომლებსაც უფლება აქვთ დაადონ ადმინისტრაციული ზემოქმედების ზომა დამრღვევებს ადმინისტრაციული კომისიებისადმი მიმართვის გარეშე. ამდენად ადმინისტრაციული კომისიების მოქმედების სფერო უფრო ფართოა, ვიდრე მხოლოდ საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობის პრაქტიკას ახასიათებს ფორმებისა და მეთოდების მრავალფეროვნება. რესპუბლიკის სინამდვილეში არსებობს ისეთი შემთხვევები, რომლებიც კანონმდებლობით არ ყოფილა გათვალისწინებული. 1961 წლის 21 ივნისის ბრძანებულების თანახმად ადმინისტრაციული კომისიები იქმნებიან მშრომელთა დეპუტატების რაიონული, საქალაქო საბჭოების აღმასრულებელ კომიტეტებთან. მაგრამ ზემდგომ (საოლქო, სამხარეო) აღმასკომებთან ადმინისტრაციული კომისიების არსებობა არაა გათვალისწინებული, რადგან მოქალაქეთა აღზრდის, საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის ამოცანებს ისინი შეასრულებენ მხოლოდ მასებთან კავშირში, მხოლოდ ადგილებზე, — მშრომელთა დეპუტატების რაიონული და საქალაქო საბჭოების აღმასრულებელ კომიტეტებთან. მაგრამ პრაქტიკამ მოგვცა ისეთი შემთხვევა, როცა რაიონისა და ქალაქის აღმასკომებთან არსებობს ერთი ადმინისტრაციული კომისია, რომელიც ქალაქსაც და რაიონსაც ემსახურება. ქ. ცხაკაიაში არსებობს მშრომელთა დეპუტატების როგორც ქალაქის, ისე რაიონის საბჭოები და შესაბამისი აღმასკომები, მაგრამ მათთან არის ერთი ადმინისტრაციული კომისია. იგი შედგება რაიონისა და ქალაქის საბჭოების დეპუტატებისაგან და რაიონისა და ქალაქის საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლებისაგან. ადმინისტრაციული კომისია სავსებით ართმევს თავს მუშაობას და დიდი ავტორიტეტითაც სარგებლობს. ასეთივე ერთი ადმინისტრაციული კომისიაა მახარაძის რაიონული და საქალაქო საბჭოების აღმასკომებთან, იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ მისი შემადგენლობა დაკომპლექტებულია მხოლოდ რაიონის საბჭოს დეპუტატებისაგან და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლებისაგან. ასეთ პირობებში ადმინისტრაციული კომისია არსებითად იქცევა მხოლოდ რაიონისა და ქალაქის აღმასკომის ორგანოდ. იმისათვის, რომ თავისი უფლებამოსილება გაავრცე-

ლოს რაიადმასკომის მოქმედების ფარგლებს გარეთაც, ადმინისტრაციული კომისიისა უნდა შედგებოდეს ორივე საბჭოს ხელისუფლების წარმომადგენლებისაგან. ადმინისტრაციული კომისიები, მართალია, საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ხასიათს ატარებენ, მაგრამ ისინი, აკისრებენ რა დამრღვევებს განსაზღვრული ხასიათის შემოქმედების ზომას, მაგალითად ჯარიმის სახით, მოქმედებენ სახელმწიფოს სახელითაც, როგორც მმართველობის ორგანოები, და ამიტომ უფლებამოსილებითაც უნდა იყვნენ აღჭურვილი შესაბამისი ორგანოების მიერ.

რაიონული და საქალაქო საბჭოების აღმასკომებთან ერთიანი ადმინისტრაციული კომისიის არსებობა, როცა მისი მოქმედების სფეროში შემავალი ქალაქი და რაიონი დიდი მასშტაბისა არ არის, ჩვენი აზრით შეიძლება გამართლებულ იქნეს. სამტრედიის საქალაქო საბჭოს აღმასკომთან არსებულმა ადმინისტრაციულმა კომისიამ 1963 წლის ათი თვის განმავლობაში სულ 15 სხდომა ჩაატარა, რომლებზეც განხილულ იქნა 3 საქმე სანიტარული წესების დარღვევის შესახებ, 20 საქმე შინამრეწველთა შესახებ, 198 საქმე საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევის შესახებ და კიდევ რამდენიმე საქმე სხვა დარღვევათა შესახებ. ასეთ მცირერიცხოვან საქმეთა განსახილველად აუცილებელი არაა სპეციალური კომისიის არსებობა. ამ საქმეებს სრულიად თავისუფლად გაართმევს თავს რაიადმასკომთან არსებული ადმინისტრაციული კომისია, რაც მას უფრო მეტ ავტორიტეტს მოუპოვებს მასებში. რუსეთის ზოგიერთ დიდ ქალაქში კი პირიქითაა, — ქალაქის ერთ რაიადმასკომთან რამდენიმე ადმინისტრაციული კომისიაა. ერთიცა და მეორე შემთხვევაც უნდა იქნეს გათვალისწინებული დებულებებში ადმინისტრაციული კომისიების შესახებ, რათა სწორად განისაზღვროს ხელისუფლების ორგანოს მიერ უფლებამოსილი ამ თავისებური ორგანოს იურიდიული მდგომარეობა.

ინტერესს არაა მოკლებული ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობის პრაქტიკაში ხანდაზმულობის საკითხის გადაწყვეტა. როგორც ცნობილია, 1961 წლის 21 ივნისის ბრძანებულებამ განსაზღვრა ერთთვიანი ხანდაზმულობის ვადა ადმინისტრაციული გადაცდომის ჩადენის დღიდან საქმის განხილვამდე. მაგრამ კანონმდებლობა არ იძლევა ხანდაზმულობის საზღვრებს სხვადასხვა შემთხვევისათვის. რასაკვირველია, ერთთვიანი ხანდაზმულობა გადაცდომის ჩადენიდან არ შეიძლება გავავრცელოთ ადმინისტრაციული მართლდარღვევის ყველა შემთხვევაზე, ვინაიდან ზოგჯერ პრაქტიკულად შეუძლებელია ადმინისტრაციული გადაცდომის დაწყებისა და დამთავრების მომენტების დადგენა. გარდა ამისა, ხანდაზმულობა კანონმდებლობით არაა განსაზღვრული იმ შემთხვევაში, როცა საქმე აღძრულია სისხლის სამართლის წესით, მაგრამ შემდეგ წარმოება ამ წესით წყდება დანაშაულის ნიშნების უქონლობის გამო და გადაეცემა ადმინისტრაციულ კომისიას ადმინისტრაციული შემოქმედებისათვის. 1962 წლის 16 სექტემბერს სოფ. ორმულალოს მცხოვრებმა ს. უ — მ (გურჯაანის რაიონი) დაარღვია სოფელში გამოცხადებული კარანტინის წესები და მეზობლის ცხენით წავიდა თავის ნათესავებთან მეზობელ სოფელში — კაჭრეთში, სადაც გურჯაანის ტერიტორიული სამმართველოს წარმომადგენლების მიერ დაკავებულ იქნა. აღიძრა სისხლის სამართლის საქმე, მაგრამ ძიებით არ დადასტურდა დანაშაულის ნიშნები დამრღვევის ქმედებაში და რაიმილიციის უფროსის 1963 წლის 30 იანვრის დადგენილებით საქმე გადაეცა გურჯაანის რაიონის აღმასკომთან არსებულ ად-

მინისტრაციულ კომისიას, რომელმაც დამრღვევი 5 მანეთით დააჯარიმა. ადმინისტრაციული კომისია ამ შემთხვევაში ხელმძღვანელობდა საქმის წარმოებაში მიღებიდან ერთი თვის ხანდაზმულობის ვადით.

პრაქტიკა კანონმდებლობისაგან მოელის ადმინისტრაციული ხანდაზმულობის საკითხის შემდგომ გადაწყვეტას. ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ დენადი და განგრობადი ადმინისტრაციული გადაცდომების დროს ერთთვის ხანდაზმულობის ვადა უნდა დაიწყოს ადმინისტრაციული საქმის აღძვრის მომენტიდან, ხოლო სისხლის სამართლის წესით საქმის წარმოების შეწყვეტისა და ადმინისტრაციული წესით მისი დაწყების შემთხვევაში, ერთთვის ხანდაზმულობის ვადა უნდა დაიწყოს ადმინისტრაციული წესით მისი წარმოების დაწყების მომენტიდან.

დიდია ადმინისტრაციული კომისიების აღმზრდელობითი როლი. მათ მართლდამრღვევზე ზემოქმედების მრავალგვარი ფორმა აქვთ; თუ წინათ ადმინისტრაციულ კომისიებს შეეძლოთ გამოეყენებინათ ადმინისტრაციული ზემოქმედების მხოლოდ სამი სახე (გაფრთხილება, ჯარიმა, შრომაგასწორებითი სამუშაოები), დღეს მათ შეუძლიათ დამრღვევის მიმართ გამოეყენონ არა მარტო გაფრთხილება და ჯარიმა, არამედ ადმინისტრაციული დარღვევისათვის საკანონმდებლო აქტით გათვალისწინებული ზემოქმედების სხვა ზომაც. ადმინისტრაციული კომისიები მოვალენი არიან ყველა ზომა მიიღონ თავიანთი დადგენილების სისრულეში მოსაყვანად, სსამართლოს აღმასრულებლის დახმარებას კი შეუძლიათ მიმართონ მხოლოდ მაშინ, როდესაც დადგენილებას ჯარიმის გადახდის შესახებ არ ასრულებს დამრღვევი, რომელიც არსად არ მუშაობს. დანარჩენ შემთხვევებში ჯარიმა გადახდებათ დამრღვევებს უდავო წესით მათი ხელფასიდან. მაგრამ ზოგიერთი ხელმძღვანელი არ ასრულებს ადმინისტრაციული კომისიების ასეთ დადგენილებებს, ხოლო სამთვის ხანდაზმულობის ვადის გასვლის შემდეგ საქმე წყდება და კომისიის დადგენილებაც შეუსრულებელი რჩება. ასეთ მდგომარეობას არ შეიძლება შევურივდეთ. საჭიროა გაიზარდოს დაწესებულებათა ხელმძღვანელების პასუხისმგებლობა ადმინისტრაციული კომისიების დადგენილების შეუსრულებლობისათვის უდავო წესით ჯარიმების გადახდევინების შესახებ. გარდა ამისა, კარგი იქნება, თუ ჯარიმების თანხები საკავშირო ბიუჯეტის ნაცვლად ადგილობრივი ბიუჯეტის შემოსავალში შევა. ჯარიმა არ წარმოადგენს ადმინისტრაციული კომისიების მიერ გამოყენებულ ზემოქმედების ძირითად სახეს. იგი არ წარმოადგენს ქონებრივი თუ მატერიალური ზარალის ანაზღაურებას, როგორც ამას ზოგიერთი ავტორი თვლის¹. ჯარიმა წარმოადგენს აღზრდის საშუალებას, ბოროტ დამრღვევთა იძულების საშუალებას, რაც აღზრდას ისახავს მიზნად. ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობაში ზემოქმედების ძირითად საშუალებებს წარმოადგენენ: დამრღვევის მიერ ჩადენილი ადმინისტრაციული გადაცდომისა და მასზე დაკისრებული პასუხისმგებლობის შესახებ ცნობების მიწოდება საზოგადოებრიობისათვის სამუშაო, სწავლის, საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით, იგაფრთხილება და საზოგადოებრივი გაკიცხვა ჯარიმის გადახდის ნაცვლად, საქმის ამხანაურ სსამართლოზე გადაცემა და სხვ.

¹ В. И. Игитов, О природе мер воздействия, применяемых общественностью в области охраны общественного порядка, ж. «Советское государство и право», № 11, 1963, зб. 112.

ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს საკანონმდებლო მუშაობის გაუმჯობესებას და ორგანოთა ფუნქციების გამიჯვნას. იშვიათი როდია, როდესაც გადაწყვეტილებებს ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დაწესების შესახებ იღებს არა საბჭოები, არამედ მათი აღმასრულებელი კომიტეტები. რესპუბლიკის ადმინისტრაციული კომისიები იძულებული არიან განიხილონ საქმეები სასაზღვრო რეჟიმის წესების დარღვევის შესახებ სასაზღვრო დაცვის ორგანოთა მიერ შედგენილი აქტების საფუძველზე, რაც მილიციის ორგანოებმა უნდა გააკეთონ¹, ადმინისტრაციული კომისიები ნაკლებად იცნობენ ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის შესახებ მოქმედ კანონმდებლობას, რომლის ზოგიერთი დებულება საიდუმლო აქტსაც კი წარმოადგენს (მაგ., დებულება პასპორტების შესახებ). საჭირო იქნება ადმინისტრაციული კოდექსების (მატერიალური, პროცესუალური) შემუშავება და მიღება, რაც გაუმჯობესებს და გააადვილებს ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობას. გარდა ამისა, საჭიროა რესპუბლიკის ადმინისტრაციული კომისიების პრაქტიკის განზოგადება და მათი მუშაობის გამოცდილებათა პრესაში გამოქვეყნება, რაც ხელს შეუწყობს ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობის წარმართვას სწორი გზით. ადმინისტრაციული კომისიების მუშაობას საბჭოთა სახელმწიფო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს და მათი საქმიანობის გაუმჯობესებისათვის ზრუნვა არ უნდა შეეანელოთ.

სახელმწიფო სამართლის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 3. 3. 1964 წ.)

В. А. ЛОРИЯ

АДМИНИСТРАТИВНЫЕ КОМИССИИ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

(Резюме)

Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 июня 1961 г. «О дальнейшем ограничении применения штрафов, налагаемых в административном порядке», явился важнейшим актом, внесшим существенные изменения в порядок установления и несения административной ответственности. Исходя из содержания указанного акта, можно сделать вывод о том, что административные комиссии являются основными органами, рассматривающими дела об административных проступках. Эти комиссии представляют собой общественно-государственные функциональные органы управления, основная функция которых состоит в ох-

¹ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1962, № 39, стр. 402.

ране общественного порядка. Особенность административных комиссий состоит в том, что их деятельность особенно характеризуется административно-процессуальными формами. Но их нельзя считать органами административной юстиции, т. к. кроме рассмотрения административных дел, эти комиссии ведут большую организационную работу по охране общественного порядка; кроме того, административным комиссиям подведомственны не все дела о проступках.

При рассмотрении дел в административных комиссиях, нередко возникают спорные вопросы, требующие уточнения и разрешения в законодательном порядке. Это в первую очередь касается вопроса применения аналогии в административном праве. В практике деятельности административных комиссий Грузинской ССР встречаются случаи применения норм административного права по аналогии. В административном законодательстве нет четкого ответа на данный вопрос. Мы не разделяем мнения П. Е. Недбайло и считаем, что в административном праве аналогия не применима. Это исходит из того, что административные проступки лишены общественно опасного характера и Советское государство считает нужным воздействовать при помощи права только на такие нарушения, которые наиболее ощутимы, которые приносят наиболее заметный вред, а не на всякие нарушения, возможные в обществе.

В сфере административного процесса аналогия так же не допустима потому, что это даст повод органам управления по своему усмотрению решать конкретные дела, будет способствовать нарушению законности в государственном управлении. Что касается норм ГПК, которые регулируют действия судебных органов при разрешении ими административных дел, то эти нормы регулируют судебный процесс и не являются нормами административного процесса. Поэтому установленные ГПК правила применения аналогии в процессе разрешения отдельных административных дел в суде, не могут распространяться на административный процесс.

ბ. ე რ მ რ ვ ი

აჭარის ასსრ კონსტიტუციის უმუშავეების შესახებ

აჭარის ასსრ საქართველოს სსრ-ში შემავალი სახელმწიფოებრივი ერთეულია. 1921 წლის 16 ივლისს საქართველოს სსრ რევკომმა მიიღო № 54 დეკრეტი „აჭარის ავტონომიური სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის მოწყობის შესახებ“. უფრო ადრე, 1921 წლის 18 მარტს, აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დღეს, საქართველოს რევკომმა აჭარის მშრომელებისადმი გაგზავნილ დეპეშაში ჩაწერა, რომ „აჭარელ ხალხს ენიჭება სრული ავტონომია და ხელშეუხებლობა“¹. ყოველივე ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს იმას, რომ აჭარელი სხვა ერის წარმომადგენელია. აჭარელი ქართველია, აჭარა — საქართველოს განუყოფელი ნაწილი. აჭარის მკვიდრი მოსახლეობის ჯერ კიდევ არსებული სპეციფიკა და თავისებურება განვლილი ისტორიული პირობების შედეგია.

აჭარის ეკონომიკისა და კულტურის აყვავება მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში მოხდა.

აჭარის ასსრ უფლებრივი მდგომარეობა განსაზღვრულია სსრ კავშირის, საქართველოს სსრ და თავით აჭარის ასსრ კანონმდებლობით. აჭარის ასსრ-ს გააჩნია თავისი კონსტიტუცია, იგი გამომდინარეობს სსრ კავშირისა და საქართველოს სსრ კონსტიტუციებით დადგენილი უფლებებიდან.

*

* * *

აჭარის ასსრ-ს მოქმედი კონსტიტუციის დამტკიცებისას აჭარის ასსრ საბჭოების საგანგებო XII ყრილობის მუშაობის ირგვლივ გამოქვეყნებულ საინფორმაციო ცნობაში ნათქვამია, რომ „ყრილობამ მიიღო აჭარის ახალი კონსტიტუცია (1937 წ. 25/X)“². ასევე პ. პეტრბსკი და ნ. გელბაკი ნაშრომში „აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა“ (1938 წ.) აღნიშნავენ, რომ „1937 წლის 25 ოქტომბერი აჭარის ისტორიაში შევა, როგორც ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავი დღე; ამ დღეს აჭარის მშრომელთა წარმომადგენლები შეიკრიბნენ აჭარის ასსრ საბჭოების საგანგებო XII ყრილობაზე და მიიღეს აჭარის ასსრ ახალი კონსტიტუცია“ (გვ. 32-33, ხაზი ჩვენია — გ. ე.). იგივე გამოთქმა მეორდება იმავე შრომის 36-ე და 37-ე გვერდებზე. ეს კონსტიტუცია ახალ კონსტიტუციად არის წოდებული დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში³ და იმ პერიოდის მთელ რიგ ჟურნალებში და გაზეთებშიც.

¹ ვაზ. „Правда Грузии“, 1921 წ. № 16, 17 მარტი.

² იხ. ვაზ. „საბჭოთა აჭარა“ № 246 (4849), 1937 წ. 26/X.

³ БСЭ, т. I, Аджарская АССР, გვ. 403.

ნათქვამიდან ასეთი ლოგიკური დასკვნა გამოდინარეობს: თუ აჭარის ასსრ-ს 1937 წლის კონსტიტუცია მიჩნეულ იქნა ახალ კონსტიტუციად, ეს იმას ნიშნავს, რომ მანამდე უნდა არსებულებოდა აჭარის ასსრ-ს სხვა (ძველი) კონსტიტუცია. ქვემოთ ჩვენ შევჩერდებით იმაზე, თუ რამდენად შეესაბამება ეს ნათქვამი სინამდვილეს.

საქართველოს სსრ 1921 წლის 16 ივლისის ზემოდასახელებულ № 54 დეკრეტის მეორე მუხლში ჩაწერილია, რომ აჭარის ავტონომიური სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის ორგანოებად ჩაითვალოს: მეჯლისი, სახალხო კომისართა საბჭო და ადგილობრივი საბჭოები, რომლებიც არჩეული უნდა იქნენ საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუციის საფუძველზე. აღსანიშნავია, რომ მაშინ არ არსებობდა არა მარტო აჭარის ასსრ-ს, არამედ თვით საქართველოს სსრ-ს კონსტიტუცია. საკითხავია, თუ აჭარის ასსრ კონსტიტუციის მიღებაც იყო გათვალისწინებული, რატომ არ ჩაიწერა დეკრეტში არაფერი იმის შესახებ, რომ ამ ორგანოთა არჩევნები მოხდებოდა საქართველოს სსრ და აჭარის ასსრ კონსტიტუციების საფუძველზე?

საქართველოს სსრ პირველი (1922 წლის) კონსტიტუციის პირველი მუხლის შენიშვნაში ჩაწერილია, რომ „საქართველოს სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკაში თავისუფალი თვითგამორკვევის საფუძველზე შედიან: აჭარის ავტონომიური სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი და აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა; უკანასკნელი უკავშირდება საქართველოს სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკას — ამ რესპუბლიკათა შორის დადებული განსაკუთრებული საკავშირო ხელშეკრულების საფუძველზე“.

რამდენადაც აფხაზეთის სსრ 1921 წლის 16 დეკემბრის განსაკუთრებული ხელშეკრულების საფუძველზე უკავშირდებოდა საქართველოს სსრ-ს, იმდენად აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისათვის თავისი კონსტიტუციის შემუშავება აუცილებელიც იყო. არც საქართველოს სსრ კონსტიტუციით და არც თვით აფხაზეთის პირველი (1926 წ.) კონსტიტუციით გათვალისწინებული არ იყო აფხაზეთის სსრ კონსტიტუციის წარდგენა საქართველოს სსრ ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების წინაშე დასამტკიცებლად. აფხაზეთი დამოუკიდებელი სოციალისტური რესპუბლიკა არ ყოფილა, იგი 1931 წლამდე საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში ხელშეკრულების საფუძველზე შემავალი სოციალისტური რესპუბლიკა იყო, რის მეშვეობითაც იგი შედიოდა ამიერკავკასიის სფსრ-ში და ამ უკანასკნელის მეშვეობით კი — სსრ კავშირში; 1931 წლის თებერვლიდან კი აფხაზეთი საქართველოს სსრ-ში შემავალი ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკაა.

აჭარის ასსრ უფლებრივ მდგომარეობას და მისი კონსტიტუციის მიღებას არ ითვალისწინებს საქართველოს სსრ პირველი კონსტიტუცია. მისგან განსხვავებით, საქართველოს სსრ მეორე (1927 წ.) კონსტიტუცია ზუსტად განსაზღვრავს რესპუბლიკაში შემავალი ავტონომიური ერთეულების უფლებრივ მდგომარეობას. დასახელებული კონსტიტუციის IV თავია — „ავტონომიური სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკები და ოლქები“, ხოლო V თავი კი — „მოკავშირე აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა“.

ავტონომიური რესპუბლიკისა და ავტონომიური ოლქის უფლებების გან-

საზღვრისას კონსტიტუციაში ჩაწერილია, რომ „ავტონომიური სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკების კონსტიტუციებსა და ავტონომიური ოლქების დებულებებს მიიღებენ მათი საბჭოთა ყრილობანი, დასამტკიცებლად წარუდგენენ სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს, ხოლო საბოლოოდ დასამტკიცებლად — სრულიად საქართველოს საბჭოთა ყრილობას“ (მუხ. 75). დაახლოებით იგივე შინაარსია ჩაწერილი მე-19 მუხლში, რომლის მიხედვითაც „მარტოოდენ სრულიად საქართველოს საბჭოთა ყრილობის გამგებლობას ეკუთვნის... ავტონომიურ რესპუბლიკათა კონსტიტუციების და ავტონომიური ოლქების დებულებათა, აგრეთვე მათი შეცვლისა და შეცვლების საბოლოოდ დამტკიცება“. ანალოგიური შინაარსია დაკანონებული კონსტიტუციის მე-20 მუხლის „გ“ პუნქტითაც.

ამ ამონაწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ საქართველოს სსრ მეორე (1927 წ.) კონსტიტუციით ავტონომიურ რესპუბლიკას უნდა ჰქონოდა კონსტიტუცია, რომელსაც თვითონ ავტონომიური რესპუბლიკის საბჭოების ყრილობა დებულობდა, რასაც საბოლოოდ ამტკიცებდა საქართველოს სსრ ცაკ-ი და საქართველოს სსრ საბჭოების ყრილობა. რაც შეეხება აფხაზეთს, საქართველოს სსრ-ს იმავე კონსტიტუციის V თავის მიხედვით, აფხაზეთის სსრ-ს ჰქონდა თავისი კონსტიტუცია, რომელსაც მხოლოდ აფხაზეთის ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოები ამტკიცებდნენ. იქვე მითითებული იყო იმის შესახებ, რომ „აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის საბჭოთა ყრილობა, ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი და მისი პრეზიდიუმი, აგრეთვე აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები მოეწყობიან აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუციის საფუძველთა მიხედვით“ (მუხლი 86).

საქართველოს სსრ მეორე კონსტიტუციის მიღებისას სრულიად საქართველოს III მოწვევის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მე-3 სესიამ 1926 წლის 5 ივლისის დადგენილებაში ჩაწერა: „სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ამა სესიის მიერ მიღებული საქართველოს სსრ ძირითადი კანონის (კონსტიტუციის) ტექსტი საბოლოოდ დამტკიცებისათვის წარედგინოს სრულიად საქართველოს საბჭოთა მეოთხე ყრილობას.

აფხაზეთის სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი გადაამუშავებს აფხაზეთის სსრ კონსტიტუციას იმ პრინციპების მიხედვით, რაც საფუძველად დაედო საქართველოს სსრ კონსტიტუციას“¹.

ამით უდავოდ მტკიცდება, რომ ამ პერიოდისათვის (1926 წ.) აჭარის ასსრ რესპუბლიკას თავისი კონსტიტუცია არ ჰქონდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ამავე დადგენილებაში აჭარის ასსრ ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტსაც მისცემდნენ ანალოგიურ მითითებას.

ამ საკითხზე მუშაობამ, აჭარის ასსრ საბჭოების ყრილობებისა და ცაკ-ის მასალების, აგრეთვე საარქივო მასალების დამუშავებამ დაგვარწმუნა, რომ აჭარის ასსრ-ს კონსტიტუცია 1937 წლამდე დამტკიცებული და გამოქვეყნებული არ ყოფილა. კონსტიტუციის რამდენიმე ძველი პროექტი აღმოვაჩინეთ აჭარის

¹ იხ. საქართველოს სსრ კონსტიტუცია (ძირითადი კანონი), 1932 წ., გვ. 4 („დადგენილება სსრ. საქართველოს საბჭოთა მე-3 მოწვევის ცაკ-ის მე-3 სესიისა“).

ასსრ სახელმწიფო და მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივებში, რომელთა განხილვაც გათვალისწინებული იყო საბჭოების ყრილობებზე, მაგრამ ამ ყრილობათა სტენოგრაფიულ ანგარიშებში ამის შესახებ არაფერი გვხვდება. ზოგჯერ ისეთ აქტებსაც ვხვდებით, რომლებიც აჭარის ასსრ კონსტიტუციაზეა დამყარებული და რომლებშიც კონსტიტუციის მუხლებიც არის მითითებული, მაგრამ თვითონ ის კონსტიტუცია არ ჩანს, ან მხოლოდ მისი პროექტია, რომელიც დამტკიცებული არ ყოფილა. ფაქტების ახსნისას ბევრია შინაგანი წინააღმდეგობა. შევეცდებით, სისტემაში მოვიყვანოთ აჭარის ასსრ პირველი კონსტიტუციის შემუშავებასთან დაკავშირებული ისტორიული ფაქტები და ამის მიხედვით გავაკეთოთ უპრეტენზიო დასკვნები.

არსებობს დოკუმენტი — „ზოგადი დებულება აჭარის ასსრ სახალხო კომისარიატების შესახებ“; იგი დათარიღებულია 1923 წლის 8 აპრილით და შედგება 5 თავისა და 17 მუხლისაგან. საინტერესოა მისი მე-8 მუხლი, სადაც აღნიშნულია, რომ აჭარის ასსრ ყოველი სახალხო კომისარიატის სათავეში, კონსტიტუციით დადგენილი წესით (მუხლი 27, 28 და 34) დგას არჩეული სახალხო კომისარი, რომლის გაწვევაც შესაძლებელია¹. ამ შემთხვევაში აქ მითითებული არ არის, თუ რომელ კონსტიტუციას ემყარება კანონმდებელი. ხოლო რადგან აჭარის კონსტიტუციის არსებობა იმ პერიოდისათვის საეჭვოა, მაშინ აქ საქართველოს სსრ 1922 წლის კონსტიტუცია უნდა ვიგულისხმოთ, მაგრამ დასახელებული მუხლები ამ კონსტიტუციაში სრულიად სხვა საკითხებს ეხება. სამაგიეროდ, ჩვენს მიერ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალში და აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივში აღმოჩენილია დოკუმენტი — „ავტონომიური აჭარისტანის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუცია“. არის მისი ქართული ტექსტი (ბათუმში) და რუსული ტექსტი (თბილისში). ეს კონსტიტუცია ქართულადაც და რუსულადაც საწერ მანქანაზეა დაბეჭდილი. არ არის მითითებული, თუ როდის და რომელმა ორგანომ დაამტკიცა იგი, მაგრამ საგულისხმოა, რომ მას აწერია არა „პროექტი კონსტიტუციისა“, არამედ „კონსტიტუცია“. აჭარის სახელმწიფო არქივში არსებულ ამ დოკუმენტს უბრალო ფანქრით აწერია „1-№ 62“.

დასახელებული „კონსტიტუცია“ შედგება 8 თავისა და 51 მუხლისაგან. უკანასკნელი, მე-8 თავის მხოლოდ სათაურია ჩაწერილი — „ღერბისა და დროშის შესახებ“, მუხლები კი აქ მოცემული არ არის; 23-ე მუხლში აჭარის ასსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრთა შემადგენლობა ჩაწერილი არ არის, ღიადაა დატოვებული².

დასახელებული კონსტიტუცია საბჭოთა ტიპის სავესებით დახვეწილი დოკუმენტია, იგი უდავოდ ითვალისწინებს საქართველოს სსრ პირველი (1922 წ.) კონსტიტუციის პრინციპებს. დამახასიათებელია, რომ აჭარის ასსრ-ს ამ კონსტიტუციის მეორე თავია — „ავტონომიური აჭარისტანის სს რესპუბლიკის სსრ კავშირსა და ა/კ სფს რესპუბლიკასთან ურთიერთობათა შესახებ“. ეს იმას ნიშ-

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივი, ფ. 14, ს. 1013, ფურც. 5-8.

² აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. P-2, ს. 647, ფურც. 62; მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის პარტ. არქივი, ფ. 14, ს. 1013, ფურც. 1-4.

ნავს, რომ ამ კონსტიტუციის ტექსტის შედგენისას შექმნილი იყო ამიერკავკასიის ფედერაცია (1922 წ. 13/XII) და სსრ კავშირიც (1922 წ. 30/XII).

სწორედ ამ კონსტიტუციის 27-ე, 28-ე და 34-ე მუხლები შეესაბამება შინა-არსით ზემოდასახელებული აქტის — აჭარის ასსრ სახალხო კომისარიატების ზოგადი დებულებები — კონსტიტუციურ საფუძვლებს.

„აჭარის ასსრ სახალხო კომისარიატების შესახებ“ ზემოდასახელებული დებულების მეორე მუხლში ჩაწერილია, რომ აჭარის ასსრ სახალხო კომისარიატები გაატარებენ ზემდგომ ორგანოთა დებულებებს თანახმად კონსტიტუციის 7-11-ე მუხლებისაო. დასახელებული კონსტიტუციის ეს მუხლებიც სწორად არის მითითებული და გამოყენებული კანონმდებლის მიერ. ამ მუხლებში ფიქსირებულია აჭარის ასსრ-ს ურთიერთობა სსრ კავშირსა და ამიერკავკასიის სფსრ-სთან. ამით ერთხელ კიდევ მტკიცდება, რომ თუ 1923 წლის 8 აპრილს დამტკიცებული დოკუმენტი ემყარება აჭარის ასსრ კონსტიტუციის მუხლებს. ასეთი შედარებებით მისი სისწორე უდავო ხდება, ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ პერიოდისათვის აჭარის ასსრ-ს უეჭველად უნდა ჰქონოდა თავისი კონსტიტუცია.

მოვიყვანოთ ფაქტები ამ დებულების დასამტკიცებლად.

1923 წლის აპრილში დამტკიცებულია დებულება „აჭარის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოს შესახებ“. იგი 11 მუხლისგან შედგება¹.

ამ დებულების მე-3 მუხლში ლაპარაკია აჭარის ასსრ-ს სახკომსაბჭოს უფლებამოსილებაზე, კერძოდ, ამ მუხლის 3-ს მიხედვით აჭარის ასსრ-ს სახკომსაბჭოს ეხება „...Рассмотрение и утверждение декретов и постановлений по вопросам государственного управления в пределах, предусмотренных Конституцией АССР Аджаристана и положением о Центральном Исполнительном Комитете Республики Аджаристана и его Президиума“ (ხაზი ჩვენია — გ. ე.). აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შესახებ ასევეა მითითებული მე-3 მუხლის § B-ში.

ის ფაქტი, რომ აჭარის შესაბამისი საკანონმდებლო ორგანოები აჭარის ასსრ-ს კონსტიტუციაზე დაყრდნობით საჭირო აქტებს დებულობენ, ბადებს ეჭვს, რომ აჭარის ასსრ-ს მაშინ ჰქონდა კონსტიტუცია, რომელიც დამტკიცებულიც უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ნაბეჭდი გამრავლებული სახით გამოქვეყნებული არ ყოფილა.

როდის უნდა დამტკიცებულიყო ეს კონსტიტუცია? უნდა დამტკიცებულიყო ამიერკავკასიისა და სსრ კავშირის შექმნის შემდეგ (რამდენადაც მათი არსებობა ასახულია დასახელებული კონსტიტუციის ტექსტში), ე. ი. დაწყებული 1923 წლის იანვრის პირველი რიცხვებიდან, არა უგვიანეს იმავე წლის 7 აპრილისა (რამდენადაც 8 აპრილს დამტკიცებულ დოკუმენტში მოხსენიებულია აჭარის ასსრ-ს დასახელებული კონსტიტუცია).

რომელი ორგანოს მიერ უნდა დამტკიცებულიყო ეს კონსტიტუცია? ამაზე პასუხობს იმავე კონსტიტუციის 35-ე მუხლი, სა-

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის პარტ. არქივი, ფ. 14, ს. 1013, ფურც. 11-12.

დაც ნათქვამია: „აჭარისტანის ასსრ საბჭოთა ყრილობის და ცენტრალურ აღმასრულებელი კომიტეტის გამგებლობაში შედის საერთო რესპუბლიკური მნიშვნელობის ყველა საკითხი, მაგალითად, ა) დამტკიცება, შეცვლა და დამატება ავტონომიური აჭარისტანის ასსრ კონსტიტუციისა“...

სამწუხაროდ, ის ფაქტი, რომ აჭარის საბჭოების ყრილობას დამტკიცებინოს იგი, ან აჭარის ცაკ-ს—ჩვენ მიერ ჯერ კიდევ არ არის მიკვლეული. იგი სახელმწიფო არქივის შესაბამის ფონდებში არ აღმოჩნდა; ამის შესახებ არავითარი მასალა არ მოიპოვება არც აჭარის ასსრ საოლქო კომიტეტის პარტარქივში. ამაში გვარწმუნებს აჭარის ასსრ საბჭოების ყრილობათა მუშაობის შედეგებიც.

აჭარის ასსრ საბჭოების I ყრილობას (1922 წ. 10-14/I), ბუნებრივია, არ შეეძლო კონსტიტუციის მიღება, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ საქართველოს ასსრ კონსტიტუცია ამ დროისათვის მიღებული არ იყო, ამასთანავე, მაშინ ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი ამიერკავკასიის სფსრ და ასსრ კავშირი, აჭარის დასახელებულ კონსტიტუციაში კი გათვალისწინებულია როგორც საქართველოს ასსრ პირველი კონსტიტუცია, ისე ა/კ სფსრ-სი და ასსრ კავშირის არსებობა. აჭარის ასსრ საბჭოების პირველმა ყრილობამ განიხილა საკითხები საბჭოთა აღმშენებლობის ამოცანების შესახებ: ა/კ სფსრ შექმნის სამზადისის, აჭარის ასსრ რევკომის მუშაობის, აჭარის მთავრობის მიწის პოლიტიკის, განათლებისა და კოოპერაციის შესახებ. ყრილობამ 14 იანვარს იირჩია აჭარის ასსრ ცაკ-ი¹.

გაზეთ „კომუნისტი“ 1922 წლის 21 იანვრის ნომრის მოწინავეა „საბჭოთა აჭარა“; აქ შეჯამებულია აჭარის ასსრ საბჭოების პირველი ყრილობის მუშაობა და აჭარის კონსტიტუციაზე არაფერია ნათქვამი.

აჭარის ასსრ საბჭოების II ყრილობა ჩატარდა 1922 წლის 3-5 დეკემბერს. ყრილობაზე განიხილეს ა/კ სფსრ-სი და ასსრ კავშირის შექმნის საკითხი. ყრილობამ მოითხოვა აჭარის ასსრ სახალხო კომისარიატების რეორგანიზაცია და დაადგინა, რომ გაუქმდეს შრომის, სასურსათო საქმეთა და ფინანსთა სახალხო კომისარიატები და მუშათა და გლეხთა ინსპექცია. ყრილობამ მოითხოვა ამ სახალხო კომისარიატების ნაცვლად დაინიშნონ რწმუნებულები ან შეიქმნას განყოფილებები. რწმუნებულის ან განყოფილების გამგის კანდიდატურა დასამტკიცებლად ცენტრში უნდა წარედგინა აჭარის ასსრ ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს. ამავე დროს, ყრილობამ მოითხოვა აჭარის ასსრ-ში შინაგან საქმეთა, მიწათმოქმედების, იუსტიციის, ჯანმრთელობის, განათლებისა და სოციალური უზრუნველყოფის სახალხო კომისარიატების არსებობა. რეზოლუციის მე-5 მუხლში ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩაწერილია, რომ „დასახელებული კომისარიატების დატოვება ცენტრალმასკომისა და სახკომსაბჭოს განმგებლობაში შექმნის თვითმოქმედების ხელსაყრელ პირობებს ადგილობრივი თავისებურებების გათვალისწინებით ფართო ეროვნულ-კულტურული განვითარებისათვის“².

¹ იხ. გაზ. „კომუნისტი“ № 15, 1922 წ. 19 იანვარი; № 16, 1922 წ. 21 იანვარი. აჭარის ასსრ საბჭოების პირველი ყრილობის მასალები იხ. Съезды Советов в документах 1917—1936, 1960, გვ. 445-451.

² აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 16, არქივი 15, სრულიად აჭარისტანის საბჭოების მეორე ყრილობა, გვ. 20. იხ. აგრეთვე Съезды Советов в документах 1917-1936, 1960, გვ. 451-452.

აჭარის ასსრ საბჭოების II ყრილობაზე აჭარის ასსრ კონსტიტუციის პროექტის განხილვა-დამტკიცების შესახებ საკითხი არ დასმულა.

უფრო მოსალოდნელია, რომ აჭარის ასსრ კონსტიტუცია დაემტკიცებინა აჭარის ასსრ საბჭოების III ყრილობას, რომელიც ჩატარდა 1923 წლის 24-29 იანვარს. ყრილობაზე მოისმინეს აჭარის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის, აგრეთვე ცალკეული სახალხო კომისარიატების ანგარიშები; აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შესახებ კი ყრილობაზე არაფერი არ თქმულა.

ყრილობის გახსნის დღეს გაზეთში „Трудовой Батум“ გამოქვეყნდა მოწინავე წერილი—„საბჭოების მესამე ყრილობა“, რომელშიც ჩაწერილია: „Сегодня открывается 3-й съезд Советов. Год прошел с того момента когда аджарские трудовые массы заложили фундамент под советское строительство в Аджарии и через своих представителей оформили конституцию республики“¹ (ხაზი ჩვენია—გ. ე.).

ვფიქრობთ, აქ ლაპარაკია სახელმწიფოს მატერიალურ და არა იურიდიულ კონსტიტუციაზე.

როგორც ვხედავთ, ზემოთ მოცემულ მასალებში ერთგვარი წინააღმდეგობაა. 1923 წელს გამოქვეყნებულ საკანონმდებლო დოკუმენტებში მოხსენიებულია აჭარის ასსრ კონსტიტუცია, არქივში დაცულია თითქმის სრულყოფილად შედგენილი ასეთი კონსტიტუცია, მაგრამ იგი არც გამოქვეყნებულა და არც მისი დამტკიცების შესახებ მოგვეპოვება რაიმე ცნობა.

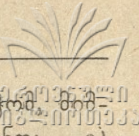
ცნობილია, რომ სანამ სსრ კავშირის პირველ კონსტიტუციას დაამტკიცებდა სსრ კავშირის საბჭოების II ყრილობა (1924 წ. 31/I), იგი დაამტკიცა სსრ კავშირის ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა 1923 წლის 6 ივლისს და ამ დღიდან კონსტიტუცია ძალაში ითვლებოდა. ასევე, საქართველოს სსრ მეორე კონსტიტუციის დამტკიცებამდე საქართველოს სსრ საბჭოების IV ყრილობაზე, იგი 1926 წლის 5 ივლისს დაამტკიცა საქართველოს მესამე მოწვევის ცაკ-ის მესამე სესიამ და ა. შ. აქედან გამომდინარე, თუ აჭარის ასსრ საბჭოების ყრილობაზე დასამტკიცებლად არ გაუტანიათ აჭარის ასსრ კონსტიტუციის პროექტი, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი დაამტკიცა აჭარის ასსრ ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა და ამის გამო საკანონმდებლო ორგანოები უფლებამოსილი იყვნენ დამყარებოდნენ ასეთ კონსტიტუციას. სამწუხაროდ, აჭარის ასსრ კონსტიტუციის დამტკიცების შესახებ არც აჭარის ასსრ ცაკ-ის მასალებშია რაიმე დოკუმენტი.

ამრიგად, „ავტონომიური აჭარისტანის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუცია“, როგორც დოკუმენტი, დაცულია თბილისისა და ბათუმის არქივებში, მაგრამ მისი დამტკიცების თარიღი და დამამტკიცებელი ორგანოს დადგენა შეუძლებელი ხდება.

როგორც ზემოთ ითქვა, ჩვენ ფაქტების თანმიმდევრულად გადმოცემის პრინციპს ვიცავთ.

აჭარის ასსრ სახკომსაბჭოს ანგარიშში ვკითხულობთ: „მუშათა და გლეხთა

¹ „Трудовой Батум“ № 16 (641), 1923, 24/I (ცნობები აჭარის ასსრ საბჭოების I, II, III, IV, V ყრილობათა შესახებ მოცემული აქვს ლ. დავითაძეს ნაშრომში „საბჭოთა ხელისუფლების პირველი ნაბიჯები აჭარაში“, იხ. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება აჭარაში, 1958 წ., გვ. 96-98.

ხელისუფლების აღმასრულებელმა ორგანომ, აჭარისტანის სახკომსაბჭომ, მიმდინარე (1924, — გ. ე.) წელს გადაუდებლად განსახორციელებლად სცნო: ... ე) აჭარისტანის კონსტიტუციის პროექტის შემუშავება. სასამართლოების ტიპის შესწავლა¹.

არქივში ვხვდებით აგრეთვე ამავე პერიოდის შემდეგ დოკუმენტს:

„სახკომსაბჭოს იურისკონსულტს ამხ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე ს .

ცენტრალმასკომის თავმჯდომარის ამხ. ო. მოწყობილის დავალებით, ამასთანავე გაცნობებთ, რომ იქნას თქვენს მიერ შედგენილი პროექტი აჭარისტანის რესპუბლიკის კონსტიტუციისა რაც შეიძლება დაჩქარებით.

ცენტრალმასკომის საქმეთა მმართველი (დავლიანიძე)

საქმის მწარმოებელი (ჩხატარაშვილი).

8/X—1924 წ. № 43/1749²

საკითხავია, თუ 1923 წელს აჭარის ასსრ-ს გააჩნდა თავისი კონსტიტუცია, რაღა საჭირო იყო 1924 წელს მისი პროექტის შემუშავება?

1925 წელს აჭარაში მუშაობდა საქართველოს სსრ ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოს კომისია (7 კაცის შემადგენლობით) აჭარის ასსრ-ს საკითხებზე. მისი პირველი სხდომა შედგა 1925 წლის 31 ოქტომბერს. ამ სხდომაზე მოისმინეს მოხსენება „აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შესახებ“. დადგენილებაში ჩაწერილია: ვიღებთ რა მხედველობაში, რომ აჭარის ასსრ საქართველოს სსრ-ს შემადგენელი ავტონომიური ნაწილია, საჭიროდ ჩაითვალოს აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შემუშავება საქართველოს სსრ კონსტიტუციის საფუძველზე.

დაევალოს აჭარის ასსრ ცაკ-ს სასწრაფოდ შეიმუშაოს კონსტიტუციის პროექტი და დასამტკიცებლად წარმოადგინოს საქართველოს სსრ ცაკ-ში. აჭარის ასსრ კონსტიტუცია გატანილ იქნას აჭარის საბჭოების მომავალ ყრილობაზე³.

იმავე წლის 23 ნოემბერს აჭარის ასსრ საოლქო კომიტეტის პლენუმზე (ოქმი № 1) მოისმინეს საკითხი „აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შესახებ“. პლენუმმა საჭიროდ ცნო აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შემუშავება. დადგენილებაში ჩაწერილია: „შედგეს კომისია ხ. ლორთქიფანიძის თავმჯდომარეობით, წევრებით: ჩხიკვაძე-სვირსკი, ხვედელიძე, ბრეგაძე და მოწყობილი. კომისიამ მუშაობის დამთავრების შემდეგ მოახსენოს პრეზიდიუმს“⁴.

საოლქო კომიტეტის დადგენილების სარეალიზაციოდ 1925 წლის 25 ნოემბერს ჩატარდა აჭარის ასსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზი-

¹ აჭარის ასსრ სახკომსაბჭოს ანგარიში, 1921-1924 წ. წ., 1925 წ., გვ. 8-9 (იხ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა № F3-2240). იხ. აგრეთვე აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. P-2, ს. 167, აღწერილობა 1, ფურც. 7-8.

² აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 4, ს. 70, ფურც. 11.

³ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 16 (P-4), არქივი 107, აჭარის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი, საერთო განყოფილება, ფურც. 3.

⁴ საქართველოს კომპარტიის აჭარის ასსრ საოლქო კომიტეტის პარტარქივი, ფ. 1, აღწერილობა 1, ს. 495, ფურც. 25 (იგივე დოკუმენტი იხ. აჭარის ასსრ სახელმწ. არქივი, ფ. 16, არქივი 107, ფ. 4).

დიუმის სხდომა (ოქმი № 19), სადაც მოისმინეს „აჭარისტანის ავტონომიური სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის საკონსტიტუციო კომისიის შექმნის შესახებ“ (მომხს. გარაყანიძე). დადგენილებაში ჩაწერილია: „აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შემუშავებისათვის შედგეს კომისია შემდეგი შემადგენლობით: ხ. ლორთქიფანიძის (სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე) თავმჯდომარეობით. წევრები: ჩხიკვაძე-სვირსკი (პარტკომის ინსტრუქტორი), 2. ხვედელიძე (პროფსაბჭოს პასუხისმგებელი მდივანი), 3. ბრეგაძე (შინსახკომი), 4. მოწყობილი (ჯანსახკომი). კომისიის მოწვევა დაევალოს ლორთქიფანიძეს“¹.

იგულისხმება, რომ კომისია შეუდგებოდა მუშაობას.

1926 წლის 1 თებერვალს საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარემ კონსტიტუციის პროექტი დაუგზავნა საკონსტიტუციო კომისიის წევრებსა და პარტიული და საბჭოთა ორგანოების ხელმძღვანელ პირთ:

„აჭარის პარტკომის პასუხისმგებელ მდივანს ამხ. თ. ჟღენტს.

სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის მოადგილის ამხ. ხ. ლორთქიფანიძის დავალებით, ამასთანავე ერთად გაახლებთ ავტონომიური აჭარისტანის კონსტიტუციის პროექტის რუსულ-ქართულ ტექსტს გასაცნობად და საქართველოს სსრ რევოლუციური კომიტეტის მიერ გამოცემულ დეკრეტს № 54-ის ასლს.

დანართი ხსენებული,

საქმის მმართველი გარაყანიძე“².

იმავე დღეს 3018 ნომრით ანალოგიური მიმართვა ეგზავნება აჭარის ცაკ-ის თავმჯდომარეს — მ. სურმანიძეს, აგრეთვე საკონსტიტუციო კომისიის წევრთ: თ. მოწყობილს, ხვედელიძეს, ჩხიკვაძე-სვირსკის და ბრეგაძეს³, საკონსტიტუციო კომისიის წევრთ ეგზავნებათ მხოლოდ კონსტიტუციის პროექტი.

1926 წლის 31 მარტს შედგა აჭარის ასსრ ცაკ-ის პრეზიდიუმის სხდომა (ოქმი № 2). სხდომაზე განიხილეს საკითხი აჭარის ასსრ სახელმწიფო დროშის პროექტის შესახებ. დადგენილებაში ჩაწერილია: „გადაეცეს აჭარისტანის კონსტიტუციის გამომმუშავებელ კომისიას, რომელმაც კონსტიტუციასთან შეფარდებით წარმოადგინოს ღერბისა და დროშის პროექტი შემდეგ სხდომაზე“⁴.

ეს იმას ნიშნავს, რომ 1926 წლის მარტის ბოლოსათვის აჭარის ასსრ კონსტიტუციის პროექტი ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ ყოფილა დაზუსტებული, საკონსტიტუციო კომისია კი განაგრძობდა მუშაობას.

ჩვენ ზემოთ შევეხეთ აჭარის ასსრ საბჭოების I, II და III ყრილობათა მუშაობას.

აჭარის ასსრ საბჭოების IV ყრილობა ჩატარდა 1924 წლის მარტში, V ყრილობა — 1925 წლის 23-28 მარტს, ხოლო VI ყრილობა — 1926 წლის 18-20 მარტს. ამრიგად, საბჭოების VI ყრილობამ მუშაობა დაამთავრა 1926 წლის 20 მარტს, ხოლო იმავე წლის 31 მარტს აჭარის ცაკ-ის პრეზიდიუმმა ახალი დავა-

¹ აჭარის ასსრ სახ. არქივი, ფ. 16, არქივი 107, ფ. 1.

² აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. P-2, აღწერილობა — I, ს. 536, ფურც. 2.

³ იქვე, ფურც. 1-4 (დაგზავნილი კონსტიტუციის პროექტის ასლები ქართულ და რუსულ ვარიანტში ინახება ამავე ფონდში, ფურც. 5-18).

⁴ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 16 (P-4), ს. 145, ფურც. 1.

ლება მისცა საკონსტიტუციო კომისიას. მაშასადამე, პროექტის შედგენის შემასხვევაში მისი დამტკიცება მოუწევდა აჭარის ასსრ VII ყრილობას.

აჭარის ასსრ არქივში აღმოჩნდა აჭარის ასსრ კონსტიტუციის პროექტის რუსული ეგზემპლარი — „Основной закон (Конституция) Автономной Социалистической Советской Республики Аджаристана. Проект, 15-го января 1927 года“, რომელიც გათვალისწინებული იყო აჭარის ასსრ საბჭოების VII ყრილობაზე გასატანად. კონსტიტუციის პროექტი შედგება 6 თავისა და 104 მუხლისგან.

დასახელებული პროექტის პირველ მუხლში ჩაწერილია, რომ აჭარის ასსრ კონსტიტუცია მიღებულია აჭარის ასსრ საბჭოების VII ყრილობის მიერ საქართველოს სსრ კონსტიტუციის 75-ე მუხლის საფუძველზე, გამომდინარე დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შედეგად აღიარებული პროლეტარიატის დიქტატურის პრინციპებიდან, იგი თავის ამოცანად ისახავს გარანტირებული გახადოს ეს დიქტატურა, საბოლოოდ დათრგუნულ იქნეს ბურჟუაზია, მოსპობილ იქნეს ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია და აგებულ იქნეს კომუნინიზმი, რომლის დროსაც აღარ იარსებებს არც კლასებად დაყოფა, არც სახელმწიფო ხელისუფლება.

საქართველოს სსრ მეორე კონსტიტუციის 75-ე მუხლში ჩაწერილია, რომ „ავტონომიური სს რესპუბლიკების კონსტიტუციებს... მიიღებენ მათი საბჭოთა ყრილობანი, დასამტკიცებლად წარუდგენენ სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს, ხოლო საბოლოოდ დასამტკიცებლად — სრულიად საქართველოს საბჭოთა ყრილობას“.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს სსრ მეორე კონსტიტუცია დამტკიცებულ იქნა 1927 წლის 4 აპრილს, აჭარის ასსრ კონსტიტუციის პროექტი კი დათარიღებული იყო 1927 წლის 15 იანვრით. საქართველოს სსრ მეორე კონსტიტუცია დაამტკიცა საქართველოს ცაკ-მა 1926 წლის ივლისში, ამიტომ აჭარის კონსტიტუციის პროექტის შემუშავებისას საფსებით შესაძლებელი იყო საფუძვლად აედოთ საქართველოს სსრ დასახელებული (მეორე) კონსტიტუცია.

აჭარის ასსრ დასახელებული კონსტიტუციის პროექტი საფსებით სწორად ითვალისწინებს ავტონომიური რესპუბლიკის ადგილს მოკავშირე საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში და მისი მეშვეობით ამიერკავკასიის სფსრ-სა და სსრ კავშირში. პროექტი აკანონებს საბჭოთა სახელმწიფოს ხელისუფლებისა და მმართველობის უმაღლეს და ადგილობრივ ორგანოთა სისტემას, ამ ორგანოთა შექმნის წესსა და ავტონომიურ რესპუბლიკაში ამ ორგანოთა უფლებრივ მდგომარეობას¹.

დასახელებული კონსტიტუციის პროექტი სამ ეგზემპლარად მოითხოვა ამიერკავკასიის ცაკ-მა.

აჭარის ასსრ საბჭოების VII ყრილობა შედგა 1927 წლის 18-22 მარტს. ყრილობაზე 6 საკითხი იქნა განხილული, მაგრამ აჭარის ასსრ კონსტიტუციის პროექტი დასამტკიცებლად არ გაუტანიათ². ეს პროექტი არც სხვა ორგანოს

¹ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 16, P-4, ს. 348, გვ. 12-24.

² ვაზ. „საბჭოთა აჭარისტანია“ № 66 (1646), 1947 წ., 25 მარტი; იხ. აგრეთვე, აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 4, ს. 237, ფ. 3.

(ცაკ-ისა ან მისი პრეზიდიუმის) მიერ არის განხილულა და დამტკიცებულია. საინტერესოა თვით ფაქტი: აჭარის პარტიული და საბჭოთა ორგანოების მეშვეობით 1925 წლის ნოემბერს საკონსტიტუციო კომისია გამოიყო, კომისიამ გარკვეული მუშაობა გასწია და კონსტიტუციის პროექტიც შემუშავებულ იქნა. 1926 წლის 1 თებერვალს იგი დაეგზავნა საკონსტიტუციო კომისიის წევრთ და აჭარის ასსრ პარტიულ და საბჭოთა ხელმძღვანელებს; ამავე დროს, ავტონომიურ რესპუბლიკათა კონსტიტუციების შემუშავება საქიროდ იყო ცნობილი საქართველოს სსრ მეორე (1927 წ.) კონსტიტუციითაც (მუხლი 75), საკონსტიტუციო კომისიამ მუშაობა შემიღვევიც განაგრძო, კონსტიტუციის პროექტი სრულყოფილად იქნა შემუშავებული, ოფიციალურად აღიარებული იყო, რომ იგი უნდა გატანილიყო დასამტკიცებლად აჭარის ასსრ საბჭოების VII ყრილობაზე, ამის შესახებ ჩაწერილია 1927 წლის 15 იანვრით დათარიღებული კონსტიტუციის პროექტის პირველ მუხლშიც. მართლაც, VII ყრილობის მუშაობა ნორმალურად ჩატარდა, კონსტიტუციის პროექტი კი, მიუხედავად მთელი რიგი ჩატარებული დონისძიებებისა, როგორც ზემოთ ითქვა, მაინც არ გაუტანიათ დასამტკიცებლად. არ ჩანს, თუ რამ შეუშალა ამას ხელი.

აჭარის ასსრ საბჭოების VII ყრილობის მუშაობაზე დაწვრილებითი მასალები გამოქვეყნებულია გაზეთ „ფუნარაში“ 1927 წლის 20-25 მარტს. 26 მარტს № 67 (1647) კი იგივე გაზეთის მოწინავედ დაბეჭდილია „რა სთქვა აჭარისტანის საბჭოთა მეშვიდე ყრილობამ“, მაგრამ იქ არაფერია ნათქვამი აჭარის კონსტიტუციის განხილვა-დამტკიცებაზე.

იმავე პერიოდში (1927 წ. მარტში) აჭარის სახკომსაბჭომ დაამტკიცა დებულება აჭარის ასსრ მუშათა და გლეხთა წითელი მილიციის შესახებ (იგი შედგებოდა 67 მუხლისგან) ¹; 1927 წლის 31 დეკემბერს აჭარის ასსრ ცაკ-მა მიიღო № 18 დადგენილება — „1928 წელს აჭარის საბჭოების არჩევნების და საბჭოთა ყრილობების მოწვევის შესახებ“, ამის საფუძველზე კი შემუშავებულ იქნა ცირკულარი № 1 „საბჭოთა არჩევნების შესახებ“ ², მაგრამ არც დებულებაში, არც დადგენილებაში და ცირკულარში და არც სხვა რაიმე საკანონმდებლო აქტში აჭარის ასსრ კონსტიტუციაზე მითითება არ არის. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ პერიოდში აჭარის ასსრ-ს არ ჰქონდა თავისი კონსტიტუცია.

საგულისხმოა, რომ აჭარის ასსრ-ს, მიუხედავად თავისი კონსტიტუციის უქონლობისა, 1928 წლის 1 მაისამდე გააჩნდა ავტონომიური მნიშვნელობის კოდექსები.

საქართველოს სსრ კოდექსები, რომლებიც 1922-1923 წლებში გამოქვეყნდა, სავალდებულო იყო საქართველოში შემავალი აფხაზეთის, აჭარისა და სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფოებრივი ერთეულებისათვის. აჭარის ასსრ მაშინდელმა ხელმძღვანელობამ კი, როგორც ჩანს, ეს არ მიიჩნია საქიროდ. ამასთან დაკავშირებით 1926 წლის 30 ივნისს საქართველოს სსრ ცაკ-ის პრეზიდიუმმა გამოყო სპეციალური კომისია „აჭარის ასსრ სასამართლო ორგანოების საქმიანობის გაცნობის შესახებ“. კომისიის გამორკვევის შედეგებში აღნიშნულია, რომ აჭარის ასსრ-მ გადააჭარბა უფლებებს, გადაბეჭდა საქართველოს სსრ კოდექს-

¹ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 4, ს. 149, ფურც. 18-25.

² იქვე, ფ. 4, ს. 280, ფურც. 59.

სები, შეიტანა მასში თავისი შენიშვნები და საქართველოს ცაკ-თან ერთად გამოაქვეყნა, როგორც აჭარის ასსრ კოდექსები¹.

1928 წლის 3 აგვისტოს აჭარის ცაკ-ის პრეზიდიუმმა მიიღო დადგენილება „დაწესებულებათჳ, ორგანიზაციათა და კერძო პირთა მიერ საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბაირალით სარგებლობის წესის შესახებ“, ამით ფაქტიურად აღიარებულ იქნა, რომ აჭარის ასსრ დროშა არის საქართველოს სსრ დროშა². ამ დროისათვის აჭარის ასსრ-ს რომ კონსტიტუცია ჰქონოდა, აჭარის ცაკ-ის პრეზიდიუმს აღარ დასჭირდებოდა აღნიშნული დადგენილების მიღება, რადგან სახელმწიფო დროშის, ისევე როგორც სახელმწიფო გერბის საკითხი კონსტიტუციური მნიშვნელობისაა და იგი აჭარის ასსრ კონსტიტუციაში იქნებოდა შეტანილი.

აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივში დაცულია საქმე წარწერით — „კონსტიტუციის პროექტი“. მასში ორი პროექტია მოთავსებული, ერთს აწერია 1927 წლის 15 იანვარი, რაზეც ჩვენ ზემოთ შევჩერდით, ხოლო მეორე დათარიღებულია 1930 წლის თებერვლით. ორიოდ სიტყვით შევვხვით ამ უკანასკნელსაც.

რომელმაც კომისიამ შეიმუშავა ეს პროექტი და რომელი ორგანოს დავალებით, ეს არ ჩანს. კონსტიტუციის პროექტის ტექსტი მანქანაზე დაბეჭდილია რუსულ ენაზე, მას ზედ ერთვის მიმართვა ამიერკავკასიის ცაკ-ის სამდივნოს სახელზე № 1211, ს-85 და დათარიღებულია 1930 წლის 22 თებერვლით. მიმართვაში ჩაწერილია, რომ „...Проект этот не подвергался рассмотрению и не был утвержден правительством Аджаристана“.

პროექტი შედგება 6 თავისა და 83 მუხლისგან, ემყარება საქართველოს სსრ მეორე კონსტიტუციას, აგრეთვე ა/კ სფსრ და სსრ კავშირის კონსტიტუციებს. პროექტი ითვალისწინებს პროლეტარიატის დიქტატურის ყველა პრინციპს³.

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ აჭარის ასსრ საბჭოების მუშაობა VII ყრილობის ჩათვლით. VIII ყრილობა ჩატარდა 1929 წლის 4-9 აპრილს. დღის წესრიგში საკითხი კონსტიტუციის პროექტის განხილვა-დამტკიცების შესახებ შეტანილი არ ყოფილა⁴.

აჭარის ასსრ საბჭოების IX ყრილობა ჩატარდა 1930 წლის 18-22 მარტს⁵, X ყრილობა 1931 წლის 7-12 თებერვალს⁶, XI ყრილობა კი — 1935 წლის 5-7 იანვარს⁷, არც ერთ ამ ყრილობაზე კონსტიტუციის პროექტი არ განუხილავთ, არ დაუმტკიცებიათ.

ჩვენ განვიხილეთ აჭარის ასსრ კონსტიტუციის სამი პროექტი — 1923, 1927 და 1930 წლებისა. ყოველ მათგანში ნათქვამია, რომ აჭარის ასსრ კონსტიტუციის დამტკიცება და მასში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანა შეუძლია მხოლოდ აჭარის ასსრ საბჭოების ყრილობას. აჭარის ასსრ საბჭოების I ყრილობა

¹ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 4, აღწერილობა 1, ს. 255, ფურც. 16-22.

² იქვე, ფ. 4, ს. 264, ფ. 3, 11.

³ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 16 (P-4), არქივი 348, საქმე 85.

⁴ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 16 (P-4). არქივი 334, ფურც. 5. (იქვე, ფონდი 4, ს. 327, ფურც. 1-40).

⁵ იქვე, P-2, არქივი 839, ფურც. 1-2.

⁶ იქვე, ფ. 16 (P-4), არქივი 549 (აჭარის ასსრ საბჭოების X ყრილობა).

⁷ იქვე, არქივი 806 (აჭარის ასსრ XI ყრილობის მასალები).

ბიდან დაწყებული XI ყრილობის ჩათვლით, მასალები გულდასმით შევისწავლეთ და დავრწმუნდით, რომ არც ერთ მათგანში არა თუ აჭარის კონსტიტუციის დამტკიცების, არამედ აჭარის კონსტიტუციაში ცვლილებების შეტანის არც ერთი შემთხვევაც კი არ არის განხილული. აჭარის ასსრ კონსტიტუცია რომ მიღებული ყოფილიყო, აჭარის ასსრ საბჭოების რომელიმე ყრილობაზე უსათუოდ საჭირო გახდებოდა მასში ცვლილებათა შეტანა, ის ფაქტი, რომ ასეთი ცვლილებების შეტანის არც ერთ შემთხვევას არ ჰქონია ადგილი, ავრთვევ იმის დამადასტურებელია, რომ აჭარის ასსრ-ს 1937 წლამდე არ ჰქონდა თავისი კონსტიტუცია.

ამ გარემოებას ისიც ადასტურებს, რომ 1937 წლის კონსტიტუციის დამტკიცებისას, აჭარის ასსრ საბჭოების საგანგებო XII ყრილობაზე კონსტიტუციის პროექტის შესახებ გაკეთებულ მოხსენებაში ამხ. რ. ჯინჯარაძემ განაცხადა: „აჭარის ასსრ არსებობის მანძილზე ეს პირველი კონსტიტუცია არის, რომელიც მიღებული იქნება მე-12 ყრილობაზე“¹. მიუხედავად დიდი მონდომებისა, დღემდე შეუძლებელი გახდა ამ დებულების საწინააღმდეგო ფაქტების დადგენა, ამიტომ ჩვენც ამავე აზრს ვიცავთ.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს ფრიად საყურადღებო ნაშრომი აჭარის შესახებ—„აჭარის ბიბლიოგრაფია“, შედგენილი ხარიტონ ახვლედიანის მიერ 1951 წ.

ბიბლიოგრაფიაში 3897-ე ნომრით ჩაწერილია: „კონსტიტუცია (ქართულ ენაზე). აჭარის უმაღლესი საბჭო (ბათუმი, 1935 წ., 1000 ტირ.)“, ხოლო 2385-ე ნომრით კი — «Конституция (Основной Закон) Аджарской Советской Республики, г. Батуми, 1936 г., стр. 24, цена 40 к., тираж 1000».

ამ ჩანაწერებმა დაბადეს ეჭვი: თუ 1935 წელს ქართულად, ხოლო 1936 წელს რუსულად გამოიცა აჭარის ასსრ კონსტიტუცია, ეს იმას ნიშნავს, რომ 1937 წლის 25 ოქტომბრის კონსტიტუციამდე აჭარის ასსრ-ს ჰქონია სხვა კონსტიტუცია. მაგრამ ასეთი კონსტიტუცია ვერც ქართულად და ვერც რუსულად ვერ აღმოვაჩინეთ, იმიტომ, რომ თურმე ასეთი კონსტიტუცია არც კი არსებობს.

მაშინ ჩვენ, საქართველოს სსრ საარქივო სამმართველოს უფროსის მოადგილის ამხ. ს. მაღლაკელიძის დახმარებით, წერილობით მივმართეთ ამხ. ხ. ახვლედიანს, რათა გავრკვეულიყავით „აჭარის ბიბლიოგრაფიაში“ მოცემულ ცნობებში. 1951 წლის 27 სექტემბერს აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორი ამხ. ხ. ახვლედიანი ოფიციალურ მომართვას (№ 273) აგზავნის ამხ. ს. მაღლაკელიძის სახელზე, რომელშიც იტყობინება: „რაც შეეხება ჩემს ბიბლიოგრაფიას, მოცემული ცნობები კონსტიტუციის შესახებ არ არის სწორი ქართული 3897, რუსული 2385, იმის გამო, რომ სტამბაში კორექტორებმა წელი შეცდომით აღნიშნეს“...².

¹ აჭარის ასსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 16 (P-4), 909, ფურც. 111.

² აღნიშნული მომართვა ჩემთან ინახება. ვსარგებლობ რა შემთხვევით, მაღლობით მიწამოვიხსენიო ამხანაგები: ს. მაღლაკელიძე და ხ. ახვლედიანი, რომლებიც დიდი მონდომებით შეეცადნენ გაეწიათ ჩემთვის დახმარება ამ შრომასთან დაკავშირებული საკითხების მიკვლევაში.

ეს ფაქტიც იგივეს ასაბუთებს; აჭარის ასსრ-ს მოქმედ (1937 წელს) კონსტიტუციამდე სხვა კონსტიტუცია არ ჰქონია, თუმცა ასეთის შექმნას იქ რამოდენიმეჯერ ცდილან.

სახელმწიფო სამართლის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 1. 1964 წ.)

Г. А. ЕРЕМОВ

О РАЗРАБОТКЕ КОНСТИТУЦИИ АДЖАРСКОЙ АССР

(Резюме)

В информационном сообщении об утверждении действующей Конституции (1937 г.) Аджарской АССР было сказано, что Чрезвычайным XII съездом Советов Аджарской АССР «принята новая Конституция Аджарской АССР».¹ Логически это значит, что в Аджарской АССР до 1937 г. существовала другая (первая) конституция. В действительности же материалы съездов Советов и ЦИК-а Аджарской АССР, а также архивные материалы, показывают, что до 1937 года в Аджарской АССР не было утвержденной и опубликованной Конституции.

В государственном архиве Аджарской АССР и в архиве грузинского филиала Института марксизма-ленинизма нами обнаружено несколько проектов Конституции Аджарской АССР, обсуждение которых было предусмотрено на съездах Советов. Но в стенографических отчетах съездов об этом ничего не сказано.

В упомянутых архивах нами обнаружен документ — «Конституция Советской Автономной Социалистической Республики Аджаристана». Ее грузинский текст (в Батуми) и русский текст (в Тбилиси). Оба текста отпечатаны на пишущей машинке. На документе не указано когда и какой орган его утвердил, но он, как видно из подписи, представляет собой не «Проект Конституции», а «Конституцию». На экземпляре, хранившемся в государственном архиве Аджарской АССР, простым карандашом сделана надпись — «1-№ 62».

Названная «Конституция» состоит из 8 глав и 51 статьи.² Эта Конституция представляет собой совершенно отшлифованный документ советского типа, она, бесспорно, предусматривает принципы первой Конституции ГССР (1922 г.). Характерно, что второй главой этой Конституции Аджарской АССР является глава «О взаимоотношениях Автономной Советской Социалистической Республики Аджаристана с СССР и ЗСФСР». Это значит, что ко времени составления текста этой конституции были созданы и ЗСФСР (13. XII-1922 г.) и СССР (30. XII-1922 г.).

¹ См. газ. «Сабчота Аджара», 1937 г., 26. X, № 246 (4849) (на груз. языке), БСЭ, т. 1, Аджарская АССР, стр. 403.

² Государственный архив Аджарской АССР, ф. р-2, д. 647, л. 62, Партархив грузинского филиала Института марксизма-ленинизма, ф. 14, д. 1013, лл. 1-4.

В государственном архиве Аджарской АССР нами также найден русский текст проекта Конституции Аджарской АССР — «Основной закон (Конституция) Автономной Советской Социалистической Республики Аджаристана, 15 января 1927 года», рассмотрение которого было предусмотрено на VII съезде Советов Аджарской АССР. Проект Конституции состоит из 6 глав и 104 статей.¹

И, наконец, в государственном архиве Аджарской АССР хранится проект Конституции Аджарии, датированный февралем 1930 г. Текст проекта Конституции отпечатан на пишущей машинке на русском языке. К нему прилагается обращение на имя Секретариата ЦИК-а ЗСФСР № 1211, с-85 от 22 февраля 1930 г. В обращении говорится, что «... проект этот не подвергался рассмотрению и не был утвержден правительством Аджаристана».

Проект состоит из 6 глав и 83 статей, он основывается на Конституции ГССР, ЗСФСР и СССР. Проект предусматривает все принципы диктатуры пролетариата.²

Таким образом, налицо три проекта Конституции Аджарской АССР (1923 г., 1927 и 1930 гг.), ни один из которых не был утвержден соответствующими высшими органами и не вошел в силу. Отсюда именно и следует, что Конституция Аджарской АССР 1937 года является первой Конституцией Советской Аджарии.

¹ Государственный архив Аджарской АССР, ф. 16, (Р-4), д. 348, лл. 12-24.

² Государственный архив Аджарской АССР, ф. 16, (Р-4), архив 348, дело 85.

ბ. ხარაზიშვილი

საზოგადოებრივი უშიშროებისა და წესრიგის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის გახსნის მეთოდოლოგია

საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი სახელმწიფოს განვითარების თანამედროვე ეტაპზე.

საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა გათვალისწინებულია როგორც სამართლებრივი, ისე მორალის ნორმებით. არ იწვევს დავას ის გარემოება, რომ საზოგადოებრივი უშიშროების შესახებ ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის უზრუნველყოფის პირობით. საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარება თავის მხრივ, რა თქმა უნდა, გულისხმობს საზოგადოებრივ უშიშროებასაც. სწორედ ამიტომ სისხლის სამართლის მეცნიერება და მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსები საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებრივ ქმედობებს ერთ ჯგუფში ათავსებენ და ურთიერთთან ორგანულ კავშირში განიხილავენ. მაგრამ აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ დანაშაულთა ადგილი სხვა დანაშაულთა სისტემაში დღემდე სადავოა (როგორც მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის, ისე ცალკეული კრიმინალისტების ნაშრომების მიხედვით). მაგალითად, რსფსრ სისხლის სამართლის კოდექსის მეთავე თავში საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის გვერდით განხილულია აგრეთვე მოსახლეობის ჯანმრთელობის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული და სხვ. სამართლიანად მიგვაჩნია საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის პოზიცია, როდესაც იგი მკვლელობის ან სხეულის მძიმე დაზიანების მუქარას განიხილავს იმ თავში, სადაც განხილულია პიროვნების სიცოცხლის, ჯანმრთელობის, თავისუფლებისა და ღირსების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული.

საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულის გახსნის მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით ჩვენ განვიხილავთ მხოლოდ ხულიგნობას, აზარტულ თამაშს, ელექტროტრანსპორტისა და ავტომოტოტრანსპორტის მოძრაობის უშიშროებისა და ექსპლოატაციის, სამშენებლო და სამთო სამუშაოთა წარმოების წესების დარღვევას და სხვა მძიმე დანაშაულს.

ხულიგნობა, როგორც ცნობილია, ისეთ მოქმედებას წარმოადგენს, რომელიც უხეშად არღვევს საზოგადოებრივ წესრიგს და საზოგადოებისადმი აშკარა უპატივცემულობას გამოხატავს (საქ. სსრ სსკ 228 მუხ.).

ხულიგნობის მიმართ სისხლის სამართლის საქმის აღძვრის საბაზს უმთავრე-

სად წარმოადგენს მოქალაქის (დაზარალებულის) განცხადება ან სახელმწიფო და საზოგადოებრივი საწარმოს, ორგანიზაციის, დაწესებულებისა და თანამდებობის პირის მიერ მოწოდებული ცნობა, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით გათვალისწინებული სხვა საბაზითაც მოხდეს საქმის აღძვრა, თუ წინასწარი შემოწმებით მოპოვებული იქნება საკმაო მონაცემები, რომლებიც დანაშაულის ნიშნებზე მიუთითებენ.

გამოძიების პროცესში უპირველეს ყოვლისა დასადგენია ამ დანაშაულის ობიექტი — საზოგადოებრივი წესრიგი. მაგრამ გამოძიების თვალსაზრისით საინტერესოა, თუ კონკრეტულად რაში გამოიხატება საზოგადოებრივი წესრიგის დანაშაულებრივი დარღვევა, უფრო სწორად, როგორ არის ქმედობა მიმართული საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ.

საზოგადოებრივი წესრიგის ცნება, როგორც ცნობილია, მოიცავს როგორც საზოგადოებრივი, ისე პირადი უშიშროების დაცვას; ამიტომ ხულიგნობის შემთხვევაში შესაძლებელია ობიექტის მიმართ ხელყოფა გამოიხატოს ქონებრივი ზიანის მიყენებით, ჯანმრთელობის შერყევით, დაწესებულების, ორგანიზაციის ან საწარმოს ნორმალური მუშაობის მოშლით და სხვ.

რამდენადაც ხულიგნობა მხოლოდ აქტიური მოქმედებით შეიძლება გამოიხატოს, ამიტომ როდესაც ამ დანაშაულის ობიექტური მხარის დამახასიათებელ ნიშნებს შევისწავლით, საჭიროა განისაზღვროს მოქმედების ხასიათი მისი ფიზიკური გამოვლინების თვალსაზრისით; ხულიგნური მოქმედება ამ მხრივ მრავალნაირია. იგი შეიძლება გამოიხატოს ჩხუბით, ცემით, ქონების დამსხვრევა-დაზიანებით, მწვანე ნარგავების განადგურებით, ლანძღვით, ტანის მოძრაობით, მიმიკით და სხვ.

დანაშაულის ობიექტური მხარის დადგენის თვალსაზრისით, გამოძიებელმა საჭიროა გამოარკვიოს, თუ როდის და სად ჰქონდა ადგილი ხულიგნურ მოქმედებას (კლუბში, თეატრში, ქუჩაში, საერთო საცხოვრებელში და სხვ.). ხომ არ ჰქონია მას ადგილი იქ, სადაც სუბიექტს არ შეეძლო საზოგადოებისადმი უპატივცემულობის გამოხატვა; რაში გამოიხატება სახელდობრ ეს მოქმედება, რა შედეგი მოჰყვა მას. ამ უკანასკნელ გარემოებას უფრო იმეტომ უნდა ვაეცხვას ხაზი, რომ ხულიგნური მოქმედების შედეგი სხვა შემადგენლობებშიც არის გათვალისწინებული (მაგალითად, განზრახ მკვლელობა ხულიგნური ქვენაგრძნობით, ხულიგნური ქვენაგრძნობით სახელმწიფო და საზოგადო ქონების განადგურება ან გაფუჭება, სხულის მძიმე დაზიანება და პირადი ქონების განადგურება ან გაფუჭება).

დანაშაულის სუბიექტური მხარის დადგენის დროს მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ საზოგადოების აშკარა უპატივცემულობა არის დამნაშავის ხულიგნური ქცევის მოტივი და ამავე დროს ხულიგნობის აუცილებელი ნიშანი. თუ ხულიგნობა ობიექტური მხრივ ფორმალურ დანაშაულს წარმოადგენს ე. ი. არ არის სავალდებულო რომ ქმედობას მოჰყვეს მატერიალური შედეგი, ამ დანაშაულის სუბიექტური მხარისათვის აუცილებელია საზოგადოების აშკარა უპატივცემულობის არსებობა.

გამოძიების თვალსაზრისით, დამნაშავის ქცევის მოტივთან ერთად საჭიროა დადგინდეს აგრეთვე ქცევის მიზანი, რაც ხშირად გამოიხატება „ვაჟაკობის“ გამოჩენაში, რაიმე ღონისძიების ჩაშლაში და სხვ.

ხულიგნობის შესახებ აღძრული საქმის გამოძიების დროს პირველად დაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებას წარმოადგენს: შემთხვევის ადგილის დათვალიერება, დაზარალებულის საექიმო შემოწმება (სხეულის დაზიანების შემთხვევაში), დაზარალებულის დაკითხვა, მოწმე-მნახველების დაკითხვა, დაკითხვა მილიციის ან საზოგადოებრივი ორგანოების წარმომადგენლისა, რომლებმაც შემთხვევის ადგილზე დააკავეს ხულიგანი.

შემთხვევის ადგილის დათვალიერების მიზანია უპირველეს ყოვლისა იმის გამორკვევა, თუ სახელდობრ სად ჰქონდა ადგილი დანაშაულებრივ ქმედობას. შემთხვევის ადგილზე გამომძიებელი დანაშაულის ვითარების ორიენტირებას ახდენს. დათვალიერებით შესაძლებელია აღმოჩენილ იქნეს ის ნივთიერი ნიშნები, რომლებიც დამნაშავის ან მისი მოქმედების დახასიათებისათვის გამოგვადგება. შემთხვევის ადგილის დათვალიერების მნიშვნელობა განსაკუთრებით უფრო მაშინ არის თვალსაჩინო, როდესაც დანაშაულის ჩამდენი პირი მიმალულია. ამ შემთხვევაში დათვალიერების შედეგად ზოგჯერ შესაძლებელია გამოავლინოთ დამნაშავის მიერ დატოვებული მისთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური საიდენტიფიკაციო ნიშნები, თუ შემთხვევის ადგილზე არ იქნენ ისინი განადგურებულნი.

ზოგჯერ საგამომძიებლო პრაქტიკაში იმის გამო, რომ მაგალითად, ცნობილია ხოლმე საზოგადოებრივი სანახაობისა თუ საზოგადოების თავმოყრის ადგილი, აღარ მიმართავენ შემთხვევის ადგილის დათვალიერებას და კმაყოფილებიან მხოლოდ დაკავების შესახებ ოქმის შედგენით. ამ პრაქტიკის საწინააღმდეგოდ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დაკავების ოქმში ხშირად არ ჩანს, თუ სახელდობრ რა ვითარებაში იქნა ჩამდენი ქმედობა, სახელდობრ სად იმყოფებოდა დამნაშავე, როცა ხულიგნური მოქმედება წამოიწყო და სხვა.

ხულიგნობის შემთხვევაში, ისე როგორც სხვა დანაშაულის გამოძიების დროს, შემთხვევის ადგილის დათვალიერებას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ამ საგამომძიებლო მოქმედების ჩატარებით ჩვენ უზრუნველყოფთ საქმისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტების გამოვლენასა და მათ პროცესუალურ დამაგრებას. სხვანაირად ამ ფაქტებს დამამტკიცებელი საბუთების მნიშვნელობას ვერ მივანიჭებთ, ვერ შევადგასებთ სისხლის სამართლის პროცესის თვალსაზრისით, თუ ჩამდენად არიან ისინი დაკავშირებული საქმის სხვა გარემოებასთან, სარწმუნონი არიან თუ არა დანაშაულის შემადგენლობის დადგენისა თუ პასუხისმგებლობის ხარისხის განსაზღვრისათვის.

ხულიგნობის საქმეების გამოძიებასთან დაკავშირებით არანაკლები მნიშვნელობა აქვს დაზარალებულის საექიმო შემოწმებას, როდესაც ხულიგნური მოქმედებით მიყენებული იყო სხეულის დაზიანება. ამ მოქმედების შესრულებას დაზარალებულისადმი საექიმო დახმარების აღმოჩენის გარდა ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ მისი მეშვეობით გვიადვილდება გავარკვიოთ თვით ხულიგნური მოქმედების გამოვლინების ხასიათი. მართლაც, უმეტეს შემთხვევაში ხულიგნობის ჩამდენი პირის შლევიანობა, მისი საშიშროება სწორედ იმის მიხედვით განისაზღვრება ხოლმე, თუ როგორი დაზიანება მიაყენა მან დაზარალებულს (ან დაზარალებულებს), რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ ამ გარემოების გამორკვევას დიდი მნიშვნელობა აქვს თვით დანაშაულის კვალიფიკაციისა და პასუხისმგებლობის განმსაზღვრელ გარემოებათა დადგენის თვალსაზრისით. დაზა-

რალებულის საექიმო შემოწმების გარდა ზოგიერთ შემთხვევაში შესაძლებელია თვით დამნაშავე პირის (ხულიგნის) საექიმო შემოწმებაც. ეს იმ დროს, როდესაც თვით დამნაშავის სხეულზეც აღინიშნება ძალადობის ნიშნები (წინააღმდეგობის გაწვევის შედეგად, როცა მას აკავებდნენ მაგალითად, და სხვ.). ამ მიმართულებით შემოწმებას ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ ზოგჯერ დამნაშავედ შეცდომის შედეგად იმ პირსაც მიიჩნევენ ხოლმე, რომელიც ფაქტიურად დაზარალებულს წარმოადგენს. აქ საგულისხმოა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ხულიგნობის ჩამდენი პირი მიიმალა და აღელვებულ დაზარალებულს, რომელიც დაზიანებას მიყენების გამო ლანძღვა-გინებას მიმართავს, აკავებენ, როგორც ხულიგანს.

ხულიგნობის საქმეებთან დაკავშირებით დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მოწმეების დაკითხვას. მოწმის სახით შეიძლება დაიკითხონ როგორც უშუალოდ დანაშაულის შემსწრენი (მნახველები), ისე ის პირები, რომლებიც იცნობენ დამნაშავის პიროვნებას მასთან სამსახურებრივი თუ სხვაგვარი ურთიერთობის გამო. მოწმეებად უნდა დაიკითხონ აგრეთვე მილიციის ან საზოგადოებრივი ორგანოების წარმომადგენლები, რომლებმაც შემთხვევის ადგილზე დააკავეს ხულიგანი.

როგორც უკვე იყო აღნიშნული, ხულიგნობის საქმეებზე გამოძიების თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს არა მარტო დანაშაულის შემადგენლობის ელემენტები, არამედ პასუხისმგებლობის განმსაზღვრელი გარემოებებიც. ამ მხრივ საყურადღებოა ხულიგნობის ჩადენის ობიექტური პირობები: კერძოდ, საზოგადოებრივი თავმოყრისა თუ სანახაობათა ადგილებზე წესრიგის დაცვის უქონლობა ან სისუსტე. არ უნდა იწვევდეს დავას ის გარემოება, რომ იქ, სადაც საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის ორგანოები არ ახორციელებენ კონტროლს (უყურადღებოდ ტოვებენ ქუჩებს, თეატრებს თუ საზოგადოების თავმოყრის სხვა ადგილებს), მორალურად უწონასწორო ელემენტებში ადვილად იჩენს თავს საზოგადოებისადმი უპატივცემულობის გრძნობა და ეს უკანასკნელი მათთვის ქცევის მოტივის ფუნქციას ასრულებს. ობიექტური პირობების შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე იმის დადგენას, თუ რა პირობებში უხდება ცხოვრება ხულიგნობის ჩამდენ პირს, როგორ აღიზარდა იგი. ვისთან უხდება ურთიერთობა და სხვ. ისევე, როგორც სხვა დანაშაულის შემთხვევაში, ხულიგნობის მოტივი არ გამოირიცხავს მიზეზს. უფრო სწორედ მიზეზი, როგორც ობიექტური ხასიათის მოვლენა, უშუალოდ კი არ განაპირობებს ამ კონკრეტულ დანაშაულს, არამედ იგი გვევლინება, როგორც ობიექტური წინამძღვარი, რომელიც ხელს უწყობს მოტივის ფორმირებას.

თუ იმპულსურ ქცევას აღძრავს მიზეზი, რამდენადაც მოთხოვნილება ნებისყოფაზე არ არის დამოკიდებული და თვით იმპულსური ქცევაც ნებისყოფის გარეშე მიმდინარე ქცევაა, ნებისმიერი ქცევა ყოველთვის მოტივით განისაზღვრება და ამ ქცევის ობიექტური წინამძღვრები მხოლოდ პირობების როლს ასრულებენ. სწორედ ამიტომ პრაქტიკულადაც შესაძლებელია მხოლოდ დანაშაულის ობიექტური პირობების შესწავლა პიროვნების სუბიექტური თვისებებისა, ქცევის მოტივისა და მიზნის შესწავლის გვერდით.

საქ. სსრ სსკ 255 მუხლის შესაბამისად, აზარტული თამაშისათვის ბუნაგის მოწყობა (ბანქოს, ზარისა და სხვა ამგვარი) ისჯება სისხლის სამართლის წესით. სასამართლო-საგამომძიებლო პრაქტიკაში იშვიათად გვხვდება ამ სახის და-

ნაშაულთა გამოვლენის შემთხვევები. არ იწვევს დავას ის გარემოებები, რომლებიც ახარტული თამაშის, როგორც საზოგადოებრივად საშიში ქმედების, სრული ლიკვიდაცია სამართლის მეცნიერების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს.

ახარტული თამაშისათვის სისხლის სამართლის საქმის აღძვრის საბაზს უფრო შესაძლებელია მოქალაქის (მოქალაქეთა) განცხადება წარმოადგენდეს. ამ კატეგორიის დანაშაულის შემთხვევაში, სისხლის სამართლის საქმის აღძვრამდე დიდი მნიშვნელობა აქვს სამძებრო-ოპერატიულ მოქმედებებს, სახელდობრ, ამ გზით მოწმდება სისხლის სამართლის საქმის აღძვრის საფუძვლიანობა.

ამ დანაშაულის გამოძიებაც, როგორც წესი, შემთხვევის ადგილის დათვალიერებით უნდა დაიწყოს. შემთხვევის ადგილის დათვალიერებით უნდა დადგინდეს ახარტული თამაშის ბუნაგის მოწყობის ხასიათი. რას წარმოადგენს იგი (საცხოვრებელ ბინას, კაბინეტს, პარკს თუ სხვ.), როგორაა მოწყობილი და სხვ.

მოწმეთა დაკითხვით უნდა გადაწყდეს: როდის გახდა ცნობილი ახარტული თამაშისათვის ბუნაგის მოწყობა, როგორ გაიგეს, რაში გამოიხატებოდა კონკრეტულად ახარტული თამაშის მიზანი, რა შედეგი მოჰყვა ამ თამაშს, ხომ არ ატარებდა თამაში სისტემატურ ხასიათს. ამავე საკითხების დაზუსტება შეიძლება აგრეთვე ბრალდებულის დაკითხვითაც.

ახარტული თამაშის საქმეების გამოძიებისას მნიშვნელოვან საგამომძიებლო მოქმედებას წარმოადგენს აგრეთვე დამნაშავის პირადი ჩხრეკა და ჩხრეკა მისი საცხოვრებელი ბინისა, როდესაც სავარაუდოა, რომ აღმოჩენილი იქნება ნივთიერი დამამტკიცებელი საბუთები — მოგებული ფულის სახით და სხვა. ნივთიერი დამამტკიცებელი საბუთები შესაძლოა აღმოჩენილ იქნეს დათვალიერების პროცესშიც.

გამომძიების დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებას: ხომ არ აქვს ადგილი მცირეწლოვანთა ან არასრულწლოვანთა ჩაბმას ახარტულ თამაშში. თუ ადგილი აქვს ახარტულ თამაშში მცირეწლოვანთა და არასრულწლოვანთა ჩაბმას, საჭიროა დადგინდეს, თუ როდის და რა გზით ჰქონდა ამას ადგილი, როგორია ახარტულ თამაშში ჩაბმულთა ცხოვრების პირობები, როგორი იყო მათი აღზრდა და სხვა.

გამომძიების თვალსაზრისით საყურადღებოა აგრეთვე გარყვნილების ბუდის მოწყობა, მაჭანკლობა ანგარების მიზნით, ქალების მიზიდვა გარყვნილებისათვის და ნარკოტიკების მოხმარების ბუნაგის მოწყობა.

აღნიშნული დანაშაულიც პრაქტიკაში იშვიათობას წარმოადგენს, მაგრამ საზოგადოებრივად მეტად საშიშია.

ამ კატეგორიის დანაშაულის შესახებ სისხლის სამართლის საქმის აღძვრას, როგორც წესი, წინ უსწრებს წინასწარი მასალების ოპერატიული შესწავლა და დამუშავება.

ანგარების მიზნით მაჭანკლობის გარდა, დანაშაულის ყველა ამ შემადგენლობის პრაქტიკულად გამორკვევისათვის საჭიროა დაუყოვნებლივ მოხდეს ჩხრეკა. ჩხრეკა უნდა მოხდეს როგორც გარყვნილების ბუდის მოწყობის ადგილისა, ისე ნარკოტიკების მოხმარების ბუნაგისა. ჩხრეკის გარდა მნიშვნელობა აქვს შემთხვევის ადგილის დათვალიერებას; დათვალიერების შედეგად შესაძ-

ლებელია აღმოვაჩინოთ ის საიდენტიფიკაციო ნიშნები, რომლებსაც სავარაუდოა რომ დაგვიტოვებდა ეჭვმიტანილი.

მოწმეთა დაკითხვითა და სხვა საგამომძიებლო მოქმედებების ჩატარებით უნდა დადგინდეს: როდის, სად, რა ხერხით, ვისი მონაწილეობით მოხდა გარყვნილების ბუდის მოწყობა, მაჭანკლობა ანგარების მიზნით, ქალების მიზიდვა გარყვნილებისათვის ან ნარკოტიკების მოხმარების ბუნების მოწყობა; რა შედეგი მოჰყვა ან შეიძლება მოჰყოლოდა ამ სახის ქმედობას (გარყვნილების ბუდის მოწყობის გამო ხომ არ ჰქონია ადგილი ვენეროული სენით დაავადების შემთხვევებს და სხვ.). მაჭანკლობის შემთხვევაში უნდა დადგინდეს ანგარების მოტივი; სახელდობრ, თუ რა სახის ფასეულობა მიიღო დამნაშავემ მაჭანკლობაში.

ცალკე ყურადღების ღირსია საკითხი, ხომ არ ჰქონდა ადგილი მცირეწლოვანთა ან არასრულწლოვანთა ჩაბმას გარყვნილებაში ან ნარკოტიკების მოხმარებაში.

საზოგადოებრივი უშიშროებისა და წესრიგის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა რიცხვს ეკუთვნის აგრეთვე პორნოგრაფიული ნაწარმოებების, ნაბეჭდი გამოცემების, გამოსახულებების ან პორნოგრაფიული ხასიათის სხვაგვარი საგნების დამზადება, გავრცელება ან რეკლამირება, აგრეთვე ვაჭრობა ამ საგნებით ან მათი შენახვა გაყიდვის ან გავრცელების მიზნით.

ამ კატეგორიის საქმეებზე პირვანდელ მასალას წარმოადგენს პორნოგრაფიული საგნის (საგნების) დაკაფების ფაქტი. ფადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებად ჩაითვლება ეჭვმიტანილის (ბრალდებულის) პირადი ჩხრეკა. ჩხრეკა უნდა ჩატარდეს აგრეთვე იმ ადგილებში, სადაც სავარაუდოა აღმოჩნდეს პორნოგრაფიული საგნები. მოწმეების, ეჭვმიტანილის, ბრალდებულის დაკითხვით და სხვა საგამომძიებლო მოქმედებების ჩატარებით, უნდა დადგინდეს: სად, როდის, რა პირობებში და ვისი მონაწილეობით მოხდა პორნოგრაფიული ნაწარმოებების, ნაბეჭდი გამოცემების, გამოსახულებების ან პორნოგრაფიული ხასიათის სხვაგვარი საგნების დამზადება, გავრცელება ან რეკლამირება, აგრეთვე ვაჭრობა ამ ნივთებით, ან მათი შენახვა გაყიდვის ან გავრცელების მიზნით.

აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ პორნოგრაფიული ხასიათის სურათების დამზადება შესაძლებელია მოხდეს სხვადასხვა ფოტოსურათების კომბინირების წესითაც. ამ შემთხვევაში არ არის გამორიცხული, მაგალითად, ქალის დამცირების მოტივი, ან მისდამი სამაგიეროს მიზნად და სხვ. ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივად ფოტოსურათზე „ნიშანში ამოღებული“ ქალის სახეა გამოხატული, რომელიც დაკავშირებულია ისეთ ფოტოსურათთან, სადაც ნაჩვენებია სქესობრივი აქტი ან სხვა სახის პორნოგრაფია. დაზარალებულის დაკითხვას ამ კატეგორიის საქმეებზე ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ზოგჯერ შესაძლებელია ამ გზით მივაღწიოთ ეჭვმიტანილის დადგენას, დამნაშავეს მიერ საპორნოგრაფიოდ გამოყენებული სურათის აღმოჩენას და სხვ.

პორნოგრაფიული ხასიათის საგნების დამზადების, გასაღებისა თუ სხვა ამგვარი დანაშაულებრივი ქმედობის საქმეებზე ზოგჯერ დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ფიზიკური (ფოტოგრაფიული) ექსპერტიზის ჩატარებას.

გამომძიების თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ელექტროტრანსპორტი-

სა და ავტო-მოტოტრანსპორტის მოძრაობის უშიშროებისა და ექსპლუატაციის წესების დარღვევა ტრანსპორტის მუშაკის ან ისეთი პირის მიერ, რომელიც არ არის ავტო-მოტოტრანსპორტის მუშაკი, თუ ეს დარღვევა დამნაშავესათვის წინასწარი შეცნობით ქმნიდა ადამიანთა უბედური შემთხვევის დადგომის სერიოზულ საფრთხეს; ქმედობა, რომელსაც მოჰყვა სხეულის ნაკლებად მძიმე ან მსუბუქი დაზიანება, ან მნიშვნელოვანი ქონებრივი ზარალი; ქმედობა, რომელსაც მოჰყვა სიკვდილი ან სხეულის მძიმე დაზიანება.

ასეთი კატეგორიის საქმეების გამოძიების დროს პირველ რიგში საჭიროა მოხდეს შემთხვევის ადგილის დათვალიერება. შემთხვევის ადგილის დათვალიერებით უნდა დადგინდეს, თუ როგორ მოხდა შემთხვევა, რა ობიექტური ნიშნები მოიპოვება, რომლებიც საქმისათვის მნიშვნელოვან გარემოებათა გარკვევაში დაგვეხმარებინან. დათვალიერებაში სასურველია მონაწილეობას ლეზულობდეს ელექტროტრანსპორტისა და ავტო-მოტოტრანსპორტის სპეციალისტი, რომელიც დახმარებას გაუწევს გამოძიებელს ნივთიერი დამამტკიცებელი საბუთების აღმოჩენის საქმეში (სპეციალური ცოდნის გამოყენების აუცილებლობის შემთხვევაში). დათვალიერების ოქმის თანმიმდევრულად შედგენასთან ერთად (სტატიკური და დინამიკური სტადიების ჩვენებით), განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს შემთხვევის ადგილის დათვალიერების ოქმის დანართების სათანადოდ გაფორმებასაც. აქ იგულისხმება როგორც სასამართლო—ოპერატიული თვალსაზრისით ფოტოგადაღებების, ისე ცალკეული გეგმებისა და სქემების სათანადოდ შედგენა.

ელექტროტრანსპორტისა და ავტო-მოტოტრანსპორტის მოძრაობის უშიშროებისა და ექსპლოატაციის წესების დარღვევის საქმეებზე პირვანდელ საგამომძიებლო მოქმედებას ეკუთვნის აგრეთვე შემთხვევის მნახველ მოწმეთა დაკითხვა. ასეთი მოწმეების წრე განისაზღვრება როგორც უშუალოდ მგზავრებით (რომლებსაც არ მიუღიათ დაზიანება), ისე შემთხვევის ადგილზე მყოფი სხვა გარეშე პირებით, რომლებსაც შეუძლიათ დაგვიდასტურონ საინტერესო გარემოებანი შემთხვევასთან დაკავშირებით. მოწმეებად შეიძლება დაიკითხონ აგრეთვე ის პირებიც, რომლებსაც თუმცა არ შეუძლიათ დაგვიდასტურონ რაიმე, შემთხვევასთან დაკავშირებით, მაგრამ შეუძლიათ მოგვაწოდონ ცნობა ეჭვმიტანილის ან ბრალდებულის პიროვნების შესახებ. ცხადია, ასეთი მოწმეების დაკითხვა არ წარმოადგენს გადაუღებელ საგამომძიებლო მოქმედებას.

გამომძიების თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს დაზარალებულის დაკითხვასაც. უპირველეს ყოვლისა, მიღებული უნდა იქნეს ზომები, რომ საჭიროების შემთხვევაში დაზარალებულს (დაზარალებულებს) აღმოვუჩინოთ სამედიცინო დახმარება და მხოლოდ მკურნალი ექიმის თანხმობით მოხდეს მათი დაკითხვა საქმისათვის მნიშვნელოვან ძირითად საკითხებზე, თუ მათ მიღებულ აქვთ სხეულის დაზიანება (სამედიცინო დახმარება უნდა აღმოვუჩინოთ აგრეთვე თვით ეჭვმიტანილსაც).

ამ კატეგორიის საქმეებზე, როგორც წესი, შემდეგი სახის ექსპერტიზები ჩატარდება ხოლმე: ავტო-ტექნიკური, კრიმინალისტიკური (ტრანსოლოგიური) და სასამართლო-სამედიცინო. მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ საქმის კონკრეტულ ვითარებასთან დაკავშირებით საჭირო გახდეს, მაგალითად, ფსიქიატრიული თუ სხვა სახის ექსპერტიზის ჩატარებაც. ელექტროტრანსპორტისა და

ავტო-მოტოტრანსპორტის მოძრაობისა და ექსპლოატაციის წესების დარღვევის საქმეებზე გამოძიებით უნდა დადგინდეს: როდის, სად, რა ვითარებაში და ვისი მონაწილეობით ჰქონდა ადგილი შემთხვევას. წესების დარღვევა დამნაშავეისათვის წინასწარი შეცნობით ქმნიდა თუ არა ადამიანთა უბედური შემთხვევის დადგომის სერიოზულ საფრთხეს. რა სახის დაზიანება აქვს მიყენებული დაზარალებულს (დაზარალებულებს). ქონებრივი ზარალის შემთხვევაში რას უღრის მისი ოდენობა. ხომ არ ჰქონდა ადგილი სიკვდილს მოძრაობის უშიშროებისა და ექსპლოატაციის წესების დარღვევის შედეგად.

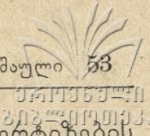
გამოძიების პროცესში საჭიროა დადგინდეს აგრეთვე ტრანსპორტის მოძრაობისა და ექსპლოატაციის წესების დარღვევის ხელშემწყობი პირობები.

ცალკე ყურადღების ღირსია სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო — სანიტარული წესების, აგრეთვე სამშენებლო მექანიზმების ექსპლოატაციის წესების დარღვევა, თუ მას მძიმე შედეგი (სიკვდილი ან სხეულის მძიმე დაზიანება) მოჰყვა.

ჩვენი სახელმწიფოს განვითარების დღევანდელ ეტაპზე, როცა დღის წესრიგში დგას მშრომელთა მატერიალური და კულტურული დონის შემდგომი აღმავლობის საკითხი, სულ უფრო და უფრო იზრდება სამშენებლო სამუშაოთა წარმოება. ამ პირობებში, თავისთავად ცხადია, დიდი მნიშვნელობა აქვს სამშენებლო სამუშაოთა წარმოებისას მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლოატაციის წესების დაცვას. სამწუხაროდ, საგამომძიებლო პრაქტიკაში გვხვდება აღნიშნული წესების დანაშაულებრივი დარღვევების შემთხვევებიც, რაც დიდ ზიანს აყენებს როგორც სახელმწიფოს, ისე ცალკეულ მოქალაქეებსა და მათ ინტერესებს; სწორედ ამიტომ საჭიროა, რომ ასეთი კატეგორიის საქმეები რაც შეიძლება დაჩქარებით იქნეს გამოძიებული და შეიქმნას პირობები მსგავსი დანაშაულებების შემდგომი აღკვეთისათვის.

სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლოატაციის წესების დარღვევის საქმეებზე გადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებას წარმოადგენს შემთხვევის ადგილის დათვალიერება. შემთხვევის ადგილის დათვალიერების გარდა, საჭიროა დაკითხული იქნენ შემთხვევის მნახველი მოწმეები და ექიმის ნებართვით — დაზარალებულები (თუ დაკითხვა უარყოფითად არ იმოქმედებს მათ ჯანმრთელობაზე).

გადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა შესრულების გარდა, შემდგომ ყურადღებას იპყრობს სხვა მოქმედებანიც. კერძოდ, მოწმის სახით შეიძლება დაიკითხონ ის თანამდებობის პირები, რომლებიც სამსახურის გამო დაკავშირებული არიან მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლოატაციის წესების დაცვის საქმესთან. ამ პირების დაკითხვის დროს მხედველობაში უნდა გვქონდეს ის გარემოებაც, რომ ზოგჯერ მათი ერთობ დაუდევარი მუშაობის გამო აქვს ხოლმე ადგილი საზოგადოებრივად საშიში შედეგის დადგომას. აქ მხედველობაში გვაქვს ისეთი გარემოება, როდესაც დანაშაულებრივი ფაქტის მიხედვით აღძრულია სისხლის სამართლის საქმე, მაგრამ ჯერ კიდევ არ არის დადგენილი კონკრეტული დამნაშავე პირი (პირები) ან როცა არ არის გამოვლენილი ყველა დამნაშავე. ამ კატეგორი-

ის საქმეების მიმართ საყურადღებოა აგრეთვე სხვადასხვა სახის ექსპერტიზების ჩატარების ორგანიზაცია. უდავოა, რომ გამოძიების პროცესში წამოიჭრება ისეთი სპეციალური საკითხები, რომელთა გადაწყვეტა გამომძიებელს არ ძალუძს მართოდენ საგამომძიებლო მოქმედებათა შესრულებით. ამ მხრივ აღსანიშნავია როგორც სააღმშენებლო ტექნიკის, ისე სხვა სპეციალობის მიხედვით მონაცემების გამოყენების აუცილებლობა.

სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლუატაციის წესების დარღვევის საქმეებზე შესაძლებელია ჩატარებულ იქნეს შემდეგი სახის ექსპერტიზები: სამშენებლო ექსპერტიზა, სახანძრო-ტექნიკური და სანიტარული ექსპერტიზები. არ არის გამორიცხული, რომ საქმის კონკრეტული ვითარების შესაბამისად საჭირო გახდეს სასამართლო-სამედიცინო, კრიმინალისტიკური, საბუღალტრო და სხვა სახის ექსპერტიზების ჩატარებაც.

სამშენებლო ექსპერტიზის ჩატარებით, მაგალითად, შეიძლება დადგინდეს: სად, როდის და სახელდობრ მშენებლობისა და სამშენებლო ტექნიკური ექსპლუატაციის რომელი წესების დარღვევას ჰქონდა ადგილი. კონკრეტულად რა მიზეზებით იყო გაპირობებული ეს დარღვევები, ვის ევალებოდა წესების დაცვაზე მეთვალყურეობა თუ ზედამხედველობა, რა შედეგი მოჰყვა დარღვევას.

სახანძრო-ტექნიკური ექსპერტიზის ჩატარებით უნდა დადგინდეს, როგორც ხანძრის გამომწვევი უშუალო მიზეზები, ისე ხანძრის მოქმედების სიძლიერე და მისი შედეგები.

სანიტარული ექსპერტიზის მეშვეობით შესაძლებელია გავარკვიოთ სანიტარული წესების დარღვევის მიზეზები და მისი შედეგები.

სასამართლო-სამედიცინო ექსპერტიზის ჩატარებას იმ შემთხვევაში მივმართავთ, როდესაც სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლუატაციის წესების დარღვევას შედეგად მოჰყვა ადამიანის დაზარალება ან სიკვდილი. ასეთ შემთხვევაში უნდა გაირკვეს, თუ კონკრეტულად რით არის გამოწვეული სხეულის დაზიანება ან სიკვდილი, რა ხარისხისაა დაზიანება, სხეულის რა ნაწილზე და რით არის მიყენებული.

კრიმინალისტიკური ექსპერტიზებიდან შეიძლება ჩატარდეს: ტრასოლოგიური, თუ მაგალითად, საჭირო გახდა დავადგინოთ კონკრეტულად მოცემული პირის მიერ არის თუ არა დატოვებული კვალი (მაგალითად, შეეხო თუ არა იმ საგანს, რომლისთვისაც არ უნდა მოეკიდა ხელი), დოკუმენტების ტექნიკური გამოკვლევა (თუ სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს დადგენილი წესების დარღვევა დაკავშირებულია აგრეთვე დოკუმენტების გაყალბებასთან).

საბუღალტრო ექსპერტიზა შეიძლება ჩატარდეს იმ შემთხვევაში, თუ განსახილველი დანაშაულის გარდა ადგილი აქვს აგრეთვე მითვისების ან გაფლანგვის შემთხვევებს, როცა ამ უკანასკნელ გარემოებათა გამორკვევისათვის საჭიროა საბუღალტრო დარგის მონაცემების გამოყენება.

არ არის გამორიცხული, რომ ზოგჯერ საქმეზე სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის ჩატარებაც მოგვიხდეს იმ შემთხვევაში, თუ საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ დაზარალებულის, ექვმიტანილის ან ბრალდებულის (ზოგჯერ მოწმის) ფსიქიკური დავადება.

გამოძიების პროცესში ყველა სახის საგამომძიებლო მოქმედების შედეგების დროს, მხედველობაში გვაქვს კონკრეტული დანაშაულის შემადგენლობის ნიშნები, რომლებიც დამაჯერებლად უნდა დადგინდეს; ცხადია, არ შეიძლება ამ ნიშნების დადგენის დროს შემოვიფარგლოთ ზოგადი მონაცემებით; მაგალითად, როცა დანაშაულის სუბიექტურ მხარეს ვეხებით, მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ამ სახის დანაშაული უმეტეს შემთხვევაში გაუფრთხილებლობით შეიძლება იქნეს ჩადენილი, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ ეს დანაშაული განზრახვაც იყოს ჩადენილი და სახელდობრ პირდაპირი განზრახვითაც (მაგალითად, მკვლელობის შემთხვევაში, როცა სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს დადგენილი წესების დარღვევა გვევლინება როგორც მკვლელობის ჩადენის საშუალება).

ამ გარემოებას იმიტომ ვუსვამთ ხაზს, რომ, მაგალითად, სამშენებლო მასალის ორი მეტრისა და მეტი სიმალიდან ჩამოყრას (ვთქვათ, მშენებლობის დაშვების შემდეგ) შეიძლება მოჰყვეს საზოგადოებრივად საშიში შედეგი, როგორც გაუფრთხილებელი ბრალით, ისე განზრახვით და ამასთან პირდაპირი განზრახვითაც; ასევე ითქმის ძლიერი ქარის დროს მშენებლობის შეუწყვეტლობაზე და სხვ.

გამოძიების პროცესში გამოძიებელმა გულმოდგინედ უნდა შეისწავლოს ის აქტები, რომლებითაც რეგულირდება სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლოატაციის წესების დაცვა. ასეთ აქტებს წარმოადგენენ, მაგალითად, მანქანათმშენებლობისათვის — ტექნიკური უშიშროებისა და საწარმოო სანიტარიის წესები, რომლებიც დამტკიცებული იქნა 1958 წლის 29 სექტემბერს; სასკოლო და სასკოლო-საწარმოო სახელოსნოებისათვის — ტექნიკური უშიშროებისა და საწარმოო სანიტარიის წესები, დამტკიცებული 1959 წლის 3 ოქტომბერს და სხვა სპეციალური აქტები.

სამშენებლო სამუშაოთა წარმოების დროს მშენებლობის, ხანძარსაწინააღმდეგო, სანიტარული წესების, სამშენებლო მექანიზმების ექსპლოატაციის წესების დარღვევის საქმეების გამოძიების ანალოგიურია საგამომძიებლო მოქმედებათა ჩატარება ისეთი კატეგორიის საქმეებზე, როგორიცაა: სამთო სამუშაოთა უშიშროების დადგენილი წესების დარღვევა, თუ მას მძიმე შედეგი, სიკვდილი ან სხეულის მძიმე დაზიანება მოჰყვა; დარღვევა საწარმოო-ტექნიკური დისციპლინისა ან წესებისა, რომლებიც უზრუნველყოფენ წარმოების უშიშროებას აფეთქების მხრივ საშიშ საწარმოებსა და სამქროებში, თუ იგი ჩადენილია ასეთივე დარღვევისათვის დისციპლინური სასჯელის დადების შემდეგ, იგივე ქმედობა, თუ მას აფეთქება, ხანძარი ან სხვა მძიმე შედეგი მოჰყვა; ფეთქად ან რადიოაქტიურ ნივთიერებათა შენახვის, გამოყენების, აღრიცხვის ან გადაზიდვის დადგენილი წესების დარღვევა, აგრეთვე ამ ნივთიერებათა უკანონო გადაგზავნა ფოსტით ან ბაგაჟით, თუ ამ მოქმედებას შეიძლებოდა მძიმე შედეგი მოჰყოლოდა, ან თუ მას მძიმე შედეგი მოჰყვა. მაგრამ, თავისთავად ცხადია, გამოძიების დროს გასათვალისწინებელია ის თავისებურებანი, რომლებიც ახასიათებს დანაშაულის ამ შემადგენლობებს.

სისხლის სამართლის წესით მკაცრად ისჯება (ერთიდან ხუთ წლამდე) ექიმობა, რასაც პროფესიის სახით ეწევა პირი, რომელსაც არა აქვს სათანადო სამე-

დიცინო განათლება და ამას შედეგად მოჰყვება სიკვდილი, ან სხეულის მძიმე ან ნაკლებად მძიმე დაზიანება.

ასეთი კატეგორიის დანაშაულის ფაქტის გამო, სისხლის სამართლის საქმე შესაძლებელია აღიძრას დაინტერესებული პირის განცხადებით.

პირგანდელ, ვადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებას წარმოადგენს ეჭვმიტანილის (ან ბრალდებულის) ბინის ჩხრეკა, დათვალიერება და იმ დაზარალებულების დაკითხვა, რომლებმაც ექიმობის შედეგად მიიღეს სხეულის მძიმე ან ნაკლებად მძიმე დაზიანება. გამონაკლის შემთხვევაში შესაძლებელია დადგენილ და მოწმეების სახით დაკითხულ იქნენ ის პირებიც, რომლებიც უშუალოდ შეესწრნენ დანაშაულებრივ ქმედობას.

გამომძიებით უნდა დადგინდეს: სად, როდის, როგორ პირობებში ჰქონდა ადგილი მკურნალობას. პროფესიის სახით ეწეოდა თუ არა პირი ექიმობას და კონკრეტულად რაში გამოიხატება ეს. რა საერთო და სპეციალური განათლება აქვს ეჭვმიტანილს ან ბრალდებულს, სად და რაზე უხდებოდა მუშაობა დანაშაულის ჩადენამდე, ვინ ამარაგებდა მედიკამენტებით; თუ თვითონ ამზადებდა მედიკამენტებს — რისგან და რა პირობებში.

როგორ იქნა აღმოჩენილი, რომ მკურნალობას შედეგად მოჰყვა სიკვდილი ან სხეულის მძიმე ან ნაკლებად მძიმე დაზიანება, რა დრომ განვლო მკურნალობიდან მძიმე შედეგის დადგომამდე, სად და როგორ პირობებში უხდებოდა დაზარალებულს ყოფნა მკურნალობის დღიდან მძიმე შედეგის დადგომამდე, ხომ არ შეიძლებოდა ამ შედეგის სხვა, მკურნალობის გარეშე, მიზეზით გამოწვევა. რა გამოჩენას ღებულობდა ექიმობაში პირი, რაში გამოიხატება კონკრეტულად მისი ბრალი.

ეჭვმიტანილის ან ბრალდებულის ბინის ჩხრეკის გზით შესაძლებელია აღმოჩენილ იქნეს როგორც ექიმობისათვის გამოსაყენებელი იარაღები, ისე მედიკამენტები და მატერიალური ფასეულობა (ან ფული), რომელიც გასამრჯელოს სახით მიღებული ჰქონდა დამნაშავეს.

შემთხვევის ადგილის დათვალიერებით გამოვარკვევთ შემთხვევის ადგილის ვითარებას, დანაშაულებრივი ქმედობის ჩადენის კვალს და სხვანიშნებს, რომლებიც დამამტკიცებელი საბუთების მნიშვნელობისა არიან.

დაზარალებულის დაკითხვის დროს ყურადღება უნდა მიექცეს ისეთ გარემოებათა გამორკვევას, როგორებიცაა: როგორ მოხდა იგი პირველად სამკურნალოდ ისეთ პირთან, რომელსაც არა აქვს სათანადო სამედიცინო განათლება; ვისი რეკომენდაციით მივიდა დანიშნულ ადგილზე; სად, როგორ და რამდენჯერ ჩაუტარდა მკურნალობა; როგორ გრძნობდა თავს მკურნალობის ჩატარების შედეგად; ვისი დახმარებით მიდიოდა საექიმოდ, თუ ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო თვითონ არ შეეძლო დანიშნულ ადგილზე მისვლა; რა სახის გასამრჯელო გადაუხადა და სხვ.

მოწმის სახით შეიძლება დაკითხულ იქნენ მეზობლები იქიდან, სადაც ექიმობას ეწეოდა პირი; ექიმობის დროს შემსწრენი; ის პირები, რომლებიც ადრე მკურნალობდნენ მასთან ან უნდა ემკურნალათ, მაგრამ გარკვეული მიზეზის გამო არ დაიწყეს და სხვ.

ამ კატეგორიის საქმეების მიმართ დიდი მნიშვნელობა აქვს სხვადასხვა სახის ექსპერტიზების ჩატარებასაც. მაგალითად, აუცილებელია ჩატარდეს სასამარ-

თლო-სამედიცინო ექსპერტიზა სიკვდილის, სხეულის მიძიმე ან ნაკლებად მიძიმე დაზიანების ფაქტისა და მიზეზების დასადგენად; ფარმაცევტულ-ქიმიური გამოკვლევით უნდა დადგინდეს ექვმიტანილის ან ბრალდებულის ბინაში აღმოჩენილი მედიკამენტების დამზადების წესი და ქიმიური შემადგენლობა.

საქმის კონკრეტული შინაარსის მიხედვით შესაძლებელია საჭირო გახდეს სხვა სახის ექსპერტიზებისა და საგამომძიებლო მოქმედებების ჩატარება.

საზოგადოებრივად მეტად საშიშია ეპიდემიურ და სხვა გადამდებ დაავადებათა თავიდან აცილების და მათ წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით დადგენილი სავალდებულო წესების დარღვევა, თუ ამას მოჰყვა გადამდებ დაავადებათა გავრცელება.

ამ კატეგორიის საქმეების გამოძიებით უნდა დადგინდეს: სად, როდის და სახელდობრ რაში გამოიხატება ეპიდემიური და სხვა გადამდებ დაავადებათა თავიდან აცილების და მათ წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით დადგენილი სავალდებულო წესების დარღვევა, სახელდობრ ვისი მონაწილეობით ჰქონდა ადგილი ამ წესების დარღვევას, რა ბრალი მიუძღვით დამნაშავე პირებს სავალდებულო წესების დარღვევაში, სახელდობრ რომელ გადამდებ დაავადებათა გავრცელებას ჰქონდა ადგილი; რა უწყობდა ხელს სავალდებულო წესების დარღვევას, რა ზომები იქნა მიღებული შემთხვევის გამოვლინების შემდეგ ეპიდემიურ და სხვა გადამდებ დაავადებათა თავიდან აცილების და მათ წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით დადგენილი სავალდებულო წესების დარღვევის სალიკვიდაციოდ.

დანაშაულის გამოძიების პროცესში საგამომძიებლო მოქმედებებს წარმოადგენენ: შემთხვევის ადგილის დათვალიერება, დაზარალებულის (დაზარალებულების), მოწმეების, ექვმიტანილის (ექვმიტანილების) ან ბრალდებულის (ბრალდებულების) დაკითხვა, სასამართლო-სანიტარული, ქიმიურ-ბიოლოგიური და სხვა სახის ექსპერტიზებისა და საგამომძიებლო მოქმედებების ჩატარება.

საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა რიცხვს მიეკუთვნება აგრეთვე კულტურული ძეგლების, ან სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების განზრახ განადგურება, დანგრევა და დაზიანება.

სათანადო ორგანოების მიერ მიღებული სპეციალური დადგენილების შესაბამისად, სსრ კავშირის ტერიტორიაზე არსებული კულტურის ძეგლები, რომელთაც აქვთ მეცნიერული, ისტორიული ან მხატვრული მნიშვნელობა, წარმოადგენს ხელშეუხებელ საერთო სახალხო საკუთრებას და ექვემდებარება სახელმწიფოს დაცვას.

სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტებია: საკურორტო ადგილები, ტყეები, ცხოველების სამყარო და სხვ.

გამოძიებით უნდა დადგინდეს: სად, როდის და სახელდობრ რა ხერხებითა და საშუალებებით ჰქონდა ადგილი კულტურული ძეგლების ან სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების განზრახ განადგურებას, დანგრევასა და დაზიანებას, რა ღირებულება ჰქონდა ძეგლსა თუ ბუნების ობიექტს, როგორია დანაშაულის კონკრეტული შედეგი, ვინ მონაწილეობდა აღნიშნულ ქმედებაში, დამნაშავე მოქმედებდა პირდაპირი თუ ევენტუალური განზრახვით, ხომ არ იყო დაკავშირებული პირის ქმედობა ხულიგნურ მოტივთან (როცა პირი ეძლევა პასუხისმგებლობას ხულიგნობისთვისაც) ან ანგარებასთან.

ამ კატეგორიის საქმეებზე უნდა ჩატარდეს შემდეგი სახის საგამომძიებლო მოქმედებანი: შემთხვევის ადგილის დათვალიერება, მოწმეების დაკითხვა (როგორც შემთხვევასთან დაკავშირებით, ისე დამნაშავე პირის საქმიანობის შესახებ), დაზარალებულის (ან მისი წარმომადგენლის), ეჭვმიტანილის თუ ბრალდებულის დაკითხვა, სატყეო დარგისა თუ სხვა სახის ექსპერტიზები და საგამომძიებლო მოქმედებები¹.

სისხლის სამართლის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 1. 1964 წ.)

Б. В. ХАРАЗИШВИЛИ

РАССЛЕДОВАНИЕ ПРЕСТУПНЫХ НАРУШЕНИЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ, ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА И ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ

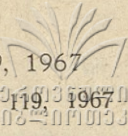
(Резюме)

В работе дается общее понятие о видах преступлений против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Затем излагаются обстоятельства, подлежащие установлению, при расследовании дел данной категории.

В работе показывается особенность проведения некоторых следственных действий.

Сделаны соответствующие выводы.

¹ ზოგიერთ დასმულ საკითხთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე: Митричев С. Л., Методика расследования поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности. М., 1959; Яблоков Н. П., Методика расследования автотранспортных происшествий, М., 1959; Яблоков Н., Захаров С., Расследование несчастных случаев, связанных с производством, М., 1965, და სხვ.

ლ. ალექსიძე

მოზარდთა შრომის სამართლებრივი მოწესრიგების ზომებით საკითხი სსრ კავშირში

შრომის უფლებით სარგებლობის ნებაყოფლობითი პრინციპის განხორციელება სხვადასხვა ფორმით ხდება. მოზარდებისათვის ეს ფორმებია:

- 1) საწარმოს (დაწესებულების, ორგანიზაციის) ადმინისტრაციასთან უშუალო მოლაპარაკება და შრომის ხელშეკრულების ან მოწაფეობის ხელშეკრულების დადება;
- 2) საზოგადოებრივი გაწვევა — კომკავშირული საგზურებით ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში სამუშაოდ წასვლა;
- 3) ადმინისტრაციული აქტი;
- 4) მოზარდთა ჯავშანი.

როგორც პირველი, ისე მომდევნო სამი ფორმით მოზარდის ჩაბმა შრომაში ხელშეკრულების დადებით მთავრდება. ხელშეკრულება შეიძლება იყოს შრომის ან მოწაფეობის. ადმინისტრაციული აქტით შრომაში ჩაბმისას არ შეიძლება მოწაფეობის ხელშეკრულების დადება, რადგან ამ შემთხვევაში მუშაობის დამწყებს კვალიფიკაცია მიღებული აქვს და მხოლოდ შრომის ხელშეკრულების მეშვეობით ახორციელებს შრომის უფლებას. აქ ჩვენ მხოლოდ მოზარდთა ჯავშანს შევხებით.

სოციალისტურ სახალხო მეურნეობაში მოზარდი თაობის დროული და ორგანიზებული ჩაბმის საქმეში თანამედროვე ეტაპზე ერთ-ერთი წამყვანი როლი უჭირავს ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშნის ინსტიტუტს. ეს ინსტიტუტი იმ სახით, როგორც ამჟამად მოქმედებს, შემოღებულ იქნა სკკპ ცკ-ისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1957 წლის 12 სექტემბრის ერთობლივი დადგენილებით „საშუალო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლადამთავრებული ახალგაზრდობის სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში ჩაბმის შესახებ“. ამ დადგენილების შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს დადგენილება „1966 წელს ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების კურსდამთავრებულ ახალგაზრდათა სწავლების გაფართოების და სახალხო მეურნეობაში სამუშაოდ მოწყობის დონისძიებათა შესახებ“. აღნიშნულ დადგენილებათა თანახმად საშუალო სკოლადამთავრებული ახალგაზრდობის და მოზარდთა წარმოებაში ჩაბმის მიზნით, მოკავშირე და ავტონომიურ რესპუბლიკათა მინისტრთა საბჭოებს, მშრომელთა

1 СП СССР, № 13, გვ. 123, 1957.

დეპუტატების სამხარეო, საოლქო და საქალაქო საბჭოს აღმასკომებს ევალებოდა შრომითი რეზერვების ადგილობრივ სამმართველოებთან ერთად დააწესონ ზემოაღნიშნულ პირთა სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღების ჯავშანი ყველა საწარმოს, მშენებლობის და ორგანიზაციისათვის შრომის გეგმის ფარგლებში; ამასთან განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ქალიშვილთა შრომით მოწყობას. მიმართვას, რომლის ძალითაც საწარმოთა და ორგანიზაციათა ხელმძღვანელები ვალდებული არიან სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიიღონ ახალგაზრდები, იძლევა ახალგაზრდობის შრომითი მოწყობის ქალაქის ან რაიონული კომისიები. ამრიგად, დადგენილებით დაწესებულია როგორც მოზარდთა, ე. ი. 18 წლამდე პირთა, ისე საშუალო სკოლადამთავრებულთა ჯავშანი. უნდა ვიფიქროთ, რომ დადგენილებები ითვალისწინებენ არა მარტო იმ ახალგაზრდების ჯავშანს, რომლებმაც ეს-ეს არის დაამთავრეს საშუალო სკოლა, არამედ იმათსაც, ვინც, ვთქვათ, 1-2 წლის წინ დაამთავრეს სკოლა და შრომით მოწყობას საჭიროებენ. ამრიგად, ჩვენ ლაბარაკი გვექნება ერთ მთლიან ინსტიტუტზე — ახალგაზრდობის და მოზარდთა ჯავშანზე.

აღნიშნულ დადგენილებებში მხედველობაში მიღებულია არა მარტო სამუშაოზე მიღების, არამედ აგრეთვე საწარმოო სწავლების ჯავშანიც. ამიტომ ამ ინსტიტუტის სრული სახელწოდება იქნება საშუალო სკოლადამთავრებული ახალგაზრდობისა და მოზარდთა სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღების ჯავშანი. დადგენილებათა შინაარსიდან გამომდინარე ამ ინსტიტუტს შეიძლება ასეთი განმარტება მივცეთ: საშუალო სკოლადამთავრებული ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშანი არის სოციალისტურ საწარმოებსა და ორგანიზაციებში შრომის გეგმის ფარგლებში სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე საშუალო სკოლადამთავრებულთა და მოზარდთა სავალდებულო რაოდენობით მიღების საკანონმდებლო წესით განმტკიცება. იგი სოციალისტურ სახალხო მეურნეობაში ახალგაზრდობის დროული და ორგანიზებული ჩაბმის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფორმაა.

მოზარდი თაობის წარმოებაში ჩაბმის ანალოგიური ფორმა ჩვენს ქვეყანაში არსებობდა 20-30-იან წლებში. მაგრამ მაშინდელ და დღევანდელ ჯავშნის ინსტიტუტთა შორის ძირეული განსხვავებაა როგორც მიზეზ-მიზეხანთა, ისე რეალიზაციის ფორმათა შორის. არსებითი სხვაობა ძველ და ახალ ჯავშანს შორის მდგომარეობს მათი წარმოშობის მიზეხთა და მიზეხანთა შორის არსებულ განსხვავებაში. 20-30-იან წლებში არსებული ჯავშანი (მაშინ მხოლოდ მოზარდთა ჯავშანი იყო) გამოწვეული იყო იმ პერიოდში არსებული უმუშევრობით საერთოდ და მოზარდთა უმუშევრობით, კერძოდ, უმუშევრობას, რაც იმ პერიოდში ომმა წარმოშვა, განსაკუთრებით მოზარდები განიცდიდნენ. მათ არა მარტო არ ღებულობდნენ სამუშაოზე, არამედ პირველ რიგში ათავისუფლებდნენ ფაბრიკა-ქარხნებიდან კერძო მეწარმენიც და სოციალისტურ საწარმოთა საქმოსურად განწყობილი ხელმძღვანელებიც. აუცილებელი ვახდა ისეთი ღონისძიების გატარება, რომელიც პირველ რიგში უზრუნველყოფდა მოზარდთა შენარჩუნებას წარმოებაში და ამავე დროს ხელს შეუწყობდა მათ ჩაბმას საფაბრიკო-საქარხნო შრომაში. ასეთი ღონისძიება იყო რსფსრ ცაკის მიერ 1922 წლის მაისში მიღებული დადგენილებით მოზარდთა ჯავშნის შემოღება. ჯავშნის მიზეხანი იყო მოზარდთა უმუშევრობის წინააღმდეგ ბრძოლა.

ამჟამად მოქმედი ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშნის შემოღების მიზნით შეიქმნა არა მხოლოდ ახალგაზრდობისა და მოზარდთა უმუშევრობა. როგორც ცნობილია, 30-იან წლებში ჩვენში სამუდამოდ მოისპო უმუშევრობა. ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშნის ინსტიტუტის შემოღების მიზნით თანამედროვე ეტაპზე გახდა ის ნაკლოვანებანი, რომლებსაც ადგილი ჰქონდათ მოზარდი თაობის წარმოებაში და საწარმოო სწავლებაში ჩაბმის საქმეში და რაც იმაში გამოიხატა, რომ ზოგიერთ საწარმოთა და ორგანიზაციათა ხელმძღვანელები უსაფუძვლოდ არიდებდნენ თავს ახალგაზრდობის, განსაკუთრებით 18 წლამდე პირთა სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღებას. ამ მიზეზის მიზეზი თავის მხრივ ის გარემოება გახდა, რომ ცალკეული საწარმოს ხელმძღვანელთა მხრივ თავი იჩინა ახალგაზრდობის, განსაკუთრებით, მოზარდთა შრომისადმი ეკონომიური ეფექტის მიღების თვალსაზრისით მიდგომის არასწორმა პრაქტიკამ. ასეთ ხელმძღვანელებს არ სურდათ გაეგოთ იმ შეღავათების ნამდვილი მნიშვნელობა, რითაც არასრულწლოვანი სარგებლობს წარმოებაში (შემოკლებული სამუშაო დღე, ხანგრძლივი შვებულება და სხვ.). ეკონომიური ეფექტის მიღებისადმი გამოდევნების ეს პრაქტიკა დაბრკოლებად იქცა საშუალო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლადამთავრებულ ახალგაზრდათა სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღებაში. საქმე იმაშია, რომ იმ პერიოდში, როდესაც ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშანი იქნა შემოღებული (1957 წ.), საშუალო სკოლას ამთავრებდა ახალგაზრდობა, რომელიც არ იყო მომზადებული პრაქტიკული მუშაობისათვის, არ ჰქონდა არავითარი საწარმოო კვალიფიკაცია. ასეთ პირთა წარმოებაში მიღება ეკონომიური სარგებლობის მიღების თვალსაზრისით თითქოს მართლაც გაუმართლებელია. მაგრამ სინამდვილეში ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით და ერთის მხრივია ასე. იმ ახალგაზრდის შრომა, რომელმაც საშუალო სკოლა დაამთავრა და რაიმე კვალიფიკაცია არა აქვს, ეკონომიურად ნაკლებად ხელსაყრელია პირველ ხანებში. მაგრამ ის გარემოება, რომ მას საშუალო ცოდნა აქვს, წარმოადგენს მის მიერ უმოკლეს დროში კვალიფიკაციის მიღებისა და შრომის ნაყოფიერების ზრდის უმნიშვნელოვანეს საწინდარს.

ამჟამად მოქმედი ჯავშნის ინსტიტუტის მიზნებია:

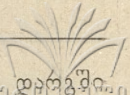
1) სოციალისტურ საწარმოთა და ორგანიზაციათა ცალკეული ხელმძღვანელების იმ არასწორ მოქმედებათა აღკვეთა, რაც გამოიხატა მოზარდი თაობის სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიუღებლობაში;

2) საშუალო სკოლადამთავრებული ახალგაზრდებისა და მოზარდთა დროული ჩაბმა სახალხო მეურნეობაში;

3) ამ ჩაბმის ორგანიზებულად განხორციელება.

ნათქვამიდან ჩანს, თუ რა განსხვავებაა 20-30-იანი წლების და ამჟამად მოქმედ ჯავშანთა შორის მიზეზ-მიზანთა თვალსაზრისით.

გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ თუ წინათ ჯავშანი მხოლოდ მოზარდებზე ვრცელდებოდა, ახლა იგი საშუალო სკოლადამთავრებულ და პროფ-ტექნიკურ სასწავლებელთა კურსდამთავრებულებისთვისაც არსებობს. წინათ ჯავშნის მოქმედების მინიმალური ასაკი 14 წელი იყო, ახლა კი 15 წელზე ნაკლები ასაკის მქონე პირს არ შეიძლება ჯავშანი შეეხოს, რადგან 15 წლამდე ასაკის პირის წარმოებაში მიღება კატეგორიულად აკრძალულია.

ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშანი მრეწველობის ყველა კვანძში მოქმედებს, 20-30-იან წლებში კი მოზარდთა ჯავშანი მხოლოდ საწარმოთა კვანძში კვეთს რიცხვს ეხებოდა.

იმ პერიოდში წარმოებაში მოზარდის მიღება მხოლოდ ჯავშნის მეშვეობით ხდებოდა¹, ახლა კი ახალგაზრდობისა და მოზარდთა სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღება ჯავშნის გარეშეც წარმოებს.

ჯავშნის ანგარიშზე მიმართვის გამცემ ორგანოს მაშინ შრომის ბირჟა წარმოადგენდა, ახლა კი ახალგაზრდობის შრომითი მოწყობის კომისიები. სამხარეთო, საოლქო, საოკრუგო, საქალაქო და რაიონული საბჭოების აღმასკომებთან შექმნილია შრომითი მოწყობის კომისიები, რომლებიც უშუალოდ განაგებენ ან საქმეს (დანიტერესებულ პირს მისი განცხადების საფუძველზე თვითეული საწარმოსათვის დადგენილი ჯავშნის ფარგლებში აძლევენ მიმართვას ამა თუ იმ საწარმოში სამუშაოზე ან საწარმოო სწავლებაზე მოსაწყობად).

ამჟამად მოქმედი ჯავშანი ვრცელდება საშუალო სკოლადამთავრებულ ახალგაზრდებსა, მოზარდებსა (რომელთაც არასრული საშუალო განათლება აქვთ) და პროფ-ტექნიკურ სასწავლებელთა კურსდამთავრებულებზე. იმის გამო, რომ აღნიშნულ ჯგუფებში შემავალი პირები სხვადასხვა ასაკისა არიან, ისმება საკითხი იმის შესახებ: საჭიროა თუ არა იმ მინიმალური და მაქსიმალური ასაკის განსაზღვრა, რომლის ფარგლებშიც მიზანშეწონილია ჯავშნის მოქმედება. ამ საკითხზე იურიდიულ ლიტერატურაში უკვე გამოითქვა აზრი. ო. ვ. სმირნოვი აღნიშნავს, რომ ჯავშნის ანგარიშზე მიღების მინიმალური ასაკი არ უნდა იყოს 15 წელზე ნაკლები². ცხადია, როდესაც ავტორი მინიმალურ ასაკად 15 წელს ასახელებს, იგი ეყრდნობა მოქმედ კანონმდებლობას, რომელიც კრძალავს 15 წლამდე ასაკის მოზარდთა წარმოებაში მიღებას.

იმის ხაზგასმით აღნიშვნა, რომ ჯავშნის ანგარიშზე წარმოებაში მიღების მინიმალური ასაკი 15 წელზე ნაკლები არ უნდა იყოს, ჰვენი აზრით, აუცილებელია შემდეგი გარემოების გამო. სკოლის გარდაქმნის შესახებ კანონის ერთ-ერთი მოთხოვნაა, რომ 7-წლიანი სკოლის დამთავრების შემდეგ ახალგაზრდობის მიერ საშუალო განათლების მიღება დაკავშირებული იქნეს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომასთან. ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ 7-წლიანი სკოლის დამთავრების შემდეგ ყველა ახალგაზრდას შეუძლია მოეწყოს წარმოებაში? არა. როგორც ცნობილია, 1 კლასში მიიღება ის ახალგაზრდა, რომელსაც 7 წელი 1 სექტემბრისათვის შესრულებული აქვს. რადგან სასწავლო წელი გაზაფხულის დამლევს მთავრდება, გამოდის, რომ ახალგაზრდობის გარკვეული ნაწილი 7-წლიან სკოლას 15 წლამდე ასაკში ამთავრებს. იმის გამო, რომ 15

1 არ შეიძლება ითქვას, რომ 20-30-იან წლებში მოქმედი ზეჯავშანი ჯავშნის ინსტიტუტისაგან განსხვავებულ რაიმე სხვა ინსტიტუტს წარმოადგენდა. ამიტომ ვამბობთ, რომ მოზარდის წარმოებაში მიღება ჯავშნის გარეშე არ ხდებოდა. ზეჯავშნის არსებობა ავალბდა საწარმოს ხელმძღვანელს, თუ საშუალება იყო, ჯავშნით დადგენილ რიცხვს ზევით მიეღო მოზარდი წარმოებაში.

2 О. В. Смирнов, Правовые вопросы трудоустройства молодежи, в книге «Трудовое право в свете решений XXI съезда КПСС» (сборник статей), М., стр. 161, 1960.

წლამდე ასაკის პირის მწარმოებლურ შრომაში რეგულარული მონაწილეობის ფიზიკურ და სულიერ სრულყოფას ხელს უშლის, არ შეიძლება რაიმე გამონაკლისი დაწესდეს 7-წლიან სკოლადამთავრებული იმ ახალგაზრდობის ნაწილისათვის, რომელთაც 15 წლისათვის არ მიუღწევიათ. ამიტომ არ შეიძლება იმის თქმა, რომ 7-წლიან სკოლადამთავრებული ყოველი ახალგაზრდა შეიძლება მიღებულ იქნეს წარმოებაში. ამიტომაცაა სკოლის გარდაქმნის შესახებ კანონში (მუხ. 3) მითითებული ის ასაკი, რომლის მიღწევის შემდეგ (15-16 წელი) ახალგაზრდობა უნდა ჩაებას საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაში. აი რატომცაა აუცილებელი იმის ხაზგასმით აღნიშვნა, რომ ჯავშნის ანგარიშზე წარმოებაში მიღების მინიმალური ასაკი არ შეიძლება 15 წელზე ნაკლები იყოს.

მაქსიმალური ასაკი, რომელზეც ჯავშანი ვრცელდება, მოქმედი კანონმდებლობით არაა დადგენილი. აქ მხედველობაში გვაქვს საშუალო სკოლადამთავრებულთა ჯავშანი. რაც შეეხება მოზარდთა ჯავშანს, აქ ორი აზრი არ უნდა არსებობდეს. იგი ეხება მხოლოდ 18 წლამდე ასაკის პირებს, რადგან მოზარდებად ითვლებიან 18 წლამდე პირები. ამიტომ ჩვენ ზედმეტად გვეჩვენება ო. ვ. სმირნოვის წინადადება იმის შესახებ, რომ იმ მოზარდების ასაკი, რომლებსაც საშუალო სკოლა არ დაუმთავრებიათ და ჯავშნის ანგარიშზე უნდა იქნენ სამუშაოზე მიღებული, განისაზღვროს 18-მდე წლით¹.

ის გარემოება, რომ ზემოაღნიშნულმა დადგენილებებმა არ განსაზღვრეს საშუალო სკოლადამთავრებულ ახალგაზრდათა ის ასაკი, რომლის ფარგლებშიც ჯავშანი იმოქმედებდა, ჩვენი აზრით, სავსებით გამართლებულია იმიტომ, რომ ზოგიერთ ზელმძღვანელთა არასწორი მოქმედების შედეგად წარმოებაში ჩაუბმელი რჩებოდა არა მარტო იმ ახალგაზრდათა ერთი ნაწილი, რომლებმაც ესესა დაამთავრეს საშუალო სკოლა, არამედ ზოგჯერ ისინიც კი, ვინც ერთი, ზოგჯერ ორი წლის წინ მიიღო სიმწიფის ატესტატი. გარდა ამისა, საშუალო სკოლას ახალგაზრდობა ხომ სხვადასხვა ასაკში ამთავრებს.

რაც შეეხება ჯავშნის მეშვეობით წარმოებაში ჩაბმის უფლების მოქმედების ვადას, ამის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი: მოზარდები 18 წლის ასაკის მიღწევამდე ყოველთვის სარგებლობენ სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღების ჯავშნის უფლებით. საშუალო სკოლადამთავრებულთა მიერ ჯავშნის გამოყენების ვადა არ შეიძლება ჯავშნის შემოღებისთანავე დაწყებულიყო საკანონმდებლო წესით იმის გამო, რომ საჭირო იყო ამ კატეგორიის პირთა შედარებით დიდი რიცხვის ჩაბმა წარმოებაში. ეს შეუძლებელია ამჟამადაც, რადგან 1966 წ. საშუალო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში სწავლის ვადის ერთი წლით შემცირებასთან დაკავშირებით ერთსა და იმავე დროს ამთავრებენ საშუალო სკოლას მეათე და მეთერთმეტე კლასების მოსწავლეები და საჭიროა სახალხო მეურნეობაში თითქმის ორჯერ მეტი ახალგაზრდობის ჩაბმა, ვიდრე წინა წლებში. მომავალში კი შეიძლება დაისვას საკითხი საშუალო სკოლადამთავრებულთათვის ჯავშნის გამოყენების ვადის განსაზღვრის შესახებ. მომავლის თვალსაზრისით სამართლიანად უნდა ჩაითვალოს ო. ვ. სმირნოვის წინადადება იმის შესახებ, რომ საშუალო სკოლადამთავრებული ახალგაზრდობისათვის საჭიროა დადგინდეს გარკვეული ვადა, რომლის განმავლობაში ახალგაზრდებს

¹ იხ. დასახელებული კრებული, გვ. 160-161.

შეუძლიათ შევიდნენ წარმოებაში დადგენილი ჯავშნის მიხედვით. სმინაშვილი აზრით ეს ვადა შეიძლება განისაზღვროს 6 თვით¹.

ერთ-ერთი საინტერესო საკითხი, რაც ჯავშნის რეალიზაციის დროს წარმოიშობა, არის საკითხი იმის შესახებ, საჭიროა თუ არა ახალგაზრდობის შრომითი მოწყობის კომისიის მიერ მიმართვის გაცემამდე ახალგაზრდის სამედიცინო შემოწმება. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ასეთი შემოწმება 18 წლამდე ასაკის პირებისა აუცილებელია, რადგან მოქმედი კანონმდებლობით წინასწარი სამედიცინო შემოწმების გარეშე მათი წარმოებაში მიღება აკრძალულია. წინასწარი სამედიცინო შემოწმების გარეშე მოზარდებისათვის მიმართვის გაცემას შეიძლება მოჰყვეს ასეთი უხერხულობა: შრომითი მოწყობის კომისიის მიმართვით მოზარდი მიდის ფაბრიკაში (ქარხანაში), ადმინისტრაცია მას გზავნის სამედიცინო შემოწმების გასავლელად, სამედიცინო შემოწმებით ირკვევა, რომ 1) ამ მოზარდის მუშაობა მოცემულ ფაბრიკაში (ქარხანაში) არ შეიძლება, ან 2) საერთოდ მისი ჯანმრთელობა ისე სუსტია, რომ მას არ შეუძლია რეგულარულად მუშაობა (ან საწარმოო სწავლების გავლა).

პირველ შემთხვევაში საჭირო ხდება მიმართვის შეცვლა ახალი მიმართვით, ხოლო მეორე შემთხვევაში იგი უქმდება საერთოდ. ასეთ გართულებებს რომ არ ჰქონდეს ადგილი, აუცილებელია მოზარდის წინასწარი (მიმართვის გაცემამდე) სამედიცინო შემოწმება. წინასწარი სამედიცინო შემოწმება ხელს უწყობს მოზარდის დაუბრკოლებელ მოწყობას წარმოებაში, ამალღებს შრომითი მოწყობის კომისიის მიერ გაცემული მიმართვის ავტორიტეტს და საერთოდ სრულყოფს ჯავშნის რეალიზაციას.

ახალგაზრდობისა და მოზარდთა ჯავშნის რეალიზაციის დროს თავი იჩინა ხაკლმა, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ ადმინისტრაცია თავისი ინიციატივით სათანადო ორგანოთა (ახალგაზრდობის შრომითი მოწყობის კომისიების) მიმართვისა და ნებართვის გარეშე ჯავშნის ანგარიშზე იღებს სამუშაოზე ახალგაზრდებს. ასეთი პრაქტიკის გავრცელების მიზანშეწონილობის შესახებ იურიდიულ ლიტერატურაში გამოითქვა ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებანი. ერთთა აზრით ასეთი პრაქტიკა არაფრით არაა გამართლებული და კატეგორიულად უნდა აღიკვეთოს, როგორც მოქმედი კანონმდებლობის საწინააღმდეგო². მეორეთა აზრით ასეთი პრაქტიკა გამართლებულია და არ ეწინააღმდეგება კანონმდებლობას. უკანასკნელ პოზიციაზე დგას ო. ვ. სმირნოვი. ამ აზრის გამამართლებელ გარემოებად იგი თვლის იმას, რომ ახლანდელ პერიოდში, როდესაც უმუშევრობა ჩვენს ქვეყანაში დიდი ხანია მოსპობილია, ახალგაზრდობის შრომითი მოწყობის კომისიების მოვალეობა პრაქტიკულად წარმოიშობება მხოლოდ მაშინ, როდესაც გვხვდება რაიმე შემთხვევითი გართულებანი ახალგაზრდობისა და მოზარდთა სამუშაოზე ან საწარმოო სწავლებაზე მიღებისას³. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ასეთი გამამართლებელი საფუძვლის მონახვა ამ შემთხვევაში არ შეიძლება შემდეგ გარემოებათა გამო: ჯერ ერთი, ფაქტია, რომ ახალგაზრდობისა და

¹ იხ. დასახელებული კრებული გვ. 160.

² В. Андреев, Ю. Орловский, Для тех кто работает и учится, Профиздат, 1960, зб. 26.

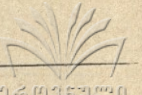
³ Трудовое право в свете решений XXI съезда КПСС (сборник статей), 1960, зб. 158—159.

მოზარდთა ჯავშნის შემოღების ერთერთი მიზეზი გახდა არა ის, რომ ახალგაზრდობის სამუშაოზე ან საწარმოო სწავლებაზე მიღებისას ზოგჯერ რაიმე შემთხვევით გართულებებს ჰქონდა ადგილი, არამედ იმიტომ, რომ ასეთი გართულებები ცოტად თუ ბევრად მასობრივ ხასიათს იღებდა. ეს ნათლად ჩანს პარტიისა და მთავრობის 1957 წლის 12 სექტემბრის ერთობლივი დადგენილების შესავალი ნაწილიდან, სადაც ნათქვამია, რომ „რიგ საწარმოთა და მშენებლობათა ხელმძღვანელები **ხშირად** (ხაზი ჩვენია—ლ. ა.) უსაფუძვლოდ ეუბნებიან უარს საშუალო სკოლადამთავრებულ ჭაბუკებსა და ქალიშვილებს, განსაკუთრებით 18 წლის ასაკს მიუღწეველ და შემოკლებული სამუშაო დღის უფლების მქონე პირებს სამუშაოზე და საწარმოო სწავლებაზე მიღებაში“¹. მეორეც, შრომითი მოწყობის კომისიათა მეშვეობით ახალგაზრდობის წარმოებაში გაგზავნა მხოლოდ იმიტომ კი არაა დაწესებული, რომ თავიდან იქნეს აცილებული საწარმოს (ორგანიზაციის) ხელმძღვანელთა მხრივ ახალგაზრდობის წარმოებაში მიღებაზე უარის თქმის შემთხვევები, არამედ იმიტომაც, რომ უზრუნველყოფილ იქნეს მოზარდი თაობის ორგანიზებული ჩაბმა სახალხო მეურნეობაში. თუ ადმინისტრაციას უფლება მიეცემა ჯავშნის ანგარიშზე მიიღოს ახალგაზრდები თავისი ინიციატივით, მაშინ ჯავშნის ინსტიტუტს ჩამოშორდება ორგანიზებულობის ნიშანი. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება, რომ წარმოებაში ჯავშნის ანგარიშზე ადმინისტრაციის ინიციატივით ახალგაზრდათა მიღების პრაქტიკაში არ დგება საკითხი იმის შესახებ, თუ დადგენილი ჯავშნის რა ნაწილის რეალიზაცია შეუძლია დამოუკიდებლად ადმინისტრაციას. ამიტომ შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს ისეთ შემთხვევას, როდესაც ყველა დაჯავშნული ადგილი ადმინისტრაციამ თავისი ინიციატივით მიღებული ახალგაზრდებით შეავსო.

ო. ვ. სპირნოვი აღნიშნავს, რომ ჯავშნის რეალიზაციის შექმნილი პრაქტიკა არ ეწინააღმდეგება მოქმედ კანონმდებლობას და იგი, ჯერ ერთი, უპასუხებს ახალგაზრდობისა და მოზარდთა შრომის უფლების უკეთესად განხორციელების ინტერესებს და, მეორეც, ადმინისტრაციას აძლევს ფართო ინიციატივას ახალგაზრდა კადრების შერჩევაში. ჩვენი აზრით, აღნიშნული პრაქტიკის გამართლება არ შეიძლება. გაუგებარია, რატომ წარმოადგენს ასეთი პრაქტიკა ახალგაზრდობისა და მოზარდთა შრომის უფლების უკეთეს განხორციელებას. პირიქით, იგი მისი შრომითი მოწყობის ინტერესების წინააღმდეგაა მიმართული, რადგან ადმინისტრაციას მართლაც შეუძლია შეარჩიოს წარმოებაში შესვლის მსურველი ახალგაზრდები, ე. ი. ზოგიერთი უარით გაისტუმროს უკან. ამრიგად, ჯავშნის ინსტიტუტი ამ შემთხვევაში თავის საპირისპირო დაწესებულებად იქცევა. კარი ედება იმავე პრაქტიკას, რის წინააღმდეგაცაა მიმართული ჯავშნის ინსტიტუტი და იკარგება ის მიზანი, რასაც იგი ემსახურება. აქედან ჩანს ისიც, რომ არ შეიძლება ადმინისტრაციას მივცეთ დადგენილი ჯავშნის თუნდაც გარკვეული პროცენტების ფარგლებში თავისი ინიციატივით დაკომპლექტების უფლება. ამრიგად, არ შეიძლება სწორად მივიჩნიოთ ჯავშნის ანგარიშზე ადმინისტრაციის ინიციატივით წარმოებაში ახალგაზრდების მიღების პრაქტიკა.

18 წლამდე ასაკის პირები წარმოებაში დიდი შეღავათებით სარგებლობენ (შემოკლებული სამუშაო დღე და კვირა, გახანგრძლივებული შვებულება და

¹ ЦП СССР, № 13, გვ. 123, 1957.

სხვ.). ამან შეიძლება გამოიწვიოს ზოგიერთ საწარმოს ხელმძღვანელთა ახალგაზრდის წარმოებაში მიღებაზე უარის თქმის შემთხვევები¹. ასეთ შემთხვევათა თავიდან აცილებისა და მოზარდთა წარმოებაში დროულად და ორგანიზებულად ჩაბმის მიზნით, თანამედროვე ეტაპზე და გარკვეული პერიოდის მანძილზე მომავალშიც (რისი განსაზღვრა წლებით ზუსტად არ შეიძლება) აუცილებელია მოზარდთა წარმოებაში ჩაბმის ჯავშნის ინსტიტუტის შენარჩუნება.

მოზარდის ფსიქოფიზიოლოგიური თავისებურებანი მოითხოვს, რომ მისი წარმოებაში მიღება დაკავშირებულ იქნეს გარკვეულ პირობებთან. საბჭოთა კანონმდებლობით ზუსტადაა რეგლამენტირებული ეს პირობები. ერთ-ერთ ასეთ პირობას წარმოადგენს გარკვეული ასაკის მიღწევა.

რა ასაკის მიღწევას უკავშირებს საბჭოთა კანონმდებლობა შრომის უფლებამდელნარიანობის წარმოშობას?

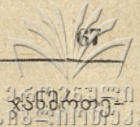
არსებობს საკანონმდებლო აქტები, რომელთა ანალიზი სხვადასხვა დასკვნის გაკეთების საფუძველს იძლევა. შრომის კანონთა მოქმედი კოდექსის 135-ე მუხლისა და სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1956 წლის 13 დეკემბრის ბრძანებულების თანახმად, საერთო წესით მოზარდის სამუშაოზე მიღება დაიშვება 16 წლის ასაკის მიღწევის შემდეგ, გამონაკლის შემთხვევაში კი პროფკავშირული ორგანოების თანხმობით, — 15 წლიდან. სკოლის გარდაქმნის შესახებ კანონის მე-3 მუხლის თანახმად 15-16 წლის ახალგაზრდობა საშუალო განათლების მიღებას უკავშირებს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას. აქედან ჩვენი აზრით იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ 16 წელი აუცილებელი არაა იმისათვის, რომ მოზარდი მიღებულ იქნეს სამუშაოზე. საკმარისია პირმა 15 წელს მიაღწიოს, რომ იგი დაუბრკოლებლად იქნეს მიღებული წარმოებაში. სხვა საკითხია ის, რომ 15-დან 16 წლამდე ასაკის ახალგაზრდები პირველად წარმოებაში მოწადის სახით უნდა იქნენ მიღებული.

მოქმედი კანონმდებლობით 15-დან 16 წლამდე ასაკის პირთა წარმოებაში მიღება ადმინისტრაციის მიერ უნდა მოხდეს პროფკავშირთა ადგილობრივ კომიტეტთან შეთანხმებით. არის თუ არა ამჟამად ამ წესის შენარჩუნება მიზანშეწონილი? ამ კითხვაზე უარყოფითი პასუხი უნდა გავცეთ. როგორც აღნიშნული იყო, კანონი სკოლის გარდაქმნის შესახებ ითვალისწინებს, რომ 15-16 წლის ასაკში მთელი ახალგაზრდობა საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაში უნდა ჩაება. ზემოაღნიშნული წესი კი გათვალისწინებული იყო გამონაკლისი შემთხვევებისათვის. რადგან ასეთ გამონაკლისებზე ამჟამად არ შეიძლება ლაპარაკი, ამიტომ ამ წესის შენარჩუნებაც არ შეიძლება.

წარმოებაში მოზარდის მიღების ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად მოქმედი კანონმდებლობა თვლის მოზარდის წინასწარ სავალდებულო სამედიცინო შემოწმებას.

მოზარდის სამუშაოზე მიღების აუცილებელ პირობად წინასწარი სამედი-

¹ რადგან ეკონომიური ეფექტის მიღება ასეთი ახალგაზრდისაგან პირველ ხანებში არ შეიძლება.

ცინო შემოწმების წესის არსებობა გამოწვეულია მოზარდი თაობის ჯანმრთელობისათვის განსაკუთრებული ზრუნვის აუცილებლობით.

მოზარდთა სამედიცინო შემოწმების ერთ-ერთ მიზნად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ თავიდანვე იქნეს გარკვეული — სახალხო მეურნეობის რომელ დარგში იქნება მიზანშეწონილი მოზარდის გაგზავნა.

ჯავშნის წესით მოზარდთა წარმოებაში შესვლისას ადმინისტრაციის მოვალეობად არ შეიძლება ჩაითვალოს მოზარდისაგან წინასწარი სამედიცინო შემოწმების საბუთის მოთხოვნა, რადგან მათი სამედიცინო შემოწმება აუცილებლად წარმოებაში გაგზავნამდე უნდა მოხდეს.

ამრიგად, მოზარდის სამუშაოზე მიღების აუცილებელ წინასწარ პირობას გარკვეული ასაკის მიღწევასთან ერთად წარმოადგენს სამედიცინო შემოწმებაც. ჩვენი აზრით, ეს ორი პირობა საკმარისია იმისათვის, რომ მოზარდი სამუშაოზე იქნეს მიღებული.

მოზარდთა წარმოებაში მიღების წინასწარ პირობათა დაწესებისას სოციალისტური სახელმწიფო გამოდის ანალგაზრდობის ჯანმრთელობის დაცვის, სავალდებულო განათლების მიღების და შრომისა და სწავლის დაკავშირების საუკეთესო პირობათა შექმნის ამოცანებიდან¹. ამავე ამოცანებიდან გამოდის სოციალისტური სახელმწიფო, ზოგიერთი (მძიმე და მავნე პირობებიანი) სახის სამუშაოზე მოზარდთა შრომის გამოყენების აკრძალვის, მათთვის სიმძიმეთა გადატანის მცირე ნორმების, პერიოდული სამედიცინო შემოწმების დაწესებისა და სხვა განსაკუთრებული წესების დადგენისას.

მოზარდთა შრომის პირობების შესაებ არსებული ნორმები დღევანდელ ეტაპზე ზოგიერთ ცვლილება-დამატებებს მოითხოვს.

მოზარდთა მიერ სიმძიმეთა გადატანის და გადაადგილების ზღვრულ ნორმათა შესახებ რსფსრ შრომის სახალხო კომისარიატის 1921 წლის 4 მარტის სავალდებულო დადგენილება ერთგვარ შესწორებას საჭიროებს. საესებით გაუმართლებელია თანამედროვე ეტაპზე სიმძიმეთა გადატანის ისეთი წონითი ნორმების შენარჩუნება, როგორიცაა 4,1 კგ., 6,4 კგ., 10,25 კგ და ა. შ. საქმე იმაშია, რომ აღნიშნული დადგენილების მიღების პერიოდში ხმარებაში იყო ისეთი წონითი სიდიდე, როგორიცაა გირვანქა, ფუთი და სხვ. კილოგრამის, როგორც წონითი სიდიდის შემოღებამ გამოიწვია დადგენილებით დაწესებული ნორმების მთელ რიცხვებსა და ათწილადებში გამოსახვის აუცილებლობა. საჭირო იყო ცვლილებების დროულად შეტანა აღნიშნულ დადგენილებაში. მაგრამ ეს არ ვაკეთებულა. ჩვენი აზრით, ამ შესწორების შეტანა აუცილებელია, რადგან პრაქტიკულად მოუხერხებელია ასე დაწილადებული წონითი ნორმების გამოყენება. საჭიროა ამ ნორმების დამრგვალება, მაგალითად, ასე: 4,1 კგ-ის ნაცვლად 4 კგ., 16,4 კგ. ნაცვლად 16 კგ., 114,8 კგ. ნაცვლად 115 კგ და ა. შ. დადგენილებით გათვალისწინებული ნორმები, უნდა ვიფიქროთ, არასდროს ზუსტად არ

¹ სოციალისტური სახელმწიფო არასრულწლოვანთა შრომისაგან ეკონომიური ეფექტის მიღებით არაა დაინტერესებული. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ იგი მცირეწლოვანებს დაუშვებდა წარმოებაში და მათ ნაკლებ ხელფასს მისცემდა (როგორც კაპიტალისტურ ქვეყნებში) და არ დააწესებდა იმ დიდ შეღავათებს, რითაც მოზარდი სარგებლობს შრომით სამართლებრივ ურთიერთობაში.

ხორციელდება, ზოგჯერ კი შეიძლება ზოგიერთი ხელმძღვანელის მიერ განხორციელებულ იქნეს ზედმეტი ნორმის ფაქტიურად დაწესების მიზნით.

მოზარდთა სამუშაო დღის ხანგრძლიობის განსაზღვრისას გათვალისწინებულია შემდეგი მომენტები: 1) მოზარდთა შრომის აღმზარდლობითი მნიშვნელობა, 2) მოზარდის ჯანმრთელობის განსაკუთრებული დაცვა, 3) შრომისა და სწავლის შეთავსება, 4) მოზარდის მატერიალური უზრუნველყოფის დონე, 5) საზოგადოებრივი პროდუქციის შექმნაში მოზარდის მიერ გარკვეული წვლილის შეტანა. ამრიგად, მოზარდთა სამუშაო დღის ხანგრძლიობა განპირობებულია ფიზიოლოგიური, სოციალური და ეკონომიური საფუძვლებით, რომელთაგან წამყვან როლს ფიზიოლოგიური საფუძვლები ასრულებს.

მოზარდთა სამუშაო დღის ხანგრძლიობის მარეგულირებელი ნორმები იმპერატიული ხასიათისაა — კანონმდებლობით ზუსტადაა განსაზღვრული, რომ 15-დან 16 წლამდე ასაკის პირების სამუშაო დღის ხანგრძლიობა შეადგენს 4 საათს, ხოლო 16-დან 18 წლამდე მოზარდებისა — 6 საათს. ამ ნორმების გადიდების ან შემცირების უფლება წარმოება-დაწესებულების ხელმძღვანელს არა აქვს.

არასრულწლოვანთა სამუშაო დღის ხანგრძლიობის განმსაზღვრელი ფაქტორები საფუძვლად უდევს აგრეთვე იმასაც, რომ მოზარდები არაერთაზრად შემთხვევაში არ იქნენ გამოყენებული საზეგანაკვეთო სამუშაოთა შესასრულებლად, ხოლო მათი სამუშაო დღის შეჯამებითი აღრიცხვა დაშვებულ იქნეს სახალხო მეურნეობის ზოგიერთ დარგში მხოლოდ იშვიათად, სპეციალური ნორმატიული აქტით გათვალისწინებულ შემთხვევებში, განსაკუთრებული წესების დაცვით. მოზარდების სამუშაო დროის შეჯამებითი აღრიცხვა საერთო წესით არ უნდა იქნეს დაშვებული არც იმ საწარმოებში, რომლებიც ხუთდღიან სამუშაო კვირაზე არიან გადასული.

მოზარდთა შრომის დაცვის ინტერესებიდან გამომდინარე, მათი მუშაობა სასაბუღალტრო შესვენების გარეშე არ შეიძლება. ამიტომ იმ საწარმოებში და ორგანიზაციებში, სადაც უქმეებისა და დღესასწაულების წინა დღეებში მუშაობა სასაბუღალტრო შესვენების გარეშე წარმოებს, საჭიროა მოზარდებისათვის სამუშაო დღის სხვაგვარი რეჟიმი იქნეს შემოღებული. ყოველ შემთხვევაში, ადგილი არ უნდა ექნეს მოზარდის მუშაობას ექვსი საათის განმავლობაში განუწყვეტლივ. ამ გარემოების გათვალისწინებლობა გამოიწვევდა მოზარდთა შრომის პირობების გაუარესებას. ჩვენი აზრით სამუშაო დღის განმავლობაში სასაბუღალტრო შესვენების გარეშე არ შეიძლება იმუშაონ იმ მოზარდებმაც, რომლებსაც სწავლასთან დაკავშირებული შედეგების გამო სამუშაო დღე შემცირებული აქვთ (16 წლამდე ასაკის პირებს — 3 ს. და 20 წუთი, 16-დან 18 წლამდე ასაკის პირებს — 5 საათი).

მოზარდთა სამუშაო დღის რეჟიმთან დაკავშირებით მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მომავალმა კანონმდებლობამ გათვალისწინოს ნორმა, რომლის თანახმად წარმოება-დაწესებულების ხელმძღვანელს პროფკავშირთა ადგილობრივ ორგანოსთან შეთანხმებით შეუძლია მოზარდთა სამუშაო დღის დაწყების მომენტი არ დაუკავშიროს სრულწლოვანთა სამუშაო დღის დაწყების დროს. მოზარდთა სამუშაო დღე შეიძლება დაწყებულ იქნეს უფრო გვიან,

ოღონდ უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს არასრულწლოვნებისათვის დამსახურებული სამუშაო დროის შესრულება.

16-დან 18 წლამდე მოზარდთა ყოველკვირეული უწყვეტი დასვენების ხანგრძლიობა ისეთივეა, როგორც სრულწლოვნებისა, რადგან დასვენების წინა დღეებში უკანასკნელთა სამუშაო დღის ხანგრძლიობა 6 საათია. 15-დან 16 წლამდე მოზარდების ყოველკვირეული დასვენება 2 საათით უფრო ხანგრძლივია, ვიდრე 16 წელზე მეტი ასაკის პირებისა. 18 წლამდე პირთა ყოველკვირეული დასვენების თავისებურებანი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი: 1) უცვლელია, ე. ი. არ შეიძლება ყოველკვირეულად არ მიეცეს მოზარდს, 2) არ შეიძლება იყოს 40 საათზე ნაკლები, რადგან მოზარდის შრომის გამოყენება საზეგანაკვეთო სამუშაოზე აკრძალულია; 3) ხანგრძლიობით შეიძლება სრულწლოვანთა ყოველკვირეული დასვენების ხანგრძლიობაზე ნაკლები იყოს, რადგან მოზარდს დასვენების წინა დღესაც უნდა მიეცეს სასადილო შესვენება.

მოზარდთა ყოველწლიური შვებულებების შესახებ მოქმედი განსაკუთრებული წესები ითვალისწინებს: 1) შვებულების მიცემას ზაფხულობით¹,

2) შვებულების აუცილებლად ნატურით გამოყენებას,

3) შვებულებათა შეჯამების აკრძალვას.

მოზარდებისათვის შვებულებათა მიცემის ასეთ წესებს საფუძვლად უდევს ახალგაზრდა მუშა-მოსამსახურეთა ჯანმრთელობის დაცვისათვის განსაკუთრებული ზრუნვა.

მოზარდს უფლება აქვს შვებულებით ისარგებლოს არა ზაფხულის პერიოდშიც. ასეთ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, საჭიროა ადმინისტრაციამ მიიღოს პროფკავშირთა ადგილობრივი ორგანოს თანხმობა.

თუ დავიცავთ წესს, რომლის თანახმად 18 წლამდე პირებს საერთოდ შვებულება ზაფხულობით უნდა მიეცეს (ეს კი აუცილებელია), მაშინ არ შეიძლება მოზარდთა შვებულების უფლების პირველად წარმოშობა დაკავშირებულ იქნეს მუშაობის 11 თვის უწყვეტი სტაჟის არსებობასთან. წინააღმდეგ შემთხვევაში ზაფხულის პერიოდში შვებულებით ისარგებლებენ მხოლოდ ის მოზარდები, რომლებიც სამუშაოზე მიღებული იყვნენ 1 ივნისიდან 1 სექტემბრამდე².

ჩვენი აზრით, მოზარდებს მუშაობის დაწყებიდან ერთი თვის გასვლის შემდეგ უნდა მიეცეთ შვებულების უფლება. რადგან მოზარდთა შვებულების ხანგრძლიობა სამუშაო წლისათვის ერთ კალენდარულ თვეს შეადგენს, ყოველი თვის მუშაობისათვის მათ უნდა მიეცეთ შვებულება 2,5 კალენდარული დღის ანგარიშით.

ამრიგად, ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია, შემოღებულ იქნეს მოზარდებისათვის შვებულების პროპორციულად მიცემის წესი.

მოქმედი წესების თანახმად მოზარდების შვებულების ხანგრძლიობა ერთ კალენდარულ თვეს შეადგენს. ამ წესის დაცვა ნიშნავს, რომ მოზარდების შვე-

¹ მიზანშეწონილად ვთვლით მომავალ კანონმდებლობაში დაზუსტდეს, თუ რომელი თვეები აქვს მხედველობაში კანონმდებელს, როცა ზაფხულობით შვებულების გამოყენებაზეა ლაპარაკი.

² თუ კანონმდებლობით განსაზღვრული იქნება, რომ ზაფხულის პერიოდი არის დრო 1 მაისიდან 1 ოქტომბრამდე, მაშინ ზაფხულში შვებულებით ისარგებლებენ ის მოზარდები, რომლებიც სამუშაოზე მიღებული იყვნენ 1 ივნისიდან 1 ოქტომბრამდე.

ბუღება შეიძლება იყოს 31, 30, 29 ან 28 დღე. პრაქტიკაში მოზარდებს ვეცდებით დარული ან 24 სამუშაო დღის ხანგრძლიობის შევებულებას აძლევენ. ზოგიერთი ავტორის აზრით მოზარდთა შევებულების ხანგრძლიობა შეადგენს 24 სამუშაო დღეს. თუ რა უხერხულობა შეიძლება მოჰყვეს ასეთი აზრისათვის მხარდაჭერას, დავინახავთ შემდეგი მაგალითიდან: 1964 წლის მაისში ხუთდღიან სამუშაო კვირაზე გადასული საწარმოებისათვის სამუშაო დღეთა რაოდენობა იყო 20. თუ მოზარდი 1 მაისიდან წავიდოდა შევებულებაში და მას მიეცემოდა 24 სამუშაო დღის ხანგრძლიობის შევებულება, იგი სამუშაოზე უნდა გამოცხადებულიყო 5 ივნისს. ხოლო ისეთ საწარმოებში, სადაც 6 დღიანი სამუშაო კვირაა, იმავე წლის 1 ივნისიდან შევებულებაში წასული მოზარდი სამუშაოზე უნდა გამოცხადებულიყო 28 ივნისს. ამრიგად, პირველ შემთხვევაში მოზარდი დაისვენებდა 34 კალენდარულ დღეს, მეორე შემთხვევაში—28 დღეს. აქედან ჩანს, რომ მოზარდს არ შეიძლება შევებულება სამუშაო დღეთა ანგარიშით მიეცეს. ამავე დროს არ შეიძლება სრულყოფილად იქნეს მიჩნეული მოქმედი წესი, რომლის თანახმად მოზარდის შევებულების ხანგრძლიობა განისაზღვრება ერთი კალენდარული თვით. საჭიროა კანონმდებლობაში ზუსტად იქნეს განსაზღვრული, თუ რამდენი კალენდარული დღის ხანგრძლიობის შევებულება ეძლევა მოზარდებს.

დამატებითი შევებულება მოზარდს იმავე ხანგრძლიობით უნდა მიეცეს, როგორც სრულწლოვანს, იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ერთი და იმავე სახის სამუშაოზე მუშაობენ.

სამოქალაქო სამართლის
კათედრა

(რედაქციის მოუვიდა 20.1. 1965 წ.)

Л. Н. АДЕИШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ПОДРОСТКОВ В СССР

(Резюме)

Целью института брони приема подростков на работу является своевременное и организованное вовлечение молодежи в народное хозяйство.

Необходимо установить правило, согласно которому до направления на работу в счет брони, подростки должны проходить предварительное медицинское освидетельствование.

По нашему мнению, неправильна практика приема подростков на работу по инициативе администрации в счет брони.

Анализ действующего законодательства показывает, что минимальным возрастом приема на работу подростков надо считать 15 лет.

Действующее постановление о предельных нормах переноски и передвижения тяжестей подростками нуждается в поправке, в смысле округления весовых единиц.

При определении продолжительности рабочего дня подростков предусмотрены физиологические, социальные и экономические моменты, из которых решающим является физиологический момент.

Ни в коем случае нельзя допустить бесперерывную работу подростков в возрасте 16-18 лет в течение рабочего дня (6 часов).

Моменты начала рабочего дня подростка и совершеннолетних могут не совпадать.

Считаем целесообразным установить правило, согласно которому подросткам первый отпуск предоставляется пропорционально стажу работы, без требования 11-месячного непрерывного стажа.

Подросткам отпуск должен предоставляться не по рабочим, а по календарным дням, количество календарных дней отпуска необходимо точно определить законом.

9. 60100

შრომის დისციპლინის ინსტიტუტის მნიშვნელობის შესახებ საბჭოთა შრომის სამართალში

შრომის დისციპლინის დანერგვისა და განმტკიცების მნიშვნელობას საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარებისათვის ნათელყოფს:

ა) ამ საკითხზე ვ. ი. ლენინის მიერ ოთხნახევარ ათეულზე მეტ ნაშრომში გამოთქმული პრინციპული მითითებანი; ბ) ზემდგომი პარტიული ორგანოების დირექტიული გადაწყვეტილებანი; გ) პროფკავშირული ორგანიზაციებისა და მშრომელთა საზოგადოებრიობის (საერთო კრებების, საწარმოო თათბირების და სხვ.) დადგენილებანი; დ) საბჭოთა მთავრობისა და მმართველობის სხვა ხელმძღვანელ ორგანოთა მიერ მიღებული აქტები და ღონისძიებანი.

შრომითი ურთიერთობის სფეროში ამ უდიდესი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის პრობლემის გაშუქებასა და ამასთან დაკავშირებული ზემოაღნიშნულ მასალის განზოგადებას ემსახურება საბჭოთა შრომის სამართლის მეცნიერება.

შრომის სამართლის თეორიის ამოცანას შეადგენს, რაც შეიძლება სრულყოფილი სახით ჩამოაყალიბოს შრომის დისციპლინის ინსტიტუტი (მისი არსი, განმტკიცების გზები და მეთოდები, მარეგულირებელი წყაროები, შრომის დისციპლინის დარღვევისათვის დაწესებული პასუხისმგებლობის სახეები და ფორმები და ა. შ.). ამასთან ერთად გარკვეული და გამოკვეთილი უნდა იქნეს ისიც, თუ რა ადგილი უჭირავს სამართლის ამ დარგის სისტემაში შრომის დისციპლინის ინსტიტუტს, სახელდობრ, როგორ არის იგი ურთიერთდაკავშირებული შრომის სამართლის დანარჩენ ინსტიტუტებთან და სხვ.

1. სოციალიზმის გამარჯვებისა და წინსვლის ქვაკუთხედად ლენინს მიაჩნია მტკიცე შრომის დისციპლინა. ამის გამო იგი წერდა, რომ „...საერთოდ მუშათა კლასის დიქტატურის ამოცანებთან დაკავშირებულმა გარემოებამ გვაიძულა... რომ მთელი ყურადღება მივუქცია შრომის დისციპლინის საკითხებისათვის, დისციპლინისა, რომელიც სოციალიზმის მშენებლობის არსს შეადგენს, პროლეტარიატის ჩვენი გავების საფუძველია“¹.

ამ ამოცანის გადაჭრა ლენინს იოლ საქმედ არ მიაჩნდა. შრომის ახალი დისციპლინის აგებას, შრომაში აღამიანთა ჩაბმის ახალი ფორმებისა და ხერხების შექმნას, იგი მრავალი ათეული წლების სამუშაოდ თვლიდა. „ეს ყველაზე უფრო მადლიანი და უკეთილშობილესი სამუშაოა“, — დასძენდა ლენინი².

სოციალისტური დისციპლინა, ასახავს რა ახალ საზოგადოებრივ ურთიერ-

¹ ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 615.

² იქვე, გვ. 632.

თობას, წარმოადგენს შეგნებულ დისციპლინას იმ გაერთიანებულ მუშაკებისა, რომლებიც არ განიცდიან არავითარ ძალაუფლებას, გარდა თავიანთი საკუთარი გაერთიანებისა, რასაც თავისთავად შეუბოვარი, მტკიცე და დარაზმული ხასიათიც აქვს.¹

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას შრომის დისციპლინის დანერგვასა და განმტკიცებაში ლენინი აკუთვნებდა სწორად აგებულ შრომის ორგანიზაციას, სოციალისტურ შეჯიბრებას², პროფკავშირებს, პრესას, სასამართლო ორგანოებსა და ამხანაგურ (დისციპლინარულ) სასამართლოებს.

ამგვარად, ლენინი შრომის დისციპლინის განმტკიცების საქმეში დიდ როლს ანიჭებდა სახელმწიფო ორგანოებთან ერთად საზოგადოებრიობას და მის სათანადო რგოლებს.

ლენინი, თვლიდა რა საბჭოთა სასამართლოს სახელმწიფოს იძულების განმხორციელებელ ორგანოდ, ამავე დროს აკისრებდა მას შრომის დისციპლინისათვის მოსახლეობის აღზრდის უდიდეს ამოცანას³.

სტატიის—„საბჭოთა ხელისუფლების მორიგი ამოცანები“—პირველდარწყებით ვარიანტში ლენინი აღნიშნავდა, რომ პროფესიული კავშირების მოწინავე ხელმძღვანელთა შორის სავსებით მომწიფდა იმის აუცილებლობა, რომ გამოუმუშავდეს სისტემატური ზომები მშრომელთა თვითდისციპლინის ამაღლებისათვის⁴.

ლენინს აუცილებლად და გადაუდებლად მიაჩნდა, ყოვლად უღმობელი ზომები ყოფილიყო მიღებული ქაოსის, უწყესრიგობისა და უსაქმობის წინააღმდეგ საბრძოლველად, უაღრესად გადამწყვეტი ზომები ყოფილიყო გამოყენებული მშრომელთა დისციპლინისა და თვითდისციპლინის ასამაღლებლად⁵.

მკაცრი შრომითი დისციპლინის შექმნის ინტერესებისათვის, ლენინი საჭიროდ ცნობდა შინაგანაწესის შემოღებას ბრიანსკის ლითონის ქარხნის წესების ტიპისამებრ (რაც მიღებული იყო 1918 წ. 9 მაისს ქარხნის პროფორგანიზაციისა და ადმინისტრაციის ხელმოწერით დროებითი წესების სახით).

შრომის დისციპლინის დარღვევათა შორის ლენინს არასაპატიო მიზეზით დაშვებული გაცდენები მიაჩნდა შრომის ნაყოფიერების ზრდის ერთ-ერთ შემაფერხებელ გარემოებად, იგი შეუწელებელ ყურადღებას აქცევდა შრომითი დისციპლინის ამაღლების ზერხებს. ამის გამო იგი ამბობდა, რომ „განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შრომის დისციპლინის საკითხი. სავალდებულოა ანგარიშები გაცდენათა რაოდენობის შესახებ. იმ საწარმოთა შედარება, სადაც დაბალი და მაღალი შრომითი დისციპლინა“⁶.

ერთ-ერთ ქმედით საშუალებას, რომელიც მიმართულია შრომის დისციპლინის დამრღვევთა წინააღმდეგ, წარმოადგენს საბჭოთა პრესა.

„ჩვენი პრესა — აღნიშნავდა ლენინი, — უნდა გახდეს ჩამორჩენილთა წახალისების, მუშაობის, შრომითი დისციპლინის, ორგანიზაციის დანერგვის იარა-

¹ ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 493.

² იხ. გ. ნეიძე, სოციალისტური შრომის დისციპლინა, სახელგამი, 1956, გვ. 13-28, 32-36.

³ ლენინი, თხზ., ტ. 27, გვ. 255.

⁴ იხ., «Правда», 28. IX. Новый документ В. И. Ленина.

⁵ ლენინი, თხზ., ტ. 27, გვ. 380, 381.

⁶ ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 500.

ლი¹. პრესა უნდა ამყლავნებდეს სამეურნეო ცხოვრების ნაკლოვანებებს, დაუნდობლად გამოხდეს მათ, პირდაპირ უნდა ააშკარავებდეს სამეურნეო ცხოვრების ყველა წყლულს და ამნაირად, მშრომელთა საზოგადოებრივ აზრს უნდა მიმართავდეს ამ წყლულთა განსაკურნებლად².

პროფკავშირებს თავისი სამოქმედო წესდებით მნიშვნელოვანი როლი აქვს დაკისრებული შრომის დისციპლინის განმტკიცების საქმეში. შრომის დისციპლინის განმტკიცების სხვა საშუალებებთან ერთად პროფესიული კავშირები თავის მუშაობაში ამ მიმართულებით განსაკუთრებულ ყურადღებას უნდა უთმობდნენ ამხანაგური სასამართლოების ზემოქმედების ძალასა და შედეგიანობას.

როგორც ლენინი მოითხოვდა, პროფკავშირებმა „უნდა აიღონ თავიანთ ხელში შრომის დეზერტირობის ცალკეულ სახეებთან (გაცდენა, დაგვიანება და ა. შ.) ბრძოლის საქმე. დისციპლინარული სასამართლოები, რომლებსაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა, უნდა გადავაქციოთ პროლეტარული შრომითი დისციპლინის დარღვევებთან ბრძოლის ნამდვილ საშუალებად“³

ამ სასამართლოების ორგანიზებასა და მუშაობაში ლენინი უმნიშვნელოვანეს როლს აკუთვნებდა პროფკავშირებს. ამასთან დაკავშირებით მას აინტერესებდა, თუ როდის და რამდენი ამხანაგური სასამართლო იყო შემოღებული, მათ მიერ გარჩეულ საქმეთა რაოდენობა და საერთოდ მათი მუშაობის შედეგები⁴.

2. ლენინურმა იდეამ, მისმა მითითებებმა შრომითი ურთიერთობის სფეროში შრომის თვითდისციპლინის დამყარების აუცილებლობისა და შემდგომი განმტკიცების შესახებ თავისი უშუალო ასახვა პოვა სკკპ, როგორც პროგრამულ, ისე მთელ რიგ დირექტიული ხასიათის დოკუმენტებში.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამაში ნათქვამია, რომ ჩვენი სახელმწიფო „მოწოდებულია მოაწყოს კომუნისზმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნა, სოციალისტური ურთიერთობის გარდაქმნა კომუნისტურ ურთიერთობად, განახორციელოს კონტროლი შრომის ზომისა და მოხმარების ზომისადმი, უზრუნველყოს ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესება, დაიცვას საბჭოთა მოქალაქეების უფლებანი და თავისუფლებანი, სოციალისტური მართლწესრიგი და სოციალისტური საკუთრება, აღზარდოს ხალხის მასები შეგნებული დისციპლინის და შრომისადმი კომუნისტური დამოკიდებულების სულისკვეთებით...“⁵.

პარტიის ის პროგრამაც, რომელიც მიღებულ იქნა ზემოაღნიშნულ პროგრამამდე ორმოცდაორი წლით ადრე (1919 წლის მარტში) ამ საკითხს განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა.

„შრომის კაპიტალისტური ორგანიზაციის დაშლის პირობებში — აღნიშნულია მასში, — ქვეყნის მწარმოებლურ ძალთა აღდგენა და განვითარება, ხოლო წარმოების სოციალისტური წესის განმტკიცება შეიძლება მხოლოდ მშრომელთა ამხანაგური დისციპლინის, მათი მაქსიმალური თვითმოქმედების, პასუხისმგებ-

¹ ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 153.

² ლენინი, თხზ., ტ. 27, გვ. 233.

³ ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 29.

⁴ ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 31, 500.

⁵ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამა, თბილისი, 1961, გვ. 112.

ლობის შეგნებისა და შრომის ნაყოფიერებაზე უსასტიკესი ურთიერთკონტროლის მოწყობის საფუძველზე“¹

პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს შრომის დისციპლინის დონის ამაღლების თაობაზე საბჭოთა სახელმწიფოს განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე მიღებული აქვს არაერთი სახელმძღვანელო მნიშვნელობის დოკუმენტი; მათ შორის — დირექტიული წერილი პირველადი პარტიული ორგანიზაციებისადმი², დადგენილება³ (მათთან ერთად ერთობლივი დადგენილებანიც მთავრობისა ზემდგომ პროფკავშირულ ორგანოსთან ერთად) და რეზოლუცია⁴.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა სსრ კავშირში შრომის დისციპლინის არსის გაგებისათვის და მისი შემდგომი განმტკიცებისათვის თანამედროვე ეტაპზე, ენიჭება სკკპ ცენტრალური კომიტეტის, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს და სრულიად საკავშირო პროფესიულ კავშირთა ცენტრალური საბჭოს ერთობლივ წერილს 1956 წლის 16 მაისის თარიღით, „შრომის დისციპლინის განმტკიცების შესახებ მრეწველობისა და ტრანსპორტის საწარმოებსა და მშენებლობებზე, მანქანა-ტრაქტორთა სადგურებში, საბჭოთა მეურნეობებსა და დაწესებულებებში“.

ეს წერილი, რომელიც მიმართულია ყველა მუშა-ამოსამსახურისადმი, პარტიული, საბჭოთა, პროფკავშირული და კომკავშირული ორგანიზაციებისადმი, სამინისტროს, უწყების, საწარმოს, მშენებლობის, მანქანა-ტრაქტორთა სადგურისა და საბჭოთა მეურნეობის ხელმძღვანელისადმი, ძირითად გეზსა და მიმართულებას იძლევა შრომის დისციპლინის დონის შემდგომი განმტკიცებისა და ამაღლებისათვის სოციალისტური შრომითი ურთიერთობის სფეროში.

3. შრომის დისციპლინის განმტკიცებისათვის ბრძოლაში უმნიშვნელოვანესი როლი აქვს დაკისრებული პროფესიულ კავშირებს და მათი უშუალო ხელმძღვანელობით მოქმედ რგოლებს (მუდმივად მოქმედ საწარმოო თათბირებს, ამხანაგურ სასამართლოებს და სხვ.).

„კომუნისმის გაწლილი მშენებლობის პერიოდში — ნათქვამია სკკპ პროფ-

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწილი 1, თბილისი, 1954, გვ. 538.

² მაგ., 1919 წლის ნოემბრის წერილი (საბოთბის კრიზისის ბრძოლასთან დაკავშირებით): 1929 წლის 21 თებერვლის წერილი შრომის დისციპლინის ამაღლების შესახებ (იხ. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам (сборник документов) т. 1 Москва, 1957, გვ. 141; т. 2, გვ. 12-17).

³ მაგ. 1929 წ. 17 იანვრის დადგენილება დონბასის ქვანახშირის მრეწველობის ამოცანათა შესახებ; 1929 წლის 5 სექტემბრის დადგენილება წარმოების მმართველობის მოწესრიგების ზომებისა და ერთმმართველობის დაწესების შესახებ (იხ. იქვე, გვ. 12, 120).

⁴ მაგ. 1931 წ. 15 ივნისის თარიღით სკკპ ცკ პლენუმის რეზოლუცია (რკინიგზის ტრანსპორტი და მისი მორიგი ამოცანები), 1932 წ. 1 ოქტომბრის თარიღით; სკკპ ცკ პლენუმის რეზოლუცია (ფართო მოხმარების საქონლის წარმოების შესახებ); 1932 წ. 2 ოქტომბრის თარიღით; სკკპ ცკ პლენუმის რეზოლუცია (შავი მეტალურგიის შესახებ); სკკპ. XVIII ყრილობის 1939 წლის 20 მარტის რეზოლუცია (სსრ კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების შესახებ); სკკპ XVIII კონფერენციის 1941 წლის 18 თებერვლის რეზოლუცია (პარტიული ორგანიზაციების ამოცანების შესახებ მრეწველობისა და ტრანსპორტის დარგში), და შემდგომი დროის მთელ რიგ პარტიულ დოკუმენტებში (იხ. Директивы КПСС и Советского пвательства по хозяйственным вопросам, 1957, т. 2, გვ. 275-290, 352-354, 357-360, 562-584, 631).

რამაში.—იზრდება საზოგადოებრივი ორგანიზაციების როლი. განსაკუთრებით იზრდება პროფესიული კავშირების, როგორც მმართველობის სკოლის, მეურნეობის გაძღოლის სკოლის, კომუნისმის სკოლის მნიშვნელობა¹. პროფესიულ კავშირებს, რომლებიც 68 მილიონზე მეტ ადამიანს აერთიანებენ თანამედროვე ეტაპზე ერთობ დიდი და საბასუსისმგებლო ამოცანები აქვთ დაკისრებული სახალხო მეურნეობის მართვისათვის მასების მოსამზადებლად, მათ აღსაზრდელად მაღალი ორგანიზებულობის, შეგნებული დისციპლინისა და შრომისადმი კომუნისტური დამოკიდებულების სულსკვეთებით.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის 1957 წლის დეკემბრის პლენუმმა, თავისი დადგენილებით დაავალდებულა პროფკავშირული ორგანოები, რომ მათ უფრო მეტად იზრუნონ შრომის დისციპლინის შემდგომი განმტკიცებისათვის; შრომის დისციპლინის დარღვევებთან ბრძოლაში ფართოდ გამოიყენონ საზოგადოებრივი აზრისა და ზემოქმედების ძალა².

სსრ კავშირის პროფესიული კავშირების წესდება (დამტკიცებული 1963 წლის 1 ნოემბერს) პირველად პროფკავშირულ ორგანიზაციებს ამოცანად უსახავს, მობილიზაცია გაუკეთოს საწარმოთა მშენებლობების, საბჭოთა მეურნეობათა, დაწესებულებათა ყველა მუშასა და მოსამსახურეს სახელმწიფო გეგმის მთლიანად და გადაჭარბებით შესრულებისათვის, შრომის დისციპლინის განმტკიცების, სოციალისტური შეჯიბრებისა და კომუნისტური შრომის მოძრაობის განვითარებისათვის³.

თუ განვიხილავთ დებულებას რესპუბლიკური, სამხარეო და საოლქო პროფკავშირთა საბჭოს შესახებ, დავინახავთ, რომ ამ საფეხურის პროფკავშირულ ორგანოებსაც ევალებათ მუშაობის ორგანიზება შრომისა და საწარმოო დისციპლინის განსამტკიცებლად⁴.

რომელი საფეხურის პროფკავშირული ორგანიზაციაც არ უნდა დავასახელოთ, ზემდგომი თუ პირველადი, მათ ძირეულ საბრძოლო ამოცანას შეადგენს შრომის დისციპლინის დონის ამაღლებისათვის ზრუნვა და შესაბამის დონისძიებათა გამოწვევა ამ დისციპლინის დამრღვევთა მიმართ. ეს მტკიცდება არა მარტო ზემოხსენებული, არამედ სხვა წყაროებიდანაც.

პროფკავშირის პირველადი ორგანიზაციები რომ ჯერ კიდევ 1917-18 წლებში თავიანთი ფუნქციების განხორციელებისას აქტიურად მოქმედებდნენ შრომის ნაყოფიერებისა და შრომის დისციპლინის დონის ამაღლებისათვის, ამაზე მიუთითებს ლენინგრადის საწარმოთა ადგილობრივი პროფორგანიზაციების გამოცდილება: ა) 1917 წლის 27 ნოემბერს პუტილოვის ქარხნის ქარხკომმა პეტერგოფის რაისაბჭოს წარმომადგენლებთან და სხვა ორგანიზაციებთან ერთად მიიღო გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რომ მუშებს, რომლებსაც არ ჰქონდათ სამუშაო თავისი სპეციალობის მიხედვით და იღებდნენ ხელფასის $\frac{2}{3}$ -ს, ჩამორთმეოდნენ ეს ანაზღაურებაც, იმ შემთხვევაში, თუ უარს განაცხადებდნენ ქარხკომის ან საამქრო კომიტეტის მიერ დავალებულ დროებით სამუშაოზე სათ-

1 საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამა, თბილისი, 1961, გვ. 118.

2 იხ. Сборник законодательных актов о труде, Москва, გვ. 29, 1961.

3 იხ., «Труд», 13. XI. 1963.

4 იხ., Организационно-массовая работа профсоюзов (сборник руководящих материалов), профиздат, 1962, გვ. 70.

ბობის დატვირთვა-განტვირთვაზე ან სხვა სამუშაოზე ქარხნის ეზოს¹ საექსპლუატაციო რეჟიმში; ამასთანავე, ქარხნოში გაფრთხილებას აძლევდა მათ, რომ ამ სამუშაოზე განმეორებითი უარისათვის მუშა დათხოვილი იქნებოდა სამუშაოდან გასასვლელი დახმარების გაცემის გარეშე, როგორც „საერთო საქმეში რეზორგანიზაციის შემტანი“ პირი; ბ) რადიოტელეგრაფის ქარხნის ქარხნოში 1918 წლის 31 იანვარს მუშაჟი დაითხოვა სამუშაოდან ხანგრძლივი გაცდენის გამო და გააფრთხილა მუშები, რომ თუ საყვირის ხმამდე ქარხნიდან ვინმე ადრე გავიდოდა, ქარხნოში ამის ჩამდენ ბრალეულ პირს ერთი კვირის ვადით სამუშაოდან გადააყენებდა².

პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს პრეზიდიუმის 1963 წლის 18 იანვრის დადგენილებიდან ჩანს, რომ იაროსლავის ოლქის პროფკავშირულ ორგანიზაციებში სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა შრომის დისციპლინის დარღვევებთან ბრძოლის საქმეს. თვით სოციალისტური შეჯიბრების მონაწილენიც კი სისტემატურად არ ასრულებდნენ საწარმოო გეგმებსა და სოციალისტურ ვალდებულებებს, არასაპატიო მიზეზით აცდენდნენ სამუშაოს და ა. შ. მაგალითად, სინთეზური კაუჩუკის ქარხანაში ერთი წლის განმავლობაში სამუშაოდან დათხოვნილი იყო უფრო მეტი მუშაჟი, ვიდრე მიღებული იქნა სამუშაოზე. 200-მდე მუშას დაედო დისციპლინური სასჯელი, ჩამოერთვა პრემია, ჩამოქვეითებული იქნა თანამდებობიდან. ამ ოლქის ზოგიერთი პროფკავშირული ორგანიზაცია სუსტად იყენებს საზოგადოებრივი ზემოქმედების ზომებს და სუსტად ხელმძღვანელობს ამხანაგურ სასამართლოებს და სხვ.

აღნიშნული მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს მიერ დასახული იქნა შესაბამისი ღონისძიებანი³.

პროფკავშირთა კონფერენციებსა და ყრილობებზე განსახილველ საკითხთა შორის შრომის დისციპლინის განმტკიცების საკითხს რომ განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა, ამის საილუსტრაციოდ საკმარისი იქნება მოვიყვანოთ შემდეგი:

1920 წლის ნოემბერში მოსკოვში შედგა სრულიად რუსეთის პროფკავშირების მეხუთე კონფერენცია, რომელმაც განიხილა პროფკავშირთა საწარმოო ამოცანები. მოხსენებაში (მოხსენებელი რუჰტუტაჟი) წამოყენებული იყო შრომის დისციპლინისა და შრომის ნაყოფიერების დონის ამაღლებისათვის კონკრეტული ზომები (მუშათა მორალური და მატერიალური წახალისება ერთის მხრივ და საზოგადოებრივი გაკაცხვა მეორე მხრივ, იმ პირებისა, ვინც შრომის დისციპლინას არღვევს). გამოთქმული იყო მოსაზრება დისციპლინურ სასამართლოთა ეფექტურობის თაობაზე⁴.

პროფკავშირთა XIII ყრილობაზე საკავშირო პროფსაბჭოს თავმჯდომარის

¹ იხ. А. В. Венедиктов, Организация государственной промышленности в СССР, т. I, 1957, гл. 120.

² Сборник постановлений ВЦСПС, январь-март 1963 года, Профиздат, 1963, гл. 107-112.

³ Л. И. Петрова, Советские профсоюзы в восстановительный период 1921-1925 гг., профиздат, 1962, гл. 8.

ვ. ვ. გრიშინის მოხსენებაში — სსრ კავშირის პროფკავშირების ამოცანებს შესახებ კომუნისტური საზოგადოების გაშლილი მშენებლობის პერიოდში, აღნიშნული იყო, რომ საჭიროა კვლავაც გავზარდოთ მუშათა კრებების, საწარმოო თათბირების, ამხანაგური სასამართლოების აღმზრდელი როლი, უკეთ გამოვიყენოთ უმწიკვლო მუშაობისათვის მუშა-მოსამსახურეთა წახალისების ღონისძიებანი და ამასთანავე მტკიცედ ვიბრძოლოთ მუქთახორების, გამცდენების, ზარმაცების, ლოთებისა და ხულიგნების წინააღმდეგ. საკავშირო პროფსაბჭო სხვა ორგანოებთან და უწყებებთან ერთად შეიძულება და მთავრობას წარუდგინა წინადადებანი ხანგრძლივი, უმწიკვლო მუშაობისათვის მუშებისა და მოსამსახურეების წახალისების შესახებ, აგრეთვე იმ ზომების შესახებ, რომლებიც მიმართულია დისციპლინის დამრღვევთა წინააღმდეგ. კერძოდ, გათვალისწინებულია გამცდენთა შვებულება შემცირდეს გაცდენის დღეთა რაოდენობით¹.

4. სკკპ ხელმძღვანელ ზემდგომ ორგანოთა მიზანდასახულებანი შრომის დისციპლინის განმტკიცებისა და მოწესრიგების სფეროში თავის კონკრეტულ გამოხატულებას პოულობს სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოებისა და მმართველობის ორგანოთა სხვადასხვა დროს მიღებული ნორმატიული ხასიათის აქტებში.

საბჭოთა კავშირში შრომის დისციპლინის მარეგულირებელი სამართლებრივი აქტები ძირითადად, ჩვენ აზრით, შეიძლება შემდეგნაირად დაიყოს: ა) ზოგადი აქტები, რომლებიც მიმართულია შრომის დისციპლინის რეგულირებისაგან — საყოველთაოდ სავალდებულო ნორმებისა და დებულებათა სახით; ბ) შრომის კანონთა კოდექსის იმ ნორმების მიხედვით, რომლებიც ითვალისწინებენ მუშა-მოსამსახურეთა მიერ შრომის დისციპლინის კონკრეტულ მოთხოვნათა დაცვას; გ) სპეციალური აქტები, რომლებიც საბჭოთა სახელმწიფოს განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ითვალისწინებენ არასაპატიო მიზეზით გამოწვეულ გაცდენებთან ბრძოლის შესაბამის სამართლებრივ ღონისძიებებს.

აღსანიშნავია, რომ შრომის დისციპლინის სამართლებრივი მოწესრიგების საქმეს წარსულში ემსახურებოდა და ახლაც ემსახურება არა მარტო საბჭოთა ხელისუფლების ადრეული პერიოდის დეკრეტები, საკავშირო მთავრობის დადგენილებები, სსრ კავშირის საკანონმდებლო ორგანოთა აქტები (კანონები, დადგენილებანი, ბრძანებულებანი), არამედ სხვა ხელმძღვანელ ორგანოთა აქტებიც².

პირველი ჯგუფის აქტებს უწინარეს ყოვლისა მიეკუთვნება სსრ კავშირის კონსტიტუცია, რომლის 130-ე მუხლიც სსრ კავშირის თვითუფლებო მოქალაქეს ავალდებულებს დაიცვას შრომის დისციპლინა.

ამ ჯგუფის აქტების შედარებით დიდ წრეს შეადგენს შრომის დისციპლინის რეგულირების მიზნით სსრ კავშირის სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი

¹ იხ. В. В. Гришин, Отчет о работе ВЦСПС и задачи профсоюзов СССР в период развернутого строительства коммунистического общества, профиздат, 1963, გვ. 49.

² მაგ. შრომისა და თავდაცვის საბჭოს 1929 წლის 2 აგვისტოს დადგენილება — ფერადი ლითონის მრეწველობის განვითარების პერაპექტივების შესახებ (იხ. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. 2, 1957, გვ. 90, 91).

და მმართველობის ორგანოთა მიერ გამოცემული, როგორც ამჟამად „ქვეყნული ისტორიული მნიშვნელობის მქონე აქტები“.

შრომის კანონთა კოდექსი შეიცავს ზოგიერთ ისეთ ნორმას, რომელიც შრომის დისციპლინის რეგულირების მიზნებს ემსახურება. ასეთ ნორმებს წარმოადგენს შრომის კანონთა კოდექსის შემდეგი მუხლები: 37¹, 47 მუხლის „დ“ პუნქტი (მუშაკთა გადაყვანასა და დათხოვნასთან დაკავშირებით), 50—55 (შრომის შინაგანაწესის შესახებ).

უკანასკნელი გვუფის აქტებს, რომელთა სპეციალურ მოთხოვნასაც შეადგენს სათანადოდ დადგენილი ზომების მიღება არასაპატიო მიზეზით დაშვებული გაცდენებისათვის — წარმოადგენს: ა) ამჟამად მოქმედი — სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1956 წლის 25 აპრილის ბრძანებულება „საწარმოებიდან და დაწესებულებიდან თვითნებური წასვლისათვის და საპატიო მიზეზის გარეშე გაცდენისათვის მუშებისა და მოსამსახურეების სასამართლო პასუხისმგებლობის გაუქმების შესახებ“, 1957 წლის 12 იანვარს დამტკიცებული „შრომის ტიპობრივი შინაგანაწესი სახელმწიფო, კოოპერაციულ და საზოგადოებრივ საწარმოთა და დაწესებულებათა მუშებისა და მოსამსახურეებისათვის“; დარგობრივი წესდებანი დისციპლინის შესახებ (რკინიგზის, სამოქალაქო საჰაერო, სამდინარო ტრანსპორტისა და სხვ.); დებულება ამხანაგური სასამართლოს შესახებ; სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1947 წლის 4 თებერვლის დადგენილება საწარმოებში კოლექტიურ ხელშეკრულებათა დადების შესახებ, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1953 წლის 22 აგვისტოს დადგენილება სამუშაო დღის რეჟიმის შესახებ. ბ) სავსებით გაუქმებული — 1920 წლის 27 აპრილის, 1932 წლის 15 ნოემბრის (სქოლიოში დაწვრილებით) მითითებული აქტები, გ) ნაწილობრივ გაუქმებული — 1938 წლის 28 დეკემბრის დადგენილება, 1940 წლის 26 ივნისის ბრძანებულება².

შრომის დისციპლინისა და შრომის ნაყოფიერების სათანადო დონეს ამცირებს სხვადასხვა უარყოფითი ხასიათის მიზეზი, რასაც ჯერ კიდევ ვხვდებით საწარმოებში. შრომითი რეჟიმის მნიშვნელოვან დარღვევას იწვევს: ა) არასაპატიო მიზეზებით გამოწვეული გაცდენები; ბ) წუნისა და მოცდენის შემთხვევე-

¹ მაგ. შრომის დისციპლინის რეგულირების საქმეში, საბჭოთა შრომის სამართლის ისტორიაში გარკვეული მნიშვნელობა აქვს: სახალხო კომისართა 1920 წლის 27 აპრილის დეკრეტს გაცდენებთან ბრძოლის შესახებ; სსრ კავშირის საბჭოების IV ყრილობის დადგენილებას (1927 წლის 26 აპრილის თარიღით) სსრ კავშირში მრეწველობის მდგომარეობისა და მისი განვითარების პერსპექტივების შესახებ; სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს 1929 წ. 6 მარტის დადგენილებას სახელმწიფო საწარმოებში შრომის დისციპლინის განმტკიცების ზომების შესახებ; სსრ კავშირის ცაკისა და სახკომსაბჭოს 1932 წლის 15 ნოემბრის დადგენილება სამუშაოდან დათხოვნის შესახებ არასაპატიო მიზეზებით 1 დღის გაცდენისათვის; სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს, ს.კ. კ (ბ) ცკ-ისა და პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს 1938 წლის 28 დეკემბრის დადგენილებას შრომის დისციპლინის მოწესრიგების, სახელმწიფო სოციალური დაზღვევის პრაქტიკის გაუმჯობესებისა და ამ საქმეში ბოროტმოქმედებებთან ბრძოლის ღონისძიებათა შესახებ; სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1940 წლის 26 ივნისის ბრძანებულებას — რეასათიან სამუშაო დღეზე და შვიდდღიან სამუშაო კვირაზე გადასვლის, საწარმოებიდან და დაწესებულებებიდან მუშებისა და მოსამსახურეების თვითნებურად წასვლის აკრძალვის შესახებ, და სხვა ნორმატიულ აქტებს.

² დასახელებული აქტების მიხედვით ძალაშია შვებულების უფლების წარმოშობის, იძულებით განაცდენი დროის ანაზღაურებისა და შვიდდღიანი სამუშაო კვირის საკითხები.

ბი; გ) მუშაკთა არასწორად შერჩევა-განაწილება და მათი დენადობა; დ) შექმნილი ქვიანელი თანამდებობის პირთა განკარგულების შეუსრულებლობა; ე) დაგვიანება სამუშაოზე, და სამსახურებრივ ფუნქციათა უგულებელყოფისა თუ ზერელედ შესრულების გამომხატველი სხვადასხვა გადაცდომები.

თუ შევეხებით მარტოოდენ არასაპატიო მიზეზით სამუშაოზე გამოუცხადებლობასთან, სამუშაო დროის უნაყოფოდ ფლანგვასთან ანუ გაცდენებთან ბრძოლის ღონისძიებებსა და მათ ისტორიულ ტრანსფორმაციას, დავინახავთ, რომ ასეთი უმიზეზო გაცდენების წინააღმდეგ ყოველთვის იყო და ამჟამადაცაა მიმართული ჩვენი პრესის, მთელი საზოგადოებრიობის, პროფესიული კავშირების, ამხანაგური ზემოქმედებისა და საბჭოთა კანონმდებლობის მახვილი.

საბჭოთა სახელმწიფოს განვითარების სხვადასხვა ეტაპებზე, მის კონკრეტულ ისტორიულ გარემო პირობებში არასაპატიო მიზეზით სამუშაოზე გამოუცხადებლობა ანუ სამუშაოს გაცდენა თუ მეტწილად წარმოადგენდა და ახლაც წარმოადგენს დისციპლინური ხასიათის გადაცდომას, იგი (გარკვეულ პერიოდში) განიხილებოდა, როგორც სისხლის სამართლის დანაშაული. თუ 1932 წლის 15 ნოემბრის კანონი, 1938 წლის 28 დეკემბრის ერთობლივი დადგენილება და 1956 წლის 25 აპრილის ბრძანებულება გაცდენას განსაზღვრავენ როგორც სამსახურებრივ გადაცდომას, სამაგიეროდ 1940 წლის 26 ივნისის ბრძანებულება მთლიანად, ხოლო 1920 წლის 27 აპრილის დეკრეტი ნაწილობრივ, გაცდენებისათვის აწესებდნენ სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას.

აღნიშნული ნორმატიული აქტების მიხედვით სხვადასხვანაირი იყო არა თუ შრომის დისციპლინის ამ დარღვევის ხასიათი და შედგენილობა, მისი ცნების განსაზღვრა, არამედ სასჯელის ზომებიც. დღევანდელი ვაგებით არასაპატიო მიზეზით სამუშაოს გაცდენა ნიშნავს როგორც ერთი სამუშაო დღის განმავლობაში პატივსაცემი მოტივების გარეშე მუშა-მოსამსახურის გამოუცხადებლობას, ისე მის სამუშაოზე ყოფნასაც არაფხიზელ მდგომარეობაში.

სამუშაოს ამ სახით გამცდენ მუშას ან მოსამსახურეს შეიძლება შეეფარდოს ესა თუ ის დისციპლინური სასჯელი. ასევე, სამუშაოს გამცდენი მუშა-მოსამსახურე შეიძლება წარდგეს ამხანაგური სასამართლოს წინაშე მის მიმართ საზოგადოებრივი ზემოქმედების სათანადო ზომის მისაღებად, ან სამუშაოდან იქნეს იგი განთავისუფლებული საწარმოს თუ დაწესებულების ადმინისტრაციის მიერ პროფკავშირის ადგილობრივ პირველად ორგანოსთან შეთანხმებით.

საბჭოთა სახელმწიფოს ამ აქტების ანალიზი, მისი განვითარების ყველა ფაზაში, გვიჩვენებს, რომ ჩვენი სახელმწიფო ხელისუფლება სოციალისტური შრომის დისციპლინისათვის ბრძოლის ამოცანას ყოველთვის აყენებდა უდიდეს პრინციპულ სიმაღლეზე, რითაც იცავდა ხალხისა და სახელმწიფოს ინტერესებს იმ დარღვევებისაგან, რომლებსაც არაკეთილსინდისიერი და ჩამორჩენილი ელემენტები ჩადიან.

კანონმდებლობაში ცხოვრების კონკრეტული გარემო პირობებით ნაკარნახევი ცვალებადობა ლენინს მიზანშეწონილად მიაჩნდა და ამბობდა, რომ „ზოგჯერ გვიხდება რამოდენიმეჯერ გადავაკეთოთ სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგის მმართველობის ტიპები, წესდებანი, ორგანოები... მაგრამ თუ ოდნავ მაინც ვანვაყენებთ თავს დეკრეტების მეტისმეტად ხშირი გადაკეთების უშუალო უსიამოვნებისაგან და თუ ცოტა უფრო ღრმად და შორს ვავხედავთ ამ ვიგან-

ტურ, მსოფლიო ისტორიულ საქმეს. გასაგები გახდება, რომ აუცილებელია, რად უფრო ხშირი გადაკეთებანი, გამოცდილების მიხედვით მმართველობის სხვადასხვა სისტემის, დისციპლინის მოგვარების სხვადასხვა ნორმის გამოცდა, რომ ასეთ გიგანტურ საქმეში ჩვენ ვერასოდეს ვერ განვაცხადებდით პრეტენზიას და არც ერთ გონიერ სოციალისტს, რომელსაც კი მომავლის პერსპექტივაზე რაიმე დაუწერია, არასდროს აზრადაც არ მოსვლია, რომ ჩვენ რაიმე წინასწარ მოცემული მითითებით შეგვეძლო ერთბაშად ჩამოგვეყალიბებინა და ერთი დაკვრით შეგვედგინა ახალი საზოგადოების ორგანიზაციის ფორმები¹.

სოციალისტური შრომის დისციპლინის დარღვევის ყოველი შემთხვევა, იქნება ეს დისციპლინური გადაცდომა თუ სამსახურებრივი ხასიათის დანაშაულები, იწვევს მისი ჩამდენის შესაბამის პასუხისმგებლობას, რაც საბჭოთა კანონმდებლობით არის გათვალისწინებული. ზოგ შემთხვევაში საკმარისია შრომის დისციპლინის დარღვევის ფაქტი მხოლოდ საზოგადოებრივი მსჯელობის საგანი გახდეს, სხვა შემთხვევებში კი კანონით გათვალისწინებულია, რომ სამსახურებრივი გადაცდომა ექვემდებარებოდეს საწარმოს, დაწესებულების, უწყებისა ან კოოპერაციული გაერთიანების ხელმძღვანელი თანამდებობის პირების ან მათი მმართველი ორგანოების დისციპლინურ ზემოქმედებას. გარდა ამისა, ჩვენი მოქმედი კანონმდებლობა შრომის დისციპლინის დარღვევისათვის განსაზღვრავს აგრეთვე მატერიალურს² და სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას³.

5. შეგნებული თვითდისციპლინის აღზრდის საქმეს მშრომელთა კოლექტივებში აქტიურად უნდა ემსახურებოდნენ საწარმოთა და დაწესებულებათა (მეურნეობათა) ამხანაგური სასამართლოები.

ამხანაგურ სასამართლოთა მოქმედების ფარგლებსა და კომპეტენციას განსაზღვრავს სათანადო ნორმატიული აქტები. ამხანაგური სასამართლოები მოწოდებული არიან, იბრძოლონ საბჭოთა საზოგადოების ნორმათა დარღვევის წინააღმდეგ და შეიტანონ თავიანთი წვლილი სოციალისტური კანონიერების განმტკიცების საქმეში.

სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებთან ერთად საქართველოს სს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე სამოქმედოდ 1961 წლის 10 ნოემბერს მიღებულ იქნა დებულება ამხანაგური სასამართლოების შესახებ. მის ქვემდებარეობას მთელ რიგ სხვა საქმეებთან ერთად პირველ რიგში მიეკუთვნება საქმეები შრომის დისციპლინის დარღვევის შესახებ, მათ შორის—საქმეები არასაპატიო მიზეზით სამუშაოს გაცდენის, სამუშაოზე დავგიანებით გამოცხადებისა ან სამუშაოდან ნაადრევად წასვლის შესახებ და ა. შ.

ზემოდასახელებული დებულების საფუძველზე ამხანაგური სასამართლო უფლებამოსილია საზოგადოებრივი ზემოქმედების სხვადასხვა ზომების (ამხანაგური გაფრთხილების, საზოგადოებრივი გაკიცხვისა, საზოგადოებრივი საყვედურის გამოცხადება პრესაში გამოქვეყნებით ან უამისოდ და სხვ.) გარდა შესაბამისად ბრალულ პირს შეუფარდოს შედარებით უფრო მძიმე ხასიათის ზომებიც (დააჯარიმოს ფულადი თანხით; იმ შემთხვევაში, თუ ჩადენილი გადაცდომა დაკავშირებული არ არის შრომის დისციპლინის დარღვევასთან, აღ-

¹ ლენინი, თხზ., ტ. 27, გვ. 497, 498.

² იხ. შრომის კანონთა კოდექსის 83-ე მუხლი.

³ მაგ., საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 86-ე მუხლი.

მინისტრაციის წინაშე დააყენოს საკითხი დაბალხელფასიან სამუშაოზე გადაყვანის ან თანამდებობიდან დაქვეითების შესახებ ვადით არა უმეტეს სამი თვისა, იმავე სახის სამუშაოს ფარგლებში¹.

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1964 წლის 28 იანვრის ბრძანებულებით, ამხანაგური სასამართლოების დებულებაში შეტანილი იქნა ცვლილებანი და დამატებანი.

ამ ცვლილება-დამატებათა შორის აღსანიშნავია შემდეგი:

ა) ამხანაგურ სასამართლოთა შექმნა დასაშვებია ისეთ კოლექტივებში, სადაც არა ნაკლებ 30 კაცია;

ბ) ამხანაგური სასამართლოს განხილვას ექვემდებარება: პირველად ჩადენილი წვრილმანი ხულიგნობა, წვრილმანი სპეკულაცია, სახელმწიფო ან საზოგადოებრივი ქონების წვრილმანი დატაცება, აგრეთვე მოქალაქეთა პირადი საკუთრების მოხმარებისა და საყოფაცხოვრებო დანიშნულების მცირე ღირებულების საგნების პირველად ჩადენილი ქურდობა, იმ შემთხვევაში, როცა დამნაშავე და დაზარალებული ერთი კოლექტივის წევრები არიან. საზოგადოებრივ ადგილებში და სამუშაოზე არაფხიზელ მდგომარეობაში გამოცხადება და უღირსი საქციელი; არყის და სხვა მავარი სპირტიანი სასმელების შინ გამოხდა, თუ ეს ჩადენილია პირველად, გამოხდილია მცირე რაოდენობით და მისი გასაღება მიზნად არ ყოფილა დასახული

გ) ამხანაგური სასამართლო უფლებამოსილია ადმინისტრაციის წინაშე დასევს საკითხი: 1) დადგენილი წესით იმ პირის დათხოვნის შესახებ, რომელიც ასრულებს არასრულწლოვანთა და ახალგაზრდობის აღზრდასთან დაკავშირებულ სამუშაოს ან სამუშაოს, რომელიც დაკავშირებულია მატერიალური ფასეულობის გამგებლობასა და შენახვასთან, თუ ამხანაგური სასამართლო ამ პირის მიერ დაშვებული დარღვევის ხასიათის გათვალისწინებით შეუძლებლად ჩათვლის შემდგომში მისთვის ამ სამუშაოს მინდობას; 2) იმის შესახებ, რომ ის პირები, რომლებმაც ჩაიდინეს წვრილმანი ხულიგნობა, სპეკულაცია, ზემოაღნიშნული ქონების წვრილმანი დატაცება და ასევე ზემონაჩვენები საგნების ქურდობა; რომლებმაც ვინმეს სცემეს, მიაყენეს სხელის მძიმე დაზიანება, — გაიგზავნონ იმავე საწარმოში (დაწესებულებაში) არაკვალიფიციურ ფიზიკურ სამუშაოზე ვადით 15 დღემდე და აუნაზღაურდეთ შესრულებული სამუშაოს ღირებულება².

ამგვარად, ამხანაგური სასამართლოების განსახილველ საქმეთა წრეც გაფართოვდა და ზემოქმედების არსებულ ზომებს დაემატა: ადმინისტრაციის წინაშე საკითხის დაყენება განსაზღვრული კატეგორიის მუშაკთა სამუშაოდან დათხოვნის შესახებ და არაკვალიფიციური ფიზიკური ხასიათის სამუშაოებზე განსაზღვრული ვადით გაგზავნის შესახებ (რაც 1961 წლის დებულებით გათვალისწინებული არ იყო)³.

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1964 წლის 28 იანვრის

¹ იხ. დებულება ამხანაგური სასამართლოს შესახებ, თბილისი, 1964, გვ. 7, 12, 13.

² იხ. საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები, 1964, № 4, მუხ. 79.

³ ანალოგიური ცვლილებებისა და დამატებების შესახებ მითითებულია რსფსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1963 წლის 23 ოქტომბრის ბრძანებულებაში (იხ. „Советская Юстиция“, 1963, № 23, გვ. 5, 6).

ბრძანებულება „ამხანაგური სასამართლოების დებულებაში ცვლილებების დამატებათა შეტანის შესახებ“, ახლებურად წყვეტს ამხანაგური სასამართლოების ორგანიზაციისა და მოქმედების სხვა საკითხებსაც. მაგალითად, ამხანაგური სასამართლოების რწმუნებულების ვადა აღნიშნული ბრძანებულებით გაგრძელებულია კიდევ ერთი წლით, და ამგვარად ეს ვადა განისაზღვრება ორი წლით.

6. შრომის დისციპლინის როლი საბჭოთა კავშირში შრომითი ურთიერთობის განვითარების მთელ სფეროში ფრიად მნიშვნელოვანია. შრომის დისციპლინის საკითხებს ვხვდებით საბჭოთა შრომის სამართლის სხვადასხვა ინსტიტუტში. სპეციალურ ლიტერატურაში შრომის დისციპლინის საკითხი აღიარებულია ძირეულ და წამყვანი ხასიათის ცნებად, რომელიც უშუალოდ არის დაკავშირებული შრომითი ურთიერთობის საკითხთა ფართო წრესთან.

პროფ. ნ. ალექსანდროვი შრომითი ურთიერთობის განმასხვავებელ ნიშნად თვლის შრომის დისციპლინას, რომელიც თავს უყრის რიგ ვალდებულებებს (სამუშაოზე დროულად გამოცხადებას, ვალდებულებას — დაცულ იქნეს სამუშაო დღის დაწესებული ხანგრძლიობა, შესრულებულ იქნეს ადმინისტრაციის მითითებანი და ა. შ.), „სახელდობრ შრომის დისციპლინის ცნება — წერს იგი, — ყველაზე უკეთ ახასიათებს იმ პირის ჯგოროვან ქცევას, რომელსაც შრომითი უფლებრივი ურთიერთობის გამო ეკისრება შრომა, თვით შრომის პროცესში და ამავე პროცესში მონაწილეობასთან დაკავშირებით“¹. ამავე ავტორის სხვა სიტყვებით — საბჭოთა სამართლის ცენტრალურ ამოცანას შეადგენს სოციალისტური შრომის დისციპლინის აღზრდისა და განმტკიცებისათვის ხელის შეწყობა².

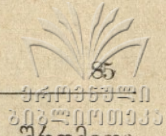
საბჭოთა შრომის სამართლის განვითარების ძირითად მიმართულებათა განხილვისას პროფ. ს. კარინსკი შრომის დისციპლინის ცნებას აგრეთვე ხნის, „ფართოდ, როგორც მშრომელთა ვალდებულებას — დაცვან შრომის სამართლის ნორმებით მათზე დაკისრებულ ყველა მოთხოვნის ერთობლიობა“³.

შრომის დისციპლინის ინსტიტუტი რომ საბჭოთა შრომის სამართლის წამყვან ინსტიტუტს წარმოადგენს, ამას ნათელყოფს აგრეთვე პროფ. ს. ბრატუსის შემდეგი მოსაზრებაც: შრომის სამართალში ორგანიზაციული ურთიერთობის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ადმინისტრაციული ურთიერთობებისაგან განსხვავებით, იგი, ვითარდება რა შინაგანაწესის ჩარჩოებში, ეხება თვით შრომის პროცესს, რის გამოც შრომის ხელშეკრულების ორივე მხარე ამ შინაგანაწესსვე ემორჩილება. მუშაკის მნიშვნელოვანი ვალდებულებაა შრომის დისციპლინის დაცვა. შრომის დისციპლინის შინაარსი მოიცავს სოციალისტური ქონებისადმი სიფრთხილით მოპყრობის მოვალეობასაც. შრომის უფლებრივ ურთიერთობაში — აღნიშნავს იგი, — მხარეთა თანასწორობა შერწყმულია შრომის შინაგანაწესისადმი მუშაკის დაქვემდებარებასთან. შრომის დისციპლინის დარღვევა იწვევს სპეციფიკურ სანქციებს — დისციპლინურ პასუხისმგებ-

¹ Н. Г. Александров, Трудовое правоотношение, Москва, 1948, зб. 125, 126.

² Н. Г. Александров, Отличительные признаки трудового правоотношения, («Вопросы, трудового права», Москва, 1948, зб. 44).

³ С. С. Коринский, Основные направления в развитии Советского трудового права, («Вопросы советского социалистического права», Москва, 1958, зб. 170).

ლობას¹. ამის მიხედვით, ავტორი გვაძლევს შრომის დისციპლინის, შრომითი ურთიერთობის (შრომის ხელშეკრულებისა და შრომის შინაგანაწესის) ურთიერთგადაჯვარედინებულსა და მკაფიოდ გამოკვეთილ, ჩვენთვის საინტერესო დებულებას.

შრომის დისციპლინის საკითხი, წარმოადგენს რა საბჭოთა საზოგადოებისა და მისი ეკონომიკის განვითარების საკვანძო პრობლემას, გადამწყვეტ გავლენას ახდენს საბჭოთა კავშირში შრომითი ურთიერთობის განვითარების მთელ პროცესზე და ამავდროს განაპირობებს ამ ურთიერთობის ხარისხობრივ დონესა და არსსაც.

ამგვარადვე უნდა წარმოვიდგინოთ შრომის დისციპლინის ინსტიტუტის როლი და დანიშნულება საბჭოთა შრომის სამართლის სისტემაში.

რიგი იმ კონკრეტული საკითხებისა, რომლებიც დასმულია საბჭოთა შრომის სამართლის ცალკეული ინსტიტუტების წინაშე, განიხილება შრომის დისციპლინის ძირთაღ მოთხოვნათა თვალსაზრისით. ასეთი ხაზი ვლინდება საბჭოთა შრომის სამართლის თითქმის ყველა ინსტიტუტში.

შრომის დისციპლინის სამართლებრივი რეგულირების ინსტიტუტის შინაარსი განსაზღვრავს და მოიცავს საბჭოთა შრომის სამართლის მეცნიერების, როგორც ზოგადი, ისე განსაკუთრებული ნაწილის დანარჩენი ინსტიტუტების მთელ სისტემას. სოციალისტური საზოგადოებრივი შრომის ორგანიზაციის ძირითადი პრინციპები, სსრ კავშირში შრომითი ურთიერთობის მომწესრიგებელი ნორმატიული აქტები, პროფკავშირთა უფლებები, კოლექტიურ ხელშეკრულებათა და შრომის ინდივიდუალურ ხელშეკრულებათა დადება, სამუშაო დღისა და დასვენების დროის რეჟიმის განხორციელება, შრომის ანაზღაურება, შრომის დაცვის წესების შესრულება, შრომითი დავების განხილვის წესების დაცვა, და აგრეთვე სახელმწიფო სოციალური დაზღვევის წესების უზრუნველყოფაც — გარკვეული სახით შრომის დისციპლინის არსებით მოთხოვნებს ექვემდებარება².

სამოქალაქო სამართლის კათედრა

(რედაქციის მოუვიდა 15/I, 1964 წ.)

¹ С. Н. Братусь, Предмет и система Советского гражданского права, Москва, 1963, гл. 106, 107.

² იხ. მეგალითად, შესაბამისი თავი შრომის დისციპლინის შესახებ კოლექტიურ ხელშეკრულებაში; შრომის კანონთა კოდექსის 371 მუხლის ბოლო ნაწილი (საწარმო აუცილებლობის გამო გადაყვანაზე მუშაკის უარი საპატიო მიზეზის გარეშე); შრომის კანონთა კოდექსის 47-ე მუხლის „დ“ პ. და აგრეთვე 1956 წლის 25 აპრილის ბრძანებულების მე-7 მუხლის „გ“ პ. (შრომის ხელშეკრულების შეწყვეტის საფუძვლები, იმ მუშაკებისათვის პრემიების სრული ან ნაწილობრივი ჩამორთმევა, რომლებმაც დაუშვეს გადაცდომები და საწარმოო ხასიათის ხელშეშვება, შრომითი დავების განხილვის წესი დათხოვნის ან სხვა სამუშაოზე გადაყვანის შესახებ, აგრეთვე დისციპლინური ზემოქმედების გასაჩივრების წესი (1957 წ. 31 იანვრის დებულება შრომითი დავების განხილვის წესის შესახებ და სხვ. აქტები); დახმარების ჩამორთმევა იმ მუშა-მოსამსახურეებისათვის, რომლებიც თავის ჯანმრთელობას განზრახ აყენებენ ვნებას სამუშაოს ან სხვა მოვალეობის თავის არიდების მიზნით, ან თავს მოიავადმყოფებენ (სიმულიანტები) — იხ. 1955 წლის 22 იანვრის დებულება სახელმწიფო სოციალური დაზღვევის ხაზით დახმარების დანიშნისა და გაცემის წესის შესახებ, და ა. შ.

Е. Г. НЕИДЗЕ

О ЗНАЧЕНИИ ИНСТИТУТА ДИСЦИПЛИНЫ ТРУДА В СОВЕТСКОМ ТРУДОВОМ ПРАВЕ

(Резюме)

О решающем значении внедрения и укрепления дисциплины труда в деле развития народного хозяйства СССР указывается: а) в целом ряде трудов В. И. Ленина; б) в директивных решениях и программных документах вышестоящих партийных органов; в) в постановлениях профсоюзных организаций и общественности (общих собраний, производственных совещаний и т. д.); г) в нормативных актах и мероприятиях высших органов государственной власти и органов государственного управления.

Правовые акты, направленные на регулирование дисциплины труда в Советском Союзе, могут быть представлены, по нашему мнению, в виде: 1) общеобязательных актов (положений); 2) отдельных норм КЗОТ, обязательных для рабочих и служащих в области соблюдения конкретных требований трудовой дисциплины; 3) специальных актов по борьбе с прогулами без уважительных причин.

За исключением отдельных актов (1920, 1940 гг.), прогул без уважительных причин признается дисциплинарным проступком. Действующее законодательство за этот вид нарушения дисциплины труда устанавливает, как дисциплинарную, так и общественную ответственность.

Одну из важнейших задач товарищеских судов предприятий и учреждений, составляет борьба с прогулами без уважительных причин, а также с иными нарушениями трудовой дисциплины.

Роль трудовой дисциплины в развитии и регулировании трудовых отношений в СССР весьма значительна. Вопросы трудовой дисциплины рассматриваются в различных институтах Советского трудового права.

В специальной литературе понятие дисциплины труда признается основным, так как это понятие по существу в целом непосредственно связано с обширным кругом вопросов трудового правоотношения.

Дисциплина труда, являясь узловым институтом Советского трудового права, оказывает решающее влияние на весь процесс развития трудовых отношений в СССР, предопределяет качественный уровень и сущность этих отношений.

Ряд конкретных задач, поставленных в отдельных институтах Советского трудового права, рассматривается в аспекте соблюдения основных требований дисциплины труда. Такая линия проявляется почти во всех институтах Советского трудового права.

Анализ отдельных вопросов науки Советского трудового права показывает, что основные принципы социалистической организации труда, нормативные акты по регулированию трудовых отношений в СССР, права профсоюзов, обязательства по коллективному договору, содержание трудового договора, осуществление режима рабочего времени, применение поощрительных форм вознаграждения за труд, соблюдение правил по охране труда и порядка рассмотрения трудовых споров, а также осуществление задач в области государственного социального страхования, — в известной степени подчинены существенным требованиям дисциплины труда.

Г. Р. НАДИРАДЗЕ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ПО ВАЛЮТНЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ

Нарушения правил о валютных операциях в настоящее время предусмотрены статьей 89 УК ГССР и соответствующими статьями УК других союзных республик.

Объективная сторона нарушения правил о валютных операциях, в соответствии с диспозицией рассматриваемого преступления, имеет две формы или охватывает два состава: а) нарушение правил о валютных операциях, б) спекуляция валютными ценностями или ценными бумагами.

Второй состав или вторая форма объективной стороны рассматриваемого преступления не содержалась в ст. 58-27 УК ГССР и соответствующих статьях УК других союзных республик, предусматривавших нарушения правил о валютных операциях. Это обстоятельство приводило к противоречивой судебной практике при квалификации случаев спекуляции валютными ценностями или ценными бумагами. Поэтому, учитывая это обстоятельство как пробел в действующем законе, новое уголовное законодательство установило ответственность как за нарушение правил о валютных операциях, так и за спекуляцию валютными ценностями или ценными бумагами, и тем самым восполнило существовавший до декабря 1958 года пробел.

Следовательно, рассматриваемое ныне преступление содержит два различных, но близких и тесно связанных между собой состава; различие же между ними заключается как в объективной, так и в субъективной стороне и предмете преступления.

В целях уточнения как общих, так и разграничивающих элементов, характеризующих эти два состава преступления, целесообразно рассматривать их отдельно.

А) **Нарушение правил о валютных операциях.** Ст. 89 УК ГССР и соответствующие статьи УК других союзных республик не указывают, в чем конкретно могут заключаться эти нарушения, так как диспозиция этих статей является бланкетной.

Для того, чтобы судить, "какого рода общественно опасные деяния могут образовать состав рассматриваемого преступления, необходимо обращаться к действующему законодательству, регулиющему производство валютных операций в СССР, в частности, к Уставу Государственного банка СССР.

В соответствии с этим уставом, к рассматриваемому преступлению должны быть отнесены, например, такие деяния, как скупка и продажа золотых монет дореволюционной чеканки, скупка и продажа иностранной валюты (французских франков, английских фунтов, американских

долларов и т. п.), скупка и продажа золота в слитках, в песке, обмен Советской валюты на иностранную валюту помимо Государственного банка СССР.¹

Нарушение правил о валютных операциях, с объективной стороны, может выражаться, **во-первых**, в совершении купли-продажи, предметом которых могут являться валютные ценности: золото, платина, металлы платиновой группы в сыром виде, слитках, ломе и монетах; иностранная валюта, как наличная, так и в платежных документах, а также иностранные фондовые ценности.

Осужденные Верховным Судом Грузии за нарушение правил о валютных операциях К а к и а ш в и л и, К а ц о ш в и л и, Н а н а з и а ш в и л и и другие, в период с 1958 по 1960 год систематически скупали и продавали как бумажную, так и золотую валюту, золотые монеты царской чеканки, платиновый и золотой лом, а также другие валютные ценности. В результате их преступной деятельности были изъяты из государственного оборота крупные суммы денег и валютные ценности. Только один К а к и а ш в и л и совершил куплю и продажу валюты и валютных ценностей с общим оборотом на сумму двух с половиной миллионов рублей (в старом масштабе денег).²

Сделки с советской валютой, в частности скупку в целях хранения и переплавки разменной монеты, либо скупку серебряных монет советской чеканки достоинством в один рубль, 50, 20, 15 и 10 копеек, а также продажу их по повышенной против номинала цене с целью наживы, также следует рассматривать, как нарушение правил о валютных операциях.

Несмотря на то, что Уставы Государственного банка СССР, как 1949, так и 1960 годов, считают монополией Госбанка только куплю и продажу валюты и валютных ценностей, многие ученые-юристы, как например, авторы комментария к Уголовному Кодексу РСФСР 1960 года под редакцией т. т. М. Д. Шаргородского и Н. А. Беляевой, считают, что в настоящее время все сделки (купля, продажа, дарение, залог, обмен и др.) с валютными ценностями могут совершаться только через Госбанк СССР и нарушение этого порядка образует состав преступления, предусмотренного ст. 88 УК РСФСР и соответствующими статьями УК других союзных республик.³

Определенная же группа ученых-юристов, в частности и тов. М. Корпушин, справедливо высказывает обратное мнение и считает, что запрещенными являются только те сделки, о которых говорится в нормативных актах как о запрещенных, а другие сделки, разумеется, должны быть свободными.

Тут, кроме того, что Устав Госбанка СССР обходит все сделки, за исключением купли и продажи, которые на самом деле являются наиболее опасными и часто встречающимися сделками в преступной деятельности валютчиков, нет законного основания считать другие сделки нарушением правил о валютных операциях, если не считаться с установившейся практикой, а практика же в этом отношении, как нам пред-

¹ Советское уголовное право. Часть Особен., изд. 1964 г. Московского Университета, стр. 84.

² «Вечерний Тбилиси», 1 декабря 1961 года.

³ Комментарий к уголовному кодексу РСФСР 1960 года, изд. Ленинградского университета, 1962, стр. 183.

ставляется, не располагает какими-либо фактами, заслуживающими внимания. Например, в результате ознакомления с материалами нескольких десятков уголовных дел на валютчиков, было установлено, что в числе других преступных сделок осужденный за нарушение правил о валютных операциях один только Каминер занимался, наряду с куплей-продажей и обменом валюты. Он переправлял московскому валютчику Рабиновичу золотые десятки царской чеканки и получал от последнего американские доллары, английские фунты стерлингов и платину. Что же касается сделок «дарение» и «залог», то они являются почти не встречающимися сделками в практике борьбы с валютчиками.

Нарушение правил о валютных операциях, **во-вторых**, может выражаться в незаконной пересылке, переводе, провозе валюты и валютных ценностей за границу и из-за границы в СССР помимо Государственного банка СССР, Банка для внешней торговли СССР или почтовых учреждений СССР.

Например, известно, что у многих валютчиков имеются родственники за рубежом и очень часто эти связи используются ими для незаконных валютных сделок. В подтверждение этого можно сослаться на спекулянтку Керелене-Зисманович, проживающую в Литве, которая через курию Тельшяйского епископата непосредственно передавала Павилонису советскую валюту, оплачивая по спекулятивной цене доллары, врученные за океаном ее знакомым и родным.¹

По делу осужденного крупного спекулянта-валютчика Биллера было установлено, что он занимался пересылкой валюты за границу, используя при этом два способа пересылки: один способ — провоз валюты лично, а другой — использование тех, кто отправляется за границу в командировки или туристические поездки.²

В-третьих, нарушение правил о валютных операциях может выражаться в производстве и приеме платежей в иностранной валюте, за исключением случаев, разрешенных Законом.

Изготовление частными лицами зубных протезов из драгоценных металлов, приобретенных ими незаконным путем, и все, связанные с таким незаконным протезированием, операции следует квалифицировать как нарушение правил о валютных операциях, так как зубным врачам и техникам соответствующей инструкцией запрещено заниматься частной практикой по протезированию зубов из драгоценных металлов. Такие операции могут производить государственные стоматологические учреждения, при условии соблюдения соответствующих правил.

По Закону одно лишь хранение валютных ценностей не образует состав рассматриваемого преступления, если не установлен преступный характер их приобретения.

Например, из хранящихся наследованных от умершего отца золотых монет царской чеканки Манукян в одном случае взял два десятка и отнес их к зубному технику для того, чтобы он сделал ему из них золотые зубы, а в другом случае, желая частично реализовать золотые монеты, взял пять золотых монет десятирублевого достоинства и продал их неизвестному гражданину, получив за каждый десяток 90 рублей, всего 450 рублей. В первом случае Манукян совершил

¹ «Советская Литва», 24 января 1962 г.

² См. «Живое ископаемое», «Ленинское знамя», 15 июня 1961 г.

правомерное действие, а во втором — рассматриваемое нами преступление.

Совершение сделок с золотом, серебром и платиной в изделиях, которые могут быть предметом гражданского оборота, с соблюдением правил пробирного надзора, при условии отсутствия спекулятивных целей, нельзя рассматривать, как нарушение правил о валютных операциях.

15 мая 1964 года Погосов Армен купил золотое обручальное кольцо в магазине ювелирторга за 45 рублей. В связи с тем, что кольцо оказалось неподходящим по размеру, оно было продано им соседу — Погосову Сергею за 45 рублей. В июне того же года Погосов Сергей, купивший кольцо не для себя, а с целью наживы, продал его за 70 рублей неизвестному лицу. Погосов а Сергея правильно привлекли к уголовной ответственности за спекуляцию, а Армена только допросили как свидетеля по делу.

Ответственность за приготовление и покушение на совершение рассматриваемого преступления должна наступать в соответствии со ст. 17 УК ГССР и соответствующих статей УК других союзных республик.

Например, 24 сентября 1962 года спекулянт-валютчик Азнавурян в городе Тбилиси обратился к неизвестному гражданину с предложением купить у него английские фунты стерлингов, заявив, что он продает по-дешевке. Неизвестный отказался купить у него золотые монеты, а Азнавурян при этом был задержан работниками милиции, при обыске у него было изъято 100 штук золотых монет.

Нарушение правил о валютных операциях является оконченным с момента совершения сделки купли-продажи или осуществления перевода, пересылки, производства и приема платежа в иностранной валюте.

Б) Спекуляция валютными ценностями или ценными бумагами. Вторым составом диспозиции ст. 89 УК ГССР и соответствующих статей УК других союзных республик, является спекуляция валютными ценностями и ценными бумагами. Так как диспозиция рассматриваемой статьи является бланкетной, она не указывает на конкретные признаки состава этого преступления, для их установления надо обратиться к законодательным материалам других отраслей права. В частности, к Постановлению ЦИК и СНК СССР от 7 января 1937 года, Постановлениям Совета Министров СССР от 25 октября 1948 года и от 30 декабря 1949 года, Уставу Госбанка СССР 1960 года, Инструкциям, издаваемым Министерством финансов СССР и т. д.

Скупка и перепродажа с целью наживы, как облигаций государственных займов, так и золотых монет и драгоценных камней, либо платежных документов в иностранной валюте, также составляют рассматриваемые преступления.

Спекуляция валютными ценностями состоит в скупке валютных ценностей и перепродаже их с целью наживы по повышенной цене. Предметом спекуляции может быть как советская, так и иностранная валюта, так же и ценные бумаги, как советские, так и иностранные.

Хранение валютных ценностей и ценных бумаг с целью сбыта является приготовлением к спекуляции валютными ценностями.

Говоря о сходстве и различии между спекуляцией валютными ценностями или ценными бумагами с одной стороны, и обычной спекуляцией — с другой, Ю. В. Солопанов утверждает, что «Если при обычной спекуляции лицо стремится получить нетрудовой доход путем перепродажи скупленного с этой целью товара по повышенной цене, что пред-

полагает наличие двух действий — скупку и продажу, то при спекуляции некоторыми валютными ценностями создается возможность извлечения нетрудового дохода посредством совершения только скупки этих ценностей».¹

В подтверждение сказанного приводится пример со спекулянтом Т., который был признан виновным в том, что систематически скупал облигации государственных займов и извлекал значительный нетрудовой доход, в результате получения по ним выигрышей и оплаты облигаций, вышедших в тиражи погашения. Далее Ю. В. Солопанов приведением другого примера доказывает правильность изложенного им положения. «Равным образом, — говорит он, — спекуляция иностранной валютой может выразиться в разовой ее продаже. Если иностранный гражданин продает в СССР иностранную валюту помимо государственного банка и выше официального обменного курса с тем, чтобы приобрести в СССР большое количество тех или иных товаров потребления, он подлежит ответственности по ст. 25 Закона».

Резюмируя сказанное, Ю. В. Солопанов указывает: «Таким образом, оконченным преступлением спекуляция валютными ценностями или ценными бумагами должна считаться при совершении хотя бы одного действия: как скупки, так и продажи, с целью извлечения нетрудового дохода».

С приведенными доводами нельзя согласиться, так как по своему составу спекуляция охватывает как скупку, так и продажу и цель наживы вместе взятых. Следовательно, одной только скупкой облигаций государственных займов или одной только продажей иностранной валюты не образуется оконченный состав спекуляции.

Спекуляция не потому предусматривается двумя разными статьями — 89 и 165 УК ГССР и соответствующими статьями УК других союзных республик, что между ними имеется разница в их понятии, — нет. Понятие спекуляции как таковой одинаковое, но в силу разных объекта и предмета посягательства они в разной степени представляют опасность для Советского государства и поэтому в системе советского уголовного законодательства занимают разное место.

Если же анализировать приведенные примеры в подтверждение указанных Ю. В. Солопановым доводов, то они не выдерживают критики. Скупка облигаций, если даже они не предназначались для продажи другим лицам, разве не предполагала их продажу государству по более повышенной цене, чем они были скуплены? Во-первых, государство погашает облигации, которые не вышли в тиражи выигрышей, по их нарицательной стоимости. А нарицательная стоимость облигаций, видимо, всегда выше, чем за них было уплачено спекулянтом. Погашение же облигаций есть их выкуп государством. Во-вторых, если на облигацию выпал выигрыш, то ее владелец получает не только выигрыш, но и стоимость облигации. Государство и в этом случае выкупает облигацию.

Только лишь скупка облигации по пониженной цене, как было сказано выше, рассматривается, как покушение на спекуляцию валютными ценностями.

Что же касается другого примера продажи иностранцем привезенной им иностранной валюты по цене, выше официального курса, то тут

¹ Государственное преступление. М. Изд. Высшая школа. 1961 г. Глава 19 — Преступления, посягающие на советскую денежную и кредитную систему.

имеется нарушение правил о валютных операциях, а не спекуляция валютными ценностями, так как эту валюту иностранец не скупал, а привез с собой.

«Не может дать состава рассматриваемого преступления совершение тех или иных сделок с различного рода изделиями из золота, серебра и платины (например, золотое кольцо, серебряные портсигары, платиновые броши), которые могут быть предметом оборота, с соблюдением правил пробирного надзора.

Скупка и перепродажа в целях наживы изделий из золота, серебра, платины и иных драгоценных металлов, должна квалифицироваться, как спекуляция, по ст. 154 УК».¹

Тут авторы учебника обходят важный вопрос — как рассматривается с точки зрения уголовного законодательства скупка и перепродажа в целях наживы изделий из золота, серебра, платины и иных драгоценных металлов, с нарушением правил пробирного надзора?

Как известно, изделия из драгоценных металлов, драгоценные камни и изделия из них, являются валютной ценностью. А валютная ценность может являться предметом спекуляции, предусмотренным ст. 89 УК ГССР и соответствующими статьями УК других союзных республик.

Когда изделия из драгоценных металлов являются предметом скупки и перепродажи с целью наживы, с соблюдением правил пробирного надзора, преступные деяния квалифицируются, как обычная спекуляция по ст. 165 УК ГССР и соответствующими статьями УК других союзных республик. В таком случае соблюдением правил пробирного надзора обеспечивается выполнение законом установленного порядка и монопольного права государства на валюту и валютные ценности. Кроме того, в результате соблюдения указанных правил в доход государства поступает часть советской валюты.

Когда изделия из драгоценных металлов и камней становятся предметом спекуляции с нарушением правил пробирного надзора, в таких случаях преступные деяния должны быть квалифицированы по ст. 89 УК ГССР и соответствующими статьями УК других союзных республик. Это является закономерным, так как производство изделий из драгоценных металлов, находящихся в ведении государства и пуск их в оборот без соответствующего разрешения последнего, нельзя не рассматривать, как нарушение государственной монополии на валюту и валютные ценности.

Предметы спекуляции, так же как и предметы нарушения правил о валютных операциях, могут появляться на черном рынке различными путями. Они могут быть проданы лицами, правомерно владеющими ими; привезены из-за границы контрабандным путем; путем сбыта в скупочных магазинах ювелирторга и т. д.

Не часто встречаются предметы спекуляции, купленные в скупочных магазинах ювелирторга. Среди таких ценностей встречались как платиновые изделия, так и изделия из других драгоценных металлов и камней. Например, спекулянт-валютчик Михаил Швили Моше скупал в магазинах ювелирторга в Москве золотые часы, цепочки и браслеты для часов, привозил в город Тбилиси и продавал их известным валютчикам, в том числе и Какишвили Мордеху.

¹ Советское уголовное право. Часть Особен. изд. 1964 г. Московского университета, стр. 85.

Как предметы спекуляции, чаще всего встречаются бумажная валюта и золотые монеты. Это положение находит свое подтверждение по любому уголовному делу, возникшему не только за последнее время борьбы с валютчиками, но даже и по делам первых лет установления Советской власти в нашей стране. Например, еще 21 июня 1926 года был привлечен к уголовной ответственности за нарушение правил о валютных операциях Микрופуло Иван Иванович, который спекулировал английскими фунтами, американскими долларами и турецкими лирами. В 1928 году был задержан Давидов Керим Давидович при скупке им 20 штук английских фунтов и 10 штук турецких лир.

Спекулянт валютными ценностями — он же подчас и спекулянт другими товарами. Например: осужденный Верховным судом Грузии валютчик Хананашвили занимался спекуляцией дефицитными товарами. Купив в Москве пианино, он переслал его в Тбилиси, с намерением продать по спекулятивной цене. Кроме того, при задержании, у него в кармане обнаружили флакон ауреомицина. Хананашвили пытался тут же уверить, что ауреомицин он не продает, а принимает сам, и даже проглотил на глазах у всех одну пилюлю, забыв в попыхах о том, что ему, пожилому человеку, вредно глотать без нужды сильно действующие антибиотики.¹

Лица, укрывающие валюту и валютные ценности, заранее обещавшие скрыть преступным путем найденное, должны быть привлечены к уголовной ответственности, как соучастники преступления по ст. ст. 19 и 89 УК ГССР и соответствующим статьям Ук других союзных республик.

(Поступило в редакцию 16. II. 1966 г.)

¹ См. «Заря Востока» от 30 ноября 1961 года.

შ. ფაფიაშვილი

მექრთამეობის საფაფაზე ჩასატარებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა ჯოგინათი ტაქტიკური თავისებურება

მექრთამეობის გახსნისა და თავიდან აცილებისათვის საჭიროა ჩატარდეს მთელი რიგი საგამომძიებლო მოქმედებანი სათანადო პროცესუალური ნორმების დაცვით. ამავე დროს საჭიროა სწორად შეირჩეს და განისაზღვროს მექრთამეობის საქმეებზე ჩასატარებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა წრე და მათი ჩატარების თანმიმდევრობა.

მექრთამეობის გახსნის სპეციფიკურობიდან გამომდინარე, შეუძლებელია წინასწარ განისაზღვროს და დადგინდეს პირველდაწყებით გადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა ხასიათი და მათი ჩატარების სავალდებულო თანმიმდევრობა მექრთამეობის ყველა კონკრეტულ საქმეზე.

ამა თუ იმ სახის პირველდაწყებით გადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა შესრულება მექრთამეობის ყოველ კონკრეტულ საქმეზე, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ფაქტიური მონაცემები გახდა მოცემული სახის დანაშაულის აღძვრის საფუძველი და, მათთანამე, თუ რა ფაქტიური მონაცემები აქვს გამოძიებელს საქმის წარმოებაში მიღების მომენტისათვის.

იმ შემთხვევაში, თუ სისხლის სამართლის საქმის აღძვრის საბაზია მოქალაქის განცხადება ქრთამის გამოძალვის შესახებ, მაშინ, ცხადია, არ შეიძლება პირველ რიგში მივმართოთ სხვა რომელიმე საგამომძიებლო მოქმედების ჩატარებას თუ არა განმცხადებლის დაკითხვას. ხოლო თუ სისხლის სამართლის საქმე აღიძრა უშუალოდ მოკვლევის ორგანოს, საგამომძიებლის ან პროკურორის მიერ დანაშაულის ნიშნების გამოძალვების საფუძველზე, მაშინ, შესაძლოა, პირველად გადაუდებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა სახით აუცილებელი გახდეს ქრთამის მიმცემის, ქრთამის ამლებისა და მექრთამეობაში შუამავალ პირთა საცნობარებელ ბინაზე ჩხრეკის ერთდროულად ჩატარება ან დოკუმენტების საგამომძიებლო დათვალიერება.

როგორც საგამომძიებლო პრაქტიკა გვიჩვენებს, მექრთამეობის გახსნის თავისებურებებიდან გამომდინარე, უმეტეს შემთხვევაში, პირველად საგამომძიებლო მოქმედებად აუცილებელია ჩატარებული იქნეს მოწმის დაკითხვა. ეს უკანასკნელი გამომდინარეობს იქიდან, რომ მექრთამეობის საქმეების უდიდესი უმრავლესობის აღძვრის საბაზი ხდება სწორედ მოქალაქეთა განცხადებები. აღნიშნულის შესაბამისად, ცხადია, განმცხადებლის დაკითხვის გარეშე შეუძლებელია ქრთამის მიცემა-აღების ფაქტზე ან თვით ქრთამის საგანზე რაიმე სარწმუნო ცნობის მიღება და გამოძიების სწორი მიმართულებით წარმართვა.

თვითეული საგამომძიებლო მოქმედების წარმოების პროცესში მნიშვნელოვანი ყურადღება უნდა მიექცეს მექრთამეობის ხელშემწყობი პირობებისა და მიზეზების გამორკვევას, ამავე დროს, გამოძიების ნებისმიერ სტადიაზე, როცა კი აუცილებელი იქნება, გამომძიებელი ვალდებულია მექრთამეობის თავიდან ასაცილებლად მიიღოს ყველა საჭირო ღონისძიება.

როგორც საგამომძიებლო პრაქტიკა გვიჩვენებს, მექრთამეობის გახსნისათვის, უმეტეს შემთხვევაში, საჭიროა ჩატარდეს შემდეგი სახის ძირითადი საგამომძიებლო მოქმედებანი: განმცხადებლის, მოწმის, უკვმიტანილისა და ბრალდებულის დაკითხვა; ჩხრეკა და ამოღება: ექსპერტიზის დანიშვნა; საგამომძიებლო ექსპერიმენტი და ჩვენების ადგილზე შემოწმება; დაპირისპირება.

მოწმის დაკითხვა. მექრთამეობის საქმეებზე, ისევე, როგორც ყველა სხვა სახის სისხლის სამართლის დანაშაულზე, მოწმის ჩვენება არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დამამტკიცებელი საბუთის წყარო. საქმეზე შეკრებილ ყველა დამამტკიცებელ საბუთს შორის იგი არის სრული, ტოლფასოვანი მნიშვნელობის. ამიტომ არ შეიძლება გავიზიაროთ ნ. სერგეევის მოსაზრება, რომ თანამდებობრივი სახის დანაშაულზე მოწმის ჩვენება თავისი ღირებულებით თითქოს ადგილს უთმობს ისეთი სახის დამამტკიცებელ საბუთებს, როგორცაა: დოკუმენტები, რევიზიის აქტები და ექსპერტის დასკვნა¹.

მოწმის დაკითხვა ურთულესი საგამომძიებლო მოქმედებაა. იგი გამომძიებლისაგან განსაკუთრებულ მომზადებას მოითხოვს.

მიუხედავად იმისა, რომ დამნაშავეები მექრთამეობის ჩადენას აწარმოებენ განსაკუთრებული სიფრთხილით, წინასწარ შემუშავებული გეგმის მიხედვით, ყოველგვარ მოწმეთა დასწრების გარეშე, მექრთამეობის ესა თუ ის ფაქტი, ესა თუ ის გარემოება არ შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩეს სხვა ისეთი რომელიმე პირისათვის, რომელიც მომხდარი მექრთამეობის ფაქტის დაფარვით არ არის დაინტერესებული. ასეთ პირთა მოძებნა გამოძიებისათვის პირველხანებში გარკვეულ სიძნელეებთანაა დაკავშირებული. მაგრამ მათი მოძებნა და დაკითხვა საქმისათვის მნიშვნელობის მქონე დასადგენ გარემოებათა შესახებ — აუცილებელია. ამავე დროს, როგორც საგამომძიებლო პრაქტიკა გვიჩვენებს, გამორიცხული არაა ისიც, რომ მოწმედ მოგვევლინოს თვით მექრთამეობაში მონაწილე რომელიმე პირი (მაგალითად, ქრთამის მიმცემი ნებაყოფლობითი განცხადების შემთხვევაში).

ასევე, შესაძლოა საჭირო გახდეს ისეთი პირის დაკითხვაც, რომელმაც მართალია არაფერი იცის მექრთამეობის ფაქტის შესახებ, მაგრამ შეუძლია დაადასტუროს თანამდებობის პირის მიერ შესრულებული ამა თუ იმ სახის მოქმედება ან უმოქმედობა, ან დაადასტუროს ქრთამის მიმცემისა და ქრთამის ამღების ნაცნობობის ფაქტი, ან მოგვცეს მნიშვნელოვანი ჩვენება მექრთამეობაში მონაწილე პირთა საყოფაცხოვრებო მდგომარეობის და სხვა მისთ. შესახებ.

მოწმეთა აღნიშნული მრავალფეროვნების მიუხედავად მექრთამეობის საქმეებზე მოწმის სახით დასაკითხ პირთა წრე შეიძლება პირობითად დავყოთ ოთხ ძირითად ჯგუფად:

¹ იხ. Н Сергеев, Оценка и проверка свидетельских показаний в должностных преступлениях, «Социалистическая законность», № 1, 1937, зб. 42.

1. პირები, რომელთა მიმართაც ადგილი ჰქონდა ქრთამის გამოძიებას ასეთის მცდელობას, ან უშუალოდ ადრე თვითონ იყვნენ მოცემული დანაშაულის მონაწილენი, მაგრამ თავიანთი გულწრფელი, ნებაყოფლობითი აღიარებით სურთ ხელი შეუწყონ ჩადენილი დანაშაულის გახსნასა და თავიდან აცილებას;

2. პირები, რომლებმაც სხვადასხვა გზითა და საშუალებებით შეიტყეს ქრთამის მიცემა-აღების, ან მექრთამეობაში შუამავლობის ფაქტის ან ასეთის მზადების შესახებ, თვითონ არავითარი კავშირი არა აქვთ მასთან და გულწრფელად სურთ წინასწარი გამოძიების ორგანოებს დაეხმარონ დანაშაულის გახსნასა და თავიდან აცილებაში;

3. პირები, რომლებმაც მართალია არაფერი იციან მომხდარი მექრთამეობის ფაქტის შესახებ, მაგრამ შეუძლიათ დაადსტურონ ან უარყონ საქმეზე გამოძიებით დასადგენი რაიმე მნიშვნელოვანი გარემოება (მაგალითად, ბრალდებულის პიროვნების შესახებ დასადგენი გარემოებების, მექრთამეობაში მონაწილე პირთა ურთიერთდამოკიდებულების, თანამდებობის პირის მიერ თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობის გამოყენებით ქრთამის მიმცემის ინტერესებისათვის ამა თუ იმ მოქმედების შესრულების ან შეუსრულებლობის ფაქტის და სხვა მისთ. დასადგენად);

4. პირები, რომლებმაც მართალია იციან მექრთამეობის ფაქტის ან მის ირგვლივ გამოძიებით დასადგენი გარემოების შესახებ, მაგრამ, მექრთამეობაში მონაწილე პირებთან კარგი დამოკიდებულების (ნათესაური, მეგობრული, სამსახურებრივად მასზე დამოკიდებული და სხვა მისთ.) გამო არ სურთ მისცენ სწორი ჩვენება და ცდილობენ ჩვენების მიცემისაგან თავის შეკავებას ან მათთვის ცნობილი ფაქტების დამახინჯებით გადმოცემას.

მოწმეთა აღნიშნული სახის კლასიფიკაცია თავისი პრაქტიკული მნიშვნელობით, ფიქტობით, ხელს შეუწყობს საქმისათვის მნიშვნელობის მქონე გარემოებათა დასადგენად საჭირო დასაკითხ პირთა მოძებნას და მათი დაკითხვის ტაქტიკურად სწორი თანმიმდევრობის განსაზღვრას, დაკითხვის პროცესში ტაქტიკური ხერხებისა და მეთოდების სწორ შერჩევას და გამოძიებლის მიერ მათგან მიღებული ჩვენების სწორად შეფასებას.

მოწმის დაკითხვასთან დაკავშირებით, მექრთამეობის საქმეზე გამოძიებლის საქმიანობა შეიძლება შემდეგ საფეხურებად დაიყოს: ა) საქმეში არსებული პირველადი მონაცემებით დასაკითხ პირთა წრის განსაზღვრა; ბ) დაკითხვის მომზადება; გ) დაკითხვა; დ) დაკითხვის შედეგების ფიქსირება; ე) მოწმისაგან მიღებული ჩვენების შეფასება.

პირველ რიგში დასაკითხად მიზანშეწონილია შეიჩრჩეს ისეთი პირები, რომლებსაც შეუძლიათ სწორი ჩვენება მისცენ გამოძიებით დასადგენი მთავარი ფაქტის — ქრთამის მიცემა-აღების შესახებ. შემდეგ კი — დანარჩენი პირები. მოწმეთა დაკითხვის ასეთი თანმიმდევრობის განსაზღვრისას საჭიროა გამოძიებელმა გაითვალისწინოს: 1) მოწმისა და ბრალდებულის ურთიერთდამოკიდებულება; 2) მოწმეთა ურთიერთდამოკიდებულება; 3) გამოძიებით დასადგენი ამა თუ იმ გარემოების შესახებ როგორი ჩვენების მოცემა შეუძლია მოწმეს, წინასწარი სავარაუდო მონაცემებით.

საჭიროა გვახსოვდეს, რომ მოწმეთა დაკითხვის სწორი თანამდებობის განსაზღვრა მექრთამეობის ფაქტის საუკეთესო საწინდარია.

იმ შემთხვევაში, თუ მოწმე აშკარად ცრუ ჩვენებას იძლევა, მიზანშეწონილი არაა მისი თხრობის შეწყვეტა. საჭიროა მხოლოდ მოვახდინოთ მისი ჩვენების ფიქსირება იმავე სახით, მოვაწერინოთ მასზე ხელი და შემდეგ, საქმეზე შეკრებილი სხვა მასალების გამოყენებითა და დაკითხვის დეტალიზაციით, მივაღწიოთ მისგან სწორი ჩვენების მიღებას.

გამომძიებელმა მოწმის ჩვენების შეფასება უნდა აწარმოოს არა მარტო დაკითხვის შემდეგ, არამედ თვით დაკითხვის პროცესშიც — საკონტროლო, დამაზუსტებელი, მომაგონებელი და შემაგსებელი კითხვების დასმითა და მათზე მიღებული პასუხებით. ხოლო მიღებული ჩვენების სისწორე, საჭიროების შემთხვევაში, შეიძლება შემოწმდეს სხვა ისეთი საგამომძიებლო მოქმედების ჩატარებით, როგორცაა: მოწმეების, მოწმისა და ბრალდებულის დაპირისპირება და ამოცნობა, ჩვენების ადგილზე შემოწმება და სხვ.

ჩვენ მიერ მოცემული ზემოაღნიშნული კლასიფიკაციის შესაბამისად, პირველი ჯგუფის მოწმეთა დაკითხვისას, როცა განმცხადებელი აცხადებს, რომ თანამდებობის პირის მიერ მის მიმართ ადგილი ჰქონდა ქრთამის გამოძალვას ან ასეთის მცდელობას, ძირითადი ყურადღება გამახვილებული უნდა იქნეს შემდეგი სახის გარემოებათა დადგენაზე:

- 1) სად, როდის, რა გარემოებაში, რამდენჯერ და რა სახის სამსახურებრივი მოქმედების (ან უმოქმედობის) შესრულებისათვის მოითხოვა თანამდებობის პირმა ქრთამი;
- 2) რა სახის და რა რაოდენობის მატერიალურ ღირებულებას მოითხოვდა ქრთამად თანამდებობის პირი;
- 3) რა სახის მოქმედების (ან უმოქმედობის) შესრულებით აშინებდა თანამდებობის პირი ქრთამის მიცემაზე უარის თქმის შემთხვევაში;
- 4) შესარულა თუ არა თანამდებობის პირმა ქრთამის მიცემაზე უარის თქმის შემთხვევაში (თუკი ასეთ გარემოებას ადგილი ჰქონდა) თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობის გამოყენებით მოცემული პირის ინტერესების საწინააღმდეგოდ რაიმე მოქმედება;
- 5) რა იყო, ან რა უნდა ყოფილიყო ქრთამის უშუალო საგანი და რა ინდივიდუალური ნიშნებით ხასიათდებოდა იგი;
- 6) სად, როდის, რა გარემოებაში მოხდა ან უნდა მოხდეს ქრთამის გადაცემა;
- 7) რა იყო ქრთამის მიცემის მიზანი და მოტივი;
- 8) უშუალოდ რა ფორმაში გამოიხატა თანამდებობის პირის მოთხოვნა ქრთამის მიცემაზე და რით შეიძლება დადასტურდეს ქრთამის გამოძალვის მცდელობის ფაქტი;
- 9) სად, როდის, რა გარემოებაში გაიცნო ქრთამის ამღები (ქრთამის გამომძალველი) თანამდებობის პირი და როგორი ურთიერთდამოკიდებულება იყო მათ შორის ქრთამის აღების, ან ასეთის მცდელობის ფაქტამდე და მის შემდეგ;
- 10) მის გარდა ვის შეუძლია დადასტუროს მოცემული თანამდებობის პირის მიერ ქრთამის აღების, ქრთამის გამოძალვის ან ასეთის მცდელობის ფაქტი და ურთიერთდამოკიდებულება მათ შორის.

11) კონკრეტულ შემთხვევაში რამ გამოიწვია და რა გარემოებებში შეტყუება ხელი მექრთამეობას.

მოწმეთა მეორე ჯგუფის დაკითხვისას უნდა შევეცადოთ სრულყოფილი ჩვენება მივიღოთ საქმეში არსებული პირველადი მონაცემებით დასადგენი ფაქტებისა და გარემოებების შესახებ, კერძოდ:

ა) დაზუსტდეს, თუ მისთვის სად, როდის, ვისგან და რა გარემოებაში გახდა ცნობილი თანამდებობის პირის მიერ ქრთამის აღება, ქრთამის მიცემა ან მექრთამეობაში შუამავლობა;

ბ) რა იცის ქრთამის საგნის შესახებ. ნახა თუ არა იგი პირადად და თუ ნახა, კონკრეტულად რა ნიშნებით ხასიათდება იგი;

გ) შეძლებს თუ არა ქრთამის საგნის ამოცნობას მის მიერ აღწერილი ნიშნებით;

დ) შეუძლია თუ არა დასახელოს ისეთი პირები, რომლებიც დაადასტურებენ მის ჩვენებას, ან რომელთათვისაც შეიძლება ცნობილი გამხდარიყო თანამდებობის პირის მიერ ქრთამის აღება, ქრთამის მიცემა ან მექრთამეობაში შუამავლობის ფაქტი;

ე) იცნობს თუ არა უშუალოდ ქრთამის ამღებ თანამდებობის პირს, ქრთამის მიმცემს, მექრთამეობაში შუამავალს და თუ იცნობს — საიდან, როგორ და რა ურთიერთდამოკიდებულებაშია მათთან;

ვ) როგორ ურთიერთდამოკიდებულებაშია ქრთამის აღებაში ინკრინინირებული თანამდებობის პირი მათთან მომუშავე მოსამსახურე პირებთან;

ზ) როგორ ურთიერთდამოკიდებულებაში იყო ადრე ქრთამის მიმცემი და მექრთამეობაში შუამავალი ქრთამის ამღებ თანამდებობის პირთან;

თ) იცნობს თუ არა იგი ქრთამის ამღები თანამდებობის პირის ამხანაგებისა და მეგობრების წრეს; როგორ ცხოვრებას ეწევიან ქრთამის ამღები, ქრთამის მიმცემი და მექრთამეობაში შუამავალი, ვისთან და როგორ ატარებენ ისინი თავისუფალ დროს სამუშაო საათების შემდეგ.

აღნიშნული სახის გარემოებათა გამორკვევა ორივე კატეგორიის მოწმეთა დაკითხვისათვის ამომწურავი არაა და იგი ცალკეული კონკრეტული დანაშაულის შესაბამისად შეიძლება გაიზარდოს.

ყოველთვის, როცა კი ეს შესაძლებელი იქნება საქმის პირველადი მონაცემებით, ტაქტიკური თვალსაზრისით პირველ რიგში მიზანშეწონილად უნდა ჩაითვალოს პირველი და მეორე აღნიშნული ჯგუფების მოწმეთა დეტალური დაკითხვა, რადგან მათგან მიღებულ ჩვენებაზე ბევრადაა დამოკიდებული მექრთამეობის გახსნა და გამოძიების სწორი მიმართულებით წარმართვა.

ტაქტიკურად უფრო სწორი და გამართლებული იქნება, თუ საქმის ცალკეული გარემოებების დასადგენად მესამე და მეოთხე ჯგუფის მოწმეებს დაკითხვით ზემოაღნიშნული პირებისაგან ჩვენებების მიღების შემდეგ.

განსაკუთრებულ მომზადებასა და ჩვენების კრიტიკულ შეფასებას მოითხოვს მეოთხე ჯგუფის მოწმეთა დაკითხვა. აღნიშნულ პირთა დაკითხვის დაწყებამდე გამომძიებელს ხელთ უნდა ჰქონდეს საკმაო მონაცემები მათ მიერ ცრუ ჩვენების მიცემის გამოსამჟღავნებლად (თუკი ისინი შეეცდებიან ასეთი ჩვენების მიცემას) ასეთ შემთხვევაში, მათთან ფსიქოლოგიურად სწორი კონტაქტის დასამყარებლად, მიზანშეწონილია, რომ გამოძიებელმა ისინი ჯერ დაკით-

ხოს ისეთი ფაქტების შესახებ, რომლებიც გამომძიებლისათვის წინასწარ დადგინებული ბილია და საქმეზე შეკრებილი მასალებით უკვე მტკიცდება დადგენილი. ასეთი გზით მოწმის დაკითხვის დაწყება დასაკითხი პირის ფსიქოლოგიური განწყობის (განზრახული აქვს თუ არა მისცეს სწორი ჩვენება) ნიადაგის მოსინჯვის კარგი საშუალებაა. თუ დავრწმუნდებით, რომ ამა თუ იმ გარემოების შესახებ იგი ცრუ ჩვენებას იძლევა, არ უნდა შევაწყვეტინოთ ჩვენების მიცემა. დაკითხვა უნდა განვაგრძოთ ჩვეულებრივი ტონით, მისი ჩვენებისადმი რაიმე უნდობლობის გამოხატვის გარეშე. საშუალება მივცეთ დაამთავროს თავისი ჩვენება დასაკითხი გარემოების ირგვლივ, მოვახდინოთ მისი ჩვენების ზუსტი ფიქსირება დაკითხვის ოქმში (საჭირო შემთხვევაში მოვაწერინოთ მასზე ხელი) და მხოლოდ ამის შემდეგ ვამხილოთ ცრუ ჩვენებაში სათანადო დამამტკიცებელი საბუთების წარდგენით. შემდეგ დაკითხვა განვაგრძოთ საქმისათვის მნიშვნელობის მქონე გარემოების ირგვლივ კითხვების სწორი, თანმიმდევრული დასმით. ცრუ ჩვენებაში ასეთმა მოულოდნელმა მხილებამ არ შეიძლება მის ფსიქოლოგიურ განწყობაში სათანადო გარდატეხა არ მოახდინოს.

დაკითხვის ასეთი, ერთი შეხედვით იმეტად მარტივი, მაგრამ საქმოდ დიდი მნიშვნელობის მქონე ტაქტიკური ხერხის გამოყენება, უდავოდ ხელს შეუწყობს მოწმესა და გამომძიებელს შორის მჭიდრო კონტაქტის დამყარებასა და დასაკითხი პირისაგან სწორი ჩვენების მიღებას.

ჩხრეკა და ამოღება. მექრთამეობის საქმეზე ჩხრეკის წარმოება ერთ-ერთი აუცილებელი რთული საგამომძიებლო მოქმედებაა. მის დროულად და მაღალხარისხოვნად ჩატარებაზე ბევრად და მოკიდებული მექრთამეობის გახსნა და საქმის ყოველმხრივი, სრული, ობიექტური გამოკვლევა.

ჩხრეკის წარმოებისას გათვალისწინებული უნდა იქნეს ჩხრეკის ობიექტისა და მოსაძებნი საგნის თავისებურებანი¹.

მექრთამეობის საქმეზე ჩხრეკის ობიექტი შეიძლება იყოს თვით ქრთამის ამღები, ქრთამის მიმცემი ან მექრთამეობაში შუამავალი პირი (პირადი ჩხრეკა), მათი საცხოვრებელი ბინები და სამსახურებრივი სამუშაო ოთახები. ხოლო ჩხრეკის საგანი კი შეიძლება იყოს:

1) ქრთამის საგანი ან ქრთამის საგნის საფუთავი;

2) მექრთამეობის ფაქტსა და ქრთამის მოკულობაზე (ბლოკნოტში გაკეთებული პირობითი ციფრობრივი და სხვა სახის ჩანიშვნები) მიმითითებელი დოკუმენტები;

3) თანამდებობის პირის მიერ თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობით ქრთამის მიმცემის ინტერესებისათვის შესრულებული (კანონზომიერი ან არაკანონზომიერი) მოქმედების ან უმოქმედობის დამადასტურებელი მასალები;

¹ ზოგიერთი საბჭოთა კრიმინალისტი ჩხრეკის საგანსა და ობიექტს ერთიმეორესთან აიგივებს და ჩხრეკის ობიექტად მიიჩნევს ყველა იმ საგანს, რომელიც დანაშაულის ჩადენის იარაღად იყო გამოყენებული ან რომელსაც შერჩა დანაშაულის კვალი ან თვითონ იყო დანაშაულებრივი ქმედობის ობიექტი. (იხ. მაგალითად: В. П. Попов, Обыск и выемка. — М., 1948, გვ. 16-17; Б. Шавер, Тактика обыска. — В книге: „Криминалистика“. Учебник. М., 1949, გვ. 156; И. Н. Якимов, Обыск и выемка. В книге: „Криминалистика“. Учебник. М., 1950, გვ. 254-255). ასეთი მოსაზრება არასწორი და მიუღებელია.

4) ქრთამის ამღების, ქრთამის მიმცემის ან მექრთამეობაში პირის ურთიერთკავშირზე მიმთითებელი მასალები;

5) ობიექტები, რომლებიც მიუთითებენ მექრთამეობის ჩადენის მაკვალი-ფიცირებელ გარემოებებზე (არაერთჯერ ქრთამის მიცემა-აღებაზე, მის სისტე-მატიურ ჩასიათზე და სხვა მისთ.) ან მასში მონაწილე სხვა პირებზე;

6) ფული ან სხვა ისეთი ფასეულობა, რომელიც მართალია ქრთამის საგა-ნი არ იყო, მაგრამ შეძენილია დანაშაულებრივი გზით და შესაძლოა კონფის-კაცია ეყოს სასამართლოს მიერ.

ჩხრეკა, სასურველია შეძლებისდაგვარად ჩატარებული იქნეს მექრთამეო-ბაში მონაწილე ყველა პირთან ერთდროულად, მოულოდნელად.

ჩხრეკის დროს გამომძიებელმა თან უნდა იქონიოს სამეცნიერო-ტექნიკუ-რი საშუალებანი, როგორცაა: საგამომძიებლო ჩემოდანი, ცეცები, მაგნიტური მძებნელი და რენტგენის აპარატი.

საგამომძიებლო პრაქტიკაში ცნობილია მრავალი ისეთი შემთხვევა, როცა რენტგენის აპარატს დიდი დახმარება გაუწევია ჩხრეკით დასაძებნი საგნის აღ-მოჩენაში. ასე, მაგალითად: რენტგენის აპარატის გამოყენებით ქრთამის მიმცემი იუშკოვის სახლის ქვით ნაგებ საძირკველში აღმოჩენილ იქნა სამალი, რომელ-შიც შენახული იყო დიდი რაოდენობით ბრილიანტები და ოქრო¹.

ჩხრეკის წარმოება ერთ-ერთი რთული, შრომატევადი პროცესია. ჩხრეკი-ა დაწინაურებული მიზნის მიღწევა შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გამომძიე-ბელს აქვს მოცემული სახის საგამომძიებლო მოქმედების ჩატარების პრაქტიკუ-ლი გამოცდილება, თუ იგი კარგად იცნობს კრიმინალისტიკური ტექნიკის მიერ შემუშავებულ სამეცნიერო-ტექნიკურ საშუალებებს და შეუძლია ჩხრეკის ტექნიკური ხერხების სწორი გამოყენება. აგრეთვე, თუ იგი მოქმედებს წინასწარ კარგად გააზრებული გეგმის მიხედვით. თუ იგი გამოამყვანებს განსაკუთრე-ბულ ყურადღებრიანობას, დაკვირვებულობას, ნებისყოფის სიმტკიცეს, შექმნილი მდგომარეობის მიხედვით სწორი ორიენტირების უნარს და სწორად გამოიყენებს ოპერატიული გზით მიღებულ მონაცემებს.

გამომძიებელმა ჩხრეკის პროცესში თვალყური უნდა ადევნოს მექრთამეო-ბაში მხილებული პირების (თუკი ჩხრეკა მათი თანდასწრებით წარმოებეს) ან გასაჩხრეკი ობიექტის მფლობელთა და დაინტერესებულ პირთა ფსიქოლოგიურ განწყობას; დაკვირვება აწარმოოს მათ ფსიქოლოგიურ განწყობილებაზე და მხედველობიდან არ გამოტოვოს ის გარემოება, თუ როგორ რეაქციას გამოიწ-ვევს მათში ჩხრეკის შედეგად აღმოჩენილი ესა თუ ის საგანი, ან ამა თუ იმ ობი-ექტზე ჩხრეკის დაწყება, ამ უკანასკნელის განხორციელება საჭიროა იმიტომ, რომ ზოგჯერ ისინი უნებურად ამხელენ დასაძებნი საგნის ადგილსამყოფელს.

ჩხრეკის დროს აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ ხშირად დამნაშავეები ძვირფასი ნივთების გადასამალად აწყობენ სპეციალურ სამალებს, რომელთა აღმოჩენა დაკავშირებულია მთელ რიგ სიძნელებებთან. ასეთ საშუალებად ისინი იყენებენ როგორც თავიანთ, ისე ნათესავებისა და მეზობ-ლების არა მარტო საცხოვრებელ ბინებს, არამედ ოთახის დამხმარე სათავსო-ებს, მოწყობილობებს, ავეჯს, ტანსაცმელს, პირადი მოხმარების ნივთებს და ზოგ-

¹ იხ. Следственная практика, Вып. 60, М., 1963, გვ. 44.

ჯერ ოთახის გარშემო მდებარე ტერიტორიასაც. ამიტომ საჭიროა განიხილოთ არა მარტო საცხოვრებელი ბინები, არამედ მათ გარშემო მდებარე ადგილებიც; ოთახის ყველა დამხმარე სათავსო, ცალკეული საოჯახო ნივთები და პირადი მოხმარების საგნები. ჩხრეკის დროს საჭიროა აგრეთვე გათვალისწინებულ იქნეს დამნაშავე პირთა პროფესია, მათი სპეციალობა. რადგან ჩხრეკის საგნის დასამალად დამნაშავეები ხშირად იყენებენ თავიანთ პროფესიას სპეციალური სამაღების მოწყობისათვის (მაგალითად, მექრთამეობაში მხილებული ცაპლერის ბინაში პირველად ჩატარებულმა ჩხრეკამ შედეგი ვერ გამოიღო. განმეორებითი ჩხრეკის დროს კი გამომძიებელმა გაითვალისწინა რა ის გარემოება, რომ მიღებული ცნობებით ცაპლერი თავისუფალ დროს სახლში ზოგჯერ ღურგლობას ეწეოდა, დერეფანში მდგომი ძველი ზანდუკისათვის ფეხების მაგიერ მიკრულ ორ განიერ კალაპოტში აღმოაჩინა ჭრილი, რომელშიც მოთავსებული იყო 10000 მანეთი. ხოლო აფიცრული ფანჯრის ახლოს ფხვიერ მიწაში აღმოჩენილ კალაპოტში — 17 000 მანეთი. მესამედ ჩატარებული ჩხრეკით კი სარკესა და ჩარჩოს შორის ვიწრო ხვრელში აღმოჩნდა შემნახველი სალაროს წიგნაკი 7000 მანეთის შენატანზე (ფულის ძველი მასშტაბით)¹. მაგრამ ამავე დროს უნდა გვახსოვდეს ისიც, რომ ხშირად მექრთამე დამნაშავეები ქრთამის საგნისა და ძვირფასი ნივთების დასამალად არა მარტო სპეციალურად მოწყობილ სამაღებს იყენებენ, არამედ მას ათავსებენ ისეთ ადგილებზეც, რომელზეც მათი აზრით ნაკლებად მოსალოდნელია გამომძიებელმა ყურადღება გაამახვილოს. დარწმუნებულნი, რომ გამომძიებელი ყურადღებას მიაქცევს სპეციალური სამაღების აღმოჩენას, მექრთამეები ძვირფასეულობას ათავსებენ შედარებით ღია ადგილებზე იმ იმედით, რომ გამომძიებელს იგი შეუძინეველი დარჩება.

ასე, მაგალითად, კუხნეცოვის ბინის ჩხრეკისას, ზანდუკის ქვეშ, ჭუჭყიან ქაღალდებს შორის აღმოჩნდა 4000 მანეთი, მაგიდის უჯრაში წიგნებსა და რვეულებს შორის — შემნახველი სალაროს ოთხი წიგნაკი 88000 მანეთის შენატანზე. საკუჭნაოში, თიხის გატეხილ ქოთანში, რომელიც სასხვათაშორისოდ ეგდო სხვადასხვა სახის ძველმანებს შორის, აღმოჩენილ იქნა სამი ოქროს საათი, ოქროს ორი დიდი ბეჭედი, ოქროს სამაჯური და 2000 მანეთი (ფულის ძველი მასშტაბით), ხოლო წიგნებს შორის კი ავტომანქანა „ვოლგა“-ს და ორი მოტოციკლის პასპორტი².

მექრთამეობის საქმეებზე ჩხრეკის წარმოებისას მატერიალური ფასეულობის გარდა, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს აგრეთვე ყოველგვარი სახის ჩანაწერებს. ზოგჯერ ერთი შეხედვით უბრალო, მარტივმა ან პირიქით, გაუგებარი სახის ჩანაწერმა შესაძლოა დიდი როლი შეასრულოს დანაშაულის განხილვა და მექრთამეობის მონაწილე პირთა გამოძიებას სექციის საქმეში. ასე, მაგალითად, ქრთამის აღებაში მხილებული სამედიცინო ინსტიტუტის ზოგადი ქირურგიის კათედრის ასისტენტის, რომან მოსეს ძე კოზაჩინსკის ბინაზე ჩხრეკის დროს აღმოჩენილ იქნა 2000 მანეთი და შემნახველი სალაროს 7 წიგნაკი წარმოდგენზე 9771 მანეთის რაოდენობით (ფულის ახალი მასშტაბით). შემნახველ სალაროს №16870 წიგნაკში, სადაც 1000 მანეთის შენატანი იყო აღნიშნული, აღ-

1 იხ. Следственная практика, Вып. 38, зб. 13-14.

2 იხ. Следственная практика, Вып. 56, М., 1962, зб. 115.

მოჩინილ იქნა ქალაქის ფურცელი წარწერით—გელფანდ; 1000 მანეთზე № 31 წიგნაკში ჩადებული იყო ნაწერი „ელენე საულევის ასული“. ასევე, აღმოჩენილი იქნა ჩანაწერები, რომლებშიც ნაჩვენებია იყო რამოდენიმე პირის სახელი, გვარი და მისამართი. ხოლო ზოგიერთი გვარისა და მისამართის ბოლოს დასმული იყო ციფრები — + 10+5+2, შემოვლებული წრით და გვარების ვასწვრივ სხვადასხვა სახის ჩანაწერები. მაგალითად, «гр. 53 $\frac{3}{8}$ — физика», რაც, როგორც გამოძიებით გამოიკვამ, ნიშნავდა გამოცდის ჩამბარებელი პირის ჯგუფის ნომერს, თარიღსა და ჩასაბარებელ საგანს. ციფრები + 10 + 5 + 2 კი მათგან ქრთამის სახით მიღებულ თანხას. შემნახველი სალაროს წიგნაკებში ჩადებულ ქალაქზე ჩაწერილი პირები კი მექრთამეობაში მონაწილენი აღმოჩნდნენ¹.

მექრთამეობაში მონაწილე პირთა საცხოვრებელი ბინების ჩხრეკის წარმოების პარალელურად საჭიროა იგი შეძლებისდაგვარად მათ სამსახურებრივ სამუშაო ოთახებშიც ჩავატაროთ. ვანსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მაგიდის კალენდარზე და ალფაბეტის წიგნში გაკეთებულ ჩანაწერებს. გულდასმით უნდა იქნეს დათვალიერებული კარადები, საწერი მაგიდის უჯრები, წიგნები და სხვ. იმ შემთხვევაში, როცა პირველადი მონაცემებით მოსალოდნელია, რომ მექრთამეობაში მონაწილე პირთა სამუშაო ადგილზე ჩხრეკის შედეგად შეიძლება აღმოჩნდეს ქრთამის საგანი, მაშინ საჭიროა ჩხრეკის ობიექტთა წრე უფრო გავაფართოოთ, რადგან ხშირად დამნაშავეები მათ გადასამალად იყენებენ თვით წარმოება-დაწესებულებებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საერთო სარგებლობის ობიექტებსაც.

დოკუმენტების დათვალიერება. მექრთამეობის საქმეებზე დოკუმენტების დათვალიერება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საგამომძიებლო მოქმედებაა. მასში მონაწილეობის მისაღებად სასურველია მოწვეული იქნეს სპეციალისტი.

დოკუმენტების დათვალიერების დროს შეიძლება აღმოჩენილ იქნეს ისეთი მტკიცებულებითი მნიშვნელობის მქონე მასალები, როგორიცაა:

1. თანამდებობის პირის მიერ თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობის გამოყენებით ქრთამის მიმცემის ინტერესებისათვის შესრულებული ქმედობის უკანონო ჩასიათის დამამტკიცებელი მასალები (ყალბი ცნობები და დოკუმენტები);
2. თანამდებობის პირის მიერ ქრთამის მიმცემის ინტერესებისათვის შესრულებული მოქმედებისას დადგენილი წესით სათანადო თანმიმდევრობის დაუცველობაზე მიმთითებელი მასალები (მაგალითად, დოკუმენტზე სარეგისტრაციო შტამპისა და შესაბამისი ნომრის არარსებობა და სხვა მისთ.);
3. ამა თუ იმ ქმედობის შესრულებისას დოკუმენტების გაფორმებისა და მათი განხილვის თანმიმდევრული წესის დაუცველობაზე მიმთითებელი მასალები (საკითხის დაჩქარებული გადაწყვეტა რიგითი თანმიმდევრობის დაცვის გარეშე. მაგალითად, არსებული რიგითი ნომრებით ბინების განაწილების წესის დარღვევა, ბინის უკანონოდ მიღება და სხვა მისთ.);
4. ქრთამის მიცემა-აღებისა და ქრთამის მოცულობის დამადასტურებელი დოკუმენტები (მაგალითად, ფიქტიურად შესრულებულ სამუშაოში გამოწერილი ხელფასის მიღების ანგარიშები; რაიმე სახის დოკუმენტებზე გაკეთებული ჩანაწერები და სხვა მისთ.).

¹ იხ. Следственная практика, Вып. 33, М., 1958, გვ. 134-145.

შემთხვევის ადგილის დათვალიერება. საბჭოთა კრიმინალისტურ ლიტერატურაში, მექრთამეობის საქმეების გამოძიების მეთოდის საკითხებს შორის შემთხვევის ადგილის დათვალიერებას რატომღაც ჯეროვანი ყურადღება არა აქვს დათმობილი. კრიმინალისტიკის სახელმძღვანელოებში, სადაც განხილულია მექრთამეობის გამოძიების საკითხები, შემთხვევის ადგილის დათვალიერება, როგორც ამ კატეგორიის საქმეებზე ჩასატარებელი საჭირო საგამომძიებლო მოქმედება, საერთოდ მოხსენებულიც კი არაა. მისი როლი ასევე უგულვებელყოფილია მექრთამეობის გამოძიების მეთოდის საკითხებისადმი მიძღვნილ ცალკეულ შრომებსა და მონოგრაფიებში¹.

მექრთამეობის საქმეებზე შემთხვევის ადგილის დათვალიერების როლის ასეთი უარყოფა არაა სწორი. ზოგიერთ შემთხვევაში იგი ისეთივე მნიშვნელობის საგამომძიებლო მოქმედებაა, როგორც ქრთამის მიმცემისა და ქრთამის ამღების დაკითხვა. ამაზე მეტყველებს საგამომძიებლო პრაქტიკა, რომელიც უაღრესად მდიდარია ისეთი შემთხვევებით, როცა მექრთამეობის საქმის გახსნაში გადამწყვეტი როლი შეუსრულებია ქრთამის მიმცემის, ქრთამის ამღებისა და მექრთამეობაში შუამავალ პირთა ერთმანეთთან შეხვედრისა და ქრთამის გადაცემის ადგილის დათვალიერების დროს აღმოჩენილ ნივთიერ დამამტკიცებელ საბუთებს.

არავისათვის სადავო არაა, რომ მექრთამეობის გამოძიების დროს ზოგჯერ აუცილებელი ხდება ქრთამის მიმცემის, ქრთამის ამღების ან მექრთამეობაში შუამავალის ამა თუ იმ ადგილზე (მექრთამეობის მონაწილე პირთა ერთმანეთთან შეხვედრის ან ქრთამის გადაცემის ადგილზე) ყოფნის დადგენის საკითხი. მცემული საკითხის დადგენის საქმეში ზოგჯერ მეტად მნიშვნელოვანია მათი ერთმანეთთან შეხვედრის ადგილზე მათ მიერ უნებურად დატოვებული ნივთიერი დამამტკიცებელი საბუთების აღმოჩენა (ფეხის, ხელის, კბილის და სხვა სახის კვალი). ამიტომ მათი ერთმანეთთან შეხვედრისა და ქრთამის გადაცემის ადგილი გულდასმით უნდა იქნეს დათვალიერებული და მხედველობიდან არ უნდა გამოვტოვოთ არც ერთი უმნიშვნელო საგანიც კი. ამავე დროს, დათვალიერებისას საჭიროა გამოვიყენოთ შემთხვევის ადგილის დათვალიერებისათვის განკუთვნილი კრიმინალისტური ტექნიკის მიერ შემუშავებული უახლესი სამეცნიერო-ტექნიკური საშუალებანი თითის უფერული ანაბეჭდებისა და სხვა სახის კვალის გამოსავლინებლად. დათვალიერებაში მონაწილეობის მისაღებად ყოველთვის უნდა იქნეს მოწვეული სპეციალისტი.

საგამომძიებლო ექსპერიმენტი და ჩვენების ადგილზე შემოწმება. მექრთამეობის საქმეებზე საგამომძიებლო ექსპერიმენტის ჩატარების მომზადება და მისი წარმოება არაფრით არ განსხვავდება სისხლის სამართლის სხვა სახის დანაშაულის გამოძიების პროცესში შესრულებული მოქმედებისაგან. ამიტომ, საგამომძიებლო ექსპერიმენტთა სახეებზე, მათ მომზადებასა და ჩატარების წესზე დაწვრილებით არ შევჩერდებით.

¹ იხ. მაგალითად: З. Т. Баранова, Расследование дел о взяточничестве. Кандидатская диссертация, М., 1956; В. П. Бурчанинов, Расследование дел о взяточничестве. Кандидатская диссертация, Киев, 1954; В. В. Степанов, Расследование взяточничества. Кандидатская диссертация, Саратов, 1964; Д. Л. Голиков, Методика расследования дел о взяточничестве, М., 1947.

მექრთამეობის საქმეებზე უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ისეთი საგამომძიებლო მოქმედების ჩატარებას, როგორიცაა: მოწმის, ეჭვმიტანილისა და ბრალდებულის ჩვენების ადგილზე შემოწმება.

დამამტკიცებელი საბუთების სისწორისა და ახალ მტკიცებულებათა მიღების აღნიშნული საშუალება, სამწუხაროდ, ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის სსს კოდექსებით არაა გათვალისწინებული დამოუკიდებელი სახის საგამომძიებლო მოქმედებად. მიუხედავად ამისა საგამომძიებლო პრაქტიკაში მან უაღრესად ფართო აღიარება პოვა.

ჩვენების ადგილზე შემოწმებას თავისი განვითარების ხანგრძლივი ისტორია არა აქვს. სხვა საგამომძიებლო მოქმედებებთან შედარებით იგი მეტად ახალგაზრდაა. მისი განვითარების ისტორია მოგვაგონებს საგამომძიებლო ექსპერიმენტისა და ამოსაცნობად წარდგენის ისტორიას.

უკანასკნელ პერიოდში საბჭოთა კრიმინალისტებს შორის მიმდინარეობს გაცხოველებული დავა იმის შესახებ, არის თუ არა ჩვენების ადგილზე შემოწმება დამოუკიდებელი სახის საგამომძიებლო მოქმედება და საჭიროა თუ არა მისი გათვალისწინება სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსებით დამოუკიდებელ საგამომძიებლო მოქმედებად.

ჩვენების ადგილზე შემოწმების დამოუკიდებელ საგამომძიებლო მოქმედებად აღიარებისა და საგამომძიებლო პრაქტიკაში მისი დანერგვის წინააღმდეგ პირველად გაილაშქრეს პროფ. მ. სტროგოვიჩმა და გ. ალექსანდროვმა, რომლებმაც მიიჩნიეს იგი კანონიერების დარღვევად და მოითხოვეს მისი განდევნა საგამომძიებლო პრაქტიკიდან. მათი აზრით, იგი არის შემთხვევის ადგილის განმეორებითი დათვალიერება და არა რაიმე ახალი სახის საგამომძიებლო მოქმედება¹.

ასევე პროფ. ბ. ხარაზიშვილის აზრით, ჩვენების ადგილზე შემოწმება სხვა არა არის რა, თუ არა შემთხვევის ადგილის დათვალიერება. ამიტომ, მის გამოყოფას დამოუკიდებელ საგამომძიებლო მოქმედებად არავითარი აზრი არა აქვს².

ზოგიერთი კრიმინალისტის აზრით კი ჩვენების ადგილზე შემოწმება არის საგამომძიებლო ექსპერიმენტი, ან მისი ნაირსახეობა³, ამოცნობა⁴, შემთხვევის ადგილზე ბრალდებულის განმეორებითი დაკითხვა⁵, ან კიდევ, დათვალიერების, ჩხრეკის, დაკითხვის წარმოების ტაქტიკური ხერხი⁶.

¹ იხ. Г. Александров, М. Строгович, Неправильная практика. — «Социалистическая законность», 1960, № 3, сс. 20-27.

² იხ. Б. В. Харазшвили, Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси, 1963, сс. 270.

³ იხ. Настольная книга следователя. М., 1949, сс. 370—395; В. Колмаков, События собирания и закрепления судебных доказательств. — «Социалистическая законность», № 4, сс. 34, 1955; Н. Жогин, Ф. Фаткуллин, Предварительное следствие, М., 1965, сс. 148-152.

⁴ იხ. Р. С. Белкин, К вопросу о природе, тактических целях и разновидностях следственного эксперимента. — «Советское государство и право», 1958, № 1, сс. 119.

⁵ იხ. М. М. Гродзинский, Советский уголовный процесс и криминалистика. — В книге: «Вопросы криминалистики», № 1-2, М., 1961, сс. 17-20.

⁶ იხ. С. Я. Розенблит, Выше мастерство расследования убийств и разбойных нападений. — «Следственная практика», вып. 22, М., 1955.

კრიმინალისტთა მეორე ჯგუფი კი ჩვენების ადგილზე შემოწმებას ლავს როგორც სრულიად ახალ დამოუკიდებელ საგამომძიებლო მოქმედებას, რომელიც თავისი ჩატარების ტაქტიკური თავისებურებებით არსებითად განსხვავდება ყველა სხვა საგამომძიებლო მოქმედებისაგან¹. ასეთი მოსაზრება, ვფიქრობთ, სწორია. ამიტომ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსში ჩვენების ადგილზე შემოწმება გათვალისწინებულ იქნეს დამოუკიდებელ საგამომძიებლო მოქმედებად. მით უმეტეს, რომ იგი ასეა გათვალისწინებული სამი მოკავშირე რესპუბლიკის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით². კრიმინალისტიკის სასწავლო პროგრამით³ და კრიმინალისტიკის სახელმძღვანელოთი⁴.

ჩვენების ადგილზე შემოწმების მნიშვნელობა განსაკუთრებით დიდია მექრთამეობის გახსნისათვის, რადგან ამ კატეგორიის საქმეებზე ხშირად მთავარი ფაქტის ძირითად დამადასტურებელ საბუთად ქრთამის მიმცემის ან მექრთამეობაში შუამავალ პირთა ჩვენება გვევლინება. ეს უკანასკნელი კი მოითხოვს შემოწმებას, იმის დაზუსტებას, თუ რამდენად შეესაბამება მოცემული ჩვენება ობიექტურ სინამდვილეს. ჩვენების ადგილზე შემოწმება კი აღნიშნული მიზნის მიღწევის საუკეთესო საშუალებაა.

მექრთამეობის საქმეებზე მოწმეთა და ბრალდებულთა ჩვენების შემოწმებისათვის საგამომძიებლო პრაქტიკის მუშაკები ხშირად მიმართავენ აღნიშნული სახის საგამომძიებლო მოქმედების ჩატარებას. მაგრამ, ვინაიდან იგი გათვალისწინებული არ არის საქართველოს სსრ სსსკ-ით, ისინი გარკვეულ წინააღმდეგობაში ვარდებიან მისი პროცესუალურად გაფორმების დროს და მას მიაწერენ ჩან საგამომძიებლო ექსპერიმენტს, ხან კი შემთხვევის ადგილის დათვალიერებას და ამოცნობას.

¹ იხ. С. С. Степичев, Выезд на место как тактический прием проверки доказательств. — «Социалистическая законность», № 12, გვ. 28-34, 1955; А. С. Горелик, Проверка показаний свидетелей на месте преступления. — «Следственная практика», М., გვ. 116-122, вып. 32, 1958; Р. С. Белкин, Процессуальные и тактические основы выхода на место с обвиняемым, потерпевшим, свидетелем. — В книге: «Вопросы советской криминалистики». Алма-Ата, 1959; გვ. 39-42; его же, Проверка и уточнение показаний на месте. М., 1961; А. Н. Васильев, С. С. Степичев, Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. М., 1959; М. А. Чельцов, О проверке показаний обвиняемого на месте преступления. — «Советская милиция», № 7, გვ. 79-80, 1961; Л. А. Соля-Серко, Проверка признания обвиняемых путем воспроизведения показаний на месте. — «Следственная практика», вып. 43, М., 1963, გვ. 119-125, И. Быховский, А. Ратинов, Проверка показаний на месте, — В книге: «Вопросы криминалистики». М., 1962, № 5, გვ. 186-193; Н. И. Гук овская, следственный эксперимент. М., 1958, გვ. 8-12; Б. Е. Бахарев, Вопросы следственного эксперимента и проверки показаний на месте преступления в новом уголовно-процессуальном законодательстве. — Труды ВЮЗИ, т. II, Вопросы права, истории и философии. М., 1963; გვ. 241-264; С. С. Степичев, Проверка показаний на месте. — «Социалистическая законность», № 3, 1964, გვ. 64—66; его же, Еще раз о «выходе на место». — В книге: «Вопросы криминалистики», М., № 12, 1964, გვ. 32-38.

² იხ. თურქმენეთის სსრ სსსკ 173 მუხ., ლატვიის სსრ სსსკ 185 მუხ. და ლიტვის სსრ სსსკ 205 მუხლი.

³ იხ. Программа по советской криминалистике. М., გვ. 9, 1965.

⁴ იხ. Криминалистика. Учебник. Изд. МГУ, глава XII, 1963.

ასე მაგალითად, საქართველოს სსრ პროკურატურის უდიდეს საქმეთა გამომძიებელმა ს-ს ჩვენების შესამოწმებლად ჩაატარა შემდეგი სახის საგამომძიებლო მოქმედება: მოიწვია თანამოწმენი, ჩასხდნენ ავტომანქანაში (ს. მძღოლის გვერდით, გამომძიებელი და თანამოწმენი კი უკან) და გამომძიებელმა ს-ს წინადადება მისცა ეჩვენებინა მ-სათვის ქრთამის გადაცემისა და მასთან განაწარმების ადგილი. ავტომანქანა წაყვანილ იქნა ს-ს მიერ ნაჩვენები გზით. მათ გაიარეს გმირთა მოედანი, ვარაზის ხევი. სახელმწიფო უნივერსიტეტის შენობის წინ ვარაზის ხევისა და ჭავჭავაძის პროსპექტის გადაკვეთის კუთხეში ს-მ შეაჩერა მანქანა და განაცხადა, რომ ამ ადგილიდან ქრთამის გადაცემის ადგილამდე მ. და მე ჩამოვედით მანქანიდან და ფეხით წავედი. გამომძიებელი თანამოწმეებთან ერთად გადმოვიდა მანქანიდან და მიჰყვა ს-ს. გაიარეს მელიქიშვილის ქუჩა; ნ. ნიკოლაძის ქუჩის კუთხეში № 35 სახლთან ს-მ აჩვენა ის ადგილი, სადაც მ-ს გადასცა 1800 მანეთი და დასძინა, რომ ფულის გადაცემის შემდეგ მ. მას იქვე დასცილდა და დაბრუნდა უკან მელიქიშვილის ქუჩით უნივერსიტეტისაკენ. შემდეგ გამომძიებელი მიიყვანა ვარაზის ხევის ქუჩაზე უნივერსიტეტის წინ და აჩვენა კიბეები, სადაც მან მხედველობიდან დაკარგა ქრთამის ამლები მ.

გამომძიებელმა აღნიშნულ მოქმედებაზე შეადგინა შემთხვევის ადგილის დათვალიერების ოქმი და მიუთითა: „დათვალიერება ჩავატარე აწლის 3 მარტს დღისით, მზიან ამინდში 13 საათიდან 14 საათამდე“¹.

აღნიშნულ მოქმედებაში მართალია არის სხვა საგამომძიებლო მოქმედებათა დამახასიათებელი ცალკეული ელემენტები, მაგრამ იგი რომ შემთხვევის ადგილის დათვალიერება არ არის, ამას დასაბუთებაც არ ესაჭიროება.

საგამომძიებლო პრაქტიკაში ცნობილია ისეთი შემთხვევები, როცა მექრთამეობის საქმეებზე ობიექტური კეშმარიტების დადგენის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეუსრულებია ჩვენების ადგილზე შემოწმების ჩატარებას. ასე მაგალითად, მექრთამეობის საქმეზე მოწმედ დაკითხულმა პირებმა განაცხადეს, რომ მათ ბრალდებულს ქრთამი გადასცეს რესტორანში სმის დროს. ბრალდებული კატეგორიულად უარყოფდა როგორც ქრთამის აღებას, ისე მათთან რესტორანში ყოფნას. აღნიშნული და საქმეში არსებული სხვა მონაცემების გამო, გამომძიებელს ეჭვი შეეპარა მოწმეთა ჩვენების სისწორეში. ამიტომ გამომძიებელმა მათი ჩვენების სისწორის შემოწმების მიზნით მოწმეებს წინადადება მისცა: თვითუფს ცალ-ცალკე ეჩვენებინა რესტორანში ის მაგიდა, რომლის ირგვლივაც ისხდნენ ბრალდებულთან ერთად ქრთამის გადაცემის მომენტში და თითოეული მათგანის ჯდომის ადგილი, მოწმეებმა უჩვენეს სხვადასხვა მაგიდა და ჯდომის სხვადასხვანაირი განლაგება. მათი ჩვენების ადგილზე შემოწმების შედეგად დადგენილ იქნა, რომ მათ ქრთამის გამოძალვის შესახებ გააკეთეს ცრუ განცხადება².

როგორც საგამომძიებლო პრაქტიკა გვიჩვენებს, ზოგჯერ მექრთამეობის ფაქტებზე აღძრული სისხლის სამართლის საქმეების წარმოებით შეწყვეტის საფუძველი ხდება ქრთამის მიცემა-აღების ფაქტის სათანადო დამამტკიცებელი საბუთებით გამაგრების შეუძლებლობა. თუმცა ხშირად სახეზე გვაქვს სათანადო

¹ იხ. ქ. თბილისის ორგანიციის სახ. რაიონის სახალხო სასამართლოს არქივი.

² იხ. А. Н. Васильев, С. С. Степичев, Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений, М., Госюриздат, 1959, гл. 10.

დომოწმეთა განცხადება ქრთამის მიცემის ან ქრთამის გამოძალვის შეწყვეტის შესახებ, 1964 წლის 4 ივნისს აღიძრა სისხლის სამართლის საქმე მ-ს მიერ ქრთამის აღების ფაქტზე. მოწმის სახით დაკითხულმა განმცხადებლებმა უჩვენეს, რომ მ-ემ მათი მამის პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებისათვის მოსთხოვა 600 მანეთი, მაგრამ ისინი შეთანხმდნენ 400 მანეთზე. აღნიშნული თანხიდან 200 მანეთი გადასცეს მას სამუშაო ოთახში, ხოლო 200 მანეთი კი ნადიკვარის ქუჩაზე მდებარე ფოტოატელიეში. აღნიშნულის დასადასტურებლად მათ დასახელეს პირები, რომლებსგანაც ისესხეს ფული. ამ უკანასკნელთა დაკითხვით, მართლაც, დადგინდა, რომ მათ ნამდვილად ისესხეს მათგან 400 მანეთი, მაგრამ არ იციან—რისთვის. საქმეზე დაკითხულმა მ-ემ კი კატეგორიულად უარყო. მათგან ქრთამის აღება. ვინაიდან მოწმეთა ჩვენების გამაგრება გამოძიებამ სხვა დამამტკიცებელი საბუთებით ვერ შეძლო, საქმე წარმოებით იქნა შეწყვეტილი.¹ აღნიშნულ საქმეზე ჩვენების ადგილზე შემოწმება რომ ჩატარებინათ, მაშინ მიღებული შედეგები ნათელს მოჰფენდა საქმეს და ხელს შეუწყობდა ობიექტური ჭეშმარიტების დადგენას.

ბრალდების წარდგენა და ბრალდებულის დაკითხვა. ქრთამის ამღების, ქრთამის მიმცემის, ან მექრთამეობაში შუამავალი პირის ბრალდებულის სახით დაკითხვას ყოველთვის წინ უნდა უსწრებდეს მათი ბრალდებულის სახით პასუხისგებაში მიცემა.

იმ შემთხვევაში, როცა მექრთამეობის ჩადენაში მხილებულია რამდენიმე პირი, თვითეული მათგანის ბრალდებულის სახით პასუხისგებაში მიცემის შესახებ დადგენილება გამოტანილი უნდა იქნეს ცალ-ცალკე.

ქრთამის ამღების, ქრთამის მიმცემის ან მექრთამეობაში შუამავალი პირის ბრალდებულის სახით პასუხისგებაში მიცემის შესახებ გამოტანილ დადგენილებაში უნდა მიეთითოს — თუ ვის ვადაეცა ქრთამის საგანი, როდის, სად, ვის მიერ, რისთვის, როგორ და რა საშუალებით. მასში აგრეთვე უნდა მიეთითოს მათ მიერ ჩადენილი ქმედობის კვალიფიკაცია (სსკ სათანადო მუხლზე).

არასწორად და ტაქტიკურად გაუმართლებლად უნდა ჩითვალოს იმ კრიმინალისტების მოსაზრება, რომლებიც ბრალდებულის სახით პასუხისგებაში მიცემის შესახებ გამოტანილ დადგენილებაში მოითხოვენ ძირითადი დამამტკიცებელი საბუთების მითითებას². ასეთი დადგენილება, — როგორც სწორად შენიშნავს ვ. ჩეკანოვი, — არსებითად იქნებოდა დამამტკიცებელი საბუთების და არა ბრალდების წარდგენა³.

¹ იხ. ქ. თელავის რაიონის პროკურატურის არქივი.

² იხ. Р. Д. Рахунов, Предварительное расследование в советском уголовном процессе. Автореферат докторской диссертации. М., 1953, гл. 15, его же, Процессуальное право обвиняемого. — «Социалистическая законность», № 6, 1955, гл. 31-35; П. И. Тарасов-Родионов, Предварительное следствие, Госюриздат, 1955, гл. 198; М. Евгеньев, Методика и техника расследования преступлений. Киев, 1940, гл. 215; В. З. Лукашевич, Обоснованность обвинения и гарантии прав обвиняемого в стадии предварительного расследования. — Ученые записки ЛГУ, № 202, серия юридических наук, Вып. 8, 1956, гл. 190-200; Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин, Предварительное следствие. М., 1965, гл. 205-210.

³ იხ. В. Я. Чеканов, Привлечение в качестве обвиняемого и предъявление обвинения. Изд. СГУ, 1959, гл. 34.

ბრალდებულის სახით პასუხისგებაში მიცემის შესახებ გამოტანილ ნიღბაში მიზანშეწონილია მიეთითოს მარტოოდენ ქრთამის მიცემა-აღების გარემოებებზე და არა დამამტკიცებელ საბუთებზე. დადგენილება უნდა გაეცნოს ბრალდებულს და მასზე ხელი უნდა მოაწეროს. შემდეგ კი იგი საჭიროა დაიკითხოს ბრალდებულის სახით.

მექრთამეობის შემადგენლობისა და გამოძიების თავისებურებიდან გამომდინარე, რამდენადაც მის მონაწილედ, უმეტეს შემთხვევაში (ყოველთვის, როცა კი ადგილი აქვს ქრთამის მიცემა-აღების დამთავრებულ აქტს), გვევლინება ორი ან მეტი პირი, დიდი მნიშვნელობა აქვს მექრთამეობაში მხილებულ პირთათვის ბრალდების წარდგენის თანმიმდევრობისა და დროის განსაზღვრას. ასეთ შემთხვევაში პირველ რიგში ბრალდება, როგორც წესი, უნდა წარედგინოს და უნდა დაიკითხოს ის პირი, რომლის მიმართაც უფრო მეტი ისეთი დამამტკიცებელი საბუთი მოგვეპოვება, რომლისგანაც წინასწარი მონაცემებით მოსალოდნელია, რომ მივიღებთ სწორ ჩვენებას და აგრეთვე მექრთამეობაში მონაწილე სხვა დანარჩენ პირთა დანაშაულებრივი ქმედობის მამხილებელ მასალებს. ბრალდების წარდგენის ასეთი თანმიმდევრობა გაგვიადვილებს ბრალდებულის სახით მათი შემდგომი დაკითხვისათვის ტაქტიკური ხერხების სწორად შერჩევასა და გამოყენებას¹.

ბრალდებულის დაკითხვა მექრთამეობის საქმეებზე ერთ-ერთი მეტად რთული საგამომძიებლო მოქმედებაა, რომლის სწორად და მაღალხარისხოვნად ჩატარებაზე ბევრადაა დამოკიდებული დანაშაულის სრული, სწრაფი, ყოველმხრივი და ობიექტური გამოძიება.

ქრთამის აშლების, ქრთამის მიმცემის ან მექრთამეობაში შუამავალი პირის ბრალდებულის სახით დაკითხვა უნდა მოხდეს დაუყოვნებლივ, ბრალდების წარდგენის შემდეგ.

ბრალდებულს დაკითხვის მოსამზადებელი საფეხურებიდან აღსანიშნავია: ა) საქმეში არსებული მასალების დეტალური გაცნობა; ბ) ბრალდებულთა დაკითხვის თანმიმდევრობის განსაზღვრა (როცა საქმეში რამოდენიმე ბრალდებულთა); გ) დასაკითხი პირის მიერ ჩადენილი მექრთამეობის ფაქტების მამხილებელი მასალების მომარჯვება; დ) საქმეში არსებული, მექრთამეობის მონაწილე პირთა ერთმანეთთან შეხვედრისა და ქრთამის მიცემა-აღების გარემოებებზე მიმთითებელი მასალების შესწავლა; ე) დაკითხვის დროისა და ადგილის განსაზღვრა; ვ) ბრალდებულის პიროვნების წინასწარი გამოკვლევა, მისი ფსიქოლოგიის საფუძვლიანი შესწავლა და ამის შესაბამისად დაკითხვის ტაქტიკური ხერხების შერჩევა; გ) დაკითხვის გეგმის შედგენა და მასში გამოსაკვლევი გარემოებების შესახებ ბრალდებულის დაკითხვის თანმიმდევრობის განსაზღვრა;

ქრთამის მიმცემის, ქრთამის აშლების ან მექრთამეობაში შუამავალის ბრალდებულის სახით დაკითხვის პროცესში გათვალისწინებული უნდა იქნეს მათი ფსიქოლოგიური განწყობა და ემოციური განცდები. უნდა გვანსოვდეს, რომ

¹ არ შეიძლება გავიზიაროთ რ. რახუნოვის არასწორი შეხედულება ბრალდების წარდგენისა და ბრალდებულის დაკითხვის პროცესში ყოველგვარი ტაქტიკური ხერხებისა და მოსაზრების უგულვებელყოფის შესახებ. იხ. Р. Д. Рахунов, Предварительное расследование в советском уголовном процессе. Автореферат докторской диссертации. III. с. 15, 17. 1953.

პირის ბრალდებულის სახით პასუხისგებაში მიცემის შესახებ გამოტანილი დანაშაულებების გაცნობა და იმის შიში, რომ დაკითხვის პროცესში შესაძლოა გამოვლინდეს მისი დანაშაულებრივი ქმედობა, და აგრეთვე, იმის უცოდინარობა, თუ რა დამამტკიცებელი საბუთები აქვს გამოძიებელს მისი დანაშაულებრივი ქმედობის გამოსამყდებლად და დაკითხვისას უშუალოდ რა საკითხებზე მოუხდება პასუხის გაცემა, მასში იწვევს ემოციურ განცდებს, გაღიზიანებას და ჩადენილი დანაშაულისათვის წარდგენილი ბრალდება მისი აზროვნების ცენტრში, გარკვეული დროის მონაკვეთში, იკავებს მუდმივ ადგილს, რომელიც აიძულებს იფიქროს, იაზროვნოს და ერთიმეორეს დაუპირისპიროს ფაქტები, აზრები და სურვილები. ასეთი ემოციური განცდების ჭიდილში თავს იჩენს დადებითი და უარყოფითი ნებისმიერი მოტივების ურთიერთშეჯახება. დადებითია ის, რომ დაკითხვის მოლოდინში მასში წამოიჭრება სურვილი — აღიაროს ჩადენილი დანაშაული და გამოძიებას მისცეს სწორი ჩვენება. მაგრამ მასში წარმოიქმნება მეორე სრულიად საპირისპირო სურვილიც — დამალოს ჩადენილი დანაშაული და გამოძიებას მისცეს არასწორი ჩვენება, რადგან იგი ფიქრობს — შესაძლოა გამოძიებელს არ ჰქონდეს მის მიერ მექრთამეობაში მონაწილეობის მიღების მამხილებელი ფაქტები და ამით მან შეიძლება თავი დააღწიოს მოსალოდნელ სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას.

ბრალდებულისათვის ზოგჯერ შეუცნობელი მოტივების ასეთ ბრძოლაში გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის გამოძიებელს, რომელმაც ბრალდებულის ემოციური განცდების ჭიდილში უნდა მოძებნოს დადებითი მოტივები და დაეხმაროს მას უარყოფით მოტივებზე გამარჯვებაში. ამის მიღწევა გამოძიებელს შეუძლია დაკითხვის პროცესში სათანადო დამამტკიცებელი საბუთების წარდგენით, ცრუ ჩვენებაში ბრალდებულის თანმიმდევრული მხილებით და, აგრეთვე, ისეთი ტაქტიკური ხერხის გამოყენებით, როგორცაა ბრალდებულის დარწმუნება იმაში, რომ სრული უაზრობაა ცრუ ჩვენების მიცემა.

მექრთამე ბრალდებულის დაკითხვის ტაქტიკური ხერხი უნდა შეირჩეს თვით საქმეზე შეკრებილი ფაქტიური მონაცემებით. მაგრამ, როგორ გარემოებაშიც არ უნდა იყოს იგი, გამოძიებელი ყოველთვის უნდა შეეცადოს (თუკი მას აქვს საქმეზე შეკრებილი საკმაოდ მყარი დამამტკიცებელი საბუთები) ბრალდებულს შეუქმნას შთაბეჭდილება, რომ მან საქმის ირგვლივ ყველაფერი იცის და რომ იგი თავს ტყუილად იკავებს სწორი ჩვენების მიცემისაგან. ბრალდებულში ასეთი ემოციური განწყობის მიღწევა გამოძიებელს შეუძლია საქმეზე შეკრებილი სხვა დამამტკიცებელი საბუთების გეგმაზომიერი გამოყენებით. აგრეთვე იმით, თუ იგი დაკითხვის პროცესში შექმნის ისეთ გარემოებას, რომ დასაკითხმა პირმა ვერ შეძლოს იმის ვაგება, თუ სად იწყება და სად თავდება გამოძიებლისათვის ცნობილი ფაქტების საზღვარი.

გამომძიებელმა გულდასმით უნდა მოისმინოს მექრთამე ბრალდებულის მიერ წამოყენებული ყველა განმარტება (დარწმუნებულებაც რომ იყოს მის სიცრუეში), მოახდინოს მისი ჩვენების ზუსტი ფიქსირება, მოაწერიოს მასზე ხელი და შემდეგ სწორი თანმიმდევრობით ამხილოს იგი საქმეზე შეკრებილი სხვა, კარგად შემოწმებული, დამამტკიცებელი საბუთების ტაქტიკურად სწორი თანმიმდევრული წარდგენით.

ბრალდებულისაგან სწორი ჩვენების მისაღებად შეიძლება გამოყენებული

იქნეს აგრეთვე განმეორებითი დაკითხვის ტაქტიკური ხერხი. რადგან ბრალდებულმა შეიძლება ვერ გაითვალისწინოს ყველაფერი და მიცემულ ჩვენებებში დაუშვას წინააღმდეგობანი. ამ უკანასკნელთა სწორი ტაქტიკური გამოყენებით კი გამომძიებელს შეუძლია ამხილოს იგი ცრუ ჩვენებაში.

სრულიად სამართლიანად მიგვაჩნია იმ კრიმინალისტების მოსაზრება, რომლებიც დაუშვებლად მიიჩნევენ ბრალდებულის დაკითხვის დროს სისხლის სამართლის საპროცესო კანონების საწინააღმდეგო ისეთი სახის ტაქტიკური ხერხების გამოყენებას, როგორცაა: ბრალდებულის მოტყუება, ან მის მიმართ რაიმე უკანონო მოქმედების შესრულების დაპირება¹. ამიტომ, არ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ბრალდებულის დაკითხვის ისეთი „ტაქტიკური“ ხერხები, როგორებსაც გვთავაზობს ვ. კრასუსკი (გამომძიებლის მიერ სხვადასხვა „სამხედრო ეშმაკობის“, „ფსიქოლოგიური გამოჭერის“ და სხვა მისთ. გამოყენება)².

ჩვენების ფიქსირება მიზანშეწონილია მონდეს ბრალდებულის მიერ თავისუფალი თხრობის დამთავრების შემდეგ.

სისხლის სამართლის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 22.1. 1965 წ.).

Ш. Г. ПАПИАШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ, ПРОВОДИМЫХ ПО ДЕЛАМ О ВЪЯТОЧНИЧЕСТВЕ

(Резюме)

Исходя из специфики раскрытия взяточничества, невозможно заранее определить и установить характер первоначальных неотложных следственных действий и обязательную последовательность их совершения при каждом конкретном случае дачи-получения взятки.

Совершение того или иного первоначального следственного действия в каждом конкретном случае зависит от того, какими фактическими данными располагает следователь к моменту приема дела к своему производству. Но если учтем, что поводом возбуждения значительного

¹ იხ. მაგალითად: А. Н. Роша, Процессуальные и психологические начала допроса обвиняемого. Автореферат кандидатской диссертации. М., 1965; 33. 14, Б. Харазишвили, Допрос обвиняемого. — В книге: «Вопросы мотива поведения преступника в советском праве». Тбилиси, 1963, 33. 259; А. Р. Ратинов, О допустимости и правомерности некоторых тактических приемов. — В книге: «Следственная практика». М., вып. 65, 1964, 33. 106-115; А. Н. Васильев, И. Д. Перлов, Г. М. Миньковский, Дискуссия о некоторых основных положениях следственной тактики. — «Вопросы криминалистики». М., № 10, 1964, 33. 206-216.

² В. Г. Красуский, О некоторых психологических приемах расследования. — «Следственная практика», Вып. 65, М., 1964, 33. 98-105.

большинства дел о взяточничестве является заявление граждан, то соответственно с этим, без допроса заявителя, естественно, невозможно получить какую-либо убедительную справку о факте дачи-получения взятки или о предмете взятки, а также невозможно правильно направить следствие. Поэтому, исходя из этой особенности, методику раскрытия взяточничества целесообразно начинать с допроса свидетеля.

Для раскрытия взяточничества особое значение имеет правильный подбор тактических приемов допроса свидетеля, подозреваемого и обвиняемого, высококачественное проведение осмотра документов и места присшествия, обыски и выемки следственного эксперимента и проверки показаний на месте.

Как показывает следственная практика, для раскрытия дел о взяточничестве весьма большое значение имеет проведение проверки показаний на месте.

Проверка показаний на месте самостоятельное следственное действие, которое своими тактическими особенностями по существу отличается от всех других следственных действий. Поэтому, считаем целесообразным, предусмотреть в УПК Гр. ССР проверку показаний на месте в качестве самостоятельного следственного действия.

А. Я. ПАЛИАШВИЛИ

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ СУДЕБНО-СЛЕДСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И ЭКСПЕРТОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ ЭКСПЕРТИЗЫ

Взаимоотношения между судебными органами и экспертами носят в основном правовой характер. Основные формы их взаимоотношений закреплены в уголовно-процессуальных кодексах союзных республик. Некоторые из них регулируются соответствующими инструкциями о производстве разных видов судебных экспертиз, согласованными с руководящими органами юстиции.

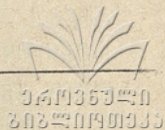
Взаимоотношение между лицом, назначившим производство экспертизы, и судебным экспертом, должно преследовать одну общую цель: создать условия для оперативного, объективного и всестороннего проведения экспертизы при соблюдении всех норм процессуального закона.

Взаимоотношения между судебными органами и экспертами при производстве экспертизы не являются всегда одинаковыми, они носят творческий характер и нередко зависят от конкретных условий производства экспертизы: правильной организации ее назначения; ходатайств, возбужденных заинтересованными участниками процесса и самими экспертами; организационной формы производства экспертизы (в экспертном учреждении, вне его, в камере следователя, на суде); отрасли судебной экспертизы (судебно-медицинская, бухгалтерская, криминалистическая и т. п.); вида экспертизы (первичная, дополнительная, повторная); объекта исследования (живое лицо, труп, вещественное доказательство); характера исследования (комплексный, комиссионный, лабораторный, кабинетный) и т. п. И тем не менее, можно определить наиболее часто встречаемые на практике формы взаимоотношений между судебными органами и экспертами.

От степени активности творческого содружества между лицом, назначившим производство экспертизы и экспертом, во многом зависит успешное проведение экспертизы, а также расследование и рассмотрение уголовного дела судебными органами и судом. При освещении взаимоотношений между судебными органами и экспертами, в период производства экспертизы необходимо рассмотреть три основных вопроса:

- а) правомочия лица, назначившего производство экспертизы;
- б) правомочия судебного эксперта при исследовании;
- в) правомочия руководителя экспертного учреждения при производстве экспертизы в специальном судебно-экспертном учреждении.

В данной статье рассмотрим лишь вопрос о правомочии судебных органов в процессе производства экспертизы.

Правомочия судебно-следственных органов в процессе производства экспертизы

Лицо, назначившее производство судебной экспертизы, является организатором этого следственного и судебного действия. Однако, возникает вопрос: осуществляют ли, — лицо, производящее дознание, следователь, прокурор или суд — руководство в процессе производства экспертного исследования.

Рассматривая этот вопрос, Б. Л. Зотов указывает: «...следователь в силу лабораторного характера производства криминалистических экспертиз не руководит проведением исследования и не имеет для этого никаких возможностей».¹ По этому поводу В. Г. Танасевич пишет: «Термин «руководить» предполагает права руководящего — давать обязательные для руководимого указания, относящиеся и к порядку проводимой работы, и к выводам, которые тот делает. Несомненно, что следователь не может предложить эксперту дать угодное ему заключение. Поэтому нельзя говорить, что следователь руководит судебно-бухгалтерской экспертизой».² Говоря о взаимоотношении следователя и эксперта, А. В. Дулов также пишет: «Термин «руководство» действительно неудачен и не отражает фактических взаимоотношений».³ Иной взгляд высказывают по рассматриваемому вопросу М. А. Чельцов и Н. В. Чельцова, когда пишут: «Следователь руководит работой эксперта. Но такой вывод вовсе не умаляет активности эксперта, его процессуальной самостоятельности в проведении исследования, его инициативы».⁴

Нам представляется, что М. А. Чельцов и Н. В. Чельцова делают правильный вывод, но полностью не раскрывают сущности этого руководства. Необходимо отметить, что при производстве других следственных действий, например — осмотра, обыска, допроса, — следователь является непосредственным их исполнителем и одновременно, единственным руководителем в отношении лиц, присутствующих при проведении названных следственных действий.

При производстве же судебной экспертизы, нельзя говорить о таком руководстве, поскольку за полноту и качество представленных эксперту материалов ответственен следователь, а за объективное, полное и всестороннее исследование — судебный эксперт. Вместе с тем, лицо, назначившее производство экспертизы, не вправе самоустраниться от проведения этого следственного действия, оно должно направлять ее производство, окончательно решить все организационные вопросы и ходатайства, возникшие и заявленные в процессе производства экспертизы и, таким образом, должно осуществлять общее руководство ее проведением. Общее руководство лица, назначившего производство экспертизы, нельзя понимать как потерю экспертом его процессуальной самостоятельности.

¹ Б. Л. Зотов, Криминалистическая экспертиза на предварительном следствии, издательство ВЮЗИ, 1956, стр. 45.

² В. Г. Танасевич, Ревизия и бухгалтерская экспертиза, Госюриздат, 1958, стр. 115-116.

³ А. В. Дулов, Права и обязанности участников судебной экспертизы, Минск, 1962, стр. 207-208.

⁴ М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова, Проведение экспертизы в советском уголовном процессе, Госюриздат, 1954, стр. 131.

Специфика этого общего руководства состоит в том, что назначившее производство экспертизы вправе:

- а) присутствовать при производстве экспертизы;
- б) дать экспертам указания организационного характера;
- в) окончательно разрешить ходатайства, заявленные как заинтересованными участниками уголовного процесса, так и экспертом;
- г) в пределах компетенции осуществлять контроль за работой эксперта и принять меры к обеспечению нормальных условий для работы экспертов.

Рассмотрим все эти вопросы.

1. Присутствие лица, назначившего производство экспертизы, при экспертном исследовании является в большинстве случаев вопросом тактики и он решается с учетом конкретных обстоятельств дела, характера исследования и заявленных ходатайств. Именно поэтому ст. 185 УПК ГССР и соответствующие статьи УПК других союзных республик, содержат указание, что следователь вправе (но не обязан) присутствовать при производстве экспертизы. Исключение из этого правила, как нам представляется, составляют четыре случая, на рассмотрении которых следует остановиться.

а) Присутствие следователя при вскрытии трупа во время судебно-медицинской экспертизы. Об обязательном присутствии следователя в указанном случае, отмечается лишь в статье 182 УПК Азербайджанской ССР. В этой статье в частности говорится, что «При вскрытии трупа во время производства судебно-медицинской экспертизы присутствует следователь».¹ Остальные же УПК союзных республик либо не содержат на этот счет никакого специального указания, либо не обязывают следователя присутствовать при вскрытии трупа во время производства судебно-медицинской экспертизы. Такое положение представляется нам неверным по следующим основаниям

Назначение судебно-медицинской экспертизы со вскрытием трупа является первоначальным следственным действием. В этот момент зачастую неизвестны подробные обстоятельства дела, все возможные причины смерти, не построены еще все необходимые следственные версии и т. п. Сам судебно-медицинский эксперт еще в меньшей степени, чем следователь, осведомлен обо всех обстоятельствах дела. Все это может привести к неполноте исследования: эксперт при производстве экспертизы может не обратить внимания на важные факты и обстоятельства, а следователь — не поставить перед экспертом нужный в данном случае вопрос. Кроме того, при вскрытии трупа, в организме могут быть обнаружены инородные вещества или предметы, а для их процессуального оформления, как вещественных доказательств, недостаточно только их описание в заключении эксперта. В данном случае необходимо составить соответствующий процессуальный документ, что вправе сделать лишь следователь, расследующий данное дело.

Таким образом, присутствие следователя при вскрытии трупа во время производства судебно-медицинской экспертизы необходимо признать обязательным во всех случаях, когда это практически возможно.

¹ В ст. 185 УПК ГССР отмечается, что при производстве судебно-медицинских экспертиз, связанных с вскрытием трупа, присутствие следователя, как правило, обязательно.

Поэтому, следует обязать судебно-медицинского эксперта, сообщить следователю о месте и времени производства экспертизы со вскрытием трупа.

Наконец, об обязательном присутствии следователя при вскрытии трупа во время производства судебно-медицинской экспертизы, правильно указано: в трудах ряда авторов¹, в инструкции о производстве судебно-медицинской экспертизы в СССР,² а также в соответствующих методических письмах.³

Если же вопрос о производстве судебно-медицинской экспертизы со вскрытием трупа возникает при рассмотрении уголовного дела в суде, то суд, как нам представляется, непосредственно не должен назначать производство данной экспертизы, а должен направить дело для производства дополнительного расследования. Такое положение вытекает из смысла закона, в котором отмечается, что если во время судебного разбирательства устанавливается такая неполнота произведенного следствия, которая не может быть восполнена на судебном заседании, суд выносит определение о направлении дела для производства дополнительного предварительного расследования (ст. ст. 259, 232 УПК ГССР). Это указание закона полностью соответствует рассматриваемому нами случаю. Наконец, следует отметить, что необходимость назначения судом первичной судебно-медицинской экспертизы со вскрытием трупа, практически не возникает, поскольку она по существу является первоначальным следственным действием.

б) Присутствие следователя при производстве экспертизы, когда при ее проведении присутствует заинтересованный участник процесса или другое лицо.⁴ В уголовно-процессуальных кодексах союзных республик не содержится специальное указание об обязательном присутствии лица,

¹ См. например; М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова, Проведение экспертизы в советском уголовном процессе, Госюриздат, М., 1954, стр. 129; Б. Макридин, Творческое содружество следователя и судебно-медицинского эксперта, Социалистическая законность 1955, № 9, стр. 63; М. И. Авдеев, Судебная медицина, Госюриздат, М., 1960, стр. 426; Криминалистика, Госюриздат, М., 1959, стр. 369; М. А. Чельцов, Советский уголовный процесс, Госюриздат, М., 1962, стр. 298; А. В. Дулов, Права и обязанности участников судебной экспертизы, Издательство Министерства высшего, среднего специального и профессионального образования БССР, Минск, 1962, стр. 223-228.

² В пункте II указанной инструкции, говорится в частности: «Судебно-медицинское исследование трупов производится в присутствии следователя» (Цитируется по Сборнику инструкций по вопросам экспертизы в уголовном процессе, Госюриздат, М., 1956, стр. 5).

³ См.: методическое письмо Прокуратуры Союза ССР от 8 августа 1958 г., О некоторых вопросах назначения и проведения судебно-медицинских экспертиз, стр. 63-64; Циркулярное письмо главного судебно-медицинского эксперта Министерства здравоохранения СССР от 13 октября 1954 г. № 1366, О присутствии работников следствия при производстве судебно-медицинских исследований трупов с признаками насильственной смерти, стр. 67 (Оба письма цитируются по Сборнику организационно-методических материалов по судебно-медицинской экспертизе, Медгиз, М., 1960 г.).

⁴ В процессуальной литературе и в судебной практике встречается иногда термин «участие» обвиняемого при производстве экспертизы. Более правильным представляется термин «присутствие». Подробно об этом см. А. В. Дулов, Права и обязанности участников судебной экспертизы, Минск, 1962 г., стр. 257-259.

назначившего производство экспертизы, когда при ее проведении присутствует заинтересованный участник процесса, однако такой порядок вытекает из сущности советского уголовного процесса. Вопрос о присутствии обвиняемого или другого заинтересованного участника уголовного процесса при производстве экспертизы окончательно решается лицом, назначившим ее проведение. При решении этого вопроса следователь, суд должны иметь в виду полезность присутствия лица, т. е. насколько это будет способствовать объективному, полному и всестороннему проведению экспертизы.

Решив положительно вопрос о присутствии заинтересованного участника процесса при производстве экспертизы, следователь и суд должны уже сами присутствовать при проведении экспертного исследования. Такое положение диктуется тем соображением, чтобы, во-первых, не допустить личного общения судебного эксперта с заинтересованным участником процесса и во-вторых, что главное, реализовать взаимные права судебного эксперта и заинтересованного участника процесса при проведении экспертизы и, наконец, чтобы процессуально оформить результаты возбужденных ходатайств.

Рассматривая вопрос о праве обвиняемого — присутствовать при проведении экспертизы — С. П. Фортинский отмечает, что: «Процессуальные права, которыми пользуется обвиняемый в отношении экспертизы, не распространяются на подозреваемого».¹ Такое мнение представляется неверным. В уголовно-процессуальном кодексе РСФСР в отношении подозреваемого, при производстве судебно-медицинской экспертизы, например, указывается: если подозреваемый в связи с производством экспертизы направляется в судебно-медицинское учреждение, то ему предоставляются права, установленные для обвиняемого (статья 188). Такое указание закона должно быть распространено в отношении всех видов судебной экспертизы. Об этом, в частности, правильно отмечается в УПК Украинской ССР. В статье 197 по этому поводу говорится: «В случаях, когда экспертиза назначается до привлечения лица в качестве обвиняемого, правила настоящей статьи (речь идет о правах обвиняемого при назначении и производстве экспертизы — А. П.) применяются к подозреваемому в совершении преступления».

Кроме обвиняемого и подозреваемого, при производстве судебной экспертизы могут присутствовать и другие заинтересованные участники процесса: потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик и их представители, а также защитник, когда он в силу закона участвует в расследовании уголовного дела с момента предъявления обвинения.

Когда эти лица присутствуют при проведении экспертизы, они имеют равные права в отношении возбуждения ходатайств перед лицом, назначившим производство экспертизы.

Кроме участников уголовного процесса при проведении экспертизы могут присутствовать и другие лица, например: лечащий врач, родственники подэкспертного лица, понятые. Вопрос о присутствии названных лиц при проведении экспертизы возникает в случаях, когда экспертное исследование производится в непривычных условиях, например, в больнице, в доме у обвиняемого или потерпевшего и т. д. Во всех этих

¹ С. П. Фортинский, Судебно-бухгалтерская экспертиза, М., 1962 г., Госюриздат, стр. 200.

случаях присутствие лица, назначившего производство экспертизы является также обязательным.

Рассматривая вопрос о проведении судебно-медицинской экспертизы в домашних условиях, проф. М. И. Авдеев правильно отмечает, что: «Экспертизу на дому у свидетельствуемого всегда необходимо проводить в присутствии представителя судебно-следственных органов или дознания и двух понятых».¹

Присутствие лица, назначившего экспертизу, и участников уголовного процесса, а равно и других лиц при производстве экспертизы, — целесообразно не в течение всего времени проведения экспертизы, а в начальной ее стадии. В частности, когда уточняется объем исследования, собираются дополнительные материалы, происходит ознакомление с представленными эксперту объектами и т. п. При использовании же экспертом специальных методов исследования или составлении своего заключения, как правило, не возникает необходимости присутствия участников уголовного процесса. Лечащий врач, родственники подэкспертного лица или понятые, могут также присутствовать до составления заключения судебным экспертом. В период же составления заключения эксперта, их участие также является лишним.

в) Присутствие следователя, когда в процессе проведения экспертизы возникает необходимость осмотра места происшествия, проведения экспертного эксперимента на месте происшествия или получения дополнительных материалов для экспертного исследования. Согласно закону (ст. 73 УПК ГССР), если в процессе экспертного исследования возникает необходимость получения дополнительных материалов или данных, необходимых для дачи обоснованного заключения, эксперт обязан заявить об этом ходатайство перед лицом, назначившим производство экспертизы. Недопустимо, когда эксперт, минуя лицо, назначившее производство экспертизы, занимается самостоятельным сбором материалов экспертизы. Собрать такие материалы вправе лишь лицо, назначившее производство экспертизы.

Правильно этот вопрос был решен на практике, например, при производстве судебно-медицинской экспертизы по делу Ф. При производстве экспертизы по данному делу возникла необходимость в ознакомлении эксперта с дополнительными материалами. В частности, эксперту не были направлены протокол осмотра места происшествия, акт первичного судебно-медицинского исследования остатков обнаруженного трупа и акт судебно-медицинского исследования эксгумированного трупа. Эксперту было известно, что все эти материалы находились в Центральном Научно-исследовательском институте судебной психиатрии им. проф. Сербского, однако эксперт поступил совершенно правильно, когда в соответствии со ст. 82 УПК РСФСР указанные материалы запросил не из ЦНИИСП, а через лицо, назначившее производство данной экспертизы.²

Когда в процессе исследования эксперт приходит к выводу, что для полного исследования необходимо осмотреть места происшествия или провести там экспертный эксперимент и, таким образом, получить необходимые для исследования дополнительные данные, он должен также

¹ М. И. Авдеев, Курс судебной медицины, М., Госюриздат, 1959 г. стр. 441.

² Архив, НИИСМ МЗ СССР, Экспертное дело № 42/8 фт-1961.

сообщить об этом лицу, назначившему экспертизу, а не заниматься самостоятельным осмотром места происшествия или проведением там экспертного эксперимента. Рассматривая этот вопрос, А. Р. Шляхов полагает, что «...эксперт имеет право на инициативу, самостоятельное проведение осмотра места происшествия и вещественных доказательств (например, места пожарища, автотранспорта и т. д.), эксперимента (если эти действия вызываются необходимостью экспертного исследования)».¹ А. Р. Шляхов в другой своей работе рекомендует: «Разумеется, эксперт может осуществить подобные действия, если к этому нет каких-либо препятствий, например, возражений со стороны должностных лиц или отдельных граждан. При наличии препятствий, устранить которые может следователь (суд), эксперт обращается за помощью к следователю (суду)».²

Право эксперта — самостоятельно осмотреть фрагменты обстановки места происшествия, или провести там экспертный эксперимент — А. Р. Шляхов выводит из другого права судебного эксперта: самостоятельно проводить осмотр вещественных доказательств и экспертный эксперимент объектов, представленных в его распоряжение лицом, назначившим экспертизу. Этим последним правом судебный эксперт действительно обладает, однако из этого, как нам представляется, вовсе не следует, что эксперт, без ведома и присутствия лица, назначившего экспертизу, вправе самостоятельно проводить осмотр места происшествия или экспертный эксперимент на месте происшествия.

Разумеется, когда эксперт осматривает фрагменты места происшествия, отдельные вещественные доказательства или проводит экспертный эксперимент на месте происшествия, присутствующий при этом следователь играет более пассивную роль, чем при непосредственном осмотре места происшествия. Однако, такое положение вовсе не исключает необходимости его присутствия. Известно, что «хозяйном» места происшествия является следователь, расследующий данное дело, и без его присутствия эксперт не может самостоятельно проводить осмотр места происшествия. Присутствие следователя в этом случае всегда является обязательным, поскольку именно он, а не другое лицо, знает все подробности о месте происшествия, все изменения, происшедшие после первичного его осмотра; только следователь вправе процессуально оформить повторный его осмотр, если даже такой осмотр проводится по инициативе судебного эксперта. Следователь, назначивший производство экспертизы, всегда должен быть в курсе дела о получении экспертом дополнительных данных при осмотре места происшествия или проведении там экспертного эксперимента.

Таким образом, без согласия и обязательного присутствия лица, назначившего производство экспертизы, судебный эксперт не вправе самостоятельно проводить осмотр фрагментов места происшествия или экспертный эксперимент на месте происшествия даже в том случае,

¹ См. Проблемы судебной экспертизы, Сборник № 1, 1961, Издание МЮ РСФСР, стр. 22.

² А. Р. Шляхов, Процессуальные основы производства криминалистической экспертизы, М., 1962 г. Издание МЮ РСФСР. Аналогичное мнение высказывает А. Р. Шляхов и в работе «Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР», См. Теория и практика криминалистической экспертизы, Сборник № 9-10, М., 1962, Госюриздат, стр. 68.

если этому не препятствуют другие должностные лица и отдельные граждане.

Так, при производстве комплексной автотехнической и трасологической экспертизы по делу П. возникла необходимость повторного осмотра места происшествия для уточнения ряда обстоятельств, необходимых для обоснованного заключения. Судебные эксперты в данном случае поступили совершенно правильно, заявив об этом следователю, назначившему производство экспертизы. С разрешения следователя и при непосредственном его присутствии, совместно с судебными экспертами был проведен повторный осмотр места происшествия для уточнения обстоятельств и получения дополнительных данных, необходимых для дачи обоснованного заключения.¹

По другому делу, при производстве автотехнической экспертизы, судебный эксперт заявил следователю о необходимости осмотра тормозных систем автомобиля ЗИЛ-150 МЯ-59-44 и трамвая № 1069, и просил организовать ему выезд совместно со следователем. Однако, убедить в этом следователя не удалось. Судебный эксперт поступил правильно, отказавшись от производства данной экспертизы по той причине, что по закону он сам не имеет права самостоятельно производить осмотр, а следователь отказался выехать в автобазу и трамвайное депо.²

Приведенные из практики примеры свидетельствуют о соблюдении норм УПК в процессе проведения судебной экспертизы.

Присутствие лица, назначившего производство экспертизы, обязательно и в случае необходимости получения дополнительных образцов для сравнительного исследования, когда этот вопрос возникает в процессе производства экспертизы. Этот вопрос отрицательно решает А. Р. Шляхов, когда пишет, что: «Эксперты-криминалисты, в случае необходимости получения дополнительных экспериментальных образцов почерка предполагаемого исполнителя, могут более успешно осуществить эту задачу, нежели чем поручив отобрание образцов следователю, прокурору, суду. Присутствующие при получении образцов лица, не принимают почти никакого участия. Участие следователя не всегда необходимо и возможно».³

Необходимо отметить, что обязанность получения образцов для сравнительного исследования возлагается на следователя, суд, о чем они выносят соответствующие постановления (определения). Об этом прямо указывается в ст. ст. 186, 290 УПК ГССР.

Таким образом, если в процессе производства экспертизы возникает необходимость получения дополнительных образцов для сравнительного исследования, то такой отбор должен всегда производиться при непосредственном присутствии и руководстве следователя или суда.

г) Присутствие следователя при производстве экспертизы по указанию прокурора. В соответствии с уголовно-процессуальным кодексом и Положением о прокурорском надзоре в СССР, прокурор осуществляет надзор за соблюдением законов при производстве дознания и предварительного следствия. Прокурор, осуществляющий надзор, обязан принимать все жалобы и заявления на

¹ Архив Ленинградской НИЛСЭ, Экспертное дело № 1371/62.

² Архив ЦКЛ, Экспертное дело № 333/62.

³ А. Р. Шляхов, Процессуальные основы производства криминалистической экспертизы, М., 1962, Издание МЮ РСФСР, стр. 16.

действия следователя, лица, производящего дознание или нижегородского прокурора. В числе таких жалоб и заявлений могут быть и просьбы судебного эксперта или заинтересованных участников процесса о необходимости присутствия при проведении экспертизы какого-либо участника уголовного процесса или лица, назначившего экспертизу.

Если прокурор, по тем или иным соображениям, придет к выводу, что в процессе производства экспертизы присутствие следователя или лица, производящего дознание, обязательно, то он, в соответствии с законом, дает об этом письменное указание, которое является обязательным для лица, назначившего производство экспертизы. Следователь должен присутствовать при производстве экспертизы и в том случае, когда прокурор дает указание о необходимости присутствия какого-либо заинтересованного участника уголовного процесса.

Наконец, прокурор, если сочтет нужным, сам может присутствовать при производстве экспертизы. В этом случае он имеет все права, предусмотренные законом в отношении следователя, назначившего производство экспертизы.

Иное положение имеет место, когда дело рассматривается в суде. Прокурор и в этом случае осуществляет надзор за законностью действий суда, при рассмотрении уголовных и гражданских дел, однако, его указания не носят обязательный характер для суда. Если в судебном заседании прокурор считает, что при производстве экспертизы необходимо участие состава суда, то он может заявить об этом суду, а суд уже окончательно решит этот вопрос.

Таким образом, присутствие лица, назначившего производство экспертизы, при ее проведении обязательно: а) при вскрытии трупа во время производства судебно-медицинской экспертизы, б) когда при производстве экспертизы присутствует какой-либо участник уголовного процесса или другое лицо, в) когда в процессе производства экспертизы возникает необходимость осмотра места происшествия, проведение там экспертного эксперимента, при получении дополнительных данных или образцов для сравнительного исследования; г) по указанию прокурора.

2. Лицо, производящее дознание, следователь, прокурор, суд — являются организаторами проведения судебной экспертизы. После назначения экспертизы, расследование, а в ряде случаев и рассмотрение уголовного дела, — судом не прекращается. Следовательно, в процессе расследования и рассмотрения уголовного дела, проводятся разные следственные и судебные действия. При проведении этих действий могут быть установлены новые факты и обстоятельства, могущие повлиять на исход заключения эксперта, вызывающие необходимость изменения объема экспертного исследования, постановки перед судебным экспертом дополнительных вопросов и т. п. К аналогичным выводам могут прийти следователь или суд в результате консультации с экспертом, в процессе производства судебной экспертизы. В результате этих действий следователь или суд дает эксперту соответствующие указания, влияющие на организацию производства экспертизы.

Так, при назначении автотехнической экспертизы, Московский районный суд гор. Ленинграда в определении о назначении экспертизы сообщил эксперту как исходный факт то, что водитель автомашины К. был уверен, что потерпевший Г. в момент происшествия был в трезвом состоянии и реагировал на световые сигналы. В ходе дальнейшего допроса водителя автомашины К. и свидетелей, было установлено, что во-

датель К. наблюдал за поведением потерпевшего Г. и заметил, что Г. был в нетрезвом состоянии. После сообщения эксперту этого нового факта в качестве исходного, эксперт на нем и обосновал свое заключение. В частности, эксперт в своем заключении сделал вывод: «Учитывая поведение потерпевшего Г., следует считать, что в складывавшейся обстановке, с целью обеспечения безопасности движения, следовало применить торможение. Неприменение водителем К. торможения способствовало созданию аварийной обстановки».¹

Из приведенного примера видно, как после назначения производства экспертизы, путем проведения допросов обвиняемого и свидетелей, были установлены новые обстоятельства, в результате сообщения которых эксперт обосновал на них свое заключение.

После назначения производства экспертизы, в процессе проведения следственных и судебных действий, нередко устанавливаются новые факты, вызывающие необходимость расширения объема экспертного исследования или, наоборот, в связи с установлением новых фактов и обстоятельств, теряет свое значение разрешение некоторых поставленных перед экспертом вопросов. В этих случаях, лицо, назначившее производство экспертизы, расширяет или сужает объем экспертного исследования, о чем дает эксперту соответствующее указание. В связи с этим, разумеется, следователь или суд сообщают эксперту о всех установленных новых фактах и обстоятельствах, а также, в случае необходимости, направляют ему дополнительные материалы.

В процессе проведения экспертизы весьма полезным может оказаться консультация следователя, суда — с самим судебным экспертом. В ходе такой консультации может быть выяснено, какие дополнительные материалы и образцы целесообразно еще представить эксперту, каким образом можно их изъять или обнаружить и т. д. Лицо, назначившее производство экспертизы может при расследовании и рассмотрении уголовного дела учесть рекомендации судебного эксперта и, таким образом, восполнить пробел, допущенный при назначении экспертизы.

Недостатки, допущенные при назначении экспертизы, могут быть исправлены не только по рекомендации эксперта или по указанию прокурора, осуществляющего надзор за следствием и дознанием, но и самим лицом, назначившим производство экспертизы. В этом отношении наглядным примером может служить уголовное дело З.

По указанному делу помощник прокурора назначил производство бухгалтерской экспертизы, однако не ознакомил в этот момент обвиняемого с постановлением о назначении производства экспертизы, чем было нарушено требование ст. ст. 184, 185 УПК РСФСР. Обвиняемый З. был ознакомлен с постановлением о назначении экспертизы на несколько дней позже, тогда же ему были разъяснены и его права. Ознакомившись с постановлением о назначении экспертизы, обвиняемый возбудил ходатайство о постановке перед экспертом дополнительных вопросов. Это ходатайство было удовлетворено путем вынесения нового постановления, о назначении дополнительной судебнобухгалтерской экспертизы.²

Если следователь, или суд, после назначения производства экспер-

¹ Архив Ленинградской НИЛСЭ, Экспертное дело № 523/62.

² Архив Бюро государственной бухгалтерской экспертизы при Министерстве Финансов РСФСР, наблюдательное дело З, 1961 г.

тизы, в результате проведения новых следственных и судебных действий, придет к выводу о необходимости назначения дополнительной экспертизы, о целесообразности изменения объема экспертного исследования, о постановке перед экспертом новых вопросов, о сообщении эксперту новых фактов и обстоятельств, о представлении эксперту дополнительных материалов, о сообщении ему новых исходных данных, то об этом обвиняемый должен быть поставлен в известность, а если необходимо, то и другие заинтересованные участники процесса. Это требование является процессуальным и его соблюдение необходимо во всех случаях. Разумеется, следователь или суд могут дать эксперту указания и другого рода, например, о необходимости иллюстрации заключения эксперта фотоснимками, схемами и т. п. Однако, лицо, назначившее производство экспертизы, обязано ознакомить обвиняемого или другого заинтересованного участника уголовного процесса лишь с теми материалами и фактами, которые могут повлиять на результаты экспертного исследования.

3. Основные вопросы, связанные с производством судебной экспертизы, решаются при ее назначении, однако, и после ее назначения возникают немаловажные вопросы, которые могут повлиять на исход заключения эксперта. Такие вопросы возникают перед лицом, назначившим производство экспертизы не только в процессе проведения им отдельных следственных или судебных действий, но и в результате заявленных ходатайств со стороны судебного эксперта, обвиняемого или других заинтересованных участников уголовного процесса. Поскольку лицо, назначившее производство экспертизы, является единственным организатором проведения этого следственного и судебного действия, то понятно, что все ходатайства, заявленные в связи с производством экспертизы, должны быть обращены к нему.

Лицо, производящее дознание, следователь, прокурор и суд — обязаны принять и рассмотреть все ходатайства, заявленные в связи с производством экспертизы, лицо же, возбудившее ходатайство, обязано указать цель его возбуждения. В силу ст. 138 УПК ГССР следователь о результатах рассмотрения ходатайств обязан сообщить лицу, заявившему ходатайство. При полном или частичном отказе в ходатайстве, следователь выносит постановление с указанием мотивов отказа.

Несколько иной порядок установлен для разрешения ходатайств в судебном заседании. По поводу заявленного ходатайства суд заслушивает мнение остальных участников судебного разбирательства. При отказе суд выносит мотивированное определение. Отказ суда не ограничивает права лица, которому отказано в ходатайстве, он может заявить его в дальнейшем в зависимости от хода судебного разбирательства (статья 279 УПК ГССР).

Таким образом, назначением производства экспертизы не заканчивается взаимоотношение лица, назначившего ее проведение, с заинтересованными участниками процесса и с экспертом. После назначения экспертизы следователь, а в ряде случаев и суд, проводят следственные и судебные действия, а также рассматривают ходатайства, связанные с предметом экспертизы. В результате этого, следователь, суд — могут уточнить или дополнить проводимую экспертизу, а также изменить организационную форму ее производства.

4. Взаимоотношение лица, производящего дознание, следователя, прокурора и суда с судебным экспертом, не исчерпывается тем, что ра-

ботники следственных органов и суда, в процессе производства экспертизы дают эксперту соответствующие указания. Наряду с этим, лицо, назначившее производство экспертизы, сохраняет за собой право осуществления контроля за тем, как выполняется его указание судебным экспертом. В этом именно и заключается организаторская и направляющая роль лица, назначившего производство экспертизы.

Формы контроля за проведением судебной экспертизы различны. В одном случае лицо, назначившее экспертизу, должно обязательно присутствовать при производстве экспертизы, в другом случае — контроль осуществляется путем кратковременного посещения эксперта, в третьем — путем переписки и, наконец, путем письменного распоряжения.

Мы уже рассмотрели случаи, когда присутствие лица, назначившего производство экспертизы, является обязательным при проведении экспертного исследования. Во всех этих случаях лицо, назначившее производство экспертизы, разумеется, само осуществляет непосредственный контроль за ее проведением и соблюдением прав лиц, присутствующих при ее производстве.

Лицо, назначившее производство экспертизы вправе в любой момент ее проведения посетить эксперта и осведомиться о ходе и пределах экспертного исследования, о соблюдении экспертом срока производства экспертизы, о выполнении им плана производства экспертизы и отдельных его этапов, о выполнении экспертом отдельных указаний лица, назначившего производство экспертизы и т. п. Все эти вопросы следственные органы и суд могут также выяснить и путем переписки с экспертом.

В ряде случаев, при осуществлении контроля, лицо, назначившее производство экспертизы, дает эксперту — руководителю экспертного учреждения или другим должностным лицам — письменные распоряжения, являющиеся для них обязательными. В отношении эксперта необходимость такого распоряжения нередко возникает в тех случаях, когда он должен быть отстранен от производства экспертизы. Это имеет место в случаях, когда обнаруживается некомпетентность или необъективность эксперта, а также когда обнаруживается, что в силу болезни или командировки эксперта, проведение экспертизы не может быть закончено в установленный срок.

Лицо, назначившее производство экспертизы, вправе также дать распоряжение руководителю экспертного учреждения или другому должностному лицу, о создании для эксперта нормальных условий для работы. На практике такой вопрос часто возникает тогда, когда экспертиза производится в непривычных условиях: на месте происшествия, в суде, в домашних условиях и т. п. Лицо, назначившее производство экспертизы, должно позаботиться и о предоставлении эксперту возможности пользоваться при исследовании всеми необходимыми приборами в любом государственном учреждении и общественной организации.

Распоряжение лица, назначившего производство экспертизы, процессуально часто оформляется постановлением следственных органов или определением суда. Выполнение предписаний этих процессуальных документов, согласно закону, обязательно для всех должностных лиц, руководителей экспертных учреждений и экспертов.

Независимо от того, в какой форме осуществляют следователь или суд контроль за проведением экспертизы и к каким организационным выводам приходят они при этом, следственные органы и суд не вправе

указать эксперту, как он должен решить поставленный перед ним вопрос, какие методы исследования эксперт должен применить, в какой форме он должен дать свое заключение.

Разрешение этих вопросов выходит за пределы компетенции органов следствия и суда, поскольку для их решения и приглашается судебный эксперт. Исходя из этого, мы не можем согласиться с мнением А. В. Дулова, который к компетенции органа, назначившего производство экспертизы, относит право — «проверять полноту и правильную последовательность применяемых экспертом методов исследования».¹

На такую проверку лицо, назначившее производство экспертизы, имеет право лишь при оценке заключения эксперта, как источника судебного доказательства, но не в самом процессе производства экспертизы.

Кафедра уголовного права

(Поступило в редакцию 16. I. 1965 г.).

¹ А. В. Дулов, Права и обязанности участников судебной экспертизы, Минск, 1962, стр. 211 и последующие страницы.

Л. С. ДЖОМАРДЖИДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ СТРОИТЕЛЬСТВА В ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ РОССИИ

В создании материально-технической базы коммунизма важная роль принадлежит строительству. Коммунистическая партия и Советское правительство ежегодно направляют огромные средства на капитальное строительство.¹

Осуществление строительства в гигантских масштабах стало возможным лишь после победы Октябрьской Социалистической революции, в результате ликвидации капиталистической системы хозяйства, замены капиталистических производственных отношений новыми, социалистическими. Изменились характер и назначение строительства — оно служит интересам народа. Впервые в истории появились условия для планомерной и целесообразной организации строительства в общегосударственных масштабах.

В успешном осуществлении задач строительства значительную роль играют новые, высшие по сравнению с капитализмом, организационно-правовые формы управления народным хозяйством в целом, в том числе и строительством. «Во всякой социалистической революции, — писал В. И. Ленин, — после того, как решена задача завоевания власти пролетариатом и по мере того, как решается в главном и основном задача: экспроприировать экспроприаторов и подавить их сопротивление, выдвигается необходимо на первый план коренная задача создания высшего, чем капитализм, общественного уклада: повышение производительности труда, а в связи с этим (и для этого) его высшая организация».²

Советское государство унаследовало от царской России отсталое строительное дело. При анархии и конкуренции, присущей капитализму, строительство в дореволюционной России осуществлялось стихийно и было подчинено единственной цели — извлечению максимальной капиталистической прибыли. В таких условиях законодательство способно было лишь фиксировать существующие хозяйственные отношения, не предвещая путей их развития. В условиях буржуазно-помещичьей России не могло быть и речи о планомерной организации и регулировании строительства.

Россия, как и другие капиталистические страны, прошла в своем

¹ Только в течение 1958-1964 гг. в капитальное строительство было вложено 200 миллиардов рублей и введено в действие свыше 5 тысяч крупных промышленных предприятий. В 1965 г. государственные вложения в капитальное строительство составят 38 миллиардов 400 миллионов р. (Правда, 10 дек. 1964 г.)

² В. И. Ленин, Соч., т. 27, стр. 68.

развитии стадию промышленного капитализма и вступила в высшую стадию капитализма — империализм, поэтому русское законодательство в определенной степени отражает общие тенденции экономического развития, характерные для этих периодов. Вместе с тем, для русского законодательства и всего правопорядка является характерным наличие ряда специфических черт, обусловленных особыми условиями развития дореволюционной России. Не отрицая примата экономики над надстройкой, и связь между базисом и надстройкой в письме к И. Блоху, Ф. Энгельс отмечал, что «...на ход исторической борьбы оказывают влияние и во многих случаях определяют преимущественно форму ее различные моменты надстройки: политические формы классовой борьбы и ее результаты — конституции, установленные победившим классом после одержанной победы, и т. п., правовые формы и даже отражение всех этих действительных битв в мозгу участников, политические, юридические, философские теории, религиозные воззрения и их дальнейшее развитие в систему догм».¹

Вопросы, затронутые в настоящей работе, почти не подвергались специальному исследованию в нашей правовой литературе,² между тем, их изучение несомненно представляет интерес.

В ограниченных по объему рамках статьи не представляется возможным с достаточной полнотой осветить широкий круг проблем, связанных с правовым регулированием строительства в дореволюционной России. Поэтому, автор имел возможность остановиться лишь на отдельных вопросах, представляющих наибольший интерес.

* * *

Уже в конце XIX столетия в России усилилось проникновение капитализма во все отрасли экономики. В работе «Развитие капитализма в России» В. И. Ленин дал глубокий марксистский анализ общественно-экономического строя пореформенной России. В специальном разделе «Развитие лесопромышленности и строительной промышленности» показывается, что строительная промышленность являлась одной из отраслей, за счет которых происходило интенсивное расширение внутреннего рынка. Рост торговли, фабрик, городов, железных дорог, предъявили спрос на совершенно иные постройки, непохожие ни по своей архитектуре, ни по своей величине на старинные здания патриархальной эпохи. Новые постройки требовали очень разнообразных и дорогих материалов, требовали кооперации масс рабочих самых разнообразных специальностей, требовали продолжительного времени для своего завершения. Местный ремесленник превращается в отхожего рабочего, которого нанимает предприниматель-подрядчик, постепенно втирающийся между потреблением и производителем и превращающийся в настоящего капиталиста.³

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. XXVIII, стр. 245.

² Исследование общих тенденций развития буржуазного права даны в работах Е. А. Флейшиц — Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала, Юриздат, 1948 г.; С. И. Раевич, Очерки истории буржуазного гражданского права со времени империалистической войны, Госиздат, 1927 г., его же, Буржуазное право буржуазно-капиталистического мира, Госиздат, 1929 г., и др.

³ В. И. Ленин, Соч. т. 3, стр. 465.

Вместе с тем, логика объективного исторического развития обуславливала проведение самодержавием политики покровительства капиталистическому «прогрессу», хотя подчас и противоречивой. Глубокая экономическая отсталость страны становилась для царизма явно опасной, как во внутривнутриполитическом, так и во внешнеполитическом отношениях. Лишь при условии движения страны вперед по капиталистическому пути можно было укрепить господство помещиков и сохранить полукрепостническую эксплуатацию крестьянства. Без создания национальной промышленности, Россия, как великая держава, не могла сохраниться. Все это в свою очередь обуславливало осуществление широкой строительной программы. Уже после реформы 1861 г. началось интенсивное строительство железных дорог.¹ Железнодорожное строительство осуществлялось преимущественно акционерными обществами. Привлечение частных капиталов к железнодорожному строительству было неизбежно связано с большой финансовой поддержкой со стороны казны. Царское правительство, предоставляя акционерным обществам концессии на железнодорожное строительство, гарантировало им доходы на акции и облигации железнодорожных займов, а также брало на государственный счет все их убытки.² «Как ни азиатски-дико наше самодержавие, — писал В. И. Ленин, — как ни много в нем допотопного варварства, консервированного в необыкновенно чистом виде в течение веков, а все же самодержавное правительство есть правительство капиталистической страны»...³

Для преодоления экономической отсталости страны, самодержавие в своей экономической политике использовало разнообразные методы государственно-правового воздействия, с целью своеобразного форсирования строительства железных дорог, организации пароходных сообщений, строительства металлургических, машиностроительных, военных и др. предприятий. «Не подлежит сомнению, — писал Ф. Энгельс, — что нынешний внезапный рост современной «крупной промышленности» в России был вызван искусственными средствами — запретительными пошлинами, правительственными субсидиями и т. п.»⁴ Насаждение капитализма «сверху»⁵ означало вместе с тем сужение характерной для периода промышленного капитализма сферы «свободной» конкуренции и создание монопольного рынка горстке крупных капиталистов, облегчая им установление монопольных цен и получение колоссальных прибылей.

Государственное вмешательство в строительство транспортных и промышленных предприятий осуществлялось как путем издания соответствующих законодательных актов, так и разнообразными административными методами. К формам такого вмешательства следует отнести:

¹ К 1875 г. длина открытых для общего пользования железных дорог составляла для того времени довольно значительную цифру — 17,6 тысяч верст (см. П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, Госполитиздат, 1948 г., стр. 125 и сл.).

² Подробно о ж. д. строительстве см. А. М. Соловьева, К вопросу о роли финансового капитала в железнодорожном строительстве России накануне первой мировой войны (Исторические записки, 1956 г., № 55, стр. 173-209).

³ В. И. Ленин, Соч. т. 9, стр. 368.

⁴ «Переписка К. Маркса и Ф. Энгельса с русскими политическими деятелями», 1947 г., стр. 131.

⁵ В. И. Ленин, Соч., т. 16, стр. 300.

1) определенное воздействие правительственных органов на характер строительства новых и реконструкцию старых частных предприятий, обусловленное тем, что потребителем значительной части продукции многих частных предприятий тяжелой промышленности и даже отдельных ее отраслей являлось крупное государственно-капиталистическое хозяйство России; 2) государство могло оказывать известное воздействие на характер и направленность строительства, используя свое влияние на денежный рынок, что объяснялось сосредоточением в руках государства крупного коммерческого (государственного), и ипотечных (Дворянского и Крестьянского) банков, а также государственных сберегательных касс; 3) непосредственное участие государства в строительстве транспортных и промышленных предприятий (железных дорог и т. д.); 4) отсутствие свободного учредительства предприятий, что приводило к искусственному ограничению конкуренции или к созданию особых условий для немногих предприятий; 5) система государственных подрядов, как средство развития ограниченного числа крупных предприятий; 6) государственное финансирование за счет средств казначейства и Государственного банка на некоммерческих началах крупных предприятий, ради их развития или спасения от банкротства и сохранения, вплоть до пожертвования государственных средств.¹ Во всех случаях проводимая самодержавием политика «вмешательства в строительство» и «форсирования» развития отдельных отраслей промышленности, выражали в конечном счете эгоистические интересы господствующих классов и отражали требования объективных экономических законов капитализма. «Все правительства, даже самые абсолютистские, — писал Ф. Энгельс, — в конечном счете только исполнители экономической необходимости, вытекающей из положения страны».²

* * *

Как указывалось выше, при проведении своей экономической политики царизм использовал различные правовые и административные средства «вмешательства» в хозяйственную жизнь страны. Однако, это

¹ В ряде монографий и статей историко-экономического характера, появившихся в последние годы и посвященных вопросам развития капитализма в России, на основании большого фактического материала советские ученые дают глубокий марксистско-ленинский анализ экономического строя дореволюционной России. См. А. П. Погребинский, Государственно-монополистический капитализм в России, Соцгиз, 1959 г.; Я. И. Лившин, Монополии в экономике России, Соцгиз, 1961 г.; Сборник «Из истории империализма в России. М.-Л., 1959 г.; П. В. Волобуев, О государственно-монополистическом капитализме в России в 1917 г. («Вопросы истории», 1959 г., № 9; Сб. Победа Великой Октябрьской социалистической революции, Госполитиздат, 1957 г.) и др.

Наряду с этим, в некоторых работах проявляется явная тенденция к необоснованному преувеличению роли государственного вмешательства самодержавия в экономику страны (см. В. И. Бовыкин, И. Ф. Гиндин, К. Н. Тарновский, Государственно-монополистический капитализм в России, История СССР, 1959 г., № 3; И. Ф. Гиндин, Московские банки в период империализма, «Исторические записки», т. 58, 1956 г., стр. 20-25; и др.

² «Переписка К. Маркса и Ф. Энгельса с русскими политическими деятелями», М., 1947 г., стр. 133.

вмешательство не носило и не могло носить характера планомерного регулирования строительства.¹ В условиях самодержавия и капиталистической системы хозяйства с присущей ей анархией производства и потребления, не может быть разумного общественного регулирования строительства. Строительство осуществлялось стихийно, подчиняясь стимулу извлечения максимальной капиталистической прибыли. Кем и как производилось строительство, экономическая целесообразность и необходимость строительства в данных условиях и месте, его стоимость и другие вопросы на свой риск решали сами строящие учреждения и частные лица. Поэтому, все эти вопросы регулировались не правовыми нормами, а стихийным соотношением сил капиталистического хозяйства. Именно этим объяснялся тот факт, что размещение построек совершенно не соотнобразовывалось с традиционным размещением населения: они возводились в больших городах или пригородах, среди незаселенных мест, по линиям железных дорог и т. д.²

В. И. Ленин, в работе «Грозящая катастрофа и как с ней бороться», со всей очевидностью показал, что до тех пор, пока у власти стоят капиталисты, невозможно не только регулировать хозяйственную жизнь, но даже установить «действенный» контроль над экономикой даже при наличии «специальных учреждений»,³ ибо он (контроль) «...обнаружил бы бешеные прибыли капиталистов и подорвал бы эти прибыли».⁴ В качестве примера, В. И. Ленин приводит постановление «Экономического отдела» ЦИК, созданного и находящегося под контролем меньшевиков и эсеров, в котором признавался как факт «полная бездеятельность образованных при правительстве центральных органов регулирования экономической жизни».⁵

Рассматривая вопрос о регулировании лишь потребления в условиях войны (не говоря уже о строительстве), В. И. Ленин подчеркивал, что реакционное капиталистическое правительство «...ни на минуту, ни при одном своем шаге, не упускает из виду реакционной цели: укрепить капитализм, не дать подорвать его, ограничить «регулирование экономической жизни вообще, и регулирование потребления в частности,... отнюдь не посягая на действительное регулирование потребления»...⁶

В условиях самодержавной России не могла осуществляться планомерная индустриализация страны. Показательным в этом отношении является провал программы строительства 37 казенных военных заводов, разработанной одним из дальновидных военных, генералом Маниковским, бывшим в то время начальником Главного артиллерийского управления военного министерства. Программа эта имела очень важное

¹ В резолюции VI съезда партии, где была сформулирована экономическая платформа большевиков, прямо указывалось на то, что «...необходимо вмешательство в область производства в целях планомерного урегулирования производства и распределения» ...как на одно из условий победы социалистической революции (КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, Госполитиздат, 1954 г., ч. I, стр. 39).

² В. И. Ленин, Соч., т. 3, стр. 465.

³ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 302.

⁴ Там же, стр. 304.

⁵ Там же, стр. 302.

⁶ Там же, стр. 321-322.

значение для страны в условиях напряженной международной обстановки перед самой мировой войной. Хотя программа и была утверждена Особым совещанием, однако в жизнь проведена не была, ввиду саботажа крупнейших дельцов, не желавших терять огромные прибыли на военных заказах.¹

Законодательство дореволюционной России в области строительства играло пассивную роль, закрепляя существующие отношения и устанавливая нормы запрещающего характера. Для уяснения характера этого законодательства следует исходить из указания Маркса о том, что буржуазное государство «...живет на противоречии между общественной и частной жизнью, на противоречии между общими интересами и интересами частными. Администрация вынуждена поэтому ограничиться формальной и отрицательной деятельностью: там где начинается гражданская жизнь и ее работа, власть администрации кончается».² Это проявляется в том, что в условиях частной собственности и автономной независимости от государства деятельности отдельных хозяйствующих учреждений и лиц, строительное законодательство ограничивается узкой сферой ограждения интересов общественной безопасности, санитарии и гигиены.

Многочисленные правила, регламентирующие строительство, предусматривались как в Своде законов Российской империи, так и в специальных нормативных актах; как, например, в Уставе строительном,³ Уставе о промышленности,⁴ Уставе путей сообщения,⁵ Уставе пожарном,⁶ а также в отдельных постановлениях и циркулярах центральных и местных органов власти, определениях департаментов правительствующего сената и кассационных департаментов.

Так, в соответствии с Уставом строительным, при Министерстве внутренних дел состоял Техническо-строительный комитет, на который было возложено составление проектов и планов подведомственных министерству сооружений, «которые сопряжены с особой сложностью в техническом отношении или имеют особое значение для нескольких губерний или для целой империи» (ст. 2). Типы построек для учебных заведений разрабатывало Министерство просвещения (ст. 5). Аналогичные функции в отношении специальных казенных зданий возлагались соответственно на Министерство путей сообщения, финансов, торговли и промышленности, военное, морское и т. д. (ст. 8).

Для казенных зданий и сооружений утверждение планов и смет на местах, а также производство работ, как хозяйственным, так и подрядным способом, возлагалось на губернские и областные правления (ст. 6, 7, 10). В отношении всех других зданий осуществлялся лишь техническо-полицейский надзор (ст. 9).

¹ См. Е. З. Барсуков, «Боевое снабжение русской армии», 1937 г., где подробно изложена программа, а также, А. А. Сидоров, «К вопросу о строительстве казенных военных заводов в России в годы первой мировой войны», Акад. наук СССР, исторические записки, 1955 г. № 54.

² Маркс и Энгельс, соч., т. III, стр. 12.

³ Устав строительный, сост. А. А. Колычев, С. Петербург, 1911 г.

⁴ См. Устав о промышленности, С. Петербург, изд. 1893 г.

⁵ См. Свод законов Российской империи, уставы государственного благоустройства, С. Петербург, 1842 г., стр. 3-91.

⁶ Там же, стр. 339-359.

Специальные технические и санитарные правила были установлены для строительства промышленных предприятий, общественных зданий и т. д.¹

При строительстве частных зданий требовалось лишь разрешение соответствующих органов, проверявших соответствие проекта «техническим и санитарным нормам». (ст. 185 и сл.).²

* * *

Для сущности буржуазных правоотношений, особенно периода промышленного капитализма и свободной конкуренции, является характерным деление всей системы права на право публичное и право частное (гражданское),³ широкий охват гражданским правом сферы хозяйственных отношений, «свобода договора»,⁴ хозяйственная автономия частных собственников — участников имущественных отношений. «Буржуа, — писал Маркс, — не позволяют государству вмешиваться в их частные интересы и дают ему лишь столько силы, сколько необходимо для их собственной безопасности и для сохранения конкуренции...»⁵

Вместе с тем, нельзя забывать того обстоятельства, что по сравнению с другими капиталистическими государствами, где интенсивному развитию капитализма предшествовали буржуазные революции, сфера «свободной» конкуренции в России в известной степени была ограничена. Это было обусловлено и тем, что политическое развитие русской буржуазии отставало по сравнению с ее экономическим ростом и усилением, так как она с самого начала была силой нереволуционной, антидемократической, конечно в буржуазном понимании этого слова.⁶

Тем не менее, Россия, вступившая на путь капиталистического развития, не могла не воспринять правовые идеи буржуазного законодательства наиболее развитых капиталистических государств. Система «свободной» конкуренции и устранение различных стеснительных гарантий и тех формальных требований, которые замедляли достижение экономического эффекта сделок, отвечала интересам развивающейся бур-

¹ См. подробно, Устав строительный.

² См. об этом В. Ф. Дерюжинский, Полицейское право, Петроград, 1917 г., стр. 278.

³ Подавляющее большинство буржуазных теоретиков придерживается этого деления.

⁴ «Свобода договора всегда была, конечно, фикцией, поскольку эта свобода была свободой для капиталиста и прикрывала капиталистическую эксплуатацию». К. Маркс писал по этому поводу, что капиталист и рабочий... «подчиняются лишь велениям своей свободной воли. Они вступают в договор, как свободные, юридические, равноправные лица». А после заключения договора «...один многозначительно посмеивается и горит желанием приступить к делу; другой бредет понуро, упирается как человек, который продал на рынке свою собственную шкуру и потому не видит в будущем никакой перспективы, кроме одной: что эту шкуру будут дубить». (К. Маркс, Капитал, т. I, 1937 г. стр. 168-169).

⁵ Архив Маркса и Энгельса, кн. IV, 1929 г., стр. 228.

⁶ Н. М. Дружинин, Генезис капитализма в России (доклады советской делегации на X международном конгрессе историков в Риме), М., 1955 г., стр. 37.

 041035940
 0000000000

жуазии.¹ Отдельные принципы буржуазного права эпохи промышленного капитализма были позаимствованы составителями Свода законов гражданских Российской империи из австрийского и более всего из Code civil — закона страны «классического» буржуазного права. Постулаты хозяйственной независимости и невмешательства государственной власти в область гражданского оборота нашли свое отражение в общей части обязательственного права, в регулировании института права собственности, в отделе Свода о завещании и др.² Принятый в 1912 г. Закон о праве застройки был составлен под влиянием аналогичного австрийского закона и имел много сходства с последним.³

Принцип «свободы» договора нашел свое отражение, в частности, при конструировании договора подряда, опосредствующего отношения по строительству. «Все лица, имеющие право заключать договоры, — говорилось в законе, — могут вступать между собой в подряды и поставки, без всякого ограничения в суммах с той или другой стороны».⁴ Договор подряда определялся как договор, в силу которого одно лицо принимает на себя обязательство, за известное вознаграждение исполнить своим иждивением предприятие (ст. 1739).

Регламентация договора подряда страдала однако, серьезными недостатками, отражая общую отсталость русского дореволюционного законодательства. Нормы, регулирующие подряд, не обладали достаточной полнотой и не давали четкого отграничения подряда от других смежных договоров и в частности трудового и поставки, что вызывало трудности в практике его применения. Судебная практика ввела признак исполнения предприятия, как существенный критерий разграничения договора подряда и трудового договора личного найма, однако он был весьма неопределенным. В кассационном решении Сената 1877 г. № 73 указывалось, что вступающий в обязательство подряда, принимает на себя обязанность исполнить известное предприятие, тогда как личный наем не разумеет предприятия. Поэтому для определения того, какого рода соглашение состоялось между лицами договорившимися, следует обсудить, составляет ли содержание и предмет договора по обширности, сложности, ценности и другим признакам, какое-либо предприятие или нет: в первом случае будет договор подряда, а в последнем — личный наем.⁵

Развитие фабрично-заводского производства, и в связи с этим значительный рост числа рабочих, работающих по найму, привлек внимание русских юристов к разработке специфики трудовых правоотноше-

¹ Едва ли можно согласиться с взглядом, согласно которому в России дореформенной эпохи «...правительство не стало на путь осуществления характерной для периода монополистического капитализма «свободы предпринимательской деятельности» (История СССР, 1959 г. № 3, стр. 90).

² См. об этом М. М. Винавер, К вопросу об источниках X тома; Моносзон, Труды слушателей университета им. Шанявского, М., 1913 г.; Г. Ф. Шершеневич, Учебник русского гражданского права, М., 1911 г., стр. 31 и 49; С. И. Раевич, Буржуазное право буржуазно-капиталистического мира, стр. 121-126.

³ С. И. Раевич, ук. работа, стр. 260.

⁴ Т. X. ч. I, Свода законов Российской империи изд. 1914 г., стр. 1737 (в книге Законы гражданские, сост. В. В. Исаченко, Петроград, 1916 г.).

⁵ На недостатки этой конструкции указывал Г. Ф. Шершеневич, ук. работа, стр. 543-544.

ний по личному найму.¹ Рассматривая договор подряда, как вид трудового договора в широком смысле слова,² они вместе с тем указывали и на существенные различия между этими двумя договорами.³

Действующее законодательство почти полностью смешивало понятия подряда и поставки. Как договор подряда, так и договор поставки, регулировались общими нормами, объединенными в одном разделе.⁴ Смешение указанных договоров объяснялось практическими соображениями, в особенности при заключении казенных подрядов. Как правило, подрядчик одновременно являлся и поставщиком материалов.⁵ Кроме того, оба договора имели ряд сходных черт. Выполнение обязательства своим иждивением означало, что и подрядчик и поставщик доставляли материалы, приобретали необходимые орудия, нанимали рабочих для выполнения работ. Характерным для обоих договоров являлось и обязательство передачи вещей не индивидуальных, а определенных родовыми признаками, причем в момент заключения договора вещи эти могли и не принадлежать обязавшимся лицам на правах собственности, а также и то, что между заключением и исполнением договоров как подряда так и поставки, проходит некоторое время.⁶

Сужение сферы «свободной» конкуренции в России, в отличие от стран «классического» буржуазного права, наблюдалось уже в период домонополистического капитализма. Принцип «свободы договора» был ограничен в ряде случаев нормами «публично-правового» характера, поэтому отдельные институты можно было отнести и к «публичному» и к «частному» праву. Этим и объясняется тот факт, что в русском законодательстве гораздо труднее провести резкое противопоставление права «публичного» праву «гражданскому», чем в законодательствах других капиталистических государств. Наиболее наглядно эта тенденция проявляется при регулировании договора подряда. Применение действия обычного гражданско-правового договора подряда, практичес-

¹ См. Л. С. Таль, Рабочий договор, М., 1913 г.; его же, Задачи науки гражданского права в области найма труда (журнал «Право», 1913 г. № 49); В. М. Догадов, Новые течения в вопросе о трудовых договорах («Право», 1915 г. № 5 и 7); Л. С. Таль, Очерки промышленного права, М., 1918 г., и др.

² В. И. Синайский, Русское гражданское право, 1917 г., т. II, стр. 108, 116 и 117.

³ Г. Ф. Шершеневич усматривал разницу между договором личного найма и подряда в том, что по первому рабочий предоставляет свою рабочую силу в распоряжение нанимателя, который и направляет ее согласно своим планам. Подрядчик же самостоятельно вырабатывает план достижения цели, которая ему указывается его контрагентом. (Г. Ф. Шершеневич, ук. соч. стр. 542): По мнению В. И. Синайского существенный признак договора подряда в отличие от договора личного найма (трудового) заключается в том, что первый направлен не на самый труд, а на результат труда, что определяет его имущественный, а не личный характер (В. И. Синайский, ук. соч., стр. 117).

⁴ См. Свод законов гражданских, глава III и Положение о казенных подрядах и поставках (Законы гражданские, сост. В. В. Исаченко, стр. 563-566, 773-840); Подряды и поставки по военному ведомству, кн. XVIII, Свод военных постановлений 1869 г., Заготовления и постройки по военному ведомству, сост. В. И. Бакланов, Петроград, 1916 г.

⁵ См. С. И. Раевич, ук. соч., стр. 144.

⁶ Г. Ф. Шершеневич, ук. соч., стр. 543.

ки было ограничено при сдаче так называемых казенных подрядов, осуществляемой различными правительственными учреждениями и регулируемой специальным законом — «Положением о казенных подрядах и поставках».¹ Положение содержало в себе множество норм административно-правового характера,² формально ограничивающих права частных подрядчиков в интересах казны. Более того, Положение о казенных подрядах и поставках, рассматривалось как основной источник всей общей части обязательственного права.³ Исходя из этого, некоторые русские юристы рассматривали договор казенного подряда, как особый вид субмиссионного договора, представлявшего собой административный акт, облеченный в форму договора и порождавший одновременно как «публичные», так и гражданские правоотношения.⁴

Стороной договора казенного подряда (заказчиком) всегда выступал орган, обладавший правительственной или общественной властью. Важнейшие условия договора (кондиции) предварительно определялись заказчиком (условия договора определялись утвержденными правительственными органами планами и сметами, срок строительства должен был соответствовать сроку действия финансовой сметы, утверждалась стоимость подряда, предусматривалась обязательность залога и т. д. ст. ст. 25, 38, 91 и др. Положения). Правительственному органу, выдающему подряд, предоставлялись широкие функции контроля и ревизии производства подрядных работ и т. д.⁵

Положение предусматривало особый порядок заключения договора. Передача подряда производилась посредством торгов, которые заключались в том, что на листе, куда вносились желающие заключить договор, записывалась объявленная каждым из них цена, до тех пор, пока никто из них не предлагал более низкой цены (ст. ст. 91, 95 и сл.). Через три дня после торгов производилась переторжка, на которой фактически решался вопрос, так как к переторжке допускались лица, участвовавшие в торге (ст. 108). Это правило практически подрывало значение торга, так как на торг обычно подрядчики не являлись или являлось одно лицо.⁶ Выступивший с последней ценой давал подписку о принятии на себя подряда (ст. 114). Эта подписка для подрядчика была обязательна под страхом удержания из сумм залога его, для возмещения убытков казны (ст. 115). Вместе с тем, подписка не всегда обязывала заказчика к заключению договора, так как торги могли быть

¹ Законы гражданские, сост. В. В. Исаченко, стр. 773-840.

² Договор казенного подряда и поставки был конструирован Сперанским, как договор административный, но ввиду отсутствия в России органов административной юстиции, от этой конструкции пришлось отказаться (см. об этом «Архив судебной практики и законодательства» под ред. А. Вормса 14/4).

³ Там же.

⁴ См. Л. С. Таль, Очерки промышленного права, стр. 60. Однако В. И. Синайский считал, что закон признает казенный подряд чисто гражданским правоотношением ввиду того, что казна выступает в качестве субъекта частного права. (В. И. Синайский ук. соч. стр. 121). Г. Ф. Шершеневич вообще не признавал правового характера за административными нормами, регулирующими договор казенного подряда (Г. Ф. Шершеневич, ук. соч. стр. 544).

⁵ См. Устав строительный, состав. А. А. Колычев, стр. 64-69.

⁶ См. В. И. Синайский, ук. соч., стр. 118; Г. Ф. Шершеневич, ук. соч., стр. 545.

еще и не утверждены правительственными органами (ст. ст. 114 и 118). Так, казенные палаты утверждали торги на сумму до 500 р. (ст. 118). После утверждения торгов заключался договор в письменной форме.

Закон признавал и другой способ сдачи подрядов с торгов — путем запечатанных объявлений. Этот способ состоял в том, что казенное учреждение путем публикаций вызывало желающих заключить договор подряда, выдвигая предварительно условия будущего договора. Предложения предъявлялись подрядчиками в запечатанных пакетах, которые вскрывались одновременно. Наиболее выгодное предложение принималось. Закон предусматривал комбинированный или смешанный способ (ст. 171), сущность которого заключалась в совершении торгов посредством «совокупного употребления изустных торгов и замечательных объявлений». После обычных торгов и переторжки вскрывались еще и письменные объявления, причем предпочтение отдавалось наличным подрядчикам (ст. 173).

Особенностью казенных подрядов являлась также выдача казной займов,¹ что явилось важнейшим источником доходов в дальнейшем, когда монополии настолько укрепились, что не только предreshали вопрос о распределении казенных подрядов, но и сумели навязывать позже свои цены.

Несмотря на то, что в эпоху империализма и господства монополий, нормы обязательственного права не претерпели почти никаких изменений, значительно возросла фиктивность принципа «свободы» договора. Даже многочисленные формальные ограничения прав подрядчиков в пользу казны при проведении торгов на казенные подряды, не могли выполнять цель, которую ставил перед собой законодатель. Господствовавшие в русской экономике акционерные общества, синдикаты, тресты и другие предпринимательские союзы широко использовали государственный аппарат и учреждения, ведающие казенным строительством, для получения на наиболее выгодных условиях казенных подрядов, пользуясь наличием разветвленного государственного хозяйства.² Устраняя конкуренцию на торгах путем заключения единовременных или постоянных соглашений между участвующими в них предприятиями, монополисты могли свободно навязывать государственным ведомствам свои условия распределения и выполнения подрядов, наживая на этом за счет казны громадные прибыли, о чем наглядно свидетельствуют многочисленные факты. Так, например, в 1902 г. представители 28 мостостроительных заводов, собравшись на съезд для окончательного оформления своего синдиката, направили специальную депутацию к Министру финансов и путей сообщения, с поручением — просить правительство утвердить выработанные съездом «нормальные» цены и вызвать к торгам на казенные подряды и поставки только заводы, входящие в синдикат.³

¹ В законе говорится о выдаче задатка, однако выдаваемая в указанных случаях денежная сумма по своей юридической природе является не задатком, а займом (см. об этом Г. Ф. Шершеневич, ук. соч., стр. 545).

² См., например, О казенных подрядах в статье М. Я. Гефтера, Царизм и монополистический капитал в металлургии Юга России до первой мировой войны (Исторические записки, т. 43, стр. 95-96).

³ М. Я. Гефтер, «Царизм и законодательное «регулирование» деятельности синдикатов и трестов в России накануне первой мировой войны» (Исторические записки, т. 54, стр. 188-192).

В результате проведенной в 1908-1911 гг. сенаторами Гариным и Нейдгартом ревизии порядка выдачи казенных подрядов Военным Министерством и Министерством путей сообщения, выяснилось, что негласные картельные объединения машиностроительных заводов полностью монополизировали подряды и поставки с помощью взяточников из госаппарата для указанных министерств, устранив свободную конкуренцию на торгах.¹

* * *

На рубеже XIX и XX столетий, Россия, несмотря на запоздалое развитие в ней капитализма, одновременно с передовыми капиталистическими странами вступила в высшую и последнюю стадию капитализма — империализм. Основой для возникновения монополий, игравших значительную роль в строительстве,² явился высокий уровень концентрации промышленности и финансов. Этому процессу способствовала и высокая концентрация спроса, в значительной мере обусловленная тем, что крупнейшим заказчиком по подрядам и поставкам была казна.

Первые монополистические объединения возникли в России в 80-х годах прошлого столетия. Они объединяли предприятия, обслуживающие главным образом железнодорожное строительство.³

Процесс монополизации протекал в стране весьма интенсивно и уже в предвоенные годы в России насчитывалось около 150 монополистических объединений различного типа.⁴ Весьма высоким был и уровень концентрации банков, игравших важную роль в развитии строительства.⁵ Особенно важная роль среди русских банков принадлежала Русско-Азиатскому, Международному и Азово-донскому банкам, основные пассивы которых в 1914 г. составили более 30% суммы основных пассивов всех русских банков, т. е. более чем доля крупнейших банков в основных капиталистических странах.⁶

¹ Данные взяты из сборника документов «Из истории монополистического капитализма в России» (Материалы по истории СССР т. VI).

² Так, например, в кратком очерке деятельности торгово-промышленного товарищества «Иван Стихеев и К^о» говорилось, что концерн приобретал участки земли, занимался строительством железных дорог и различных промышленных предприятий в Сибири, на Кавказе в Средней Азии и Монголии (Экономическое положение России накануне Великой Октябрьской социалистической революции, Акад. наук СССР, 1957 г. часть I, док № 39).

³ См., об этом подробно «Вестник московского университета», историко-филологическая серия, 1956 г. № I.

⁴ См., Г. Д. Крупина, Монополистический капитал в России и царское самодержавие (1907-1914 гг.), автореферат кандидатской диссертации, М., 1954 г.

⁵ Так, например, Сибирский торговый банк финансировал «Общество бессарабских железных дорог», «Акционерное общество Западно-Уральской железной дороги», «Общество троицкой железной дороги» и др.; в отчете инспектора по обследованию деятельности крупнейшего Азово-донского банка отмечалось, что банк не только широко финансировал строительство многочисленных торгово-промышленных предприятий, но и удерживал при этом за собой контрольные пакеты акций этих предприятий после окончания строительства (Экономическое положение России накануне Великой Октябрьской социалистической революции, ч. I, док. №№ 62 и 54).

⁶ См. И. Ф. Гиндин, Русские коммерческие банки, 1948 г., стр. 381.

В период первой мировой войны идет процесс дальнейшей концентрации капиталов и перерастания монополистического капитализма в государственно-монополистический капитализм.¹

Укрепив свои позиции, монополии стали проявлять стремление — подчинить себе государственный аппарат, использовать его для дальнейшей укреплении своего экономического господства.

Благоприятные условия для этого создавало наличие широкой сферы государственного хозяйства и политика вмешательства правительства в экономическую жизнь страны.²

Развитие русского законодательства периода империализма, характеризуется наличием двух основных тенденций, которые нашли свое отражение и в области регламентирования строительства. Первая из них проявляется в дальнейшем сужении сферы «свободной» конкуренции, обусловленной господством крупнейших монополий. Вторая выражается в том, что продолжается процесс «обуржуазивания» права, усиления в нем буржуазных принципов за счет сословно-крепостнических.³

Реакционный характер права эпохи монополистического капитализма проявляется и в том, что новые экономические отношения концентрации капитала и господства монополий нашли весьма слабое отражение в содержании норм права.

Правовые нормы перестают быть адекватными сложившимся отношениям. Под влиянием новых отношений право трансформируется, меняет свой характер, сохраняя лишь старую оболочку. Занимая главенствующее положение в ключевых отраслях экономики,⁴ синдикаты, тресты и другие предпринимательские союзы рассматривались действующим законодательством как обычные товарищества, что ставило их деятельность фактически вне контроля.⁵

Заключая открытые и тайные синдикатские соглашения между собой, они свободно обходили законы и диктовали монопольные цены, извлекая колоссальные сверхприбыли за счет миллионов потребителей, казны и несиндигированных капиталистов. Русские юристы, хотя и усматривали «темные» стороны деятельности предпринимательских союзов в «повышении цен на товары и продукты», как результат монополии и

¹ «Диалектика истории именно такова, — писал В. И. Ленин, — что война, необычайно ускорив превращение монополистического капитализма в государственно-монополистический капитализм, тем самым необычайно приближала человечество к социализму». (Соч., т. 25, стр. 333).

² См. об этом на стр. 145—146 настоящей работы.

³ Этот процесс не был доведен до конца и как справедливо отмечал С. И. Раевич вплоть до Великой Октябрьской революции в законодательстве Российской империи «...причудливо сочетались моменты сословно-крепостнического и типичного буржуазного права». (С. И. Раевич, Буржуазное право буржуазно-капиталистического мира, стр. 125).

⁴ «Возьмите нефтяное дело..., — писал В. И. Ленин, — Пара нефтяных королей — вот кто ворочает миллионами и сотнями миллионов, занимаясь стрижкой купонов, собиранием сказочных прибылей с «дела» организованного, фактически, технически, общественно в общегосударственных масштабах...» (Соч. т. 25, стр. 312).

⁵ Показательным является высказывание органа русских горнозаводчиков — журнала «Горное дело» по поводу разработки закона о синдикатах: «Цель этой регуляции — дать свободно и безболезненно функционировать синдикатам и трестам... Желателен известный надзор и контроль..., но не опека над ними» (1914 г., № 25, стр. 39).

устранения свободной конкуренции,¹ не сумели уяснить сущность этих «новых явлений»: «Дать одно понятие предпринимательского договора, — писал видный юрист В. И. Синайский, — по крайней мере в настоящее время, едва ли возможно. Слишком широк и сложен, слишком неопределен и неясен тот круг жизненных отношений, который захватывается предпринимательским соглашением».²

Настоятельная необходимость законодательного регулирования деятельности монополистических союзов была очевидной даже для буржуазно-помещичьего правительства.

В 1909 г. была начата разработка проекта закона о синдикатах, затем работа комиссии была прервана и вновь возобновлена в 1912 г. При разработке законопроекта правительство отнюдь не ставило себе целью в действительности ограничить деятельность синдикатов, считая их появление естественным, неизбежным и даже полезным.³

Хотя «ограничительные» и «карательные» статьи синдикатского законодательства носили в подавляющей части фиктивный характер и могли быть легко обойдены,⁴ законопроект так и не был принят.

В качестве примера развития второй из отмеченных выше тенденций дореволюционного законодательства — приближения русского права к общему типу гражданского права передовых капиталистических государств, можно указать на Закон о праве застройки, утвержденный 23 июня 1912 г.⁵

Упорядочение прав лиц, строящих на чужой земле, отвечало интересам представителей и промышленного и ростовщического капитала, а также домовладельцев. Развертывание строительства в годы промышленного подъема, начиная с 1895 г., принимавшего иногда характер «строительной горячки», непропорциональный рост городских поселений и резкие изменения рыночной конъюнктуры приводили к возрастанию земельной ренты в городах и поселках. Неурегулированность прав арендатора и суперфициария в этих условиях давали широкий простор для произвола землевладельцев. Закон 1912 г. устранил некоторые из указанных недостатков, а главное, установил более четкую правовую регламентацию прав застройщика на чужой земле. Он предусматривал право застройки, его отчуждаемость и способность переходить по наследству (ст. 2), запись права в «реестр крепостных дел» (ст. 26), сохранение залогового права, по общему правилу, также и в случае прекращения права застройки вследствие совпадения его с правом собственности на участок (ст. 24) и устанавливал минимальный (36 лет) и максимальный (99 лет) сроки действия договора о праве застройки. Рас-

¹ В. И. Синайский, Договор предпринимательского союза (Сборник статей по гражданскому и торговому праву, посвященный памяти Г. Ф. Шершеневича, 1915, стр. 2).

² Там же, стр. 3-4.

³ Бывший министр торговли и промышленности царского правительства В. И. Тимирязев в интервью с корреспондентом «Голоса Москвы» заявил в связи с разработкой законопроекта, что он «...лишь восполняет вредный пробел, когда проектирует легализацию синдикатов» («Исторические записки», т. 54, стр. 190).

⁴ См. об этом подробно М. Я. Гефтер, Царизм и законодательное «регулирование» деятельности синдикатов и трестов в России накануне первой мировой войны.

⁵ Собрание узаконений Российской империи № 130, стр. 1147.

пространение этих правил и на частновладельческие земли, открывало буржуазии широкие возможности для «строительной спекуляции».

Вместе с тем, закон всячески охранял права помещиков и иных землевладельцев. Так и не нашел своего разрешения в законе вопрос о праве собственности на возведенные строения, о судьбе строений по прекращении права застройки: после прекращения права застройки застройщик не имел фактически никакой защиты перед собственником земли (ст. 19). Все это не создавало стимулов застройщику к проявлению заботливости о состоянии построек в конце истечения срока договора.

Характерной особенностью Закона о праве застройки являлась также его связь с сословным делением русского общества и национальным гнетом (ст. 5 и 7).¹

Кафедра гражданского права

(Поступило в редакцию 5. I. 1965 г.)

¹ См. об этом подробно А. Г. Гойхбарг, Закон о праве застройки (Практический комментарий), С. Петербург, 1913 г.

Н. С. КОРДЗАЯ-САМАДАШВИЛИ

ВОПРОСЫ ВИНЫ В ТРУДАХ ЕКВТИМЕ МТАЦМИДЕЛИ

Еквтиме Мтацмидели (955-1028 гг.) является основателем афинской литературной школы и крупнейшей фигурой культурного прошлого Грузии, оставившей глубокий след в истории ее литературы¹. Вместе с тем Мтацмидели сыграл выдающуюся роль и в деле изучения и разработки понятия вины.

Учение о вине изложено им в переводах двух широко распространенных в христианском мире памятниках церковного права: «Номоканон Иоанна Постника» и «Правила VI вселенского собора».

«Номоканон Постника» был в большом практическом употреблении у духовников и нашел широкое распространение на Востоке, как показывают переводы славянский и грузинский. Без сомнения он был известен в греческих монастырях Италии, откуда проник и в различные западные страны².

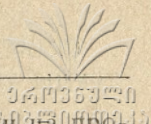
«Правила VI вселенского собора», подобно всем другим аналогичным постановлениям, с самого же начала были обязательными для всей церкви, что и составляло одну из отличительных черт канонов вселенской церкви.³ В силу этого, для облегчения использования в отдельных христианских странах их переводили на соответствующие языки, вольно и невольно, в большей или меньшей степени приравливая их к местным правовым воззрениям и понятиям. Подобное редактирование, а порой и комментирование памятников, было обычным явлением в средние века и вполне соответствовало тогдашним правовым понятиям. Изменения, вносимые компетентным лицом, составляли нераздельную часть памятника и видоизмененный канон становился действующей нормой права соответствующих государств. Чем шире был распространен тот или иной памятник, то или иное постановление вселенской церкви, тем больше было его различных редакций и все эти редакции были действующим правом различных стран в различное время.⁴ Это обстоятельство вполне понятно и объяснимо: «Номоканон Иоанна Постника» был составлен в 596 году, «Правила

¹ К. Кекелидзе, История древней литературы, т. 1, Тб. 1951, стр. 162 (на груз. яз.).

² М. Остроумов, Очерки православного церковного права, ч. 1, т. 1, Харьков, 1893, стр. 381.

³ М. Остроумов, там же, стр. 183.

⁴ Так, например, проф. М. Остроумов справедливо замечает: «уже одно разнообразие редакций показывает, что он (речь идет о Номоканоне Иоанна Постника — К. С.) был в большом употреблении» (М. Остроумов, там же, стр. 381).

VI вселенского собора» — в 692 году. Памятники действовали на протяжении нескольких веков в различных странах и, естественно, не могли сохранить своего первоначального вида.

Грузинские переводы «Номоканона» и «Правил VI вселенского собора», выполненные Еквтиме Мтацмидели, привлекают внимание не обычными для средневековья изменениями текста, а характером этих изменений, их глубиной и высоким теоретическим уровнем.

Как при переводе «Номоканона», так и при переводе «Правил VI вселенского собора»¹, грузинский ученый, по словам академика Иване Джавахишвили,² не довольствовался ролью переводчика и простому переводу предпочел самостоятельное творчество. Творения столпов греческой церкви Мтацмидели использует в качестве канвы, материала для создания произведений, соответствующих национальным интересам, требованиям своего времени.³ Это своеобразие переводов известного грузинского деятеля было замечено еще Ефремом Мцире и стало сегодня общепризнанным.⁴

Свое учение о виновности Еквтиме Мтацмидели излагает на основе анализа случаев убийства, главным образом, в §§ 84-100 «Правил VI вселенского собора», которые почти целиком (кроме одного) принадлежат собственно ему самому. Правда, он не смог преодолеть обычную для феодального права казуистичность, однако, как справедливо замечает акад. Ив. Джавахишвили, «комментарии Еквтиме Мтацмидели настолько превосходят параграфы Василия Кесарийского и Иоанна Постника, как широтой содержания, так и отвлеченным характером и глубиной своей интерпретации, что они превращены в общее учение об этом злодеянии (убийстве — К. С.) и вообще о преступлении»...⁵

В настоящее время теоретический характер работ Еквтиме Мтацмидели и значение его общего учения о преступлении получили всеобщее признание.⁶

Следует полагать, что учение Еквтиме Мтацмидели о преступлении было обусловлено не только его глубоким знанием канонического права, высокой ученостью и большой одаренностью, но и развитием самого национального права.

Уровень разработки субъективной стороны деяния Еквтиме Мтацмидели настолько высок, что в его трудах встречается общий специальный термин для обозначения этого понятия — «брали» — вина. Так, например, в «Номоканоне» отсутствие вины со стороны лица, его

¹ В основе грузинского перевода лежит более поздняя, несколько видоизмененная редакция «Постановлений VI вселенского собора», что дало возможность Еквтиме Мтацмидели свободнее оперировать текстом. (См. Ив. Джавахишвили, История грузинского права, I, Тб, 1928).

² Ив. Джавахишвили, там же, стр. 36.

³ М. Кахадзе, Грузины в политической и культурной жизни Византии, Тб, 1954, стр. 68.

⁴ См. К. Кекелидзе, названный труд, стр. 168-169; Ив. Джавахишвили, указанный труд, стр. 30 и др.; История Грузии, учебник, I, 1946, стр. 175 и т. д.

⁵ Ив. Джавахишвили, История грузинского права, II, ч. II, Тб, 1929, стр. 263.

⁶ См., например, История Грузии, учебное пособие, I, 1958, стр. 153 и т. п.

«невиновность» — «нет его вины», по выражению памятника, аргументируется следующим образом: человек совершил преступное деяние «невольно» («унеблиет») с ним произошло это по «неразумению» («умецрат») от «молодости» («сикрмит»), т. е. лицо действовало без умысла, ввиду малолетства не могло правильно оценить отрицательный, предсудительный характер своего деяния.¹ Увязывание указанных моментов с термином «вина» вполне разъясняет его содержание. В данном случае термин «брали» (вина) обозначает именно субъективную сторону преступления, внутреннее отношение лица к преступному последствию.

Более того, в Номоканоне Мтацмидели употребляет термин «разделение вины» («ганкопилебаи бралтаи») — в сущности, виды вины.² Акад. Ив. Джавахишвили указывает, что Мтацмидели использует этот термин для обозначения классификации преступлений.³

Конечно, субъективное отношение к вредному последствию не было единственным основанием для классификации преступлений в церковном праве. Однако, в основу своей собственной классификации, Еквтиме положил именно виды вины. Это «разделение вины» им детально изучено в §§ 84-100 «Правил VI вселенского собора», являющихся, как уже отмечалось, плодом его собственного творчества.

Такое понимание термина «брали» (вина) в трудах Мтацмидели отнюдь не исключает употребления слова «брали» в ином, если можно так выразиться, бытовом значении, в самих церковных и светских судебныхниках и литературных памятниках, являющихся важным источником изучения средневекового права.⁴

Рассматривая деяния, влекущие за собой вредные последствия, Мтацмидели различает их в зависимости от того, совершены они вольно или невольно («небсит» и «унебели»).

По учению Мтацмидели невольные — неумышленные деяния считаются более легкими, чем умышленные и церковное покаяние, предусмотренное за эти деяния, вдвое легче, чем за вольные — умышленные: «Кто по воле своей и умышленно убьет человека и потом придет в раскаяние и к исповеди, 20 лет да будет без причастия св. таин... Кто не по своей воле, а неумышленно совершит человекоубийство — тот 10 лет да будет без причастия св. таин...».⁵

Для уяснения характера санкций, установленных Еквтиме за вольные, а также и за невольные деяния, нужно учитывать, что в данном случае он руководствуется прежде всего религиозно-этическими, а не только лишь уголовно-правовыми представлениями. По господствующим тогда воззрениям, всякое причинение вреда, независимо от характера субъективного отношения к нему лица, почитается грехом и уже само по себе нуждается в искуплении. Более того, даже когда человек является не активным действующим лицом, а скорее жертвой чужого

¹ Н. А. Заозерский и А. С. Хаханов, Номоканон Иоанна Постника, М., 1902, стр. 56.

² Номоканон..., стр. 14.

³ Ив. Джавахишвили, История грузинского права, кн. II, ч. II, 1929, стр. 259.

⁴ См. Ив. Сургуладзе, Политические и юридические взгляды Сулхан Саба Орбелиани, Тб. 1959, стр. 172 и след.

⁵ Древности восточные... стр. 181.

злодеяния, он все же должен очиститься от греха покаянием (например, если при мужеложестве пассивное лицо стало жертвой чужого обмана и по молодости и неведению не разумело смысла происшедшего, то-есть не было виновно в совершенном, а впоследствии вело себя пристойно, не совершая никаких грехов, то такое лицо все же подлежит церковному покаянию и в зависимости от степени «падения» может быть полностью лишено права на получение сана священника).¹

Таким образом, покаяние (лишение причастия и т. п. церковное наказание) связано не только с виновным, но и с невиновным причинением вреда. Вредные последствия, независимо от характера субъективного отношения к ним лица (даже тогда, когда лицо стало жертвой чужого злодеяния) требовали очищения от грехов. Эта церковная, религиозно-этическая санкция устанавливалась независимо от уголовно-правовой ответственности.

Такая религиозно-этическая точка зрения сохраняется и в более поздних памятниках грузинского права. Так, например, Давид Багратиони в своем «Обзрении» (XIX в.) прямо указывает: «от всякого наказания свободен, но совесть должна быть очищена церковным покаянием» (ст. 503 и др.).²

На тех же позициях стоит он и в своем проекте судебника. Необходимая оборона по его проекту не влечет за собой уголовной ответственности, однако, наказывается по церковным законам епископом.³ Таким образом, даже тогда, когда деяние признается непроступным и освобождается от уголовно-правовой ответственности, в начале XIX века было признано необходимым церковное покаяние при наступлении вредного последствия. Естественно, что подобное суждение было еще более обычным в церковном праве XI века и Еквтиме Мтацмидели не мог его избежать.

Основная форма вины по Мтацмидели — это умысел. В зависимости от степени сходства других форм вины с умыслом, Мтацмидели или приравнивает их к умыслу, или считает приближающимися к нему («небситта тана арс» и «небситта мисахлебис»).

При характеристике каждой конкретной формы вины Еквтиме обращает внимание на совокупность таких моментов, как волимость, которой он придает решающее значение, намерение лица («гулис ситква»), мотив действия и т. п.

В «Правилах VI вселенского собора», где даны основы учения Мтацмидели о вине, в первую очередь рассмотрены невольные деяния, «невольное испытание», по его собственным словам. Эти деяния характеризуются следующими моментами: 1) вредное последствие вызвано «без участия разума и намеренного действия», оно наступило «неожиданно», не могло быть предусмотрено субъектом; 2) намерение лица («гулис ситква») составляет дозволенная, непроступная цель; 3) действия лица носят дозволенный, обычный характер, причем лицо действует с полным самообладанием, а не под влиянием гнева.

Об этих невольных действиях речь идет в первом и втором казусах Мтацмидели.

¹ Н. А. Заозерский и А. С. Хаханов, Номоканон..., стр. 54, 56.

² Д. Багратиони, Обзорение Грузии по части прав и законовещения. Под редакцией и с исследованием А. А. Рогава. Тб. 1959, стр. 503 и сл.

³ Судебник царевича Давида, издание текста и исследование Д. Л. Пурцеладзе. Тб., 1964, стр. 71 (на груз. яз.).

В первом казусе говорится: «если кто бросит камень или обрубок в собаку или в дерево для того, чтобы сбить плод, а камень или обрубок попадет в человека и умрет от камня или обрубка человек, то такое несчастье невольное, ибо умысел и воля бросающего была направлена, чтобы отогнать собаку или сбить плод, но случилась напасть с человеком и умертвил его. Это поистине невольно».

Таким образом, признается за «невольное и без участия разума и намеренного действия» такое убийство, когда лицо желало сбить плод с дерева, отогнать животное и т. п., но, брошенный с этой целью камень или обрубок неожиданно для него попадает в человека.

Второй казус, приведенный Мтацмидели полностью, аналогичен первому: «Следующее, также невольное убийство: если это наказывая раба (слугу) своего или ученика плетью (бичом) или палкою нежестокости и смерть постигнет его, а тот не в намерении убить наказывал младшего, но дабы отучить от беспорядочности и не без меры совершил над ним побои, но для наставления (обуздания), но постигла его смерть, то случилось это невольно и должно быть причислено к невольному человекоубийству».

Иначе говоря, невольным деянием, повлекшим за собой смерть ученика, признается действие мастера, учителя или господина, который с воспитательной целью (дабы отучить от беспорядочности), в меру («нежестокости») бьет своего ученика (или раба) палкою («квартхи»)¹ или плетью. Таким образом, лицо обращается к обычным методам воспитания, действует умеренно, в пределах дозволенных и не нарушает правил осторожности.

Данный казус сконструирован таким образом, что исключает упречность действия, возможность отрицательной оценки действия субъекта.

Как первый, так и второй примеры «невольного» («унебели») действия Мтацмидели, подразумевают случай, *casus*, невинное причинение вреда, причем во втором примере невинный характер деяния выражен даже яснее и четче, чем в первом.

Понимание формы вины, описанное во втором казусе Еквтиме, вызывает некоторое разногласие среди историков грузинского права.

Некоторые авторы утверждали, что во втором казусе Мтацмидели списывает типичный случай неосторожности, в частности, преступную небрежность, понятие которой им полностью и четко разработано.²

Эти авторы по существу разделяют мнение, высказанное акад. Ив. Джавахишвили по этому вопросу.³

Другие авторы полагают, что второй казус больше приближается к случаю, чем к неосторожности и что Мтацмидели не отделяет друг от друга случайность и неосторожность.⁴

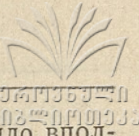
Во втором казусе Еквтиме исключает момент упречности в поведении лица (лицо не позволило себе нарушить правила осторожности,

1 «Квартхи» — по определению Сухан Саба Орбелиани, длинная палка без балдашника для провинившихся.

2 Ал. Вачейшвили, Очерки по истории грузинского права, I, Тб., 1946, стр. 149 (на груз. яз.). Г. Надарейшвили, Некоторые вопросы правовой культуры в Грузии в XI-XII вв., Тб. 1959, стр. 36 (на груз. яз.).

3 Ив. Джавахишвили, История грузинского права, II, 2, стр. 254.

4 Ив. Сургуладзе, указанный труд, стр. 164.

не было потерпевшего сверх меры и т. п.), а само действие было вполне приемлемым по тогдашним воззрениям (применение физического наказания в воспитательных целях). Поэтому у нас нет оснований полагать, что в данном случае Мтацмидели подразумевал какую-либо форму вины, а не только лишь казус. Мы полагаем, что как в первом, так и во втором примерах Мтацмидели описывает невинное причинение вреда.

Умышленная вина характеризуется Еквтиме прежде всего желанием субъекта — причинить наступившее последствие (убить человека). Подчеркивая этот момент, Мтацмидели особо останавливается на намерении лица («гулис ситква»). Он указывает, что субъект действует «не для страха, ниже наставления, но для убийства противников своих». Разбойники, по его казусу, действуют «из корысти и (для) захвата драгоценностей убивают людей невинных».

Типичный пример такого действия описан Мтацмидели в его 6-ом казусе:

«Есть еще вполне вольные убийства, которые не возбуждают сомнения: это убийство разбойников и противоборствующих, которые идут для разбоя и убийства, ибо разбойники из корысти и захвата драгоценностей убивают людей невинных, и противоборствующие идут для разбоя и грабежа, а не для страха, ниже наставления, но для убийства противников своих, и убийства эти вольные и умышленные».

Таким образом, бесспорно умышленными Мтацмидели считает деяния разбойников и насильников, намерением которых является не устрашение и наставление, а убийство с целью присвоения чужого имущества. Этот пример прямо противопоставляется примерам невольного убийства (первый и второй казусы Мтацмидели). Здесь речь идет об убийстве с корыстной целью; там — о дозволенном действии с непроступной целью, причем это противопоставление подчеркнуто в самом тексте.

Об умышленном деянии речь идет и в 5-ом казусе, который характерен для своеобразия конструирования форм вины у Мтацмидели: «Но кто возьмет меч и размахнется для отмщения, тот не имеет смягчения, или же оправдания в том, что последовало невольное убийство, рукой ли ударит, каким-либо мечом или топором, или копьем, или чем-либо подобным и убьет, это — вольное убийство».

В этом примере привлекают внимание два обстоятельства: во-первых, что мотивом действия лица является месть, а, во-вторых, что при исполнении своего намерения субъект пользуется мечом, топором или чем-либо подобным, т. е. орудием, которое обычно, как правило, используют для причинения вреда — в данном случае убийства. Желание отомстить и использование смертоносного оружия Мтацмидели считает показателем умысла на убийство.

К квалифицированным видам «бороти» — злого, умышленного убийства Мтацмидели относит отравление. «Также, если кто дает пить смертельное лекарство, тот убийца вольный и злой» (казус 7-й). Умышленность действия виновного подчеркивается приведенным здесь же описанием случая, когда лицо «без намерения умертвить дает пить лекарство...».

Этот вид убийства, который в средние века связывали с чародейством и который потому носил религиозный оттенок, признавался особенно тяжелым, видимо, и в силу своего вероломного характера. Последнее, следует полагать, объясняется тем, что при вероломном убий-

стве преступник прячется от опасности, что вызывает особое порицание, тогда как при явном нападении он подвергается опасности наравне с потерпевшим. Такая оценка описанного деяния является обычной для правовых памятников феодального права.

Наиболее своеобразна конструкция деяний, промежуточных между умысленным — виновным и неумышленным — невиновным убийством. Эти формы вины в зависимости от степени их сходства с умысленными, Мтацмидели в одних случаях приравнивает к умыслу, а в других — считает приближающимся к нему («небситта тана арс» и «небситта мисахлебис»).

О случаях, приравненных к умыслу, речь идет в 8-ом и 9-ом казусах Еквтите.

«Кто, хотя и без намерения умертвить даст пить лекарство, но ради чего-либо недостойного и последует смерть, то мы причисляем (это) к вольному убийству, как часто делают женщины (которые) дают мужчине лекарство (яд), чтобы возбудить пылкие страсти к себе и случается от этого смерть, хотя не для умерщвления женщина дала пить, но для возбуждения любви, но так как та была ненасытна и руководима дьяволом, если последует смерть, то она (смерть) равносильна вольному человекоубийству». (Казус 8-ой).

Таким образом, описанные действия приравниваются к умыслу в силу того, что в намерение субъекта хотя и не входило убить человека или причинить ему вред, но оно все же было преступным, заслуживающим осуждение («недостойным»). В данном случае женщина, которая была, по словам Мтацмидели, «ненасытна и руководима дьяволом» дает мужчине зелье «чтобы возбудить пылкие страсти к себе»; что, конечно, было осуждаемо христианской моралью.

Здесь же приводится второй пример подобного деяния:

«И еще те, которые дают лекарства для вытравливания плоти в утробе, то дающие лекарства и принимающие их — убийцы, ибо часто не только младенцы, но сами матери, которые пьют лекарство, умирают, и являются самоубийцами». (Казус 9-ый).

В отношении «вытравливания плоти» здесь, конечно, прямой умысел. В отношении же смерти матерей, деяние приравнивается к умыслу потому, что цель его достойна порицания, а само действие по своему характеру имело тенденцию смертельного исхода, такой способ совершения часто — («мравалгис») многократно влек за собой смерть.

В двух последних рассмотренных случаях (8 и 9 казусах) существенное значение придается двум обстоятельствам: 1) намерению лица, которое носит преступный, осуждаемый характер (хотя лицо и не желало смерти человека, но желание его было «недостойным», «уджеро») и 2) способу действия, который обычно часто влечет за собой смерть человека, имеет тенденцию смертельного исхода.

Остальные формы вины Мтацмидели характеризует по степени их приближенности к умыслу. О них речь идет в 3-ем и 4-ом казусах:

«Если случится ссора и взаимно нападут палкой или кулаком и убьет (один другого), и ввиду того, что он имел намерение причинить боль и ранить его, а не совсем убить, но приключилась смерть, то это деяние близко к вольному убийству, т. к. тот, который в таком гневе и раздражении без стеснения бил, выдает себя, что он очень был охвачен раздражением». (Казус 3).

«Точно так же, кто бросит камень или обрубок по направлению к другому и не имеет намерения убить, а только повредить, но случилось

041935940

30292010133

сильным ударом, или тяжестью камня или обрубка или же ударом в опасное место убийство человека, это должно быть причислено не к небольшому убийству, а приближается к вольному (убийству)». (Казус 4-ый).

Таким образом, во-первых, в намерение («гулис ситква») лица не входило убить человека. Но оно все же носило преступный характер, субъект стремился причинить человеку боль или увечье. Первым моментом (не желало убить) эта форма вины отличается от умышленного убийства. Вторым же (желало причинение увечья и т. п.) — от «невольного» убийства, когда намерение носило правомерный, непроступный характер.

Во-вторых, виновный действовал в гневе и «раздражении», «без стеснения», в противовес невольному деянию, когда лицо действует «не без меры», «нежестоко» и т. п.

В юридической литературе было высказано мнение, что Еквтиме Мтацмидели знакомо различие между умыслом, неосторожностью и случаем, так как примеры, приведенные им в памятке, доказывают, что он понимает значение неосторожности (2, 3, 4 примеры Мтацмидели), и ее грубой формы (3 и 4 примеры).¹ Анализ соответствующих постановлений Мтацмидели позволяет нам сделать несколько иные выводы. «Вольное деяние» — это основная форма вины по Мтацмидели. «Невольное» — противопоставляется ему как деяние, исключаящее упречность поведения, вину субъекта. Между ними находятся деяния, приравненные к умышленным или приближающиеся к ним («небситта тана арс», «небситта мисахлебис»). Последние, как уже отмечалось, характеризуются тем, что с одной стороны, намерение лица было «недостойным», заслуживающим осуждения, или же в намерение лица входило хотя и не убийство потерпевшего, но его действие было направлено на причинение боли, увечий, вытравление плода — т. е., носило запрещенный характер; с другой же стороны тем, что способ действия был опасен для жизни, имел тенденцию смертельного исхода (лицо применяло такие орудия, как меч, стрела; давало зелье и т. п.).

Такая конструкция двух названных форм вины имеет много общего с понятием непрямого умысла средневекового права. Это понятие, как известно, было разработано итальянскими юристами на основе принятых в каноническом праве XII века правил об иррегуляритете. По этим правилам священник, например, нес ответственность за все последствия своего запрещенного действия.

Светское право, усвоив эти постановления канонического права, разработало понятие непрямого умысла (*dolus indirectus*). Частью умысла признавались случаи, когда преступное последствие было вызвано запрещенным действием и хотя виновный и не желал наступления этого результата, но мог, или должен был предвидеть его, т. к. само действие имело естественную тенденцию вызвать конкретное последствие.

Непрямым умыслом признавался умысел, свидетельствуемый обстоятельствами дела, например, использованием смертоносного оружия и т. п.

Понятие *dolus indirectus* имело длительную историю. Непря-

¹ Ап. Вачейшвили, указан. изд., стр. 153; Г. Надарейшвили, указан. изд., стр. 37.

мой умысел крайне облегчал практическую деятельность судей, что и было одной из причин длительного сохранения этого понятия.

Dolus indirectus первоначально был разработан итальянскими юристами (по мнению Фельдшейна оно было разработано целиком под влиянием законодательства Моисея). Бартоло и его последователи полагали, что умышленным следует признавать всякое последствие, к наступлению которого имело тенденцию запрещенное действие. Особое значение в развитии этого понятия имели две формы умысла, определенные итальянскими юристами: *dolus verus seu manifestus* и *dolus presumptus*. т. е. умысла, наличие которого засвидетельствовано определенными указаниями, и умысел презумпированный, который имел место, например, при запрещенном действии. Разработка подобной формы умысла диктовалась частично процессуальной надобностью. В окончательном виде эта форма вины была разработана известным немецким криминалистом Карпцовым. По словам Löffler-а¹ теория Карпцова о непрямом умысле заслуживает особого внимания не в силу своих внутренних достоинств, а по тому особому авторитету, которым она пользовалась в течение длительного времени. Карпцов признавал наличие умысла во всех тех случаях, когда субъект не имел умысла, например, на убийство, но знал или должен был знать, что желательное для него действие создавало опасность убийства. Типичный пример, приводимый им для иллюстрации своей мысли таков: одно лицо нанесло другому удар мечом, желая его ранить; в случае смерти последнего преступник отвечал за умышленное убийство.

Критика этой формы вины по существу началась в конце XVIII века, когда против него выступили такие видные юристы, как Фейербах, Круг и др. По словам В. Б. Станкевича, его критика в XIX веке превратилась в моду.²

Формы вины Еквтиме Мтацмидели и непрямой умысел средневекового уголовного права, конечно, не идентичные понятия, но сходство во конструировании этих понятий — совершенно очевидно.

В понятии умысла у Еквтиме Мтацмидели кроме указанных в «Правилах VI Вселенского собора» желаний, намерения и т. п. намечается еще одна черта.

В «Номоканоне» предусмотрены такие случаи, когда человек не знает о преступном характере своего действия, не сознает его запрещенного, предосудительного характера. При анализе таких случаев создается впечатление, что речь идет о сознании противоправности деяния. Более того, совершению греха без понимания его предосудительного характера противопоставляется совершение того же греха со знанием его запретности (совершение греха после применения взыскания за такой же) и систематическое, что, конечно, исключает неосознанность — непонимание содеянного. Лицо, совершившее деяние «не зная, что оно злое дело есть и по невежеству»,³ согрешивший по «незнанию» — неведению может после покаяния получить сан священника «... если же совершит вновь и не оставит...», то лицо вообще теряет это право.⁴ (В данном

¹ A. Löffler. Die Schuldformen des Strafrechts, 1907 .стр. 167.

² В. Б. Станкевич. К учению о формах виновности (эвентуальный умысел). Журн. Мин. Юстиции. № 5. 1915.

³ Номоканон, стр. 56.

⁴ Там же.

 9419369440
 2025.09.01 10:53:53

случае, как и вообще у Мтацмидели, церковное покаяние не отожествлено с уголовным наказанием).

Возможно, что это постановление «Номоканона» является проявлением тенденции «как говорит псалмопевец: не все разумеют творящие беззаконие».

При уяснении форм вины у Мтацмидели, заслуживает внимания еще одно обстоятельство. Можно полагать, что он имел определенные представления о формах умысла: о внезапном и заранее обдуманном умысле. Так, например, в Номоканоне указано, что следует учитывать: «...если это произошло намеренно и от старания, или же случайно, или по увлечению...»¹ Слова «от старания, или же случайно» А. С. Хачанашвили переводит — грузинскими «цуртна» и «шобрив». «Цуртна» означает обучение, обдумывание.² Слово «шобрив» в данном случае означает внезапное, не заранее обдуманное деяние. (В позднефеодальном праве «шобрив» заменен термином «патераки», которое в последствии стало означать определенное субъективное отношение к вредному последствию). Иное понимание этого выражения в данном контексте не представляется правильным, тем более, что в каноне речь идет о половых преступлениях, которые не могут быть совершены в результате неосторожности, а тем более казуса.

Таким образом, в рассмотренном постановлении речь идет о заранее обдуманном и внезапном умысле.

Кафедра теории и истории
государства и права.

(Поступило в редакцию 15. I. 1965 г.)

¹ Номоканон, стр. 46.

² См. И. В. Имнайшвили. Симфония-словарь к грузинскому четверо-главу, Тб., 1948-1949.

Н. Д. СУМБАДЗЕ

К ВОПРОСУ ОБ ОРГАНАХ ГОСУДАРСТВА НА ПЕРВОМ ЭТАПЕ УСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ГРУЗИИ¹

Различие исторических условий, в которых происходит революционная борьба в той или иной стране, порождает различия в темпах, способах, методах ломки старого государственного аппарата и создание новой пролетарской социалистической государственности. Как известно, непременным условием всякой социалистической революции является слом старого эксплуататорского аппарата власти и создание новой государственности, отвечающей целям и задачам диктатуры пролетариата.

Возникновение после второй мировой войны народно-демократических государств в Европе и Азии, народно-освободительная и революционная борьба трудящихся масс обостряют интерес к изучению различных форм государственной власти социалистических государств, останавливают внимание на конкретных особенностях развития классовой борьбы в каждой стране.

Различия в государственных формах перехода отдельных стран от капитализма к социализму связаны со спецификой их исторического, экономического и культурного развития, национальными традициями и внешнеполитическими условиями.

В. И. Ленин в своих трудах: «Карикатура на марксизм», «Государство и революция», «Удержат ли большевики государственную власть», указывал, что борьба за завоевание пролетариатом государственной власти, необходимость установления диктатуры пролетариата для строительства социалистического и коммунистического общества, естественно, ставят вопрос о форме государственной власти. «Все нации придут к социализму, это неизбежно, но все придут не совсем одинаково, каждая внесет своеобразие в ту или иную форму демократии, в ту или иную разновидность диктатуры пролетариата, в тот или иной темп социалистических преобразований разных сторон общественной жизни».²

В. И. Ленин указывал, что нет ничего более убогого теоретически и более смешного практически, как рисовать себе будущее в этом отношении одноцветной сероватой краской.

В этой связи марксистско-ленинская теория государства и права уделяет большое внимание тем организационным формам, посредством которых должны осуществляться цели, задачи и функции диктатуры пролетариата. Еще в период революционной борьбы за установление диктатуры пролетариата необходимо было найти соответствующие формы для объединения и направления сил рабочего класса и всех трудя-

¹ Данная статья является продолжением и развитием статьи, опубликованной в Труды ТГУ за 1959 год, № 79, «К вопросу о Ревкомах Грузии» (на грузинском языке).

² В. И. Ленин, Соч., т. 23, стр. 28.

щихся на захват власти. После установления политической власти рабочему классу надо было создать и привести в действие такую организацию государственного аппарата, которая могла бы обеспечить построение социализма.

В. И. Ленин, обобщая опыт революции 1905 года и буржуазно-демократической февральской революции 1917 года, пришел к окончательному выводу, что наилучшей государственной формой диктатуры пролетариата в условиях России может быть не парламентарно-демократическая республика, а республика Советов.¹ Накануне Октябрьской Социалистической революции В. И. Ленин в работе «Удержат ли большевики государственную власть» дал всесторонне обоснованную, научную характеристику советов, как новой формы государственной власти и подлинного народного представительства.²

Как известно, это гениальное открытие Советов, как государственной формы диктатуры пролетариата, имело величайшее теоретическое и практическое значение для обеспечения победы диктатуры пролетариата в России в октябре 1917 года и построения социализма в стране.

Советы, сочетающие в себе признаки: 1) органов власти, 2) народного самоуправления и 3) массовых общественных организаций, — интернациональные по своей природе, привлекли миллионные массы трудящихся к участию в государственной, хозяйственной, общественно-политической жизни страны. Если бы народное творчество революционных классов не создало Советов, — указывал В. И. Ленин, — пролетарская революция в России была бы делом безнадежным, так как со старым аппаратом пролетариат несомненно удержать власти не смог бы, а нового аппарата сразу создать нельзя.³

В дальнейшем революционное творчество возможно вызовет к жизни еще и другие политические формы перехода к социализму,⁴ но сохранится и историческое значение республики Советов. Пример Советской республики будет стоять перед ними на долгое время. Социалистическая республика Советов будет стоять прочно как факел международного социализма, как пример перед всеми трудящимися массами.⁵

В этом свете интересно рассмотреть деятельность революционных комитетов в период становления Советской власти в Грузии, их соотношение с советами рабочих и солдатских депутатов, их отличие от ревкомов РСФСР и их особенности как органов государства.

* * *

Образование Ревкома Грузии. Победоносное развитие Великой Октябрьской Социалистической революции имело решающее значение для революционирования трудящихся масс окраин бывшей царской России, в том числе и Грузии.

После свержения царского самодержавия в России в феврале 1917 года и победы буржуазно-демократической революции, на территории

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 24, стр. 5.

² В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 66—110.

³ Там же, стр. 80.

⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 88 и «Декларация совещания представителей коммунистических и рабочих партий социалистических стран», Госполитиздат, 1957, стр. 14—15.

⁵ В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 129.

Грузии, по решению рабочих фабрик и заводов, были созданы ^{советы} рабочие и солдатских депутатов — органы революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства.¹ В Грузии, как и во всей России, установилось двоевластие: с одной стороны — власть рабочих и крестьян в форме советов, а с другой — власть буржуазии и помещиков в лице Особого Закавказского Комитета (ОЗАКОМ), образованного Временным буржуазным правительством 9 марта 1917 года во главе с членом Государственной Думы В. А. Харламовым.²

Ликвидаторская деятельность меньшевиков в период 1907—1917 гг. помогла им сохранить свои кадры. Почти целиком был сохранен также старый командный состав кавказской армии из числа местных национальных кадров.³ Воспользовавшись временным ослаблением большевистских организаций от репрессий царизма, а также малочисленностью промышленного пролетариата и наличием мелкобуржуазных настроений среди некоторой части трудящихся, меньшевики и эсеры пробрались в советы и захватили подавляющее большинство мест в Тбилисском Совете рабочих и солдатских депутатов. Прикрываясь демократическими лозунгами, они, фактически, защищали интересы грузинской буржуазии и помещиков. Это выразилось в активизировании деятельности ОЗАКОМА, выступившего в защиту частной собственности помещиков. В частности, в августе 1917 года в Горийском уезде ОЗАКОМ, через уездного комиссара, требовал сбора с крестьян баранты (сабалахо) в пользу помещика князя Эристави. В Тианетском и Сигнахском уездах охранялось имущество и права помещиков на имения.⁴

С победой Великой Октябрьской Социалистической революции начался новый этап в борьбе народов Закавказья за свое освобождение. Но одновременно активизировались и контрреволюционные силы. Для имущих классов Закавказья борьба против Советской власти стала вопросом жизни и смерти. А «социалистическая» меньшевистская интеллигенция, поставленная перед перспективой потери власти, очутилась в союзе с имущими классами. Так создалась в Закавказье антисоветская коалиция.

Контрреволюционным партиям Закавказья — меньшевикам, дашнакам и муссаватистам, заключившим между собой блок, при активной поддержке германских, англо-американских и французских империалистов, в конце 1917 и в начале 1918 годов, удалось установить диктатуру буржуазии и временно оторвать Грузию, а также Армению и Азербайджан от Советской России. Но антисоветская Закавказская коалиция просуществовала недолго. Раздираемая внутренними противоречиями, она развалилась уже в первой половине 1918 года, после чего в Закавказье были созданы «самостоятельные» буржуазные республики Грузии, Армении и Азербайджана.

В Грузии меньшевики поддерживали иностранных империалистов,

¹ Борьба за победу Советской власти в Грузии, Сборник документов и материалов (1917—1921 гг.), изд. 1958.

² ЦГАОРСС, ГССР ф. 26, д. 434 л. I, подлинник.

³ 40 лет установления Советской власти в Грузии и образование Коммунистической партии Грузии, газ. «Заря Востока», 30 марта 1961.

⁴ ЦГАОРСС ГССР ф. 724, д. 382 II, 72, 76. Опубликовано также в сборнике документов и материалов «Борьба за победу советской власти в Грузии (1917—1921 гг.)», изд. 1958, документы №№ 54, 55, 56.

окупировавших Закавказье, предоставляли убежище антисоветским мажоритарным беженцам из России и Северного Кавказа и белогвардейцам, оказывали помощь Врангелю.¹

Победа Советской власти в Азербайджане и Армении, в ходе дальнейших исторических событий, повлияла на рост революционных сил в Грузии. Легализация большевистских организаций в Грузии и освобождение из тюрем коммунистов дали возможность широко развернуть активную работу в массах. Нарастанию революционного движения способствовало политическое банкротство и экономический развал страны, ярко проявившиеся при господстве меньшевиков к концу 1920 года.²

Обострилась борьба трудящихся масс против меньшевиков и иностранных завоевателей. ЦК Компартии Грузии, учитывая создавшуюся благоприятную обстановку, руководствуясь указанием Кавказского бюро РКП(б), приняло решение о вооруженном восстании. Восстание началось в ночь с 11 на 12 февраля 1921 года в Борчалинском уезде, охватило Горийский, Душетский, Рачинский и другие уезды и перебросилось в Абхазию и Аджарию.³

В своем воззвании к рабочим, крестьянам, солдатам и всем трудящимся Ревком Грузии сообщает, что для возглавления восстания, по воле восставших трудящихся, в городе Шулаверы 16 февраля 1921 года образован Революционный Комитет Грузии, который, беря в руки всю полноту государственной власти, объявляет правительство грузинских меньшевиков низложенным, а Грузию — отныне — Советской Социалистической республикой.⁴

В состав Революционного Комитета Грузии вошли: Ф. Махарадзе, М. Орахелашвили, Ш. Элиава, А. Гегечкори, А. Назаретян, В. Квирквелия и др.

Ревком обращается ко всем трудящимся с предложением взять на местах всю власть в свои руки, образовывать местные революционные комитеты. Такие ревкомы создавались стихийно и в связи с указанным обращением почти в каждом селении.⁵

Как известно, имелись в Грузии и советы, которые, несмотря на настойчивые просьбы рабочих и всех трудящихся, не переизбирались с 1917 года и в своем большинстве оставались меньшевистскими, состоя из ренегатов, предавших интересы пролетарской революции и перешедших на службу Антанты.⁶

Естественно, что ревкомы Грузии никакого сотрудничества с такими советами не осуществляли и действовали как самостоятельные органы, под руководством Коммунистической партии.

¹ Г. К. Орджоникидзе, статьи и речи, т. I, 1956, стр. 173—179, газ. «Коммунист» (Баку), № 197, 24 декабря 1920.

² Сообщение о дальнейшем обострении политического и экономического кризиса в Грузии печаталось в газ. «Жизнь национальностей» №4, 13 февраля 1921. Об этом свидетельствует также записка на имя председателя меньшевистского правительства Грузии «Современное состояние торговли и промышленности Грузии», составленная Д. Г. Абхази.

³ Очерки по истории Коммунистической партии Грузии, 1957, стр. 365—367.

⁴ Образование СССР, Сборник документов 1917—1924 гг., изд. АН СССР, 1949, стр. 160.

⁵ Г. К. Орджоникидзе, статьи и речи, М., 1956, т. I, стр. 151—155.

⁶ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тбилиси, 1919, стр. 1—10.

Чтобы понять и оценить деятельность революционных комитетов Грузии необходимо хотя бы кратко остановиться на роли и значениях Ревкомов вообще.¹

Революционные Комитеты являлись чрезвычайной формой организации советской власти на местах. Они создавались в России в момент напряженной подготовки вооруженного восстания против буржуазного Временного правительства.

Ревкомы, как чрезвычайные органы власти, являлись необычным средством усиления диктатуры пролетариата, связанным с необходимостью закрепить победу пролетариата и передать власть в руки советов, а также средством эффективного и быстреего устранения опасности подрыва диктатуры рабочего класса в период гражданской войны и иностранной интервенции.

Еще в середине сентября 1917 года В. И. Ленин в ряде статей призывал партию к всесторонней подготовке вооруженного восстания. Он настаивал перед ЦК РСДРП(б) на немедленной организации штаба повстанческих отрядов, т. е. Революционных Комитетов,² указывая, что Военно-Революционный Комитет должен быть «...такой полномочнейший, но беспартийный орган восстания, который связан с самыми широкими слоями рабочих и солдат. Этот комитет должен обеспечить участие в вооружении и в восстании неограниченным пролетарским и солдатским массам... Чем больше будет проявлять инициативы и активности каждый член Военно-Революционного Комитета, тем сильнее и действеннее будет влияние всего комитета на массы... Главная задача военной организации в том, чтобы Комитет не уклонился от правильной большевистской позиции. Основное — победа восстания. Этой и только этой цели должен служить Военно-Революционный Комитет».³ Так В. И. Лениным были определены классовая сущность, организационная форма, а также цели и задачи, ради которых создавались ревкомы.

* * *

Ревкомы Грузии и ревкомы РСФСР. Ревкомы возникли вначале в Петрограде, а позже были организованы в Москве. Они представляли собой органы, образованные советами рабочих и солдатских депутатов.⁴

В ходе революции восставшие рабочие, крестьяне и солдаты создавали революционные комитеты все в новых и новых городах, уездах и волостях России. На съезде Финляндской социал-демократической рабочей партии 27 (14) ноября 1917 года в Гельсингфорсе подчеркивалось, что вся страна, города и местечки, тыл и фронт были усеяны революционными комитетами рабочих, солдат и крестьян, берущими в свои руки бразды правления.

Массовое создание ревкомов во многих местностях РСФСР привело к необходимости утверждения особого Положения «О революцион-

¹ См. ст. Н. Сумбадзе «К вопросу о ревкомах Грузии», Труды ТГУ т. 79, 1959, (на грузинском языке).

² В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 160.

³ Журнал «Коммунист», 1957, № 1, стр. 37, «О военной деятельности В. И. Ленина».

⁴ См. «История гражданской войны в СССР», т. II, 1947, стр. 557.

ных комитетах» со стороны ВЦИКа и Совета Рабоче-Крестьянской обороны 24 октября 1919 года. Следует отметить, что порядок образования ревкомов, как органов восстания и как местных органов власти, их полномочия и взаимоотношения с другими советскими органами не были определены конституцией 1918 года. Свое правовое оформление организация ревкомов получила только в октябре 1918 года в указанном выше «Положении».

В Положении «О революционных Комитетах» был суммирован накопившийся опыт работы по организации и деятельности ревкомов, как чрезвычайных органов Советской власти, в борьбе за создание, упрочение и строительство Советской власти в Российской Федерации. Согласно Положению различались ревкомы, учрежденные в местностях, освобожденных от неприятеля, в прифронтовой полосе и в тылу.¹

Ревкомам Грузии свойственны были черты, присущие каждому из видов ревкомов, указанных в Положении. Но эти черты ревкомов в условиях социалистической революции Грузии в 1921 году претворялись в иной исторической обстановке, чем в РСФСР в 1917 году и привели к новому качественному состоянию Ревкома Грузии, что видно даже из краткого анализа его деятельности. Для примера кратко рассмотрим условия организации и деятельности Петроградского и Московского ВРК в сопоставлении их с Ревкомом Грузии.

Петроградский Военно-Революционный Комитет был избран Исполкомом Петроградского совета на закрытом заседании (12 октября 1917 г.). Являясь органом Петроградского совета, он избирался не из его состава (хотя отдельные члены президиума и входили в состав ВРК), а формировался из представителей таких организаций, которые должны были сыграть решающую роль в победе восстания. В состав ВРК вошли представители Петроградского совета и гарнизона, ЦК Балтийского флота, Финляндского областного комитета Красной Гвардии, фабрично-заводских комитетов, профессиональных союзов, партийных, военных и других организаций. Несколькими днями позже, 16 октября, ЦК большевиков избрал Военно-Революционный центр, который явился руководящим партийным ядром ВРК-та. В Военно-Революционный центр были избраны члены ЦК Я. М. Свердлов, Ф. Э. Дзержинский, М. С. Урицкий и др.² Так, большевики, под непосредственным руководством В. И. Ленина, обеспечили создание ВРК как центра восстания.

Опубликованные документы о деятельности Петроградского ВРК показывают, что ВРК организует пролетариат и солдат столицы на вооруженное восстание против контрреволюционных сил старого строя.³

Выполнив задачу руководства восстанием, ВРК не прекратил своей деятельности. Он превратился из органа Петроградского совета в орган Всероссийского центрального исполнительного комитета и руководил ходом восстания уже по всей стране. Огромную роль сыграл пар-

¹ С. У. 1919, № 53, стр. 508. Опубликовано также в Приложении к книге Малицкого «Советская конституция», изд. 1924, см. также Конституции и конституционные акты РСФСР, 1940, стр. 62.

² «Протоколы ЦК РСДРП(б), август 1917 — февраль 1918 г.» цитируется по книге «Донесения комиссаров Петроградского ВРК», 1957, стр. 9.

³ Там же, стр. 95, 127, 132, 133 и др.

тийный центр, руководивший Петроградским Военно-Революционным комитетом.

Победа вооруженного восстания в Петрограде 25 октября 1917 года стала известна в Москве в тот же день утром. Московское областное бюро ЦК, МК и Окружной комитет создали боевой партийный центр, в который вошли И. В. Владимирский, О. А. Пятницкий, Е. М. Ярославский, В. Н. Подбельский и др. Боевой партийный центр немедленно призвал московских рабочих и солдат к борьбе за власть Советов. В тот же день на экстренном объединенном пленуме Совета рабочих и Совета солдатских депутатов также был избран Военно-Революционный комитет, как орган вооруженного восстания. На другой день, по распоряжению боевого центра партии, во всех районах Москвы и во многих уездах Московской губернии были избраны военно-революционные комитеты. Под руководством районных советов и райкомов партии они, в своей практической деятельности превратились в мобилизующие центры борьбы за власть советов. Борьба приняла затяжной характер и длилась семь дней. Московский и районные ВРК с честью выполнили свою историческую роль. Разгром сил контрреволюции в Петрограде и в Москве предопределил победу социалистической революции и власти Советов по всей стране. По опыту Петрограда и Москвы во многих городах стали создаваться военно-революционные комитеты.

Взаимоотношение ревкомов и советов. Местные РВК, под руководством большевистской организации, сыграли огромную роль в захвате власти и утверждении советов как органов государственной власти. Как было отмечено, ревкомы были чрезвычайными оперативными органами, в составе которых находились, как это видно на примерах Петроградского и Московского ВРК, испытанные кадры большевистских организаций. Даже беглый просмотр документов, отражающих непосредственную деятельность ревкомов, указывает на то, что в процессе их деятельности имели место разнообразные формы соотношения между ревкомом и советами. Например, ВРК Московского совета отдавал распоряжения местным советам (Совету рабочих депутатов Симоновского района Москвы).¹ Имели место случаи, когда Московский ВРК, Петроградский ВРК, Ревком по управлению Киргизским краем или Сибирский РК выполняли функции органов власти. Так, Московский РВК своим постановлением от 4 ноября 1917 года распускает Московскую городскую думу и учреждает временно, для заведывания делами городского хозяйства, Совет комиссаров. Далее, Петроградский ВРК предает суду и подвергает штрафу лиц, занимающихся продажей оружия и спиртных напитков.² Но эти действия не типичны для ревкомов РСФСР и не составляют основного содержания их деятельности. Основная задача, которую они осуществляли, было руководство вооруженным восстанием, в борьбе за установление Советской власти. В этом заключались в основном их функции, при всей обширности и разнообразии их деятельности. Просмотр документов, касающихся деятельности РК, пока-

¹ См. «Документы великой пролетарской революции», 1948, стр. 87; Конституции и конституционные акты РСФСР, 1940, стр. 60.

² «Документы великой пролетарской революции», 1948, стр. 222, док. № 290, стр. 226, док. № 295, а также «Большевистские военно-революционные комитеты», изд. 1958, стр. 245, В частности док. № 405 является нормативным актом, указывающим, что лица, занимающиеся тайной выделкой или продажей алкоголя, подвергаются соответствующим наказаниям.

зывает, что в их компетенцию входило, например, вооружение отдельных групп населения,¹ занятие определенных позиций, снабжение армии участников революции продовольствием, транспортом и т. д.

Самый характер издаваемых ими актов показывает, что они в целом не представляют собой актов государственной власти или управления нормативного характера.²

В тот период и в той обстановке еще не было проведено разграничение между актами власти и актами управления, классификация по органам, их издающим, по их свойствам и по компетенции, но согласно существующей в настоящее время классификации актов, их, скорее всего, можно отнести к актам управления индивидуального характера. Акты Ревкомов РСФСР за редким исключением, как правило, являлись предписаниями индивидуального характера, рассчитанными на конкретные объекты, на определенные жизненные случаи, они являлись административными актами, актами применения нормы права.³ Вместе с тем целый ряд актов можно было бы отнести к так называемому материальному источнику права,⁴ к правообразующей силе, являющихся основанием для порождения в данной ситуации правовых актов управления конкретно оперативного характера.⁵

Что касается полномочий высшего властного характера, то они были сосредоточены в руках соответствующих Советов и их исполкомов, которым подчинялись все Ревкомы. Так, ревкомы прифронтовой полосы и освобожденной полосы подчиняются (согласно «Положению о ревкомах») Реввоенсовету Армии в общем порядке (организационном, административном), но по существу их деятельности гражданской властью считались местные советы или исполкомы. Если даже они действовали самостоятельно там, где советы или исполкомы были распущены, то ревкомы таких мест подчинялись вышестоящей центральной советской власти⁶ (например, ревком по управлению Киргизским краем — ЦИКу Советов РСФСР и соответственно РК мест — Петроградскому ВРК и др.). Они решали вопросы, связанные, главным образом, с оказанием первоочередных услуг населению и армии.

Таким образом, все ревкомы в пределах РСФСР были сформированы при соответствующих советах рабочих и солдатских депутатов или при их исполкомах и являлись их чрезвычайными органами.

Для уяснения своеобразия и отличия деятельности ревкомов РСФСР от ревкомов Грузии рассмотрим содержание последних.

¹ Документы Великой пролетарской революции, т. II, 1948, Документы №№ 67 и 68, стр. 83, № 52, стр. 65, № 147, стр. 146 и др.

² Хотя, как видно из предыдущего, ревкомами издавались и акты нормативного характера, см., например, док. № 45 (стр. 13, сноска вторая). Нормативные акты издавались также Съездом Советов, ВЦИКом и Совнаркомом РСФСР.

³ Я. С. Михалык, Применение социалистического права, 1963, стр. 8, 9, 17, 34 и др.

⁴ И. Б. Новицкий, Источники советского гражданского права, Госюриздат., 1959, стр. 6.

⁵ См. сборники документов о деятельности ревкомов РСФСР: а) изд. 1948, Документы Великой пролетарской революции; б) изд. 1957, Донесения Петроградского ВРК; в) изд. 1958, Большевицские Военно-Революционные Комитеты, стр. 64—67, 69; г) Конституции и конституционные акты РСФСР, 1940, стр. 60.

⁶ См. сборник документов, Конституции и конституционные акты, изд. Институт Права Ак. Наук, 1940, стр. 61, 62.

Ревком Грузии, так же как и в РСФСР, возник как чрезвычайный орган вооруженного восстания, для установления Советской власти, но образование его происходило в совершенно иных условиях.

В Грузии, как было указано выше, Советы были меньшевистскими и большевистская организация в Грузии никакой связи с ними не поддерживала.

В учении В. И. Ленина о советах, как форме государственной власти, твердо проводится принцип единства формы и содержания. Советы представляют собой форму организации, правда социалистическую, но все же форму организации. Все зависит от того, какое содержание будет влито в эту форму.

История знает факты, когда советы, утратив руководство Коммунистической партии, превращались из органов, осуществляющих интересы рабочих, в органы, прикрывающие контрреволюцию. Так было в России в июльские дни 1917 года, когда советами руководили меньшевики и эсеры, когда советы были фактически превращены в придатки контрреволюционного Временного правительства. Как известно, в тот период лозунг «Вся власть советам» был партийно временно снят.

Так произошло и в Германии в конце 1918 года. Там советами руководили социал-демократы, прикрывавшие контрреволюцию против революции. Так было во время Кронштадтского мятежа, когда мятежники выдвинули лозунг «Советы без коммунистов».

Так было и в Грузии. В момент, когда большевики боролись за установление Советской власти в Грузии, Советы были в руках меньшевиков и эсеров и бездействовали.

Ревкомы Грузии как органы власти. В силу этого, 25 февраля 1921 года, в момент низложения восставшими трудящимися массами меньшевистского правительства, Ревком Грузии, победоносно вступив в столицу Грузии Тбилиси, первым же своим приказом еще раз подтверждает, что берет на себя всю полноту государственной власти.¹

Как известно, одним из существенных признаков государства является власть. Ф. Энгельс указывает, что государственная (публичная) власть существует в каждом государстве.² Власть — неотъемлемая часть государства, является непосредственным, прямым выражением диктатуры господствующего в данном обществе класса. На это указывает «Манифест коммунистической партии». «Политическая власть в собственном смысле слова — это организованное насилие одного класса для подавления другого».³ Публичная власть состоит из вооруженных людей и принудительных учреждений всякого рода, при помощи которых в основном и осуществляется диктатура класса. Таким образом, диктатура господствующего класса и осуществление им власти проявляется в деятельности государственных органов, становясь государственной властью. В социалистическом государстве, в отличие от эксплуататорских государств, власть осуществляется через подлинно демократические органы, в интересах подавляющего большинства населения, в управление страной вовлекаются трудящиеся массы. Об этом говорил

¹ Борьба за упрочение советской власти в Грузии (Сборник документов и материалов, 1959, стр. 3.)

² Ф. Энгельс, «Происхождение семьи, частной собственности и государства», 1948, стр. 193.

³ К. Маркс, Ф. Энгельс, «Манифест коммунистической партии», 1948, стр. 80.

В. И. Ленин, характеризуя сущность Советской власти — «Сущность Советской власти состоит в том, что постоянной и единственной основой всей государственной власти, всего государственного аппарата является массовая организация именно тех классов, которые были угнетены капитализмом»¹

Организация системы органов государственной власти ни в одном государстве не является самоцелью, она является лишь средством в руках господствующего класса для осуществления целей и задач, ради которых она создавалась. Поэтому, государственный аппарат обусловлен классовым характером, устройством и степенью развития государства. Это сказалось при организации власти в Грузии в начале 1921 года при создании системы ревкомов как государственных органов социалистической республики Грузии.

Если взять за основу признаки органов государства, данные Я. Н. Уманским,² то можно следующим образом определить место ревкомов как властных органов, в системе других органов государства:

1. Ревком Грузии, воплощая в жизнь идею советов, действуя именем Советской Социалистической республики, под руководством Коммунистической партии Грузии, при поддержке братских советских республик и, прежде всего, РСФСР, осуществлял переустройство государства и общества на социалистический лад. Это видно из того, что Ревком выступал как высший орган, обладающий высшими властными полномочиями, как-то: правом издавать акты высшей власти — декреты, имевшие высшую юридическую силу, обязательные для всех органов, должностных лиц и граждан, к которым были обращены эти акты. Законодательная деятельность — важнейшая функция всякого высшего органа власти, высшая форма нормотворческой деятельности государства.³

2. Деятельность Ревкома, как высшего органа власти, вытекала и из его компетенции. Как известно, компетенция относится к числу существенных признаков государства и находится в прямой зависимости от того места, которое занимает определенный орган государства. Компетенция раскрывает его политическую и правовую природу. По ней определяют социальный характер и общее направление в деятельности как каждого органа государства, так и государства в целом. Вместе с тем, компетенция является и фактором, определяющим и другие составные элементы государства (например, организационную структуру). Компетенция органа государства устанавливается либо основным законом государства, либо актом конституционного характера. (Нормативные акты, формирующие и определяющие компетенцию органов — правовая оболочка, в которую облекается компетенция). В этом смысле Ревком Грузии, в силу изданного им 26. II — 1921 г. приказа № 1, выступал как высший суверенный орган в стране, осуществляющий всю полноту государственной власти. Эту компетенцию, как органа высшей власти, еще раз законодательно, юридически Ревком подчеркнул в дек-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 63—110.

² Я. Н. Уманский, Советское государственное право, 1960, стр. 222.

³ В п. I Постановления Ревкома Грузии от 22. I — 1922 г. о взаимоотношении органов власти сказано: «Общие, государственного характера и значения законодательные акты издаются исключительно Ревкомом Грузии», Сборник документов «Борьба за упорядочение советской власти в Грузии, 1959, стр. 38.

ретах конституционного характера от 8. IV — 1921 г., 21. IV — 1921 г., а также, от 10. I — 1922 г.¹ и др. актах. Из них видно, что он был носителем национального и государственного суверенитета. В них отражена созданная структура органов государства, целая система органов, образованная для строительства нового социалистического общества, под непосредственным руководством Ревкома Грузии и во исполнение изданных Ревкомом актов. Акты, издаваемые Ревкомом Грузии и, в частности, издаваемые им декреты, постановления и приказы, создавали отправные начала для юридической деятельности остальных государственных органов в стране. Акты всех органов власти в лице ревкомов Абхазии, Аджарии, Юго-Осетии, акты местных ревкомов, а также органов управления и суда, должны были строго соответствовать актам Ревкома Грузии. Все другие органы государства подотчетны Ревкому Грузии. В. И. Ленин, в телеграмме Реввоенсовету XI Армии 10 марта 1921 г. об установлении полного контакта с Ревкомом Грузии, просил относиться с особенным уважением к суверенным органам Грузии.²

3. Известно, что существенной частью государства является также определенная структура, т. е. такая внутренняя организация государства, в рамках которой происходит осуществление задач и функций государства и которая сама определяется конкретными задачами и функциями. Ввиду огромного значения этой системы органов для построения социалистического государства и осуществления задач государства, пролетариат Грузии сразу же после завоевания власти приступил к созданию и укреплению государственного аппарата, как это видно из вышеизложенного.

По мере развития советской государственности, на разных его этапах, структура советских органов Грузии изменяется, отражая и выражая происходящие изменения в стране. Так, Ревком Грузии, в силу обладаемой им компетенции, постепенно и неуклонно осуществляя коренное изменение общественного устройства страны, ликвидируя экономическую основу старого общества, а также ломая старый государственный аппарат свергнутого меньшевистского правительства, создавал на его обломках новый аппарат государственной власти.³ Ревком Грузии, утвердив диктатуру пролетариата, приступил к созданию органов диктатуры пролетариата.⁴ На этом новом этапе своей деятельности Ревком действовал, как видно из предыдущего, как постоянно действующий суверенный орган государственной власти в течение всего срока его полномочий. Это преобразование Ревкома из органа восстания и борьбы за установление власти в постоянно действующий высший орган власти, явилось шагом вперед в развитии ревкомов.

Первые же акты Ревкома Грузии говорят, что, обладая всей полной государственной властью, Ревком (приказом № 1 от 26 февраля 1921 года) юридически утвердил свое правовое состояние как высшего органа власти. На заседании Ревкома 8 марта 1921 года избран Президиум из состава членов Ревкома из следующих т.т.: Председателя Ф. Маха-

¹ «Борьба за установление Советской власти в Грузии», Сборник документов, 1960.

² В. И. Ленин, Соч., т. 35, стр. 408.

³ Н. Сумбадзе, «К вопросу о ревкомах Грузии», Труды ТГУ., т. 79, 1959 (на грузинском языке).

⁴ Очерки истории Коммунистической партии Грузии, 1957, стр. 368.

радзе, заместителя М. Орахелашвили и Наркомвоенмора Ш. Элиава.¹ Заседания Президиума Ревкома Грузии назначались по мере надобности. По своему правовому положению Президиум являлся высшим оперативным органом государственной власти. Ревком приступил к разрушению старого государственного аппарата и организации новых органов власти и управления. Это видно из следующего: декреты Ревкома содержат такие мероприятия, как организация Советского суда,¹ ЧК, образование временного состава Совета Народных Комиссаров, Декреты о национализации средств производства от 8. III—1921 г., 20. III—1921 г., 30. III—1921 г., о конфискации и национализации земли и ряд других декретов, создающих и укрепляющих экономическую основу нового социалистического государства, а также защищающих ее от врагов нового строя.²

Здесь государство в лице Ревкома Грузии выступает единым и единственным собственником государственного имущества, составляющего народное достояние. Таким образом, в тот период (в течение целого года) в лице Ревкома Грузии сочеталось высшее политическое и хозяйственное руководство обществом. Ревком выступал как носитель права государственной собственности и выполнял все те функции, которые в РСФСР выполнялись только советами и при наличии ревкомов.

Процесс преобразования Ревкома Грузии в орган высшей власти происходил, как мы имели возможность убедиться из вышеизложенного, по мере развертывания деятельности Ревкома, когда функции властного характера стали основными в компетенции Ревкома Грузии и его местных органов на всем протяжении его деятельности.

Как отмечалось, Ревком с первого же дня победы власти в стране призывает к созданию местных ревкомов, которые по почину трудящихся организуются по всей республике. В отличие от РСФСР, ревкомы в Грузии действуют самостоятельно, совмещая функции и органа власти и исполнительную деятельность. Иных органов власти или управления кроме ревкомов и их отделов на территории республики не существовало.

Известно, что любой государственный орган формируется лишь в

¹ См. тезисы доклада об организации Сов. суда в Грузии проф. Д. И. Полумординова по поводу 30-летия установления Советской власти в Грузии на юбилейной сессии ТГУ, 1951 и статью Н. Д. Сумбадзе «Об образовании Советского суда в Грузии», Труды ТГУ, № 94, 1963.

² ЦГАОРС, фонд 281, д. 18, стр. 5. См. также указанную статью Н. Сумбадзе «О ревкомах Грузии». Ревком Грузии, как видно из изданных актов и протоколов заседания, проводил большую деятельность по созданию и упрочению органов государственной власти и управления по всей стране, как-то: народных комиссариатов, СНХ, ЦСУ, Госбанка, суда, адвокатуры, системы местных ревкомов и их отделов и др. Большая работа была проведена по созданию и укреплению хозяйственных командных высот, по восстановлению и развитию промышленности, транспорта, сельского хозяйства, организации торговли, кооперации, финансов и др. Особенно следует подчеркнуть, что в сложных условиях классовой борьбы, Ревком уделял большое внимание вопросам материального благосостояния трудящихся, здравоохранения, народного образования, вопросам культурно-просветительной работы. В области внешней политики он боролся за утверждение независимости Советской Грузии на основе принципа свободного самоопределения народов Грузии.

том случае, если имеется правовое основание для его возникновения, т. е. если имеется правовая норма, в которой указывается — какой государственный орган может быть создан и по чьему решению.¹ Нижеперечисленные нормативные акты, определяющие правовое положение органов, их компетенцию, функции, в которых выражаются конкретные властные полномочия, подтверждали эту особую роль Ревкома Грузии. Спустя полтора месяца после фактического осуществления деятельности ревкомов на территории республики, Ревком Грузии, как верховный властный орган, издает 8. IV 1921 г. декрет (т. е. нормативный акт), коим утверждает и уточняет созданную почином трудящихся масс систему местных ревкомов, являющихся местными органами власти. В первом же параграфе декрета указывалось, что высшим органом власти, объединяющим всю советскую деятельность в пределах обслуживаемой им местности, и является темский ревком (волостной).²

Местные ревкомы и их исполнительные органы. Органы исполнительно-распорядительной деятельности, как субъекты административных правоотношений, непосредственно осуществляют управление различными сторонами хозяйственного и культурного строительства страны. Они являются частью государственного аппарата социалистического государства. Каждое звено в системе управления от имени государства выполняет возложенные на него задачи и функции; таким образом, вместе с соответствующими органами государственной власти создается и орган управления. Органам управления, созданным при Ревкоме Грузии, присущи все те качества, которые характеризуют государственный орган вообще. Это и было выражено в указанном выше декрете от 8. IV. 1921 года.

В декрете подробно перечисляются предметы ведения темских ревкомов и их отделов в области внутреннего управления, сельского хозяйства, коммунального, продовольствия, военной, народного образования, здравоохранения, социального обеспечения, труда; предметы ведения общего отдела. Из перечисленных наименований отделов темских ревкомов, являющихся самым низовым звеном в системе ревкомов, видно, что законодатель учел накопленный опыт деятельности этого звена ревкомов, непосредственно связанного с широким кругом населения, охватываемого деятельностью темского ревкома.³ Вместе с тем, следует оговорить, что при организации местных ревкомов и их отделов законодатель использовал и обобщил опыт организации местных советов и их отделов в РСФСР,⁴ выраженный в конституции 1918 г., и применил его с учетом специфических условий Грузии.

Следующее звено — районные ревкомы организуются в целях установления связи между темскими и уездными ревкомками.

Декрет-положение отмечает, что районные ревкомы организуются

¹ В. М. М а н о х и н, Порядок формирования органов государственного управления.

² Сельские ревкомы создавались не везде, см. РК Грузии, сборник документов, 1963, стр. 83, 93.

³ Борьба за упрочение Советской власти в Грузии, сборник документов и материалов, 1959, стр. 11, док. № 14.

⁴ Организация местных советов и их отделов выражена в конституции 1918 г., в Постановлении VII Всероссийского съезда советов «О Советском строительстве» и др.

с ведома Наркомвнудела в тех случаях и в тех местностях, где в этом встречается действительная надобность (№ 1, гл. II Положения). В Положении (декрете) указано, что круг деятельности районных ревкомов, их права и обязанности тождественны с темскими ревкомами и определяются §§ 1—9 декрета. Районные и темские ревкомы были подведомственны уездным ревкомам.¹

Уездные ревкомы объединяют и направляют деятельность находящихся на подведомственной им территории районных и темских ревкомов, контролируют их работу и ответственны за их действия. В декрете подробно перечисляются круг ведения, штаты, наименования отделов, организуемых при уездных ревкомах.

По кругу и характеру регулируемых уездным ревкомом вопросов он также выступает как местный орган государственной власти, которому принадлежат и функции власти, и исполнительная деятельность, и руководство отделами, регулирующими разные стороны государственной жизни в пределах подведомственной им территории.

Так, при каждом уездном ревкоме образуются следующие отделы: внутреннего управления, военный, труда, социального обеспечения, народного образования, финансов, земельный, продовольственный, экономический (по Совнархозу), рабоче-крестьянской инспекции и юстиции.

Городские ревкомы пользуются теми же правами, что и уездные ревкомы и при них образуются те же отделы, что и при уездных ревкомах. Предусмотрен такой же состав городского ревкома в числе 5 лиц. Из них один является председателем, второй заместителем (он же заведует отделом внутреннего управления), третий — секретарем. Означенные лица образуют Президиум городского Ревкома. Остальные два члена назначаются заведующими какими-либо отделами данного ревкома и утверждаются в должности подлежащими народными комиссарами.

Все отделы городских ревкомов, равно как уездных, темских и районных, строятся по принципу двойного подчинения, проверенного опытом работы в РСФСР. Поэтому все заведующие отделами и их заместители, избираемые ревкомами, должны быть утверждены подлежащими народными комиссарами (§ 6 декрета). Здесь интересно отметить демократизм и взаимный контроль, установившийся в порядке избрания заведующих отделами, единый для всех ревкомов.

Народный комиссар имел право отвода кандидатуры начальников отделов и их заместителей, избранных ревкомом, о чем ставились в известность соответствующие ревкомы. В случае же отсутствия кандидатуры у ревкома, наркомы имели право назначать этих лиц по своему усмотрению. В этом случае ревкому было предоставлено право отвода, о чем срочно доводилось до сведения соответствующего наркома, а также Наркомвнудела, с указанием мотивов отвода.

Городской ревком, равно как и уездный, во всех своих действиях был подчинен Ревкому Грузии, как высшему органу власти на террито-

¹ Декретом Ревкома Грузии от 1. I. — 1922 г. № 23, п. 2, районные ревкомы, оставшиеся к этому времени, были ликвидированы, а те из них, которые одновременно выполняли функции темских ревкомов, сохранились как темские ревкомы, «Моамбе», 1921, стр. 1—5.

рии республики (§ 1, гл. III декрета). Всякая реорганизация городского ревкома (как и других местных ревкомов) подлежала утверждению со стороны Ревкома Грузии.

Интересно отметить, что Горревком (как и уездный) в части организационно-административной был подведомственен Народному комиссару внутренних дел, которому предоставлялось право решать, если он признает целесообразным, где и почему необходимо было создание городских ревкомов. Более того, всякая реорганизация, касающаяся всех местных ревкомов, равно как и их слияние и образование новых, проводится и утверждается Ревкомом Грузии только по мотивированному представлению Наркомвнудела. Еще более широкие права предоставлены были Наркомвнуделу при образовании указанного выше состава ревкомов города и уезда. Он (состав) назначается с ведома и по постановлению Наркомвнудела.

Таким образом, городской ревком, так же как и уездный, в своих действиях был подчинен непосредственно по существу Ревкому Грузии, а административно-организационной стороной его деятельности ведал Наркомвнудел. Поэтому, такие вопросы, как отвод зав. отделом ревкома, доводились до сведения не только соответствующего наркома, которому в порядке двойного подчинения был подведомственен соответствующий отдел, но также и Наркомвнудела, ведающего их организационной стороной.

Последующая практическая деятельность всех созданных органов власти и управления подтвердила целесообразность их организации. В ходе работы местных ревкомов уточнились организационные стороны созданной системы органов власти и функции по существу. Поэтому, последующий декрет конституционного значения «Об организации власти», изданный 21 апреля 1921 г., в соответствии с общей структурой советского строительства на территории республики Грузии, подтвердил организацию всех вышеозначенных местных ревкомов.

Из числа городских ревкомов был создан ревком только в городе Тбилиси. Все остальные города вошли в состав уездных ревкомов.

Тбилисский Ревком. Правда, обязанности, порядок деятельности Тбилисского Ревкома регулировались и определялись указанным выше декретом (положением) от 8 апреля 1921 года. Уже из перечисленных выше прав и обязанностей городского ревкома видно, что Тбилисским Ревкомом была проведена большая и сложная работа по упорядочению и переустройству разных сторон общественной жизни города. В силу того, что город Тбилиси представлял собой административный, промышленный, торговый и культурный центр Грузии, Тбилисский Ревком являлся доминирующим в системе местных органов. Тбилисский Ревком, как и все остальные ревкомы, под непосредственным руководством Ревкома Грузии, в пределах предоставленной ему компетенции, отмеченной в положении Горкома, осуществлял внутренние функции социалистического государства Грузии.

Для подтверждения этого обстоятельства достаточно лишь просмотреть ряд документов, как-то: акты, издаваемые Ревкомом Грузии, деловую переписку, осуществляемую между Ревкомом Грузии и Тбилисским Ревкомом, далее — переписку между Тбилисским Ревкомом и его отделами, а также ряд протоколов заседаний Тбилревкома. Ознаком-

ление с вышеперечисленными материалами показывает обширный раз-
мер и разнообразие содержания вопросов, которые разрешал Тбилис-
ский Ревком, как орган местной государственной власти.

Структура Тбилисского Ревкома была разветвленной. При нем бы-
ли созданы отмеченные выше отделы, далее, в пределах Тбилиси были
образованы городские районы, которые во всей своей деятельности под-
чинялись Тбилисскому Ревкому. На заседания Тбилревкома пригла-
шались сотрудники районов, а также соответствующих отделов Тбил-
ревкома. Это видно из протоколов заседания Президиума Тбилисского
Ревкома (№№ 61, 62).¹ Многообразным было, как отмечено выше, и со-
держание работы Тбилревкома. В его ведение поступает городское иму-
щество, перешедшее в государственную собственность в порядке наци-
онализации (муниципализации). Горревком проводит сборы с населе-
ния, связываясь с налоговым управлением Комиссариата финан-
сов и т. д.

Ревком Тбилиси подчинялся непосредственно Ревкому Грузии. При
нем был образован Президиум, на котором рассматривались все наибо-
лее сложные текущие вопросы, как-то: отчеты заведующих отделами,
взаимоотношения между отделами и Тбилревкомом и т. д. (Отделы при
Тбилревкоме, так же как и другие местные органы, строились по прин-
ципу двойного подчинения — Тбилревкому и соответствующему народ-
ному комиссариату).

Имущество органов самоуправления, перешедшее к местным рев-
комам, поступало в том числе и к Тбилисскому Ревкому в лице его ком-
мунального отдела. Серьезная работа была проделана по благоустрой-
ству города (ремонт домов, улиц города). Городской ревком, учитывая
тяжелые жилищные условия многих трудящихся, проводил мероприятия
по улучшению их, в частности, за счет квартирного уплотнения лиц быв-
ших имущих классов. Большая работа в Тбилиси проводилась в об-
ласти борьбы с безработицей, социального обеспечения, чем раньше
занимались различные благотворительные и общественные организации.

Средства на производимые расходы Тбилревком получал непосред-
ственно от Грузревкома.

Тбилисский Ревком проделал большую работу по урегулированию
вопросов здравоохранения, в области организации и содействия в рабо-
те школ, университета, по ликвидации неграмотности, обеспечению топ-
ливом учреждений и организаций, организации питания и улучшения
для этого работы столовых и т. д. Для выполнения означенных многооб-
разных функций Тбилревком имел довольно значительный штат работ-
ников.

Тбилисский Ревком, как орган местной власти, действовал до сере-
дины декабря 1921 года.

В декабре Тбилисский городской ревком, после выборов Тбилиско-
го Совета депутатов, превращается в орган управления, действует уже
как Исполнительный комитет Тбилисского Совета, в то время как Рев-
ком Грузии до проведения выборов пока еще осуществляет свои функ-
ции органа высшей власти. Более того, уже в период, когда шла подго-
товка к выборам в Совет, Ревком Грузии, в развитие декретов от 8 и
21 апреля 1921 года, издает Постановление «О взаимоотношении ор-
ганов власти» от 10. I — 1922 г., где еще раз подчеркивает, что
Ревком Грузии является высшим органом власти в системе созданных

¹ См. ЦГАОРСС фонд, 281, д. № 4, стр. 25, 30.

им органов. В ст. I Постановления подчеркивается, что общие, государственного характера и значения, законодательные акты издаются исключительно Ревкомом Грузии, причем делается ссылка на ст. I декрета от 21 апреля 1921 года. Подчеркивается, что декреты и иные акты Ревкома Грузии обязательны для всех их органов на территории республики (ст. 2). В Постановлении уточняется и указывается — какие акты издаются местными органами власти и управления в лице комиссариатов и местных ревкомов, а также их правовое значение.

Постановлением уточняется круг вопросов, компетенции взаимоотношений уездных ревкомов с другими местными органами, а также с органами центрального отраслевого управления — народными комиссариатами, в том числе с Наркомвнуделом, подчеркиваются особые права Наркомвнудела, с ведома и по представлению которого проводятся организационные изменения в системе местных ревкомов.

Таким образом, постановление Ревкома Грузии от 10 января 1922 года развивает, закрепляет и как бы завершает на тот период созданную разветвленную систему и структуру органов власти и управления по всей Грузии, в том числе по Абхазии, Аджарии и Юго-Осетии.

Государственное устройство. В компетенцию Ревкома Грузии входило и практическое решение проблемы национально-государственного строительства автономных, составных частей Грузии — Аджарии, Абхазии и Юго-Осетии, их правовое положение в составе Грузинской Социалистической республики.

Аджария определена как автономная республика,¹ Абхазия объединена как договорная социалистическая республика,² обе во главе с Ревкомами — как высшими органами власти в пределах данной территории, с центральной системой управления и системой местных органов власти и управления в лице ревкомов и их отделов. Юго-Осетия определена вначале как отдельная административная единица в виде Осетинского округа в пределах Горийского уезда (по постановлению Народного комиссариата внутренних дел Грузии от 20 июля 1921 года) со своим Ревкомом и другими административными органами и административным центром, а после национального размежевания, Постановлением Ревкома Грузии от 29 декабря 1921 года вошла в состав Грузинской Советской социалистической Республики на правах Автономной области, сохраняя систему органов власти в лице ревкомов.³

¹ Постановлением Ревкома Грузии от 8 сентября 1921 г. образован Ревком Аджарской АССР в целях осуществления декрета от 16 июня 1921 г. № 54, которым определялось правовое положение Аджарии, как автономной республики в составе Грузинской ССР. В примечании к декрету № 54 оговаривалось, что всякие изменения в количестве комиссариатов могут совершаться лишь с ведома и согласия правительства Грузинской ССР. Иностранные дела и внешняя торговля оставались целиком в ведении центральных органов ССР Грузии. Ряд комиссариатов строится по принципу двойного подчинения. Всеми необходимыми техническими и финансовыми средствами АССР Аджария снабжалась из общих средств Грузинской ССР, ЦГАОР, ф. 281, оп. I, д. 210, л. 103.

² Союзный договор между ССР Грузии и ССР Абхазии от 16 декабря 1921 г., по которому Абхазия во все отношения с другими странами входит через Грузинскую ССР. Иностранные дела и внешняя торговля остаются целиком в ведении Грузинской ССР, газ. «Голос трудовой Абхазии», 1921, №134.

³ См. протоколы, отчеты, доклады о деятельности ревкомов в сборнике «Ревкомы Абхазии», док. №№ 61, 62, 63, 68, 69, изд. 1963, а также У. С. Бахтадзе, «К вопросу

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При изучении истории ревкомов деятельность Ревкома Грузии можно было бы сопоставить с учредительным собранием. Учредительное собрание в период своей деятельности выполняет функции законодательного органа. Цель каждого учредительного собрания, его создания — разработка и принятие конституции. Исторически учредительные собрания создавались в период буржуазных революций в процессе борьбы за власть, направленной против абсолютизма, а позднее они использовались буржуазией против пролетариата. Так было, например, во Франции в период Парижской коммуны, в Германии в 1918—20 гг., в России в период Великой Октябрьской Социалистической Революции, в Грузии в период господства меньшевиков. Иногда учредительные собрания являлись и органами народно-демократических революций, как, например, в Болгарии в 1947 году.

На первый взгляд могло бы показаться, что ревкомы Грузии, как чрезвычайные органы, являлись по отношению к советам своеобразным учредительным собранием. В действительности же функции ревкомов, как видно из изложенного выше, были значительно шире и глубже, чем функции учредительного собрания. Ревкому Грузии в период своей деятельности, с 25 февраля 1921 г. пришлось решать все вопросы, которые рассматриваются марксистско-ленинской теорией государства и права как деятельность формы правления.¹ В рассматриваемый период в Грузинской Советской Социалистической республике действовали: Ревком Грузии как высший суверенный орган всей Грузии, а также ревкомы Абхазской социалистической договорной республики, Аджарской Автономной социалистической республики и Юго-Осетинской Автономной области, как составные части Грузии. Отношения между ними регулировались государственно-правовыми нормами, являющимися источниками государственного права. Иначе говоря, Ревком Грузии решал и вопросы правового положения составных частей государства, каждого со своей внутренней системой государственных органов власти, и управления. Таким образом, Ревком Грузии решал вопросы также и государственного устройства республики.²

Советской теорией государства и права сформулировано понятие формы государства, которое складывается во-первых из формы правления, т. е. определения — каким органом осуществляется верховная власть и какова его классовая сущность, во-вторых, — из государственного устройства, т. е. из внутреннего деления государства на те или иные составные части, правового положения этих частей, взаимоотношения их органов между собой и с центральными органами власти. Если взять за критерий указанное определение, то в изучаемый период Советская социалистическая республика Грузии осуществляла также и внутреннее формирование отдельных частей страны, разрешая вопрос

истории образования Юго-Осетинской Автономной области», изд. 1962, автореферат на соискание ученой степени канд. юрид. наук.

¹ Основы теории государства и права, Учебное пособие, изд. 1963, стр. 31—35; Теория государства и права, изд. АН, Институт государства и права 1962, стр. 31—34; Теория государства и права, изд. 1949, стр. 148—160. Г. З. Инцкирвели, Теория государства и права, 1964, стр. 60, 150 (на грузинском яз.).

² Сборник документов «Борьба за упрочение Советской власти в Грузии», 1959,

национального самоопределения Грузии, которое окончательно юридически было закреплено в первой Конституции Грузии, принятой в феврале 1922 года.¹

Именно поэтому можно считать, что Ревком Грузии, совместно с ревкомом Абхазии, Аджарии и Юго-Осетии, как высшими органами диктатуры пролетариата, в процессе своей деятельности по существу создал форму государства. Эта форма чрезвычайная, вызванная к жизни сложившимися конкретными историческими условиями, и поэтому переходная. Эта форма государства имела ряд недостатков, как например: а) по структуре органов — коллегиальная, но для оперативности не в широком составе (как правило, не более 5—6 человек), что исторически объясняется необходимостью быстрого и оперативного решения вопросов; б) самое формирование органов осуществлялось подчас недостаточно демократически, в некоторых случаях — путем приказов вышестоящих ревкомов, что также вызывалось сложной революционной обстановкой.

Данная форма государства являлась временной, потому что теория и практика социалистического строительства уже к 1917 году подготовила и создала более высокую, классическую государственную форму диктатуры пролетариата, а именно Советскую Социалистическую Республику, под лозунгом которой и действовали Ревкомы Грузии, поскольку фактически в отмеченный период советов в Грузии не существовало.

Пример Грузии подтверждает указание В. И. Ленина, что государственная форма может меняться в зависимости от изменения в соотношении классовых сил, от развития классовой борьбы и от изменения внешне-политической и международной обстановки. Она может иметь свои индивидуальные черты и особенности у отдельных народов в отдельные периоды времени (у государств одного и того же типа). Эти черты могут быть объяснены только при учете всей совокупности конкретных условий, в которых данное государство возникло.

Ревкомы Грузии, выполнив свое историческое назначение по организации и укреплению диктатуры пролетариата, передали власть в руки Советов в феврале 1922 года.

Кафедра теории и истории
государства и права

(Поступило в редакцию 20. IV. 1964 г.).

¹ Г. З. Инцкирвели, Теория государства и права, 1964, стр. 57 и 147 (на грузинском языке).

² В примечании к ст. I Конституции ССР Грузии, 1922.

Н. Д. ЛОРДКИПАНИДЗЕ

ОТНОСИМОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКТОВ И ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В СОВЕТСКОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Наша страна вступила в новый, важнейший период своего развития — период развернутого строительства коммунистического общества.

Одним из необходимых условий успешного решения поставленных XXII съездом КПСС исторических задач по построению коммунистического общества, является дальнейшее всемерное развитие демократии, неуклонное укрепление государственной дисциплины и социалистической законности.

В новой Программе Коммунистической партии Советского Союза, принятой на XXII съезде КПСС, указано, что в условиях строительства коммунистического общества большое значение приобретает дальнейшее укрепление социалистического правопорядка, совершенствование правовых норм, регулирующих хозяйственно-организаторскую и культурно-воспитательную работу, содействующих решению задач коммунистического строительства и всестороннему расцвету личности.

Большая роль в укреплении социалистической законности во всех сферах государственной, хозяйственной и общественной деятельности принадлежит советским судам. Советский суд призван защищать от всяких посягательств общественный и государственный строй СССР, социалистическую систему хозяйства и социалистическую собственность, гарантированные Конституцией политические, трудовые, жилищные и другие личные имущественные права и интересы граждан, права и законные интересы советских учреждений и предприятий, воспитывать советских людей в духе преданности Родине и делу коммунизма.

В деле дальнейшего укрепления социалистической законности исключительное значение приобретает советская процессуальная наука, которая призвана разрабатывать важнейшие проблемы процессуального права с целью совершенствования процессуальной формы, в которой протекает деятельность суда по осуществлению правосудия.

Одной из важнейших проблем теории судебных доказательств, призванных помогать практике, совершенствованию законодательства о доказательствах и правильному применению его при разрешении гражданских дел, является проблема относимости юридических фактов и доказательств в советском гражданском процессе.

Достижение объективной истины по делу служит необходимым условием вынесения обоснованного и законного решения. Для установления же истины по гражданскому делу следует, прежде всего, правиль-

но определить фактический состав спорного правоотношения. В большинстве случаев судебные решения отменяются потому, что суд неправильно определил круг искомых по делу юридических фактов, упустил какой-нибудь факт данного состава, или же включил в него элемент, безразличный для разрешения дела по существу. Неправильное определение фактического состава спорного правоотношения не может не отразиться на определении круга относящихся к делу доказательств. Излишества или недостаточность в определении круга искомых фактов вызывают соответственно — то расширение, то суживание круга доказательств. Все это отрицательно влияет на установление точных границ судебного исследования. Пределы судебного исследования будут точно определены лишь при правильном решении вопроса: какие именно факты являются существенными по данному делу.

Гражданско-процессуальные кодексы союзных республик в ряде статей прямо требуют выяснить существенные по делу факты, однако не конкретизируют, что следует понимать под существенностью фактических обстоятельств дела.

Некоторую конкретизацию по этому вопросу находим в уголовно-процессуальном праве. В ст. 15 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, существенными для дела обстоятельствами названы:

1. Событие преступления (время, место, способ и другие обстоятельства совершения преступления);
2. Виновность обвиняемого в совершении преступления;
3. Обстоятельства, влияющие на степень и характер ответственности обвиняемого;
4. Характер и размер ущерба, причиненного преступлением.

В этой статье круг существенных обстоятельств определен в общих чертах, названы типичные по всем уголовным делам фактические обстоятельства, так как законодатель не в состоянии предусмотреть все существенные обстоятельства по различным категориям уголовных дел.

В гражданском процессе, в силу разнообразия фактических обстоятельств по разным категориям дел, тем более, нет возможности дать исчерпывающий перечень существенных обстоятельств.

В советской процессуальной литературе вопрос о том, какие факты являются существенными, то есть относимыми по конкретному делу, решается по разному. Все высказывания по данному вопросу можно свести к трем направлениям: одни считают, что существенными являются лишь факты, которые характеризуют материально-правовые отношения сторон. Так, А. Ф. Клейнман пишет по этому вопросу, что «фактами, относящимися к существу дела (или иначе, относимыми), следует признать такие юридические факты, которые являются существенными для дела».¹ Другие процессуалисты существенность фактов рассматривают в связи с относимостью доказательств. Так, М. А. Гурвич в лекциях по советскому гражданскому процессу указывает, что суд должен установить: а) относится ли данное доказательство к факту, с которым юридически может быть связано требование истца или возражение от-

¹ А. Ф. Клейнман, Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе, М., Л., 1950, стр. 36.

ветчика, б) способно ли указанное доказательство по своему значению подтвердить или опровергнуть доказываемый факт.¹

К последнему направлению присоединяется А. К. Сергун, по мнению которой существенность доказательства определяется относимостью его к делу.²

Третья точка зрения к существенным для дела фактам относит как юридические факты, так и доказательства. Исходя из такого понимания существенности фактов, К. С. Юдельсон относимыми считает как те факты, которые входят в состав основания иска или возражений против него, так и те доказательства, которые способны убедить в наличии юридических фактов в силу своей связи с ними.³

По существу решается вопрос также и И. Б. Мартковичем⁴ и вслед за ним П. П. Гуреевым,⁵ которые в понятие существенных для дела фактов наряду с юридическими фактами включают и доказательственные факты.

Для правильного решения вопроса необходимо раскрыть само содержание понятия относимости. Марксистский философский материализм понимает отношение как взаимосвязь между явлениями, фактами, в силу чего эти отношения многообразны, всеобщи, универсальны. На эту сторону указывает В. И. Ленин, выделяя 16 элементов диалектики, три из которых вызывают необходимость исследования отношения:

«2) вся совокупность многообразных отношений этой вещи к другим...;

8) отношения каждой вещи (явления) не только многообразны, но и всеобщи, универсальны. Каждая вещь (явление, процесс) связана с каждой...;

10) бесконечный процесс раскрытия новых сторон, отношений».⁶

Любое отношение что-то характеризует, а именно — те явления, факты, между которыми оно существует. Относимыми будут явления, факты, характеризующие те явления, факты действительности, с которыми они взаимосвязаны. Поэтому, относимость между конкретными явлениями, фактами, следует раскрывать через их значимость, существенность. Одни явления, факты, при определенных условиях могут иметь существенное значение по отношению к другим явлениям и фактам, а в иных случаях не имеют такого значения. Решить вопрос об относимости явлений, фактов, значит определить: существенны ли они для данного конкретного случая. Следовательно, чтобы ответить на вопрос о том, какие же факты надо признать относящимися в

¹ М. А. Гурвич, Лекции по советскому гражданскому процессу, М., 1950, стр. 110.

² Советское гражданское процессуальное право, учебное пособие, под ред. проф. М. А. Гурвича, М., 1957, стр. 202.

³ К. С. Юдельсон, Советский гражданский процесс, Госюриздат, 1956, стр. 132-134.

⁴ И. Б. Марткович, Определение объема судебного исследования в советском гражданском процессе, «Труды Иркутского государственного университета», том XIII, серия юридическая, Иркутск, 1955, стр. 90.

⁵ П. П. Гуреев, Судебное разбирательство гражданских дел, Госюриздат, 1958, стр. 111.

⁶ В. И. Ленин, Философские тетради, соч., т. 38, стр. 213-214.

гражданском процессе, следует исходить из их содержания (существенны ли они для данного конкретного случая).

С этой точки зрения, существенными в первую очередь считаются те факты, которые в соответствии с материально-правовой нормой образуют фактическую основу правоотношения, и от установления которых зависит разрешение гражданского дела, то есть юридические факты. Обычные житейские события и человеческие действия только тогда становятся юридическими фактами, когда это обусловлено той или иной правовой нормой, предусматривающей в своей гипотезе данное событие или действие в качестве юридического факта для соответствующего правоотношения.

Таким образом, нормы материального права устанавливают круг существенных для дела фактов применительно к каждому конкретному случаю. Поэтому относительность искомых юридических фактов к гражданскому делу определяется правовыми нормами. Обстоятельства, находящиеся вне пределов правоотношения, предусмотренного нормой права, в этом смысле являются несущественными и поэтому не относящимися к делу.

Однако, существенными могут быть не только те искомые юридические факты, которые подлежат доказыванию, но и не подлежащие доказыванию, в силу предусмотренных законом оснований, но тем не менее включенные в фактический состав гражданского дела, который, таким образом, шире предмета доказывания. Следовательно, при определении фактического состава гражданского дела, который должен быть положен в основу судебного решения, следует использовать не критерий предмета доказывания, а относимость юридических фактов к конкретному гражданскому делу.

На основе признака существенности юридических фактов, можно сформулировать принцип относимости юридических фактов. Принципом *относимости юридических фактов является то процессуальное начало, в силу которого по делу должны быть установлены существенные, то есть имеющие значение по делу факты, которые в соответствии с материально-правовой нормой образуют фактическую основу правоотношения, и от установления которых зависит разрешение данного дела.*

В этом определении понятия относимости юридических фактов подчеркнуты следующие моменты, имеющие большое практическое значение:

- а) указывается, что относящимися могут быть существенные, т. е. составляющие само существо гражданского спора, факты;
- б) при определении признака существенности юридических фактов следует исходить из норм материального права, где очерчен круг этих фактов;
- в) при выяснении фактического состава гражданского дела следует использовать не критерий предмета доказывания, а исходить из относимости юридических фактов к делу;
- г) процессуальная деятельность субъектов должна быть направлена, в конечном счете, на установление этих искомых юридических фактов, от установления которых зависит разрешение гражданского спора.

Пределы судебного исследования определяются не только относимостью юридических фактов, но и относимостью доказательств; относимые доказательства составляют второй ряд существенных фактов. Ес-

ли относимость юридических фактов обуславливается их существованием для рассматриваемого гражданского дела, то относимость доказательств определяется их способностью в силу их определенной предполагаемой связи с искомыми фактами подтвердить существование или отсутствие последних.

Признак существенности доказательств обусловлен тем, что доказываемый ими основной искомый юридический факт относится к фактам, подлежащим доказыванию. Поэтому, доказательство может быть устранено из пределов исследования не только по неотносимости его к юридическому факту, а по неотносимости данного факта к делу, поскольку он не имеет юридического значения. По признаку существенности относящихся доказательств суд обязан собирать именно те доказательства, исследование которых необходимо для установления достаточных для решения дела искомых юридических фактов. Конечно, не исключена возможность, что с данным предметом доказывания сопрягаются и другие обстоятельства, но ввиду их несущественности они исключаются из сферы судебного исследования. Без признака существенности доказательство не может быть относящимся к тому или иному факту. Существенность — необходимая, качественная определенность относящихся доказательств, отличающая их от иных, не связанных с данным делом фактов.

Таким образом, относящиеся юридические факты могут быть доказаны не всякими обстоятельствами, а лишь теми, которые относятся к данным фактам, т. е. имеют существенное значение для их установления. Другими словами, доказуемые факты могут быть доказаны свойственными только им доказательствами: «...различные виды бытия требуют свойственных именно им видов опосредствования..., поэтому и природа доказательства относительно каждого из них различна»¹ — учит В. И. Ленин.

Здесь как нельзя лучше показана связь между фактами; то, что каждый относящийся к делу юридический факт может быть доказан лишь свойственными именно ему доказательствами. Свойство доказательства, выражающееся в том, что оно способно прямо или косвенно установить определенный доказуемый факт, называется относимостью доказательства. А само доказательство, устанавливающее основной искомый факт, является относящимся к делу доказательством.

Важнейшим признаком относимости, как свойства того или иного доказательства, является ее объективность. Действительно, если факт существует объективно, то объективно существуют и свойства этого факта. Следовательно, объективность фактов обуславливает объективность их свойств, в частности, объективность отношения между фактами. Объективный характер относимости вытекает из объективного характера взаимосвязи между явлениями действительности.

При формулировании начала относимости доказательств следует подчеркнуть объективный характер относимости.

Принцип относимости доказательств — это руководящее начало, требующее, чтобы по делу были собраны и исследованы существенные то есть имеющие значение для дела доказательства, которые в силу своей предпо-

¹ В. И. Ленин, Философские тетради, Госполитиздат, 1947, стр. 123.

лагаемой связи с искомыми фактами способны прямо или косвенно установить их наличие или отсутствие.

Исходя из этого определения принципа относимости доказательств, легко установить, относятся ли данные доказательства в каждом отдельном случае к доказуемым фактам, или между ними отсутствует всякая связь.

Свидетельские показания вообще являются допустимыми законом доказательствами; но если свидетели рассказывают о фактах, не имеющих никакого отношения к фактическому составу основания иска и возражений против него, то хотя их показания будут вполне допустимыми доказательствами, они тем не менее должны быть отвергнуты судом, как противоречащие требованиям принципа относимости доказательств.

Предложенное нами определение принципа относимости доказательств отражает следующие свойства доказательств: во-первых, оно указывает на то, что между доказуемыми фактами и подтверждающими их доказательствами существует определенная предполагаемая связь. Относимость доказательств определяется только возможностью связи между доказательствами и искомыми фактами, а не тем, убеждает или не убеждает то или иное доказательство в существовании искомого факта. Иначе любое относящееся доказательство надо было бы признать достоверным. Именно так мыслится относимость доказательств у проф. К. С. Юдельсона, который пишет: «Относимыми являются только те доказательства, которые способны убедить в наличии доказываемого факта в силу своей связи с ним».¹

В этом определении ставится знак равенства между относимостью и достоверностью доказательства; всякое относящееся доказательство предполагается достоверным. Между тем, относимость и достоверность — разные понятия. Суд отвергает некоторые доказательства не потому, что они не относятся к делу, а потому, что они недостоверны.

Вопрос о предполагаемой связи доказательств с доказуемыми фактами решается уже на стадии предварительной подготовки дела, тогда как достоверность доказательств устанавливается в самом судебном заседании.

В определении принципа относимости доказательств подчеркивается также, что в силу предполагаемой связи доказательств с искомыми фактами эти доказательства могут подтвердить наличие или отсутствие фактов предмета доказывания; и, наконец, в определении делается упор на то, что свойством относимости обладают не все факты, так или иначе связанные с предметом доказывания, а именно те, которые существенны, т. е. имеют значение для дела.

Однако, в уголовно-процессуальной, а вслед за ней и в гражданско-процессуальной литературе была высказана мысль, согласно которой понятия относимости доказательств и их существенности не совпадают между собой. Так, по мнению С. Л. Перцовского суд должен исследовать те доказательства, которые не только относятся к делу, но, кроме того, являются существенными. Относящиеся доказательства считаются существенными для дела тогда, когда они разъясняют факт, который не установлен по обстоятельствам дела, или хотя и выяснен, но не так, как

¹ К. С. Юдельсон, Советский гражданский процесс, Госюриздат, 1956, стр. 134.

он освещается данным доказательством.¹ В противном случае относящееся доказательство становится несущественным и не подлежит исследованию. Создав искусственную категорию существенных относящихся доказательств, С. Л. Перцовский, следовательно, допускает наличие несущественных относящихся доказательств.

В. С. Антимонов и С. Л. Герзон в книге «Адвокат в советском гражданском процессе», допускают возможность случаев, когда относящиеся к делу доказательства перестают быть для него существенными. По их мнению, это происходит тогда, когда по делу имеется много доказательств, содержащих одни и те же сведения, например, показания 10—12 свидетелей очевидцев одного и того же факта. Хотя показания всех свидетелей относятся к делу, но после того, как суд допросит, скажем, пятерых, показания остальных перестанут иметь для дела существенное значение, так как суд уже будет располагать достаточными сведениями о данном факте и может не допрашивать остальных свидетелей.²

Однако, дробление единого понятия относимости доказательств на существенную и несущественную ее части, решительно противоречит процессуальному законодательству. Статья 17 Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик и статья 51 ГПК ГССР считает относящимися к делу все обстоятельства, которые имеют значение для правильного разрешения дела, т. е. существенны для данного спора.

Признав доказуемый факт уже достаточно выясненным при помощи ранее добытых доказательств, суд, в действительности, вправе прекратить исследование других относящихся доказательств. Но этим относящиеся доказательства вряд ли становятся несущественными. Суд в подобном случае может отказаться от исследования доказательства, исходя из принципа процессуальной экономии, требующей использования только тех процессуальных средств, которые действительно необходимы по делу.

Таким образом, понятия относимости доказательств и их существенности совпадают между собой.

Начало относимости доказательств имеет принципиальное научно-теоретическое и сугубо практическое значение: суд, руководствуясь принципом относимости доказательств:

а) точно определяет объем необходимого, существенного для решения данного дела доказательственного материала, т. е. уточняет пределы судебного исследования.

В связи с этим нетрудно представить себе, какое огромное значение для установления истины имеет правило об относимости доказательств. Объективная истина, как выше было сказано, может быть установлена лишь тогда, когда полно и всесторонне исследованы обстоятельства дела, а для этого необходимо как можно полнее собрать и всесторонне рассмотреть относящиеся доказательства и устранить те из них, которые не относятся к спору и лишь загромождают дело и уводят суд в сторону от правильного решения;

¹ См. С. Л. Перцовский, Относимость доказательств в советском уголовном процессе, автореферат кандидатской диссертации, Харьков, 1951, стр. 9.

² В. С. Антимонов и С. Л. Герзон, Адвокат в советском гражданском процессе, М., 1954, стр. 45.

б) борется со злоупотреблениями сторон, чаще всего проявляющимися в процессе доказывания.

Стороны в советском гражданском процессе наделены широчайшими процессуальными правами, а также несут определенные обязанности. В этом проявляется существенная черта правоспособности граждан СССР. Ст. 130 и 131 Конституции СССР обязывают каждого гражданина Союза ССР соблюдать Конституцию, исполнять советские законы, блюсти дисциплину труда, уважать правила социалистического общежития, беречь и укреплять социалистическую собственность.

Но если сторона воспользуется своими правами в гражданском процессе, не с целью отыскания объективной истины, а исключительно для причинения вреда другой, чтобы получить благоприятное для себя судебное решение, то такие злоупотребления должны строго пресекаться судом.

На основе принципа относимости доказательств, который является действенным средством борьбы со злоупотреблением процессуальными правами, суд должен отказать сторонам в истребовании тех доказательств, привлечение которых имеет целью затянуть или запутать процесс. Исходя из содержания принципа относимости доказательств, процессуальный закон требует, чтобы сторона, ходатайствующая о вызове свидетелей (ст. 63 ГПК ГССР), или об истребовании документов (ст. 66 ГПК ГССР) и т. д., указала, какие обстоятельства могут быть установлены и подтверждены данными доказательствами. И если доказательства не являются относящимися, то суд не только вправе, но и обязан не приобщать их к делу.

Разграничение принципов относимости юридических фактов и доказательств дает полное основание не включать доказательственные факты в предмет доказывания, как это часто делают некоторые процессуалисты.

Так, М. С. Строгович пишет, что помимо главного факта, в предмет доказывания входят и доказательственные факты.¹ На этой же точке зрения стоит и другой советский процессуалист И. А. Чельцов, который к предмету доказывания относит улики.²

Подобная постановка вопроса, безусловно, находит свое оправдание в том, что обе категории этих фактов должны быть доказаны, являются объектом исследования. Однако, доказательственные факты нецелесообразно относить к предмету доказывания, прежде всего, потому, что это ни в коей мере не способствует четкому представлению о круге фактов, которые в своей совокупности составляют предмет доказывания по тому или иному конкретному делу. Определенность предмета доказывания имеет исключительно важное значение, так как она помогает правильно наметить рамки, границы исследования, сосредоточить внимание и усилия суда и участвующих в процессе лиц на исследовании главных вопросов и с наименьшей затратой времени и процессуальных

¹ М. С. Строгович, Курс советского уголовного процесса, М., 1958, стр. 196.

² М. А. Чельцов, Советский уголовный процесс, М., 1951, стр. 149. Аналогично решает вопрос и М. Л. Якуб, который следующим образом определяет предмет доказывания: «...факты, подлежащие доказыванию, могут быть разделены на две группы: обстоятельства самого преступления, а также отягчающие и смягчающие обстоятельства, и доказательственные факты». Советский уголовный процесс, Госюриздат, 1956, стр. 4 и 20.

средств вынести решение в полном соответствии с объективной истиной. Факты предмета доказывания, как правило, заранее очерчены материальным законом. Доказательственные же факты не могут быть с исчерпывающей полнотой выявлены заранее ввиду того, что необходимость в установлении того или иного доказательственного факта зависит от конкретных особенностей каждого дела и возникает лишь в связи с необходимостью доказать определенный юридический факт.

Кроме того, сходство свойств искомых юридических фактов и доказательственных фактов не может иметь решающего значения при правильном определении места каждого из них в цепи фактов, подлежащих исследованию. Совершенно правильно указывает М. П. Шаламов, что к предмету доказывания не относятся доказательственные факты, так как их доказывание является средством, а не конечной целью доказывания.¹

«Установление доказательственного факта не является самоцелью, оно лишь средство для установления основного искомого факта»² — пишет И. Б. Михайловская.

Правильный ответ на поставленный вопрос, таким образом, может быть дан лишь исходя из конечной цели судебного исследования, из требования установления искомых фактов по делу в соответствии с объективной действительностью, а не исходя из ближайшей цели,³ заключающейся в установлении фактов доказательственных, которые после их подтверждения другими доказательствами становятся уже средствами для достижения конечной цели суда и только, т. е. приобретают все характерные черты и свойства доказательств. Отсюда и вывод, содержание которого является нашим исходным положением: *неправильно включать наряду с искомыми, и доказательственные факты в сферу предмета доказывания.*

Признак относимости доказательств ставит доказательственные факты рядом с относящимися средствами доказывания. Напротив, включение доказательственных фактов в сферу предмета доказывания может привести к противоречивым выводам, как это получилось у А. И. Трусова, который доказательственный факт рассматривает и как необходимый, решающий элемент каждого доказательства и одновременно как предмет доказывания,⁴ т. е. им ошибочно объединены в одно понятие разнородные, хотя и тесно связанные, явления.

Исходя из изложенного, можно прийти к выводу, что как в гражданском, так и в уголовном процессе предметом доказывания являются лишь факты искомые; остальные факты объективной действительности, так или иначе связанные с искомыми фактами и имеющие существен-

¹ М. П. Шаламов, Советская теория улик (косвенных доказательств) и практика применения их в уголовных делах, автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук, М., 1956, стр. 6.

² И. Б. Михайловская, Предмет доказывания в советском уголовном процессе, «Ученые записки» ВЮОН, вып. 8, Госюриздат, 1958, стр. 136. См. также Я. Л. Шутин, Предмет доказывания в гражданском процессе, 1963 г., Госюриздат, стр. 11.

³ Данный термин мы употребляем здесь условно, так как ближайшая цель суда — установление искомых фактов в соответствии с объективной действительностью.

⁴ См. А. И. Трусов, назв. работа, сопоставьте страницы 48 и 74.

ное значение по делу, являются процессуальными средствами доказывания этих искоемых по делу фактов.

Поскольку в судебном процессе в качестве доказательств фигурируют как средства доказывания, так и доказательственные факты, то они полностью подпадают под общие положения доказывания, и, в частности, об относимости доказательств.

Однако, в процессуальной науке и по данному вопросу нет единообразного решения. И. В. Марткович к существенным фактам относит юридические и доказательственные факты.¹

Видимо, И. Б. Марткович, также как и С. В. Курылев, П. В. Логинов, Г. М. Миньковский и М. Ю. Рагинский² сводит доказательства только к доказательственным фактам. Следовательно, в качестве относимых доказательств эти процессуалисты рассматривают только лишь доказательственные факты. Такая постановка вопроса идет вразрез, во-первых, с действующим гражданско-процессуальным законодательством, где на основе объективных свойств судебных доказательств дается четкое различие двух значений понятия доказательства (статья 17 Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик, статья 51 ГПК ГССР), во-вторых, со сложившейся судебной практикой. В практической судебной работе при исследовании обстоятельств гражданского дела суду приходится оценивать как средства доказывания, так и доказательственные факты.

Пленум Верховного Суда СССР неоднократно давал свои указания по поводу того, что суд должен исследовать относящиеся средства доказывания и не должен приобщать к делу не относящиеся доказательства, не должен заниматься их исследованием. Так, Пленум Верховного суда СССР в постановлении от 25 апреля 1947 года «Об ускорении рассмотрения гражданских дел в судах» обращает внимание на то, что «...суды приобщают к производству по гражданским делам, особенно по жилищным спорам, различные письменные документы, не имеющие прямого отношения к существу спора, а также всякого рода ходатайства должностных лиц, учреждений и организаций, не участвующих в деле, представляемых не для выяснения обстоятельств дела, а лишь с целью повлиять на решение дела в благоприятную для истца или ответчика сторону».³

Пределы судебного исследования не являются чем-то застывшими и неизменными. Круг фактических обстоятельств гражданского дела может изменяться в связи с возможностью соединения и разъединения исков, предъявления встречного иска, вступления в дело третьих лиц, изменения основания и предмета иска и т. д., в соответствии с чем и изменяется круг относимых доказательств.

На основе изложенного можно заключить, что между относимостью юридических фактов и относимостью доказательств существует тесней-

¹ И. Б. Марткович, Определение объема судебного исследования в советском гражданском процессе, «Труды Иркутского государственного университета», т. XIII, серия юридическая, 1955, стр. 90.

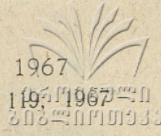
² См. критику этого взгляда на стр. 72-74.

³ Постановление Пленума Верховного Суда СССР «Об ускорении рассмотрения гражданских дел в судах» от 25 апреля 1947 г. (Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1957 гг.), Госюриздат, 1958, стр. 194.

шая, неразрывная связь. При определении объема судебного исследования следует исходить из требований начал относимости юридических фактов и доказательств; малейшее отклонение от этих начал ведет к нежелательным последствиям, в частности, к невозможности установления объективной истины по гражданскому делу.

Кафедра гражданского
права

(Поступило в редакцию
15. XIII. 1963 г.)

3. აბაშმამაძე

„მართალი სამართლის“ ცნება ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებაში

„ვეფხისტყაოსანი“ ფეოდალური საქართველოს უმნიშვნელოვანესი მხატვრული ნაწარმოებია, რომელიც წარმოდგენას გვაძლევს XII საუკუნის ქართველი ხალხის სულიერი ცხოვრების სხვადასხვა მხარეზე. „ვეფხისტყაოსანში“ სათანადო სისრულითაა ასახული გაერთიანებული და ძლიერი ფეოდალური საქართველოს სამართლებრივი და პოლიტიკური იდეოლოგია, რომლის შინაარსისა და თავისებურებათა დადგენა იმ ეპოქის ისტორიული წყაროების ნაკლებობის გამო ზოგჯერ არ ხერხდება. XII საუკუნის ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებაში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს „მართალი სამართლის“ ცნება და მისი შინაარსის განმსაზღვრელი გარემოებები.

სამართალი, როგორც ადამიანთა სავალდებულო ქცევის წესთა ერთობლიობა და სამართლებრივი შეხედულებანი, როგორც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონებული კლასის მიერ სახელმწიფოს მეშვეობით დადგენილი ან სანქციონირებული ქცევის წესებისადმი სამართლის სუბიექტთა შეგნებული დამოკიდებულება, ზედნაშენის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილია, რომელიც აქტიურ ზემოქმედებას ახდენს არა მარტო საზოგადოების ეკონომიურ წყობალებაზე, არამედ ადამიანთა სულიერ ცხოვრებაზეც. ყოველი სამართალი საზოგადოებაში მხოლოდ გაბატონებული კლასის ნება-სურვილს გამოხატავს და სწორედ ამიტომ სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება, როგორც ამ კლასის პოლიტიკური ბატონობის იარაღი, იძულებითი ძალით უზრუნველყოფს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მის მიერ დადგენილი ან სანქციონირებული სამართლებრივი ნორმების შესრულებას. მაგრამ სახელმწიფოებრივი იძულების გარდა, საზოგადოებაში გაბატონებული კლასი ცდილობს იდეოლოგიური ზემოქმედებაც მოახდინოს ადამიანთა მართლშეგნებაზე: სხვადასხვა პოლიტიკური დოქტრინებისა და თეორიების შემუშავებისა და გავრცელების გზით საზოგადოებაში გაბატონებული კლასის იდეოლოგია მოწოდებულია დაასაბუთოს არსებული სამართლებრივი ნორმების შესრულების აუცილებლობა, ამ ნორმათა შინაარსის ჭეშმარიტება. ოფიციალური სახელმწიფოებრივი იდეოლოგია მოქმედი სამართლებრივი ნორმების შესახებ ამუშავებს და ავრცელებს ისეთ შეხედულებებს, რომლებიც ხელს უწყობს გაბატონებული კლასის მართლშეგნების, როგორც ზედნაშენის უმნიშვნელოვანესი ნაწილის აქტიურ ზემოქმედებას ჩაგრული კლასების მართლშეგნებაზე. ადამიანთა მართლშეგნებაზე სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების იდეოლოგიური ზემოქმედება ექსპლათატორულ საზო-

გადოებაში მიზნად ისახავს შენიღბოს მოქმედი სამართლის კლასობრივი წარმოგვიდგინოს იგი, როგორც მთელი საზოგადოების ნებისა და ინტერესების გამომხატველი და ამდენად, სამართლის ყველა სუბიექტისათვის მისაღებ ჭეშმარიტ სოციალურ მოვლენად მოგვაჩვენოს.

როგორც სახელმწიფოსა და სამართლის მარქსისტულ-ლენინურ მეცნიერებაში არის დადგენილი, ფეოდალური სამართალი არა მარტო ფეოდალთა თვითნებობისა და ძალადობის გამომხატველია, არამედ იგი აშკარა სოციალურ უთანასწორობას ემყარება და მიზნად ისახავს იერარქიულად აგებული ფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა და მისი შესაბამისი ბაზისის დაცვას. ფეოდალური სამართლის ნორმებით დადგენილი თვითნებობა და ძალადობა განსაკუთრებით შესამჩნევია ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში, როდესაც ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების არარსებობის დროს, ცალკეული ფეოდალები თავიანთ კუთვნილ სამთავროებში კანონმდებლებიც არიან და მოსამართლენიც ერთდროულად. ფეოდალური სახელმწიფოებრიობის განვითარების დაქუცმაცებულობის პერიოდს შეესაბამება სამართლებრივი პარტიკულარიზმი, რაც, პირველ ყოვლისა, იმას გულისხმობს, რომ ქვეყანაში არსებულ ერთმანეთისაგან პოლიტიკურად დამოუკიდებელ სამთავროებში ერთი და იგივე საზოგადოებრივი ურთიერთობანი სხვადასხვანაირად წესრიგდება და ამ საზოგადოებრივი ურთიერთობების სამართლებრივი გზით მოწესრიგების ხასიათს მთლიანად განსაზღვრავს ცალკეულ ფეოდალთა ნება. სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების მიერ საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგებასთან დაკავშირებული პოლიმორფიზმი მხოლოდ ფეოდალიზმის განვითარების ადრინდელი საფეხურისათვის არის დამახასიათებელი, რადგანაც ჯერ კიდევ არ არსებობს ცალკეულ სამთავროებზე ზემდგომი ძლიერი ძალა, რომელიც ბოლოს მოუღებს ერთი და იგივე საზოგადოებრივი ურთიერთობების სხვადასხვანაირად მოწესრიგებას და მთელ ქვეყანაში უზრუნველყოფს ერთიანი სამართლებრივი რეჟიმის დამყარებას.

ფეოდალური სამართლის განვითარების ისტორიაში მკვეთრად იცვლება მდგომარეობა სამთავროთა დაქუცმაცებულობის აღმოფხვრასა და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრიობის შექმნასთან ერთად. წინათ არსებულ დაქუცმაცებულ სამთავროებზე ამდღებელი ცენტრალიზებული სამეფო ხელისუფლება ცდილობს ალაგმოს ფეოდალთა თვითნებობა და ურჩობა და მათი პოლიტიკური საქმიანობა თავიანთ სამფლობელოებში დაუქვემდებაროს სამეფო ხელისუფლების მიერ შექმნილი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრიობის მიერ დადგენილ ქცევის წესებს. ამრიგად, მეფის ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს დაქსაქსულ სამთავროებში არსებულ ცალკეულ ფეოდალთა ნების გამომხატველი, ერთმანეთისაგან შინაარსით განსხვავებული სოციალური ნორმების ნაცვლად ქმნის სამართლის ერთიან ნორმებს, რომლებიც სავალდებულოა ცენტრალიზებულ სახელმწიფოებრიობაში შემავალი ყველა სამთავროსათვის. სწორედ ამის გამო ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებასთან და ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევის ეპოქასთან არის დაკავშირებული ერთიანი სამართლის ნორმების შემცველი კოდექსებისა და წიგნების შედგენა და ერთი და იგივე საზოგადოებრივი ურთიერთობების ერთნაირი შინაარსის

მქონე სამართლებრივი ნორმებით მოწესრიგება ცენტრალიზებულ სახელმწიფოებრიობაში შემავალი სამთავროებისაგან დამოუკიდებლად.

მიუხედავად ამისა, სამთავროთა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციას და ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნას ფეოდალური სამართლის კლასობრივი არსი არ შეუცვლია, რამდენადაც ფეოდალური სამართალი კვლავ ყმა გლეხებზე ფეოდალთა ბატონობის უმთავრეს იარაღს წარმოადგენდა. მაგრამ დაქუცმაცებულ სამთავროებში არსებული მრავალრიცხოვანი კუტიუმების მოსპობას და მათ ნაცვლად ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების მიერ განხორციელებულ სამართლებრივ უნიფიკაციას პროგრესული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც, ჯერ ერთი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების მიერ დადგენილი სამართლის ერთიანი სისტემის არსებობის პირობებში სამართლებრივი წესით მოსაწესრიგებელი ყველა საზოგადოებრივი ურთიერთობა მთელ ქვეყანაში ძირითადად ერთნაირად წყდებოდა და, გარდა ამისა, ფეოდალთა ის შეუზღუდველი ძალადობა და თვითნებობა, რასაც ადგილი ჰქონდა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს, ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნით ნაწილობრივ შესუსტდა.

ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევის, ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანებისა და სამართლის ერთიანი სისტემის შექმნით სამეფო ხელისუფლების მიერ ერთგვაროვანი საზოგადოებრივი ურთიერთობების ერთნაირად მოწესრიგებასთან დაკავშირებული პროგრესი, განსაკუთრებით იგრობოდა ისეთ ცენტრალიზებულ ფეოდალურ სახელმწიფოებში, სადაც სამეფო ხელისუფლება საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგებისას ჰუმანიზმისა და რენესანსის ეპოქის იდეებით ხელმძღვანელობდა.

სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიის ზემოაღნიშნულ საკვანძო ცნებებსა და უმნიშვნელოვანეს დებულებებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვთ „ვეფხისტყაოსანში“ შოთა რუსთაველის მიერ მოცემული „მართალი სამართლის“ ცნების შინაარსის დასადგენად.

„ვეფხისტყაოსანი“ ფეოდალური საქართველოს იმ პერიოდის ისტორიულ ძეგლია, როდესაც სამეფო ხელისუფლებამ ბოლო მოუღო ქვეყნის შიგნით ფეოდალურ დაქუცმაცებულობას და ურჩი ფეოდალებთან მძიმე და ხანგრძლივი ბრძოლების შედეგად შექმნა ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება.

ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო სამართლებრივი პარტიკულარიზმის დაძლევისას. ახლა საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ერთიანი ფეოდალური სახელმწიფოებრიობის საშუალებით დაქუცმაცებულ ფეოდალურ სამთავროებში არსებული ერთმანეთისაგან შინაარსით განსხვავებული ადათ-ჩვეულებებისა და სამართლებრივი ნორმების ნაცვლად, ცდილობს თვითონ დაადგინოს ერთიანი სამართლის სისტემა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების სამართლებრივი მოწესრიგება მხოლოდ სამეფო ხელისუფლების იურისდიქციას დაუქვემდებაროს. ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის მიერ განხორციელებული საეკლესიო, სამხედრო და, განსაკუთრებით, სსამართლო რეფორმები ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციისა და ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანების ლოგიკური შედეგი იყო, რაც, თავის მხრივ, კიდევ უფრო ანტიციცებდა ფეოდალურ

საქართველოში ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ავტორიტეტს.

ისტორიული წყაროები ცხადყოფენ, რომ ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება, რომელიც ზეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციასთან ერთად თანდათანობით ზღუდავდა ცალკეულ სამთავროებში ადგილობრივ ფეოდალთა იურისდიქციის ფარგლებს, დეცენტრალისტური ძალების მხრივ სასტიკ წინააღმდეგობას ხვდებოდა. დავით აღმაშენებელმა ყოველი ღონე იხმარა „თრიალეთ-კლდეკარისა და მიმდგომი მისი ქუეყნის“ მფლობელის ლიპარიტ ამირას დასამორჩილებლად, რომელმაც „იწყო მათვე მამულ-პაპურთა კუალთა სგლ... და... დადგა გზასა არაკეთილსა“¹, მაგრამ დარწმუნდა, რომ „კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს,... კუალად შეიპყრა, ორ წელიწად პყრობილ ყო, და საბერძნეთს გაგზავნა და მუნ განეჭუა ცხოვრებასა“². ასევე მკაცრი ზომები მიიღო მეფე გიორგი მესამემ უფლისწულ დემნას მიერ მოწყობილი აჯანყების მომხრეთა მიმართ.

მაგრამ სამეფო ხელისუფლება ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების საშუალებით მოწინააღმდეგეთა სამხედრო დათრგუნვასთან ერთად არსებული პოლიტიკური რეჟიმის სამართლიანობისა და მიზანშეწონილობის დასასაბუთებლად იდეოლოგიურ ზემოქმედებასაც ახდენდა ქვეშევრდომთა მართლშეგნებაზე. ამ მიზნით სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკური იდეოლოგია ახდენს ე. წ. „მართალი სამართლის“ მოძღვრების გადამუშავებასა და განვითარებას, რაც, როგორც ისტორიული წყაროები მოწმობს, ფართოდ იყო გავრცელებული ფეოდალურ საქართველოში.

„ვეფხისტყაოსანი“, როგორც ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური იდეოლოგიის გამომხატველი უმნიშვნელოვანესი ისტორიული წყარო, მრავალ საგულისხმო ცნობას შეიცავს ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციისა და ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნისა და განმტკიცების პერიოდში შემუშავებული სამართლებრივი იდეოლოგიის სხვადასხვა მხარეს შესახებ. ამ მხრივ, პირველ ყოვლისა, ყურადღებას იპყრობს „ვეფხისტყაოსანში“ შოთა რუსთაველის მიერ მოცემული „მართალი სამართლის“ მოძღვრება, რომელიც გადმოცემულია შემდეგ სტროფებში:

„მიბრძანა, თუ „ხამს დიაცი დიკურად, საქმე — დედლად,
დიდსა სისხლსა ვერ შეგაქნევ; ვერ ვიქმნები შუა კვლად:
რა მოვიდეს სიძე მოკალ, მისთა სპათა აუწყველად, —
ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნელად“.
(542)

„რაცა ვიჩივლე ბედისა ჩემისა, კმა საჩივარად;
ცან სამართალი მართალი გულისა გულსა მივა რად;
შენთვის მოვკვდები, გავხდები ყორანთა დასაყვიარად,
ვირე ცოცხალ ვარ, გეყოფი სატირლად და სატკივარად“.
(308)

„მართალი სამართლის“ მოძღვრების თავისებურებათა გასაგებად განსაკუთრებით საყურადღებოა „ვეფხისტყაოსნის“ 542-ე სტროფი, რომელშიც

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I; თბილისი, 1955, გვ. 325.

² იქვე.

„მართალი სამართლის“ მოძღვრების პოზიციებიდან გამომდინარე ტარდისა და ნესტანის გადაწყვეტილება ინდოეთის მეფის ფარსადანის მიერ ზედსიძედ მოწვეული ხვარაზმშას შვილის მოკვლის შესახებ. აქ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ხვარაზმშას შვილის მოკვლის გეგმა დასაბუთებულია XI—XII საუკუნეებში სამეფო ხელისუფლების მიერ საგანგებოდ შემუშავებული მოძღვრებით, რომელიც გამომდინარეობს სამართლებრივ აფორიზმში — „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად“. გარკვეული კლასობრივი შინაარსის მქონე ეს პროგრესული სამართლებრივი აფორიზმი, რამდენადაც იგი უმთავრესად ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების პოლიტიკას გამოხატავს მართლმსაჯულების განხორციელების დარგში, იმ იურიდიული კაზუსის გადაწყვეტის საშუალებას გვაძლევს, რომელიც კონკრეტულ გარემოებასთან დაკავშირებით ჩამოყალიბდა, ერთი მხრივ, ტარიელსა და ნესტან-დარეჯანს შორის და, მეორე მხრივ, ინდოეთის მეფეს ფარსადანსა და ზედსიძედ მოწვეულ ხვარაზმშას შვილს შორის. ამასთან, „მართალი სამართლის“ არგუმენტაციით ხვარაზმშას შვილის მკვლელობის გამართლება საკმაოდ საფუძველს გვაძლევს პოემის ტექსტის ამ ნაწილის შემდეგი ინტერპრეტაციისათვის: ინდოეთი ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოა; აქ დიდი ხანია დაძლეულია ფეოდალური დაქუცმაცებულობა. მას შემდეგ, რაც ტარიელის მამამ სარიდანმა ინდოეთის უკანასკნელი დამოუკიდებელი სამეფო ნებაყოფლობით შეუერთა ფარსადანის ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს, ინდოეთის პოლიტიკური გაერთიანება დასრულდა. პოლიტიკურად გაერთიანებულ ინდოეთის სამეფოში, რომელიც ძლიერი და გაერთიანებული საქართველოს პოლიტიკური მნიშვნელობის ალტერნატიულ პარალელს უნდა წარმოადგენდეს, იდეალური წესრიგია, რამდენადაც პოლიტიკური დაქუცმაცებულობის პერიოდისაგან განსხვავებით საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება ხდება ღმერთის ნების შესაბამისი „მართალი სამართლით“, რომელსაც ახორციელებს ღვთაებრივი წარმოშობის სამეფო ხელისუფლება. ღმერთის ნების გამომხატველი „მართალი სამართალი“ საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგს უნდა ეხებოდეს და განსაკუთრებით — ტახტის მემკვიდრეობის საკითხს, რამდენადაც „მართალი სამართალში“ გამოხატული ღმერთის ნება, პირველ ყოვლისა, განსაზღვრავს, თუ ვინ იქნება ღმერთის მოადგილე ამ ქვეყნად, მისი ნება-სურვილის განხორციელებელი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ინდოეთის მონარქიულ სახელმწიფოში „მართალი სამართლის“ ნორმების შესაბამისად ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე ტარიელია. ამის შესახებ ტარიელი სავსებით გარკვევით სწერს ფარსადანს მას შემდეგ, რაც იგი ნესტან-დარეჯანის რჩევითა და წაქეზებით კლავს ხვარაზმშას შვილს:

„იცი, ინდოთა სამეფო რაზომი სრა-საჯდომია!
ერთილა მე ვარ მემკვიდრე, თქვენი მონობის მნდომია, —
ამოწყდა მათი ყველაი, მამული თქვენ მოგხდომია;
სამართლით ტახტი უჩემოდ არავის მისახდომია!“

(564)

გარდა ამისა, სამეფო ტახტის მემკვიდრედ უცხოელი ხვარაზმშას შვილის ზედსიძედ შემოყვანა ინდოეთის სამეფოში, არღვევს მონარქიულ-ცენტრალის-

ტური სახელმწიფოს „მართალი სამართლის“ ნორმებს, რამდენადაც ეფუძნებოდა პოლიტიკური მნიშვნელობის ეს აქტი დიდი ინდოეთის სახელმწიფოს ეროვნული ღირსების შემლახველია, მას შედეგად ინდოელებზე სპარსთა „გასასება“ მოჰყვება. ნესტან-დარეჯანი კარგად ხედავს, თუ რა პოლიტიკურ ცვლილებებს გამოიწვევს ხვარაზმშას შვილის ზედსიძედ შემოსვლა ინდოეთში.

„კვლა თუ სიძე შემოეშვა, მე შემირთოს, იყოს ასდენ, ერთმანერთსა გავეყარნეთ, ძოწუღლინ გავგიფლასდენ, მათ მორჭმულთა მოივლინონ, ჩვენ პატიჟინ გავგიასდენ, — ესე ამბად არ ეგების, რომე სპარსნი გავგიხასდენ“

(540)

ამრიგად, „მართალი სამართლის“ ნორმების მიხედვით ხვარაზმშას შვილუნდა დაისაჯოს, რადგან იგი ბრალეულია, ხოლო ლაშქარი, რომელიც თან ახლავს ხვარაზმშას შვილს, არის უბრალო. ნესტან-დარეჯანი აქეზებს ტარიელს:

„ასრე ქმენ, ჩემო ლომო და მჯობო ყოველთა გპირთაო, მიპარვით მოკალ სასიძო, ლაშქართა ნუ მოირთაო, მისთა სპასთაცა ნუ დაჰხოც, ზროხათა, ვითა ვინთაო, — სისხლი კაცისა უბრალო კაცმანმცა ვით იტვირთაო?“

(543)

ცალკე უნდა აღვნიშნოთ სამართლებრივი ტერმინების — „ბრალისა“ და „უბრალოს“ შესახებ. როგორც ისტორიული წყაროები მოწმობს, ძველ ქართულ სამართალში, კერძოდ მე-12 საუკუნეში, ტერმინი „დანაშაულო“ არ არსებობდა და მის ნაცვლად ამ სამართლებრივ ცნებას გამოხატავდა „ბრალი“¹. აქედან გამომდინარე, ტერმინი „უბრალო“ ნიშნავს უდანაშაულოს, „ბრალეული“ კი — „დამნაშავეს“².

„მართალი სამართლის“ ცნების დადგენისათვის განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ნესტან-დარეჯანისა და ტარიელის ვადაწყვეტილებას ხვარაზმშას შვილის, როგორც „ბრალის“, ე. ი. დანაშაულის მქონე პირის მოკვლის დასაშვებად, ხოლო ხვარაზმშას შვილის თანმხლები ლაშქრის, როგორც „უბრალო“, ე. ი. უდანაშაულო ხალხის ამოწყვეტის დაუშვებლად მიჩნევის შესახებ. „ვეფხისტყაოსანში“ შოთა რუსთაველის მიერ გადმოცემული იურიდიული კანონი და მისი ვადაწყვეტა იმაზე მიუთითებს, რომ მე-12 საუკუნის ფეოდალურ საქართველოში გაბატონებული „მართალი სამართლის“ მოძღვრების უმთავრესი მოთხოვნა მხოლოდ დანაშაულებრივი ქმედობის ჩამდენი პირის დასჯას გულისხმობდა.

ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შენარჩუნებისა და განმტკიცების ამოცანებთან არის დაკავშირებული „მართალი სამართლის“

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბილისი, 1959, 290¹⁶, 322², 32⁶, 105¹⁴ და სხვ.; Ф. Жордания, Завещание царя Давида Возобновителя, данное Шно-Мгвимской лавре в 1123 г., Тифлис, 1895, გვ. 12; სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ტფილისი, 1928 წ., გვ. 2; Н. А. Заозерский, А. С. Хаханов, Номоканон Иоанна Постника, М., 1902, გვ. 44—46; ივ. იმნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, თბილისი, 1948—1949 წწ., გვ. 65 და სხვ.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკ. II, ტფილისი, 1929 წ., გვ. 258.

ცნება „ვეფხისტყაოსნის“ 1308-ე სტროფშიც. როგორც ცნობილია, ტარიელისა და ნესტანის სამშობლოდან განდევნა-გადახვეწის შემდეგ ინდოეთის ოდესღაც ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო დიდ გასაჭირში ჩავარდა. ინდოეთის მეფეს, ფარსადანს, ყოველგნით ავიწროებენ მტრები და მისი ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო დაშლის პირას არის მისული. ინდოეთის ძლიერ ცენტრალიზებულ სახელმწიფოში საზოგადოებრივი ურთიერთობანი „მართალი სამართლის“ მიხედვით წესრიგდებოდა, მაგრამ ქვეყნის დეცენტრალიზაციის საფრთხემ შეასუსტა „მართალი სამართლის“ მოქმედება. სწორედ ამიტომ ქაჯთა ტყვეობაში მყოფი სასოწარკვეთილი ნესტან-დარეჯანი სწერს ტარიელს:

„წადი, ინდოეთს მიჰმართე, არგე რა ჩემსა მშობელსა,
მტერთაგან შეიწრებულსა, ყოვლგნით ხელ-აღუპურობელსა“

(1307)

„რაცა ვიჩივლე ბედისა ჩემისა, კმა საჩივარად;
ცან, სამართალი მართალი გულისა გულსა მივა რად:“

(1308)

„ვეფხისტყაოსანში“ მოცემული „მართალი სამართლის“ ცნების ამგვარი გაგების სისწორეს საკმაო სიზუსტით ადასტურებს ჩვენამდე მოღწეული როგორც საერო, ისე სასულიერო მნიშვნელობის სხვა ისტორიული წყაროებიც. რომლებმაც შემოგვინახეს მე-11—მე-12 საუკუნეებში ფეოდალურ საქართველოში გავრცელებული „მართალი სამართლის“ მოძღვრება. ამ წყაროებში არაპირდაპირი გამოხატულება პოვა XII საუკუნის საქართველოს იმ დიდმა სამართლებრივმა დოქტრინამ, რომელიც ადამიანთა მართლშეგნებაზე შემოქმედების მოსახდენად და ქვეყნის შიგნით მართლწესრიგის განსამტკიცებლად მიზნად ისახავდა სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილი ქვეყის წესების „მართალ სამართლად“ წარმოდგენას. უპირველეს ყოვლისა ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ი. შავთელის „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფი, რომელშიც ნათქვამია:

„ესა მართალი: ე სამართალი
ხეს შეიქმს კმელსა წყალმომდინარედ“.

წინასწარ უნდა ითქვას, რომ უკანასკნელ პერიოდში მტკიცედ ჩამოყალიბდა „აბდულმესიანის“ ამ სტროფის ამგვარი პუნქტუაციური კონსტრუქცია და სწორედ ამიტომ პოემის შემოადინიშნული სტროფი ტრადიციულად ასე იკითხება: „ეს არის მართალი (=სწორი): სამართალი გამხმარ ხეს გაანედლებს (=წყალმომდინარედ აქცევს)“¹. მაგრამ ჩვენი აზრით „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის ამგვარი წაკითხვა საესებით უგულებელყოფს XI—XII სს. ფეოდალურ საქართველოში გავრცელებულ სამართლებრივ დოქტრინას „მართალი სამართლის“ შესახებ და აგრეთვე „აბდულმესიანის“ ადრინდელი პერიოდის მკვლევართა მოსაზრებებს შემოადინიშნული სტროფის შესახებ.

„აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის მართებული წაკითხვისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს XI—XII სს. ფეოდალურ საქართველოში სახელმწიფო-

¹ ძველი ქართველი მეზობენი, II, იოანე შავთელი, „აბდულმესიანი“, თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესხმა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი ღურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბილისი, 1964, გვ. 180.

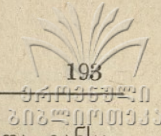
ებრივი ხელისუფლების პოლიტიკური იდეოლოგიის მიერ ფართოდ გავრცელებულ სამართლებრივ დოქტრინას „მართალი სამართლის“ შესახებ, რომელიც მიზნად ისახავდა სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილი და სანქციონირებული სამართლებრივი ნორმების ავტორიტეტის ამაღლებას და საზოგადოების წევრთა შორის იმ აზრის განმტკიცებას, რომ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში არსებული სამართლებრივი პარტიკულარიზმის საწინააღმდეგოდ მხოლოდ სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილ სავალდებულო ქცევის წესებს, ე. წ. „მართალ სამართალს“ შეუძლია მოაწესრიგოს გონივრულ საწყისებზე საზოგადოებრივი ურთიერთობანი.

მართლაც, „აბდულმესიანში“, როგორც გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური იდეოლოგიის გამომხატველ ნაწარმოებში, შეიძლება არსებობდეს მსჯელობა საერთოდ არა იმ სამართალზე და სამართლებრივ წესრიგზე, რომელიც საქართველოში ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს არსებობდა მისთვის დამახასიათებელი პარტიკულარიზმითა და ცალკეულ ფეოდალთა თვითნებობით, არამედ მხოლოდ „მართალი სამართლის“ შესახებ, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნისა და სამართლებრივი პარტიკულარიზმის აღმოფხვრის შემდეგ. ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში არსებული სამართალი ცალკეულ ფეოდალთა ნებას გამონათავდა და სწორედ ამიტომ მათ თვითნებობაზე და ძალადობაზე იყო დამყარებული. სამეფო ხელისუფლება ქვეყნის დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციის შედეგად შექმნილ ძლიერი სახელმწიფოებრივობით დადგენილ სამართალს, რომელიც ნაწილობრივ ფეოდალთა თვითნებობისა და ურჩობის აღმოფხვრასაც ისახავდა მიზნად, მისი ნების გამომხატველ სამართალს, ქვეყანაში ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს არსებული სამართლისაგან განსხვავებით, „მართალ სამართალს“ უწოდებს. ამდენად, XI—XII სს. ფეოდალურ საქართველოში სამეფო ხელისუფლების მიერ გავრცელებული სამართლებრივი მოძღვრების შესაბამისად „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფი წაკითხულ უნდა იქნეს მხოლოდ და მხოლოდ ამგვარად: „ეს არის მართალი სამართალი, გამხმარ ხეს (რომ) გაანედლებს (წყალმომდინარედ აქცევს)“.

„აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის ამგვარი წაკითხვის სისწორეს სავსებით ადასტურებს ის ლოგიკური კავშირი, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო სტროფს გააჩნია აზრობრივად სხვა, უახლოეს სტროფებთან. ამ მხრივ საყურადღებოა „აბდულმესიანის“ მე-20 სტროფი:

1. აღძვრნა ბაგენი, ბრგვნილად მაგენი
გულისხმის-ყოფით შესხმად ქებისა.
2. მალისა, მკნისა, ბრძენთა სეხნისა;
აღმოთქმად ვიწყო ნეტა რებისა?
3. გოლებრ მწთოლვარე, არად მკმოლვარე,
სამართლად ღირსი ნეტარებისა.
4. არა სთნავს რისხვა. გესმის? — არი სხვა:
ნამდვილ ჩვეული მოწყალებისა“.

ამ სტროფში მხატვრული ფორმებით გადმოცემულია „მართალი სამართლის“ ქმნის, ე. ი. მართლმსაჯულების განხორციელების ის ვაგება, რომელიც ჩამოყალიბდა ფეოდალურ საქართველოში ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწი-

ფეობრივი ხელისუფლების ჩამოყალიბების შემდეგ. XII საუკუნეში, და, განსაკუთრებით, თამარ მეფის ეპოქაში, მართლმსაჯულების შესახებ გაბატონებული შეხედულებების შესაბამისად ამ სტროფში ლაპარაკია იმაზე, რომ მაღალი სულის მქონე, მხნე და ბრძენი მეფე საზოგადოების წევრთათვის ბედნიერებისა და ნეტარების მომნიჭებელია თაფლის ფიჭასავით და „მას არ მოსწონს რისხვა, გესმის? — ის არის სხვა, ნამდვილად მოწყალეებს ჩვეული“¹. ი. შავთელი, როგორც ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების პოლიტიკური იდეოლოგიის წარმომადგენელი, შესანიშნავად ახასიათებს აქ გაერთიანებული საქართველოს ამ ეპოქის მართლმსაჯულების ამოცანებს ე. წ. „მართალი სამართლის“ მოძღვრების პოზიციებიდან. მართლაც, ამ სტროფში ხაზგასმულია ჰუმანური სამართლებრივი პოლიტიკა, რომელსაც თამარ მეფე ქვეყნის შიგნით ახორციელებდა.

„აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის „მართალი სამართლის“ მოძღვრების მიხედვით წაკითხვას ადასტურებს აგრეთვე მომდევნო, 22-ე სტროფიც, რომელიც ლოგიკურად დამთავრებულ აზრს გვაძლევს საზოგადოებრივი ურთიერთობების მხოლოდ „მართალი სამართლის“ ნორმებით მოწესრიგების შესახებ.

- „1. აქვს სასოება მას, სათნობა.
სარწმუნოება სიყვრულითა.
- 2. მადლთა ტალანტი, სავსედ ბალანტი
შეუკრებიეს თვით სურვილითა.
- 3. ქველის საქმიითა ვკვირობ აქ მითა,
რაც ოდენ მესმის იღუმალითა.
- 4. უსხეულონი ზეცისა ძალნი
მისთვის იშვებენ სიხარულითა“.

როგორც ჩანს, აქ ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ თამარს „... იმედი, სათნოება (=სიკეთე) და სარწმუნოება სიყვარულით აქვს (მოპოვებული). 2. ის მადლთა ტალანტია, მისით სავსე ბალანტი (= საფულე ქისა), რომელსაც (საღმრთო) მადლი თვითონვე შემოუკრებიდა (თავისი) სურვილით. 3. რაც მხოლოდ აქ მესმის, იმ იღუმალი ქველი საქმიების გამო გაკვირვებული ვარ?“. ი. შავთელი, როგორც სამეფო ხელისუფლების იდეოლოგიის მომხრე, ქება-დიდებას არ იშურებს ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევის შემდეგ შექმნილი ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების მეთაურის — მეფის მიმართ, რომელიც ფეოდალიზმის ეპოქაში გაბატონებული შეხედულებებით ღმერთის ნების განმხორციელებელია ამ ქვეყნად.

ოფიციალური სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის მიერ სამეფო ხელისუფლების ავტორიტეტის ამაღლება, პირველ ყოვლისა, მიზნად ისახავს ქვეშევრდომთა შორის იმ აზრის განმტკიცებას, რომ ღმერთის ნების განმხორციელებელი სამეფო ხელისუფლება უმაღლესია ქვეყანაში და იგი მოწოდებულია „მართალი სამართლით“ მოაწესრიგოს საზოგადოებრივი ურთიერთობანი. ამის საჭი-

¹ ძველი ქართველი მეხოტბენი, II, იოანე შავთელი, „აბდულმესიანი“, თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესხმა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბილისი, 1964, გვ. 179.

² ძველი ქართველი მეხოტბენი, II, თბილისი, 1964, გვ. 181.

როება კი იგრძნობოდა ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი სუფლების შექმნისა და ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციის შემდეგაც, რადგანაც „მეტად დიდი და მძიმე იყო ძალადობა — უსამართლობა ფეოდალურ საქართველოში... დიდი აზნაური თავისი სახლისკაცებით, დიდმოხელე-ერისთავი თავისი აგენტებით, მეკობრეები, იჯარადარ-ხარკის ამკრეფნი, მეზვერე-მებაჟენი და სხვა ათასი ასეთი „მძლავრობდა“ და „აჭირვებდა“, ვისაც კი მოახლებდა.

დაჩაგრულ-მომძლავრებულნი ხმამაღლა ჩიოდნენ და „მართალ სამართალს“ ეძებდნენ¹ მეფესთან.

„აბდულუმესიანი“, ისევე როგორც „ვეფხისტყაოსანი“, თამარ მეფის ეპოქის მხატვრული ნაწარმოებია და, რა თქმა უნდა, სამეფო ხელისუფლების მიერ განხორციელებული სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ხოტბას შეიცავს. ამიტომაც გასაკვირი არ არის, რომ XI—XII სს. ფართოდ გავრცელებული „მართალი სამართლის“ მოძღვრებამ თავისი გამოხატულება პოვა როგორც „ვეფხისტყაოსანში“, ისე „აბდულუმესიანშიც“. სწორედ ამიტომ, ჩვენი აზრით, არ შეიძლება მართებულად ჩაითვალოს ჩვენს ლიტერატურაში² გამოთქმული აზრი იმის შესახებ, რომ თითქოს იოანე შავთელის „აბდულუმესიანის“ გავლენით შექმნარუსთაველმა სამართლებრივი აფორიზმი „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად“. უფრო საფიქრებელია, რომ ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური იდეოლოგია, სამთავროებზე ამაღლებული სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილი სამართლის ნორმების უპირატესობა რომ დაასაბუთოს ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში არსებულ სამართლებრივ პარტიკულარიზმთან შედარებით, სრულყოფს და ავითარებს „მართალი სამართლის“ მოძღვრებას. ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ „მართალი სამართლის“ შესახებ მოძღვრება გვხვდება არა მარტო „აბდულუმესიანში“ და „ვეფხისტყაოსანში“, არამედ ფეოდალური საქართველოს ისტორიულ წყაროებშიც.

„აბდულუმესიანის“ სტროფის „ესა მართალი: ე სამართალი, ხეს შეიქმს კმელსა წყალმომდინარედ“ ამჟამად გაბატონებული არასწორი აზრობრივი გაგება, რომელიც ამ სტროფის თვითნებური პუნქტუაციური კონსტრუქციიდან გამომდინარეობს, უგულებელყოფს პოემის ადრინდელი პერიოდის მკვლევართა მოსაზრებებს. ამ მხრივ, პირველ ყოვლისა, საინტერესოა „აბდულუმესიანის“ ერთ-ერთი პირველი მკვლევრის პ. იოსელიანის მიერ ჩვენთვის საინტერესო სტროფის რამდენადმე განსხვავებული გაგება. პ. იოსელიანს, რომლის მიერ გამოცემული „აბდულუმესიანი“ XVIII საუკუნიდან ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებთან ყველაზე ახლოსაა³, პოემის 21-ე სტროფი ასე აქვს გადმოცემული:

¹ საქართველოს ისტორია, I (უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დისასრულამდე), თბილისი, 1958, გვ. 164.

² იხ. Н. Я. Марр, Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, IV, С.—Петербург, 1902, გვ. 14; კ. ვეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1958, გვ. 143 და სხვ.

³ იხ. Н. Я. Марр, Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, IV, С.—Петербург, 1902, გვ. 3.

„ესამართალი, ესამართალი, ხეს შეიქმს კმელსა წყალმომდინარედ“¹. სიტყვიერებაში მივიღებთ ი. შავთელის მიერ „აბდულმესიანის“ სიტყვიერი გამოცემის თავისებურებებს, რაც ძალიან ხშირად სიტყვების ვერსიფიკატორულ თამაშს ემყარება და მისი ნამდვილი შინაარსის დადგენა დამოკიდებულია ომონიმურ-მაჯამური სტროფების სწორ წაკითხვაზე, მაშინ პ. იოსელიანის მიერ პოემის 21-ე სტროფის პუნქტუაციური კონსტრუქცია სავსებით მართებულად უნდა მივიჩნიოთ. ამ სტროფის სხვანაირი გაგება ეწინააღმდეგება პოემის შინაარსის გამოცემის შავთელისეულ მეთოდს — სიტყვების ვერსიფიკატორულ თამაშსა და ნაწარმოების ტექსტის ომონიმურ-მაჯამური სტროფებით გამოცემას. სიტყვების ვერსიფიკატორულ თამაშზე აგებული ი. შავთელის პოემის სტროფი „ესამართალი, ესამართალი, ხეს შეიქმს კმელსა წყალმომდინარედ“ პლ. იოსელიანის გამოცემის მიხედვით, შეიცავს მითითებას არა საერთოდ სამართლის შესახებ, არამედ მხოლოდ „მართალი სამართლის“ შესახებ, რომელიც „ხეს შეიქმს კმელსა წყალმომდინარედ“ სწორედ იმის გამო, რომ იგი მართალი სამართალია.

ზემოთ აღნიშნული ჩვენი მოსაზრების დასასაბუთებლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის შინაარსის ის გაგებაც, რომელიც ძველ ქართველ მეხოტბეთა შესანიშნავ მკვლევარს აკად. ნ. მარს ეკუთვნის. „აბდულმესიანის“ ტექსტის რთული კონსტრუქციიდან გამომდინარე მისი სხვადასხვანაირი წაკითხვის შესაძლებლობის მიუხედავად, აკად. ნ. მარმა განსაკუთრებული გონებამახვილობით დაადგინა ი. შავთელის პოემისა და „ვეფხისტყაოსნის“ მთელი რიგი სტროფების აზრობრივი და შინაარსობრივი მსგავსება². ამგვარ მსგავსებათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ჩვენთვის საინტერესო „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფი. აკად. ნ. მარის აზრით შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ „...есть места сильно напоминающие целые стихи певца „Абдулмессии“... Значение имеют следующие строфы:

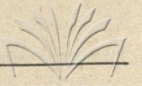
1) ესა მართალი:	ქმნა მართლისა სამართლისა
ე სამართალი	ხესა შეიქმს კმელსა ნედლად ³
ხეს შეიქმს კმელსა	
წყალმომდინარედ	

მართალია, პუნქტუაციური კონსტრუქციის მიხედვით „აბდულმესიანის“ ჩვენთვის საინტერესო სტროფი აკად. ნ. მარს თითქმის მთლიანად ისე აქვს გაგებული, როგორც თანამედროვე გამოცემებშია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ამ სტროფის შინაარსის სწორი გაგებისათვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მის ზოგად მითითებას იმის შესახებ, რომ „აბდულმესიანის“ და „ვეფხისტყაოსნის“ მთელ რიგ სტროფებსა და მათ შორის ზემოთ აღნიშნულ სტროფებს შორისაც არსებობს აზრობრივი და შინაარსობრივი მსგავსება. სწორედ ამიტომ უნდა ვი-

¹ თამარ მეფასი და მეუღლისა მისის, დავით მეფისა შესხმა, თქმული ლექსად აბდულმესია შავთელისაგან, წელთა ქრისტესით 1192-სა აღბეჭდილ პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანისა მიერ, ტფილისი, 1838, გვ. 16.

² იხ. Н. Я. Марр, Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, IV, С.—Петербург, 1902, გვ. 14—15.

³ იქვე, გვ. 14.

ფიქროთ, რომ აკად. ნ. მარს „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფი აქვს არა ისე, როგორც ეს თანამედროვე ლიტერატურაში არის გაგებული, არამედ მხოლოდ იმ აზრით, როგორც ეს „ვეფხისტყაოსნის“ ანალოგიურ სტროფშია ჩამოყალიბებული, ე. ი. როგორც „მართალი სამართალი“, რომელსაც შეუძლია ხმელი ხის განედლება.

უნდა ვიფიქროთ, რომ მოსაზრებანი „მართალი სამართლის“ შესახებ, რომლებიც შემოგვინახა ისეთმა მხატვრულმა ნაწარმოებებმა, როგორებიცაა „ვეფხისტყაოსანი“ და „აბდულმესიანი“, არ წარმოადგენს XI—XII სს. ფეოდალური საქართველოს მარტოოდენ პოეტურ-მხატვრული აზროვნების შედეგს. მოძღვრება „მართალი სამართლის“ შესახებ რომ ამ ეპოქის პოლიტიკური იდეოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი სამართლებრივი ინსტიტუტი იყო, ამას სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ოფიციალური ისტორიული წყაროებიც ადასტურებს. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს 1263 წლის საეკლესიო კრების დადგენილება, რომელიც შეიცავს ეკლესიებისა და მონასტრების ულტიმატუმს სამეფო ხელისუფლებისადმი. საეკლესიო კრების დადგენილება მიზნად ისახავს სამეფო ხელისუფლების მიერ ეკლესიებისა და მონასტრებისათვის შეწირული მიწების დაცვას უკანონო დატაცებისა და მითვისებისაგან, რასაც, როგორც წყაროები მოწმობს, ფართო ხასიათი მიუღია XIII საუკუნეში. ეკლესიებისა და მონასტრების კუთვნილი მიწების უკანონო დატაცების შემთხვევების აღსაკვეთად მოწვეული ყოფილა „საეკლესიო კრება, რომელმაც შექმნილი მდგომარეობის შესახებ მსჯელობის შემდგომ გადასწყვიტა მეფისა, მთავრობისათვის და საყოველთაოდ ეცნობებინათ, რომ ეკლესიის მოთმინების ფილა აივსო და, თუ მისი შელახული უფლებები აღდგენილი არ იქნებოდა, მას, უკიდურესი საშუალებების მიმართვის გარდა, სხვა გზა აღარ დარჩენია“¹.

ეკლესიები და მონასტრები სამეფო ხელისუფლებას სთხოვენ მიწების უკანონო დატაცებათა აღსაკვეთად გამოიყენოს „მართალი სამართალი“. 1263 წლის საეკლესიო კრების დადგენილებაში ამის შესახებ ნათქვამია: „(გვედრებით და ვრევთ კარსა მოწყალებისა თქვენისასა მოიწყინეთ ჰრტინვა) ჩუენი და სიგლახაკე და უქონებელი... და ობლად დასხმულნი ეკლესიანი ღვთისანი შეიწყალებით, განშიშულებანი (სამართ)ლით შემოსენით, იწენით დაწუნებულნი, უსაჯეთ სამართალი მართალი რაჲთა მართალთა თანა დაეწესნ-ებისაგან მწარისა. ვითარცა იტყუის წინასწარმეტყველისა პირთა უფლი საბოთ ღთი წდაჲ ისრაჲლისაჲ“².

„მართალი სამართლის“ ცნების გასარკვევად არ კმარა მარტო იმის მითითება, რომ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციის შედეგად სამართლებრივი პარტიკულარიზმის მოსპობასთან ერთად, სამეფო ხელისუფლება, რომლის ძლიერება უკვე ვრცელდება წინათ დაქსაქსულად არსებულ სამთავროებზე, მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმების ავტორიტეტის ასამაღლებად, როგორც ისტორიული წყაროები მოწმობს, X საუკუნიდან მოყოლებული „მართალი სამართლის“ მოძღვრების ფართო პროპაგანდას ეწევა. „მარ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი V, თბილისი, 1953, გვ. 156.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი V, თბილისი, 1953, გვ. 157; თ. ჟორდანი, ქრონიკები და სხვა მასალები..., II, გვ. 163.

თალი სამართლის“ ცნების შინაარსის სწორი გაგებისათვის ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში მტკიცედ ჩამოყალიბებულ აზრს იმის შესახებ, რომ ფეოდალიზმის ეპოქის სულიერი ცხოვრების სხვადასხვა დარგის ნაწარმოებებში მოცემული მხატვრული სახეების, პოლიტიკური ფორმულების, სამართლებრივი დებულებებისა და განსაზღვრებების საფუძველი ბიბლია და, საერთოდ, საეკლესიო-ქრისტიანული მწერლობაა.¹ მართლაც, ფეოდალიზმის ეპოქის გაბატონებულ იდეოლოგიას წარმოადგენს რელიგია, რომელიც სხვადასხვა ფორმით განუყოფლად ბატონობს ადამიანთა გონებაზე. შუა საუკუნეებში ადამიანთა სულიერი ცხოვრების თითქმის ვერც ერთი დარგი ვერ ასცდა რელიგიურ თხზულებათა ზეგავლენას. ამ გარემოებას არ შეიძლება ანგარიში არ გაეწიოს ფეოდალიზმის ეპოქის პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიის უმთავრესი ძეგლების შინაარსის დადგენისათვის. „მართალი სამართლის“ ცნების შემცველი ისტორიული წყაროების ამ მიმართულებით ძიებასაც შეუძლია ერთადერთი სწორი წარმოდგენა მოგვცეს მისი შინაარსის შესახებ.

ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიის ერთ-ერთი უძველესი წყარო, რომელიც შეიცავს მოძღვრებას „მართალი სამართლის“ შესახებ, ქართული ოთხთავია, რომლის ორ უძველეს რედაქციაში დაცულია მითითება შუა საუკუნეებში „მართალი სამართლის“, ამ მეტად საინტერესო ცნების შესახებ. „მართალი სამართლის“ მოძღვრების შინაარსის გაგებისათვის მნიშვნელობა აქვს ოთხთავის შემდეგ ორ ადგილს: პირველი, სწავლებას იმის შესახებ, რომ „ნუ თუალთ-ხუმით შჯით, არამედ მართალი საშჯელი შაჯეთ“². მაგრამ „მართალი სამართლის“ ცნების შინაარსის დასადგენად უფრო მნიშვნელოვანია მეორე სწავლება, რომელიც ამბობს: „არა ჯელ-მეწიფების მე თავით ჩემით არარაჲ, არამედ ვითარცა მესმის, ვსჯი, და სასჯელი ჩე(მი) მართალ არს, რამეთუ არა ვეძიებ ნებასა ჩემსა, არამედ ნებასა მომავლინებელისა ჩემისა“.³

სანამ ოთხთავის ამ სამართლებრივი შეხედულების ანალიზს შევუდგებოდეთ, საჭიროა ტექსტის სწორი გაგებისათვის გავითვალისწინოთ მთელი რიგი განმარტებანი. ქართულ ოთხთავში, როგორც პროფ. ივ. იმნაიშვილმა დაადგინა, „სასჯელი, საშჯელი“ გვხვდება „სამართლის“ მნიშვნელობით⁴. მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ოთხთავის მიხედვით, ვინც საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგებისას ხელმძღვანელობს „მართალი სამართლით“, იგი იწოდება მართლმსაჯულად. „უკუეთუ ზევს ღმერთი არს, უკუე ძლიერ ვიდრემე არს და არა უკმს მას მსახურება თქუენებრთა უსამართლოჲსა მყოფელთაჲ, რამეთუ

¹ იხ. კ. კეკელიძე, ეტიუდები, IV, თბილისი, 1957, გვ. 69; გ. იმედაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბარალელები მეათე საუკუნის ქართულ ჰიმნოგრაფიაში (ლიტერატურული ძიებანი, II, თბილისი, 1945, გვ. 199—216) და სხვ.

² იოვ. 7, 24: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945 წ.

³ იოვ. 5,30: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945 წ.

⁴ იხ. ივ. იმნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, თბილისი, 1948—1949 წწ., გვ. 65.

ჯერ-არს, რაფათა იყოს იგი მართლ-მსაჯულ, ბოროტის-მოძულე და მრუშებისა არა მოყუარე, და რომელნი ცოდვენ დასა თანა, მათა ფრიად მოძაგე, და ბრძოლისა და შფოთვისა არა მაწუეველ, არამედ მშჯდობისა და მყუდროებისა მოქმედ და მახრახებელ¹“.

პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, არა მარტო ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში, არამედ XI—XII საუკუნეების ისტორიულ ძეგლებშიც მართლმსაჯულება ყველგან მართალ სამართალთან არის დაკავშირებული. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ შედგენილ ლექსიკონში, რომელიც დართული აქვს „ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტომს, ნათქვამია: „მართლმსაჯულება მართალი სამართლის მქნელი“². მართლაც, „ისტორიანი და აზმანი შარავენდედთანის“ ანონიმური ავტორის ცნობა გიორგი მესამის შესახებ, რომ „... მეფე აგარას მყოფი აღვიდა და მოადგა ლორესა. მუნიდალმან წარსულ იყვენეს სპარსეთს ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ, მეჩინიბეთ-უხუცესი ქავთარ ივანეს ძე, რომელნი — ესე გიორგისგანვე იყვენეს კელისუფალნი, და ანანია დვინელი; ზოგნი შაჰარმენისა, ზოგნი ელდაგუზის ძეთასა, დაღაცათუ უშველეს და მოჰყვეს, ეგრეთვე უქმადვე უკუნ აქცია მართლმსაჯულობამან ქრისტესმან“³, სხვან არაფერს ნიშნავს, თუ არა ღვთაებრივი, მართალი სამართლის განხორციელებას. ასეთივე აზრით აქვს გამოყენებული ტერმინი „მართლმსაჯულება“ იმავე ავტორს სხვაგან. „მაშინ უბრძანა ამირსპასალარსა გამრეკელსა და ოთხთა მკარგრძელთა და სხუათა თორელთა, ზემოთა და ქუემოთა, წასვლა და მიგებება წინა ქუეყანასა ჯავახეთისასა და მუნვე ცნობა ძალისა მათისა, უფროსლა ცნობა მართლმსაჯულობისა ღმრთისასა“⁴.

ძველ ქართულ ისტორიულ წყაროებში მოცემული ზემოაღნიშნული სამართლებრივი ტერმინების გარკვევის შემდეგ XI—XII სს. საქართველოს სამართლებრივი იდეოლოგიის თავისებურებათა გასაგებად განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს „მართალ სამართალს“, რომლის შინაარსი ქართული სამართლის ისტორიაში სრულიად შეუსწავლელია რამდენადაც „მართალი სამართლის“ ცნება უმთავრესად მხატვრულ ნაწარმოებებში გვხვდება. ამდენად ხშირად მას მხოლოდ სამართლის ცნებისაგან წარმომდგარ მხატვრულ-ჰიპერბოლურ მნიშვნელობას ანიჭებენ და „მართალი სამართლის“ ცნება არ მიაჩნიათ კონკრეტული სამართლებრივი შინაარსის შემცველი მოძღვრების გამოხატულებად. მაგრამ მხატვრულ ნაწარმოებებს გარდა ჩვენამდე მოღწეული ისტორიული წყაროებიც ხადყოფს, რომ „მართალი სამართლის“ ცნება ემყარება განსაკუთრებულ სამართლებრივ მოძღვრებას, რომელსაც დიდი გულმოდგინებით ამუშავებენ ფეოდალიზმის ეპოქის იდეოლოგები.

„მართალი სამართლის“ ცნების ნამდვილი შინაარსის დადგენისათვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ქართული ოთხთავის ჩვენთვის უკვე ცნობილი ადგილი, რომელიც ამბობს „არა კელ-მეწიფების მე თავით ჩემით არარაჲ, არა

¹ ივ. იმნაიშვილი, საკითხავი წიგნი ძველ ქართულ ხნაში, II, თბილისი, 1966, გვ. 77.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბილისი, 1959 წ., გვ. 573.

³ იქვე, გვ. 19—20.

⁴ იქვე, გვ. 51.

მედ ვითარცა მესმის, ვსჯი და სასჯელი ჩე(მი) მართალ არს, რამეთუ არა ნებასა ჩემსა, არამედ ნებასა მომავლინებელისა ჩემისასა“. თანამედროვე ქართულით ოთხთავის ზემოთ აღნიშნული ადგილი ნიშნავს: „არ შემიძლია (= უფლება არა მაქვს) ჩემით (= ჩემი შეხედულებით) მოვაწესრიგო საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, არამედ როგორც მესმის, ისე ვსჯი (= გამომაქვს მსჯავრი) და ის სამართალი, რომლითაც მე ვხელმძღვანელობ საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგებისას მართალი არის, რადგანაც იგი გამოხატავს არა ჩემს ნებას, არამედ ჩემი მომავლინებელის (= ღმერთის) ნებას“.

„მართალი სამართლის“ ცნების სრული შინაარსის დადგენის საშუალებას გვაძლევს ქართული ოთხთავიდან ჩვენ მიერ ციტირებული ტექსტის უკანასკნელი ნაწილი, რომელიც ამბობს, რომ „სასჯელი ჩე(მი) მართალ არს, რამეთუ არა ვეძიებ ნებასა ჩემსა, არამედ ნებასა მომავლინებელსა ჩემისასა“. ამ სტრიქონებში უკვე მოცემული გვაქვს „მართალი სამართლის“ ცნების პირდაპირი განმარტება. ამ ძეგლში ერთმანეთისაგან განსხვავებულია ორი სახის სამართალი, კერძოდ, სამართალი, რომლის შინაარსი განსაზღვრულია ადამიანთა ნება-სურვილით და სამართალი, რომლის ნორმები გამოხატავენ „ნებასა მომავლინებელისა ჩემისასა“, ე. ი. ღმერთის ნებას.

ამ განმარტებიდან ჩანს, რომ ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიაში „მართალი სამართლის“ ცნება გულისხმობს არა ცალკეულ პირთა ნება-სურვილის გამოხატველ სავალდებულო ქცევის წესებს, არამედ მხოლოდ ღმერთის ნების გამოხატველ ნორმებს, რომლითაც უნდა იხელმძღვანელოს სამართლის ნორმის შემფარდებელმა საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგებისას. როგორც ვხედავთ, ფეოდალური საქართველოს სამართლებრივი იდეოლოგია, რომელიც „მართალი სამართლის“ მოძღვრებას ემყარება, იყენებს თეოლოგიური ხასიათის არგუმენტებს, და სწორედ იმის გამო, რომ შუა საუკუნეებში რელიგია გაბატონებულ იდეოლოგიას წარმოადგენდა ყველაზე მართალ და ჭეშმარიტ სამართალად ამ იდეოლოგიის მიხედვით მიჩნეულია არა ადამიანთა ნების მიხედვით დადგენილი სამართლებრივი ნორმები, არამედ ღმერთის მიერ დადგენილი სამართალი, რომელიც არ არის დამოკიდებული არავის ნებაზე და მხოლოდ ღმერთის უცვლელი და მუდმივი ხასიათის ნებით განისაზღვრება¹.

„მართალი სამართლის“ ცნება თავდაპირველად რელიგიურ თხზულებებშია მოცემული და ამიტომაც, ჩვენი აზრით, „მართალი სამართლის“, როგორც ღმერთის ნების შესაბამისი მოძღვრების ზემოაღნიშნული გაგებისათვის შეიძლება მნიშვნელობა ჰქონდეს აგრეთვე სიტყვა „მართლის“ აზრის რელიგიური მოძღვრების მიხედვით გარკვევასაც. რამდენადაც ქართული ოთხთავი, რომელ-

¹ საგანგებო შესწავლას მოითხოვს საკითხი იმის შესახებ, თუ რა კავშირშია „მართალი სამართლის“ ცნება ბუნებითი სამართლის მოძღვრებასთან. ადგილი შესაძლებელია „მართალი სამართლის“ ცნება, რომელიც XI—XII სს. საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული, ბუნებითი სამართლის აღრინდელი მოძღვრების სახესხვაობადაც იქნეს მიჩნეული, რამდენადაც „მართალი სამართალი“ ღმერთის უცვლელი და მუდმივი ნების გამოხატულებას წარმოადგენს ისტორიული წყაროების მიხედვით. ამ მოსაზრებას აძლიერებს ისიც, რომ XI—XII სს. ფეოდალური საქართველოს ინიციატივით შექმნილ საერთო-კავკასიურ სახელმწიფოში ბუნებითი სამართლის მოძღვრება ცნობილი იყო.

შიც პირველად გვხვდება „მართალი სამართლის“ ცნების განმარტება. კერძოდ, გიური თხზულებაა, ამდენად მასში გამოყენებულ სიტყვა „მართალს“ უნდა მივცეთ მხოლოდ ის აზრი, რომელიც რელიგიურ ლიტერატურაში გვხვდება. ამ მხრივ საყურადღებოა ნ. ჩუბინაშვილის „ქართული ლექსიკონი რუსული განმარტებითურთ“, რომელიც წარმოდგენას გვაძლევს სიტყვა „მართლის“ ორგვარი — რელიგიური და საერთო გაგების შესახებ. ამ ლექსიკონში სიტყვა „მართალი“ ასეა განმარტებული: „მართალი კეთილმსახური, სათნოდ ღუთისა მცხოვრები (ლუკ. 1,6; ფსალ. 1,5 და შემდგომი), праведный, праведник || ნამდვილი, სწორე, ჭეშმარიტი, справедливый, истинный“¹.

სიტყვა „მართლის“ ამ განმარტებიდან ჩანს, რომ რელიგიურ თხზულებებში გამოყენებული მნიშვნელობით იგი ნიშნავს კეთილმსახურს, „სათნოდ ღუთისა მცხოვრებს“, ე. ი. ღვთაებრივს; რაც შეეხება ამ სიტყვის „ნამდვილ, სწორე, ჭეშმარიტ“ მნიშვნელობას, იგი შედარებით გვიანდელ პერიოდთან არის დაკავშირებული და უფრო მეტად სიტყვა „მართლის“ თანამედროვე გაგებას გულისხმობს.

სიტყვა „მართლის“ ამგვარ განმარტებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ი. შავთელის „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის სწორი გაგებისათვის. ამ სტროფის პირველი ნაწილის „ესე მართალი: ე სამართალის“ ტრადიციული წაკითხვა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ასეთია: „ეს არის მართალი (= სწორი), რომ სამართალი“... მაგრამ, რამდენადაც ჩვენი დაკვირვებით ცხადი გახდა, რომ „მართალი სამართლის“ ცნება თავდაპირველად რელიგიურ თხზულებებში იქნა შემუშავებული, ამდენად სიტყვა „მართალიც“ გაგებული უნდა იქნეს არა როგორც „ნამდვილი, სწორე, ჭეშმარიტი“ მნიშვნელობის მქონე, არამედ სწორედ ისე, როგორც იგი რელიგიურ თხზულებებში არის გაგებული. ნ. ჩუბინაშვილის ზემოაღნიშნულ ლექსიკონში კი, როგორც დავინახეთ, რელიგიური გაგებით სიტყვა „მართალი“ ნიშნავს „კეთილმსახურს, სათნოდ ღუთისა მცხოვრებს“, ე. ი. ღვთაებრივს. თუ სიტყვა „მართლის“ ამგვარ განმარტებას მივიჩნევთ სწორად, მაშინ „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის პირველი ნაწილის ჩვენ მიერ ზემოთ დადგენილი ვარიანტით გათვალისწინებული „ესამართალი, ესამართალი“ უნდა ნიშნავდეს შემდეგს: „ეს არის კეთილმსახური, სათნოდ ღუთისა მცხოვრები (ღვთაებრივი) სამართალი“. სიტყვა „მართლის“ ასეთ გაგებას შეუძლია აგრეთვე ერთადერთი სწორი წარმოდგენა მოგვცეს შოთა რუსთაველის „გეფხისტყაოსნის“ სამართლებრივ აფორიზმზე: „ქმნა მართლისა სამართლისა, ხესა შეიქმს ხმელსა ნელდად“. ი. შავთელის „აბდულმესიანის“ 21-ე სტროფის პირველი ნაწილის მსგავსად, „გეფხისტყაოსნის“ ეს აფორიზმიც იმაზე მიუთითებს, რომ არა ყველა სამართალს, არამედ მართალ, ე. ი. კეთილმსახურ, „სათნოდ ღუთისა მცხოვრებს“, ღვთაებრივ სამართალს შეუძლია ხმელი ხის განედლება.

ისტორიული წყაროები ცხადყოფს, რომ „მართალი სამართლის“, ე. ი. ღმერთის ნების შესაბამისი სამართლებრივი ნორმების შესახებ მოძღვრებამ ჯერ კიდევ ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების

¹ ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი რუსული განმარტებითურთ, გამოსცა ა. ლლონტმა, თბილისი, 1961, გვ. 268.

შექმნამდე შემოადრწია რელიგიური თხზულებების სახით ფეოდალურ საქართველოში, მაგრამ „მართალი სამართლის“ დოქტრინამ ფართო განვითარება გამოიყენა პოვა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციისა და სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ცენტრალიზაციის პერიოდში. გაერთიანებული საქართველოს სამართლებრივმა იდეოლოგიამ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდის პოლიტიკური მოძღვრებიდან ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობების შესაბამისად მრავალი სამართლებრივი ცნება და ინსტიტუტი გადმოიღო, მაგრამ გაერთიანებულ საქართველოში ჩამოყალიბებული სამეფო ხელისუფლება ურჩ ფეოდალთა დათრგუნვისა და სამთავროებზე გაბატონების მიზნით ავითარებს მათ შემდგომ და ახდენს ამ სამართლებრივ ცნებათა და ინსტიტუტთა უნიფიკაციას განსხვავებული სოციალურ-პოლიტიკური პირობების მიხედვით. მართლაც, ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში ბერძნულიდან ქართულად ითარგმნა ოთხთავი, რომელიც რელიგიურ მოძღვრებათა შესაბამისად ღმერთის ნების გამომხატველად მიიჩნევს მხოლოდ „მართალ სამართალს“, რითაც ყველა სამართალზე მალა აყენებს მას. ამავე დროს, რელიგიურ თხზულებებში მოცემული „მართალი სამართლის“ მოძღვრება შეიძლება ჩაითვალოს ახალი სამართლებრივი იდეოლოგიის ჩანასახადაც, რამდენადაც ამ მოძღვრების მიხედვით ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს ცალკეულ სამთავროებში არსებული შინაარსით ერთმანეთისაგან განსხვავებული ნორმების ნაცვლად ღმერთის ნებით განსაზღვრული ერთიანი სამართალია აღიარებული. სწორედ ამ გარემოებით უნდა აიხსნას, რომ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევისა და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრიობის შექმნის შემდეგ სამთავროებზე ამალღებული სამეფო ხელისუფლების იდეოლოგია ავითარებს „მართალი სამართლის“ მოძღვრებას და სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების მხარდაჭერით ფართოდ ვრცელდება ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ეპოქაში „მართალი სამართლის“ მოძღვრება მხოლოდ რელიგიურ თხზულებებში გვხვდება, რამდენადაც ღმერთის ნებით განსაზღვრული „მართალი სამართლის“ ცნება ცენტრალისტური, ერთიანი ხელისუფლების იდეოლოგიაა და ერთადერთი ასეთი ძალა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში მხოლოდ საეკლესიო ხელისუფლება იყო. მაგრამ მოგვიანებით, ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციისა და ცალკეულ სამთავროთა იურისდიქციის შეზღუდვის შემდეგ, ერთიანი სამეფო ხელისუფლება დაქუცმაცებულ სამთავროებში არსებულ სამართლებრივ ნორმებთან შედარებით მის მიერ დადგენილი სამართლის უპირატესობა რომ ცხადყოს, ფართოდ იყენებს „მართალი სამართლის“ მოძღვრებას და ამით უნდა აიხსნას ამ პერიოდის საერო ლიტერატურაში „მართალი სამართლის“ მოხსენიება.

ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციის შემდეგ ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ღვთაებრივ საწყისებზე შემუშავებული „მართალი სამართლის“ ცნების ფართოდ გავრცელებას ხელი შეუწყობს გარემოებამ, რომ წინათ არსებულ დაქსაქსულ სამთავროებზე პოლიტიკური ბატონობისა და ზეგავლენის შენარჩუნების მიზნით გაერთიანებული საქართველოს ოფიციალური სახელმწიფოებრივი იდეოლოგია ავრცელებს სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმოშობის თეორიას. ამ იდეოლოგიის მიხედვით მე-

ფეხები სამეფო ტახტზე ადიან ღმერთების ნებით, „ქართლის ცხოვრების“ ანტიკონკრეტული რიკოსები, რომლებიც სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკური იდეოლოგიის წარმომადგენლები არიან, ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ ღმერთები ანიჭებენ ხალხებს მტერზე გამარჯვებას და ასევე ღმერთები მოუვლენენ მათ უბედურებებს ჩადენილი ცოდვების სანაცვლად. ძველი ქართული წყაროების მიხედვით მეფე ღმერთის ნების გამომხატველად არის მიჩნეული, რაც სამეფო ხელისუფლების სიგელ-გუჯრების აუცილებელ პრეამბულას წარმოადგენს. დავით აღმაშენებლის გუჯარში ნათქვამია: „ქ: სახელითა ღვთისათა დავითისაგან, ნებითა და ღთისათა აფხაზთა, ქართულთა, რანთა და კახთა მეფისა“.

სამეფო ხელისუფლება, რომელმაც გადამწყვეტ გამარჯვებას მიიღწია პოლიტიკურად დაქსაქსულ სამთავროებზე და შექმნა ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფო, ახლა უკვე ურჩი ფეოდალთა წინააღმდეგობის დასათრგუნად და ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლაში გამოდის ღმერთის ნების განმხორციელებლად. გაერთიანებული საქართველოს პოლიტიკური იდეოლოგია, რომელიც მოწოდებულია გაამართლოს ცალკეული სამთავროების წინააღმდეგ ქვეყნის პოლიტიკური განმტკიცებისაკენ მიმართული სამეფო ხელისუფლების ღონისძიებანი, ქმნის და ავითარებს ახალ-ახალ მოძღვრებებს და სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკურ საქმიანობას ღვთაებრივი შარავანდედით მოსავს. გაერთიანებული საქართველოს პოლიტიკური იდეოლოგიის ერთ-ერთ ასეთ მოძღვრებას წარმოადგენს „მართალი სამართლის“ შესახებ XI—XII სს. ისტორიულ წყაროებში გადმოცემული შეხედულებანი.

ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს ცალკეულ სამთავროებში არსებული პარტიკულარული სამართლისაგან განსხვავებით, ღვთაებრივი წარმოშობის სამეფო ხელისუფლების მიერ შემუშავებული სამართლებრივი ნორმები, ოფიციალური სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის მიერ „მართალ სამართლად“ არის აღიარებული და ამით ხაზგასმულია ის უპირატესობა, რომელიც გააჩნია სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილ სამართლებრივ ნორმებს ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს ცალკეულ სამთავროებში არსებულ სამართალთან შედარებით. გაერთიანებული საქართველოს პოლიტიკური იდეოლოგიის მიხედვით არა ცალკეულ დაქსაქსულ სამთავროთა ფეოდალების ხელისუფლება, არამედ მხოლოდ სამეფო ხელისუფლებამ ღვთაებრივი წარმოშობისა. სწორედ ამიტომ, სამთავროებზე ამაღლებული სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილი და სანქციონირებული სამართალი წარმოადგენს „მართალ სამართალს“, ე. ი. ღმერთის ნება-სურვილის გამომხატველ ქვეყნის სავალდებულო წესებს. ამ იდეოლოგიის მიხედვით, ღმერთის ნების შესაბამის „მართალ სამართალს“, რომელსაც სამეფო ხელისუფლება ახორციელებს, ყველა უნდა დაემორჩილოს, მათ შორის ურჩი ფეოდალებიც.

„მართალი სამართლის“ ცნება, როგორც ზემოთ დავინახეთ, წამოყენებულ იქნა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ეპოქაში საეკლესიო ხელისუფლების მიერ, მაგრამ ფაქტიურად „მართალი სამართლის“ ე. ი. ღმერთის ნების გამომხატველი სამართლის მოთხოვნათა განხორციელებას ამ დროს ხელს უშლიდა

1 თ. ქორდანი, ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი“ ვაჰხანის ქვაბთა, თბილისი, 1896 წ., გვ. 10.

ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობა. საქმე ის არის, რომ „მართალი სამართალი“ არა ცალკეულ ფეოდალთა ნების გამომხატველი სამართალია, არამედ იგი მხოლოდ ერთარსება ღმერთის ნების გამომხატველ სამართალად არის მიჩნეულია „მართალი სამართლის“ მოძღვრების მიხედვით. მაგრამ ერთი ღმერთის ნების შესაბამისი სამართლებრივი ნორმების განხორციელება ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს არ შეიძლებოდა სამართლებრივი პარტიკულარიზმის პირობებში. საქმე ის არის, რომ სხვადასხვა ფეოდალი სხვადასხვანაირად აწესრიგებდა თავიანთ სამფლობელოებში ერთსა და იმავე საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ფეოდალური დაქუცმაცებულობისა დაძლევა და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნამ ხელი შეუწყო „მართალი სამართლის“ მოძღვრების გავრცელებას და მის ფართოდ გამოყენებას საერო ხელისუფლების მიერაც. სამეფო ხელისუფლების ავტორიტეტი თანდათანობით მადლდება სამთავროთა პოლიტიკური უფლებამოსილების შეზღუდვასთან ერთად და მისი წარმოშობა ღვთაებრიობას უკავშირდება.

სამეფო ხელისუფლებას, რომელიც თავის ძალაუფლებას ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევის შემდეგ მთლიანად ავრცელებდა სამთავროებზე, უკვე ჰქონდა საკმაო საფუძველი, მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმები ღმერთის ნების გამომხატველად გამოეცხადებინა და გამოეყენებინა ჯერ კიდევ ცენტრალისტური ელემენტების მიერ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს შემუშავებული მოძღვრება „მართალი სამართლის“, როგორც ღმერთის ნების გამომხატველი ქცევის სავალდებულო წესების შესახებ.

ფეოდალური დაქუცმაცებულობის იდეოლოგია არ შეიძლებოდა ყოფილიყო „მართალი სამართლის“ მოძღვრება. საქმე ის არის, რომ „მართალი სამართალი“, ამ მოძღვრების მიხედვით, მხოლოდ ერთი შეიძლება იყოს და არა რამდენიმე, რადგანაც ღმერთი ერთია და „მართალი სამართლის“ შინაარსს ერთარსება ღმერთის ნება განაპირობებს. მაგრამ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს სამართლებრივი პარტიკულარიზმი სწორედ იმას გულისხმობს, რომ ყოველ სამთავროში მოქმედებს შინაარსით ერთმანეთისაგან განსხვავებული სამართალი, რამდენადაც „მართალი სამართალი“ მხოლოდ ერთი შეიძლება იყოს. გამოდის, რომ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს ფაქტიურად არც კი შეიძლებოდა „მართალი სამართლის“ მიხედვით საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება და ამდენად, „მართალ სამართალზე“ დამყარებული სამართლებრივი იდეოლოგია შეიძლება მხოლოდ ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნის პერიოდისათვის დამახასიათებლად იქნეს მიჩნეული.

ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევისათან ერთად ლიკვიდირებულ იქნა სამართლებრივი პარტიკულარიზმი და ახლა სამეფო ხელისუფლება, რომელიც ადგენს ქცევის სავალდებულო წესებს მთელი ქვეყნისათვის, მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმების ავტორიტეტი რომ აამაღლოს, ავითარებს შედგომ მოძღვრებას „მართალი სამართლის“ შესახებ და საქმეს ისე წარმოგვიდგენს, რომ სამეფო ხელისუფლების მიერ დადგენილი სამართალი არის მართალი, რამდენადაც იგი დადგენილია მეფის ხელისუფლების მიერ, მეფისა, რომელიც ფეოდალურ ეპოქაში გაბატონებული იდეოლოგიის თანახმად ღმერთის ნების განმხორციელებელია საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ეპოქაში სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ცენტრალისტური ელემენტების მიერ შემუშავებულმა „მართალი სამართლის“ მოძღვრებამ თავისი სრული განხორციელება პოვა სამართლებრივი პარტიკულარიზმის ლიკვიდაციისა და ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნის პერიოდში. სამეფო ხელისუფლება, ურჩ ფეოდალთა წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლისა და აგრეთვე ქვეყანაში საზოგადოებრივი ურთიერთობების ერთნაირად მოწესრიგების მიზნით, მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმების უბრატესობას რომ გაუსვას ხაზი ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს არსებულ უამრავ კუტიუმესთან შედარებით, ავითარებს და ნერგავს „მართალი სამართლის“ დოქტრინას, რომელსაც სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმოშობის თეორია უდევს საფუძვლად.

ამრიგად, „მართალი სამართლის“ ცნების შემუშავება ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევისა და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებასთან არის დაკავშირებული. „მართალი სამართლის“ მოძღვრება სამეფო ხელისუფლებამ გადაამუშავა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში ცალკეულ სამთავროებში არსებული სამართლებრივი პარტიკულარიზმის საწინააღმდეგოდ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევის შემდეგ, სამეფო ხელისუფლება, რომელიც სამთავროებზე მაღლა დგას, ერთგვაროვან საზოგადოებრივ ურთიერთობებს ერთნაირად აწესრიგებს მთელ ქვეყანაში. ამავე დროს, სამეფო ხელისუფლება, რომელიც ცდილობს აამაღლოს მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმების ავტორიტეტი, ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდში არსებული სამართლებრივი რეჟიმისაგან განსხვავებით, როდესაც ერთი და იგივე საზოგადოებრივი ურთიერთობანი სხვადასხვა სამთავროში სხვადასხვანაირად წესრიგდებოდა, მის მიერ დადგენილ სამართალს „მართალ სამართალს“ უწოდებს. გაერთიანებული საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ შემუშავებული „მართალი სამართლის“ მოძღვრებას, როგორც ფეოდალური დაქუცმაცებულობის წინააღმდეგ ბრძოლისა და ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შექმნისა და განმტკიცების იდეოლოგიას, საფუძვლად რელიგიური თხზულებები უდევს. ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ეპოქაში საეკლესიო ხელისუფლების მიერ რელიგიური შინაარსის თხზულებებში შემუშავებული „მართალი სამართლის“ მოძღვრება ღმერთის ნების გამომხატველ, ღვთაებრივ სამართალს ნიშნავს, რომელსაც საეკლესიო ხელისუფლება უნდა ახორციელებდეს. მაგრამ, ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ლიკვიდაციისა და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ჩამოყალიბების შემდეგ, სამეფო ხელისუფლება, რომელიც არა მარტო თავის ძალაუფლებას ავრცელებს სამთავროებზე, არამედ ეკლესიასაც იმორჩილებს, ახდენს „მართალი სამართლის“ მოძღვრების გადამუშავებას. ერთი მხრივ, სამეფო ხელისუფლება თავის წარმოშობას ღმერთს უკავშირებს და ამით ხაზს უსვამს მის მიერ დადგენილი სამართლის შინაარსის ღვთაებრიობას, მაგრამ, მეორე მხრივ, ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დროს ცალკეულ

სამთავროებში გაბატონებულ სამართლებრივ პარტიკულარიზმთან შედარებით მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმების ავტორიტეტი რომ აამაღლოს, ამ ნორმებს ღმერთის ნების გამომხატველ „მართალ სამართალს“ უწოდებს.

სახელმწიფოს და სამართლის
თეორიისა და ისტორიის
კათედრა.

(რედაქციას მოუვიდა 25. II. 1966 წ.)

В. В. АБАШМАДЗЕ

ПОНЯТИЕ «MARTALI SAMARTALI» В ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЯХ ФЕОДАЛЬНОЙ ГРУЗИИ

(Резюме)

В историко-литературных памятниках феодальной Грузии XI — XII вв. часто встречается понятие «martali samartali», содержание которого пока еще не раскрыто. В результате тщательного анализа этих памятников выяснилось, что «martali samartali» специфическое правовое понятие, обозначающее божественное право. Поскольку в эпоху средневековья божественное право является разновидностью естественного права, то следует считать, что «martali samartali» специфический грузинский термин, означающий естественное право.

ს. ჯორჯენაძე

უნივერსიტეტის ისტორიიდან

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი დეკლარაცია

ივანე ჯავახიშვილის წინამძღოლობით შექმნილი ქართული უნივერსიტეტი მთელი პირველი სემესტრი კერძო იურიდიული პირის უფლებით მოქმედებდა. სხვანაირად ქართული უნივერსიტეტი ვერც დაარსდებოდა. თვითმპყრობელობის დროს, ისევე როგორც დროებითი მთავრობის ხანმოკლე ბატონობის პერიოდში, სახელმწიფო უნივერსიტეტი აუცილებლად რუსული უნივერსიტეტი უნდა ყოფილიყო. ცარიზმი ყოველთვის უფროსობდა უნივერსიტეტების — „კრამოლის ამ ცენტრების“ — გახსნას, მაგრამ განსაკუთრებით საშიშად მიაჩნდა ამგვარი ცენტრების შექმნა ინოვაციებისათვის და მათ დედა-ენაზე. ამიტომაც იყო, რომ არც ერთი უნივერსიტეტი არ არსებულა რევოლუციამდე, რომელიც ეროვნულ (არარუსულ) ენაზე იმორგავდა. ეს უდიდეს უკმაყოფილებას იწვევდა. ცარიზმი იძულებული გახდა ნაწილობრივ დათმობაზე წასულიყო. მეფის ხელისუფლებამ 1914 წლის 1 ივლისს მიიღო კანონი კერძო სასწავლებლების შესახებ.¹ ამ კანონის მიღებას დიდი სიხარულით შეხვდნენ ყველგან, სადაც უმაღლესი ეროვნული სკოლის გახსნაზე ოცნებობდნენ.

პროფ. იოსებ ყიფშიძის სიტყვებით „თითქოს ახალმა შუქმა, განათლების ახალმა შუქმა შეანათა წყვილიაღით მოცულ რუსეთში, როდესაც 1914 წლის 1 ივლისს გამოიცა კანონი კერძო სასწავლებლების დაარსების შესახებ.“

ამ კანონის ნაკლი ცნობილი იყო იმათთვის, ვინც ასეთ აღტაცებას გამოთქვამდა მისი მიღებისას, მაგრამ უმცირესი ბოროტება რა მოსატანია იქ, სადაც იდეენებოდა უკიდევანო ბოროტება და უგნურების წყვილიაღი.

ხანმოკლე აღმოჩნდა პატრიოტ მოღვაწეთა სიხარული. მეფის ხელისუფლებას შეეშინდა ეროვნულ ენაზე განათლების თუნდაც შეკვეცილი უფლება მიეცა ინოვაციებისათვის. სინამდვილის ფონზე ნაკლოვანი კანონი უდიდეს სიკეთედ მოჩანდა. პროფ. იოსებ ყიფშიძე ახლა წუხილით აღნიშნავდა, რომ ამ აქტის მიღების შემდეგ „არსებითად არაფერი შეცვლილა და ძველი დაბრკოლებანი, უმეტესად პოლიტიკური ხასიათისა, ისევ ძალაში დარჩნენ“.

¹ იხ. «Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений». СПб, 1914.

ქართველი პატრიოტი მოღვაწენი უნივერსიტეტის გახსნისათვის ბრძოლაში ლეგალურ საფუძველად სწორედ 1914 წლის 1 ივლისის კანონს იყენებდნენ.

ივანე ჯავახიშვილის პირად არქივში შენახული ამ კანონის ტექსტიდან ჩანს, როგორ ხშირად მიმართავდა იგი მის მუხლებს დიდი ეროვნული საქმიანობის იურიდიული დასაბუთებისათვის.

მხოლოდ ლეგალურ ფარგლებში, კანონის მოთხოვნათა ზუსტი დაცვით შეიძლებოდა შექმნილიყო ქართული უნივერსიტეტი. სხვანაირად მოქმედება მკაცრ სანქციებს გამოიწვევდა. 1914 წლის 1 ივლისის კანონის მოთხოვნათა გაუთვალისწინებლად გახსნილი კერძო სასწავლებელი სასამართლო განაჩენით იხურებოდა და დამრღვევი პირი ორასამდე მანეთით ჯარიმდებოდა. თუ დამნაშავე პირი სასამართლო განაჩენით დადგენილ დროში არ დახურავდა კერძო სასწავლებელს, მას დამატებით ოთხასამდე მანეთით აჯარიმებდნენ. ჯარიმის კიდევ უფრო დიდი თანხები იყო დადგენილი იმათთვის, ვინც კანონით დადგენილი პირობების დაცვის გარეშე ხელმძღვანელობდა ამ სკოლას, ანდა ეწეოდა მასში პედაგოგიურ საქმიანობას. ამასთან, კანონმდებლის ფარისევლობა იმაში გამოჩნდა, რომ ჯარიმის თანხები თითქოს უნდა გადასულიყო იმ კაპიტალში, რომელიც გამიზნული იყო კერძო სახლებში მოზარდთა სწავლებისათვის.

არსებობდა მთელი რიგი სხვა ნორმებისა, რომლებიც ზღუდავდნენ კერძო სასწავლებელთა საქმიანობას მშობლიურ ენაზე. კერძო უმაღლესი სასწავლებლის შექმნა სახალხო განათლების სამინისტროს ნებართვით ხდებოდა. სამინისტრო განსაზღვრავდა აგრეთვე მამაკაცებისა და ქალების ერთად სწავლების შესაძლებლობას.

მართალია, ამ კერძო სასწავლებლის დამფუძნებლები განსაზღვრავდნენ. თუ რომელ ენაზე უნდა მომხდარიყო სწავლება, მაგრამ ამასთან ერთად დადგენილი იყო მთელი რიგი დისციპლინების სწავლება მარტოოდენ სახელმწიფო ენაზე. სასწავლო დისციპლინის ამორჩევაც მთავრობის ორგანოთა კონტროლით ხდებოდა. ეს ორგანოები უფლებამოსილი იყვნენ კერძო სასწავლებლები დაეხურათ „რაიმე მნიშვნელოვანი უწყსრიგობის აღმოჩენის დროს სასწავლო, აღმზრდელით ანდა ზნეობრივ დარგში ან მისი დაარსების დროს დაშვებულ დარღვევათა ვითარებაში“. დადგენილება კერძო სასწავლებლის დახურვის შესახებ დაუყოვნებლივ ეცნობებოდა ადგილობრივ პოლიციას მის აღსასრულებლად.

კერძო სასწავლებლის დამფუძნებლები და თანამშრომლები არ სარგებლობდნენ იმ უფლებებითა და უპირატესობებით, რაც მინიჭებული აქვს მთავრობის სასწავლებლის მოსამსახურეებს. მოწმობა მეცნიერების კურსის მოსმენის შესახებ ეძლეოდათ იმ კერძო უმაღლესი სასწავლებლების კურსდამთავრებულებს, რომლებშიც მიღება ხდებოდა განათლების სამინისტროს მიერ დადგენილი პირობების მიხედვით და ამავე სამინისტროს ზედამხედველობით. გაცემული მოწმობა ამ შემთხვევაში უთანაბრდებოდა უნივერსიტეტის დამთავრების მოწმობას.

ასეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო კერძო ქართული უნივერსიტეტი რევოლუციამდე მოქმედი კანონმდებლობის მიხედვით. კერძო უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის შესახებ განათლების სამინისტროს თხოვნაზე პასუხი სამ თვეში უნდა გაეცა. დროებითი მთავრობა როდი იცავდა ამ წესს... იგი ისე

აფეთქდა, რომ ვერ მოასწრო პეტერბურგიდან თბილისში ეცნობებინა ქართული კერძო უნივერსიტეტის გახსნის შესაძლებლობა, რომელიც პირველ ეროვნულ უნივერსიტეტად უნდა დაარსებულიყო.

სამაგიეროდ დროებითი მთავრობა ადვილად ეთანხმებოდა სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნას. როგორი უნდა ყოფილიყო იგი? ამ კითხვაზე პასუხისათვის მოკლედ მიმოვიხილოთ რევოლუციამდელი სახელმწიფო უნივერსიტეტების სტატუტი.

თებერვლის რევოლუციამდელ რუსეთში სულ ათი უნივერსიტეტი არსებობდა. ისინი საიმპერატორო უნივერსიტეტებად ითვლებოდნენ. ზოგიერთი მათგანი სხვადასხვა ერების ტერიტორიაზე მდებარეობდა. მაგრამ არც ერთი უნივერსიტეტი არ ყოფილა ამიტომ ეროვნული. ვარშავისა და კიევის უნივერსიტეტებიც მხოლოდ რუსული უნივერსიტეტები იყვნენ. მათ ეროვნული ნიშანთვისება მიკროსკოპულადაც არ გააჩნდათ.

ვარშავის საიმპერატორო უნივერსიტეტის (იგი 1869 წელს დაარსდა და 1915 წელს გადმოტანილ იქნა ღონის როსტოვში) წესდებაში პირდაპირ იყო აღნიშნული: როგორც სწავლება, ისე საზოგადოდ ყოველგვარი გამოცდები, საჯარო აქტები, საქმეთა წარმოება, რუსულ ენაზე მიმდინარეობს. არც ერთი კათედრა არ ყოფილა აქ ისეთი, რომელიც პოლონეთის მეცნიერებასთან იქნებოდა დაკავშირებული.

მარტოოდენ 1906 წელს რევოლუციური მოძრაობით დაშინებულმა მეფის მთავრობამ გაითვალისწინა „ეროვნული თავისებურება“: ერთი თანამდებობა პოლონური ენის ლექტორისათვის და ერთადერთი თანამდებობა სლავური ფილოლოგიის კათედრაზე ორდინარული პროფესორისა პოლონური ენის და პოლონური ლიტერატურის ისტორიის დარგში. ამით ამოწურებოდა ვარშავის საიმპერატორო უნივერსიტეტის ეროვნული სპეციფიკა. აქ სტუდენტს წარჩინებული შრომისათვის ოქროსა და ვერცხლის მედალს მხოლოდ მაშინ აძლევდნენ, თუ ეს შრომა რუსულ ენაზე იყო დაწერილი. მაღალ აკადემიურ მოსწრებასთან ერთად სტუდენტს რუსული ენის კარგი ცოდნაც უნდა გამოემყვანებინა, რათა სტიპენდია დაემსახურებინა. შეუფერებელი ყოფაქცევისათვის სტუდენტი სტიპენდიას კარგავდა. ამასთან უნივერსიტეტის საბჭოს და უნივერსიტეტის მზრუნველს უფლება ჰქონდათ დაეწესებინათ სტუდენტების მეცადინეობაზე კონტროლის ისეთი ფორმა, რომელიც ნაკარნახევი იქნებოდა „ადგილობრივი პირობებით“. სტუდენტთა მიერ აკადემიური ცხოვრების წესრიგის დარღვევის შემთხვევაში უნივერსიტეტის საბჭოს შეეძლო მოეთხოვა სწავლების შეწყვეტა სრულად ან ნაწილობრივ. წესდება ვარშაველ სტუდენტზე ფხიზელ კონტროლს უნივერსიტეტის გარეთაც ადგენდა.¹ ადვილად ასანსნეულია ყოველივე ამის შემდგომ ის ფაქტი, რომ პოლონელი სტუდენტები მასობრივად უარს ამბობდნენ ამ უნივერსიტეტში სწავლაზე.

კიევის, ხარკოვისა და ოდესის (ნოვოროსიის) უნივერსიტეტებს თავიანთი წესდებაც არა ჰქონიათ. საერთო საიმპერო უნივერსიტეტების წესდება მოქმედებდა აქაც.² ასე რომ გეოგრაფიულ ვარემოს ამ უნივერსიტეტებზე³ არა-

¹ Свод законов Российской Империи, кн. IV, т. XI, гл. I, §§. 70-80, 1913.

² იქვე, გვ. 45.

³ 1906 წელს პროფ. ალ. ხახანაშვილი აქვეყნებს სტატიას „ქართველ მასწავლებელთა მომზადების შესახებ“. მას ქართველ სტუდენტთა საქაო რიცხვის გამო შესაძლებლად მიაჩნდა

ვითარი ზეგავლენა არ მოუხდენია, ამ უნივერსიტეტთან არც ერთში არ ყოფილა ერთი საგანგებო შტატიც კი უკრაინული ენის ლექტორისა.

რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში 1500-მდე უკრაინელმა სტუდენტმა კიევის უნივერსიტეტის რექტორს პროფ. პ. პ. ციტოვიჩს მოსთხოვაოთხი უკრაინული კათედრის გახსნა და ზოგიერთ საგანში ლექციების უკრაინულად წაკითხვა. უცნაური პასუხი მიიღეს მათ რექტორისაგან: — კიევის უნივერსიტეტი რუსული უნივერსიტეტია, ინახება სახელმწიფო ხარჯზე და მამასადაძე სწავლაც რუსულად უნდა იყოსო.

სტუდენტთა იმ შესხენებაზე, რომ კიევის უნივერსიტეტი უკრაინის ტერიტორიაზეა და ხარჯსაც უკრაინელი ხალხი იხდისო, პროფესორი პ. პ. ციტოვიჩი სრულიად არადაამაჯერებელ პასუხს იძლეოდა: — შეუძლებელია ლექციების კითხვა სხვადასხვა ენაზეო.¹

როცა დროებითი მთავრობა 1918 წლიდან თბილისში სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნას ეთანხმებოდა, სწორედ უნივერსიტეტის ამგვარი მოდელი ჰქონდა მას მხედველობაში.

დროებითი მთავრობის აფეთქებით ოქტომბრის რევოლუციამ თავი წაპკვთა დიდმპყრობელური შოვინიზმის ჰიდრას.

ქართული უნივერსიტეტის დამაარსებლებს არა მარტო მწვავე უსახსრობა უნდა დაეძლიათ, არამედ სახელმწიფო ხელისუფლების აშკარა წინააღმდეგობაც. ეს უკანასკნელი კი მხოლოდ კერძო უნივერსიტეტის შექმნით შეიძლებაო.

ქართული უნივერსიტეტის შემქმნელებმა თავიდანვე გაითვალისწინეს აკადემიურ მოღვაწეობაში უნივერსიტეტის ფართო ავტონომია. როგორც ცნობილია, 1905-1907 წლების რევოლუციაში ბევრი მსხვერპლი იქნა გაღებული უნივერსიტეტების ავტონომიის მოპოვებისათვის. რეაქციის წლებში არა მარტო გაქრა ამ ავტონომიის ნიშანწყალი, არამედ ხელისუფლების ჩარევას უნივერსიტეტების შინაურ ცხოვრებაში საზღვარი აღარ ჰქონდა.

თვით ქართული უნივერსიტეტის დამხმარე საზოგადოების უფლება-მოვალეობა მარტოოდენ ქონებრივი სფეროთი იქნა განსაზღვრული.

უნივერსიტეტის დამაარსებლები დიდად უფროთხილდებოდნენ უნივერსიტეტის ავტონომიას. 1918 წლის 30 მაისს შედგა პროფესორთა საბჭოს სხდომა. მას ესწრებოდნენ: პ. მელიქიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ე. თაყაიშვილი, გ. ახვლედიანი, დ. უზნაძე, იუსტ. აბულაძე, ი. ყიფშიძე, ა. შანიძე. განიხილეს საკითხი საქართველოს მთავრობასთან უნივერსიტეტის დამოკიდებულების შესახებ. საბჭომ დაადგინა: „უნივერსიტეტს უნდა ჰქონდეს სრული ავტონო-

კიევისა და ოდესის უნივერსიტეტებში ქართული ლიტერატურისა და ისტორიის კათედრების დაარსება.

— ვიდრე ჩვენი უნივერსიტეტი გვექნება — ამაზეც ოცნება უსაფუძვლო არ არის — დარჩა ერთი გზა ქართველი მასწავლებლების მოზადებისა რუსულ უნივერსიტეტებში — წერდა იგი (იხ. გაზ. „მეგობარი“ 1906 5(17) ნოემბერი). პროფ. ალ. ხახანაშვილს რევოლუციური ვითარება აძლევდა ამ სითამამეს, სხვანაირად მას კარგად ესმოდა, რომ დასახლებულ უნივერსიტეტში ჭერ უკრაინული ლიტერატურისა და ისტორიის კათედრები უნდა დაარსებულიყო.

¹ გაზ. „მეგობარი“, 1906, № 77.

მია. მთავრობას უნდა ეკუთვნოდეს მხოლოდ ხარჯთაღრიცხვის დამტკიცება და კონტროლი, აგრეთვე საჭირო ქონებრივი სახსრების გამონახვა უნივერსიტეტისათვის“.¹

ახლად ფეხადგმული უნივერსიტეტისათვის ადვილი როდი იყო თვითრჩენის ვითარებაში არსებობა. სამეურნეო ნგრევა და სიღატაკე, ფულის გაუფასურება და შიმშილი არყევდა უნივერსიტეტის ფინანსურ ბაზას; ხალხის თავგანწირვით შეგროვებული თანხები მცირედადაც ვერ აკმაყოფილებდა უნივერსიტეტის მოთხოვნილებას. რა თქმა უნდა, უნივერსიტეტს არ ჰყოლია მილიონური მეცენატი კაპიტალისტები.

...უნივერსიტეტის შენარჩუნება მხოლოდ სახელმწიფოს საფინანსო მხარდაჭერით შეიძლებოდა. უპირველესად ამ მიზეზით იყო ნაკარნახევი უკვე მეორე სემესტრიდან ქართული უნივერსიტეტის გადაქცევა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტად. ამასთან დაკავშირებით დამტკიცდა პირველი დებულება, რომელიც 1918 წლის 3 სექტემბერს დაიბეჭდა სათაურით „ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დროებითი ძირითადი დებულება“.

მასში ყველაზე პრინციპული იყო სახელმწიფო ხელისუფლებისა და უნივერსიტეტის ავტონომიის დამოკიდებულების პრობლემა. თვითმმართველობის პოპულარული იდეისაგან გადახვევა უნივერსიტეტის შემქმნელებს არც ახლა დაუშვიათ.

დებულების პირველსავე მუხლში განსაზღვრულია, რომ „ტფილისის უნივერსიტეტი როგორც სამეცნიერო სასწავლო სფეროს მხრით, ისე საუნივერსიტეტო მართვა-გამგეობისა და შინაური მეურნეობის მხრითაც სრულეობით ავტონომიურია და ყველა ამ დარგის საქმეებს თვითვე განაგებს“.

სახალხო განათლების მინისტრს უფლება ჰქონდა უნივერსიტეტის მთავარ ორგანოთა მოქმედებაზე საერთო მეთვალყურეობა გაეწია. უნივერსიტეტის გამგეობა კმაყოფილდებოდა იმით, რომ ყოველწლიურად სახალხო განათლების მინისტრს უგზავნიდა ლექციების ნუსხას, ცნობებს პროფესორთა და მასწავლებელთა შემადგენლობის, მათი განათლებისა და სამეცნიერო ცენზის შესახებ. ფინანსური საშუალებები უნივერსიტეტისათვის მთავრობას უნდა მიეცა. უნივერსიტეტის ყოველწლიურ ხარჯთაღრიცხვას, შედგენილს პროფესორთა საბჭოსა და გამგეობის მიერ, ქონებრივი მხრით ამტკიცებდა განათლების მინისტრი. ამასთან, უნივერსიტეტის გამგეობა ვალდებული იყო გატანილი თანხების რაოდენობა და დანიშნულება ყოველთვიურად ეცნობებინა განათლების მინისტრისათვის.

უნივერსიტეტის მიმართ მენშევიკური მთავრობის ფინანსურ მხარდაჭერას ეკონომიური მდგომარეობის მკვეთრი გაუმჯობესება არ მოჰყოლია, ხოლო განათლების სამინისტროს ცდები—შეჭრილიყო უნივერსიტეტის თვითმმართველობის კომპეტენციაში, ყოველთვის ქარწყლდებოდა უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობის აქტიური თავდაცვით².

¹ საქ. სსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 471, ან. 1, საქმე 2, გვ. 33.

² პროფესორთა საბჭო 1918 წლის 6 დეკემბერს იხილავს განათლების სამინისტროს მოწერილობას, რომ წინასწარ კონტროლს უნდა დაექვემდებაროს უნივერსიტეტისათვის ყოველთვიურად საჭირო ხარჯები. ამის საპასუხოდ პროფესორთა საბჭომ დაადგინა: „ეცნობოს სამი-

დებულებაში, როგორც უნივერსიტეტის მცირე კონსტიტუციაში, გათვალისწინებული იყო მისი თანდათანობითი განვითარების შესაძლებლობაც. ამიტომაც მე-6 მუხლში აღნიშნულია, რომ ტფილისის უნივერსიტეტი სრული უნივერსიტეტი და შეიცავს შემდეგ ფაკულტეტებს: 1. სიბრძნისმეტყველების, ანუ ფილოსოფიურ ფაკულტეტს, რომელშიაც საფილოსოფიო, საისტორიო და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგები შედის, როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-ჩრდილოეთ ქვეყნებისა და ერების შესახებ; 2. სამათემატიკო-საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტს; 3. სამართლის მეცნიერების ანუ იურიდიულ ფაკულტეტს და 4. სამკურნალო ფაკულტეტს.

სრული უნივერსიტეტი სწორედ ამ ოთხი ფაკულტეტისაგან შემდგარ უნივერსიტეტს ეწოდებოდა. რა თქმა უნდა, შესაძლებელი იყო მეტი ფაკულტეტის არსებობაც. მაგალითად, პეტერბურგის უნივერსიტეტში მეხუთე ფაკულტეტი იყო აღმოსავლური ენებისა, ტარტუს (იურიევის) უნივერსიტეტში მეხუთე—ღვთისმეტყველების ფაკულტეტიც არსებობდა¹. არასრულ უნივერსიტეტად ისეთი უნივერსიტეტი ითვლებოდა, სადაც ოთხზე ნაკლები ფაკულტეტი იყო, მაგალითად, ტომსკის უნივერსიტეტში ორი ფაკულტეტი იყო: იურიდიული და სამედიცინო, ხოლო სარატოვის უნივერსიტეტში მხოლოდ ერთი — სამედიცინო.

ლექციები, ისევე როგორც საქმიითი ვარჯიშობანი უნივერსიტეტში მხოლოდ ქართულად ტარდებოდა. არაქართულ ენაზე ლექციების წაითხვა განსაკუთრებულ შემთხვევაში პროფესორთა საბჭოს ნებართვით შეიძლებოდა.

უნივერსიტეტში ლექციების კითხვის უფლება ჰქონდათ პროფესორებს და კერძო დოცენტებს (პრივატ-დოცენტებს). მეცნიერი ხელმძღვანელები და ლექტორები საქმის ვარჯიშობაში წვრთნიდნენ მსმენელებს და ენებს ასწავლიდნენ. ლაბორანტები და ასისტენტები კი ლექციების კითხვასა და საქმიითი ვარჯიშობის მოწყობა-წარმოებაში ეხმარებოდნენ პროფესორებს.

მეცნიერული წოდებებისა და ხარისხების მიკუთვნება-დამტკიცება უნივერსიტეტშივე ხდებოდა.

მეცნიერ ხელმძღვანელს, ლექტორს, ლაბორანტს და ასისტენტს პროფესორის რეკომენდაციით სათანადო ფაკულტეტის საბჭო ამტკიცებდა.

პროფესორს კი ჯერ ფაკულტეტის საბჭო ირჩევდა, ხოლო ფაკულტეტის დასაბუთებული მოხსენების მოსმენის შემდეგ, უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭო ამტკიცებდა. უადრესად აქტუალური მნიშვნელობისა იყო დებულებით განსაზღვრული წესი სამეცნიერო ხარისხის მიკუთვნებისა. უნივერსიტეტის ბევრ პროფესორს მეცნიერული ხარისხი რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის

ნისტროს, რომ მთავრობას უნივერსიტეტის ხარჯების წინასწარი კონტროლის უფლება არა აქვს თანახმად უნივერსიტეტის დროებითი ძირითადი დებულებისა“.

(იხ. საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქმე 2, ფ. 51, გვ. 2).

¹ უწმინდესი კათალიკოზ-პატრიარქი კირიონ 11, 26 იანვარს ქართული უნივერსიტეტის გახსნის დღეს ამბობდა:

„სულთა და გულით ვისურვებ, რომ ამ ჩვენ ქართულ ნორჩ უნივერსიტეტში მალე გახსნილიყოს ყველა განზრახული ფაკულტეტები და მიჰმატებოდეს მათ საღვთისმეტყველო ფაკულტეტიც, როგორც ეს დასავლეთ ევროპაში არის მოწყობილი“ (გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., 30 იანვარი). უნივერსიტეტის დამფუძნებლებმა პრინციპულად უარყვეს ღვთისმეტყველების ფაკულტეტის შექმნის იდეა.

უმადლეს სასწავლებლებში ჰქონდა მიღებული. საჭირო იყო განსაზღვრულიყო თბილისის უნივერსიტეტის დამოკიდებულება ამ საქმისადმი. დებულების მე-10 მუხლით თბილისის უნივერსიტეტმა შემოიღო მხოლოდ ერთი სამეცნიერო ხარისხი — დოქტორისა, ანუ მოძღვართ-მოძღვრობისა. აქვე განისაზღვრა, რომ რუსეთის უნივერსიტეტების მაგისტრის ხარისხი, ხოლო დასავლეთ ევროპის დოქტორის ხარისხი მოძღვართ-მოძღვრობის სამეცნიერო ხარისხს უდრის.

უნივერსიტეტში პროფესორობა და კერძო დოცენტობა შეეძლო მხოლოდ იმ მეცნიერს, რომელსაც ან თბილისის უნივერსიტეტის მოძღვართ-მოძღვრობის სამეცნიერო ხარისხი აქვს, ან უცხოეთის ერთ-ერთი უნივერსიტეტის სამაგისტრო, გინდა სადოქტორო ხარისხი აქვს მინიჭებული.

უცხოეთის უმაღლესებში მიღებულ ხარისხს თბილისის უნივერსიტეტი ავტომატურად როდი აღიარებდა. უცხოეთში მიღებული დიპლომი და დისერტაცია სათანადო ფაკულტეტის მიერ უნდა განხილულიყო და მოწონებულიყო. დებულება ითვალისწინებდა ზოგიერთ გამონაკლისსაც. თუ რუსეთის უმაღლეს სასწავლებელში რომელსამე მეცნიერს უხარისხოდ პროფესორობა ან დოცენტობა ჰქონდა მოპოვებული, თბილისის უნივერსიტეტის გამგეობას და პროფესორთა საბჭოს განსაკუთრებულ შემთხვევაში შეეძლო ისინიც მიეწვია პროფესორად. ის პირები კი, რომლებსაც რუსეთის ერთ-ერთ უნივერსიტეტში სამეცნიერო ხარისხისათვის მხოლოდ სამაგისტრო გამოცდა ჰქონდათ ჩაბარებული, დისერტაციის დაცვამდე პროფესორის მოადგილედ ან მოვალეობის აღმასრულებლად ითვლებოდნენ.

ნიჭიერსა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების უნარის მქონე სწავლა-დამთავრებულ სტუდენტს სათანადო ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭო პროფესორთა შუამდგომლობით უნივერსიტეტთან ტოვებს ჯერ სამეცნიერო კვლევა-ძიებაში დასაწინაურებლად, ხოლო შემდეგ პროფესორობისათვის მოსამზადებლად.

უნივერსიტეტს უფლება ჰქონდა მოძღვართ-მოძღვრობის ანუ დოქტორობის სამეცნიერო ხარისხის მისაკუთვნებლად უნივერსიტეტში დატოვებული ან გარედან მოსული პირი წინასწარ გამოეცადა. სადოქტორო გამოცდა ზეპირად ხდებოდა. მას შემდეგ, როცა პირი შესატყვის ცოდნას გამოიჩინდა, დისერტაციის ფაკულტეტზევე განხილვისა და საჯარო დაცვის ღირსად ცნობის შემდეგ, უნივერსიტეტს შეეძლო მოძღვართ-მოძღვრობის სამეცნიერო ხარისხი მიენიჭებინა.

პირველი სადოქტორო დაცვა უნივერსიტეტში 1920 წლის 9 მაისს შედგა. პირველი დისერტანტი იყო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამაარსებელთაგანი პროფესორი აკაკი შანიძე. სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის პროფესორთა საბჭომ თავისი სხდომის ოქმში ჩაწერა: „პაექრობის შემდგომ უნივერსიტეტის დებულების 24 მუხლის თანახმად, ფაკულტეტს მთელი შემადგენლობით ბჭობა ჰქონდა და დაადგინა: თხზულების დაცვა კმადსაყოფად ჩაითვალოს და პროფესორი აკაკი შანიძე ენათმეცნიერების დოქტორის ხარისხის ღირსად ცნობილ იქნეს“.

შესანიშნავი ქართველი მეცნიერის ნაშრომით დაიწყო უნივერსიტეტში დისერტაციების დაცვის უწყვეტი რივი.

დებულება უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს უფლებას აძლევს მეცნიერების წინაშე განსაკუთრებული ღვაწლის გამო განთქმული მეცნიერისათვის

მოძღვრობით-მოძღვრობის ანუ დოქტორობის ხარისხი გამოუცდელად უდისერტაციოდ პატივისცემის ნიშნად, ე. ი. „ჰონორის კაუზად“ მიენიჭებინა. დებულების მიღებამდე უკვე ჰქონდა უნივერსიტეტს შემთხვევა „ჰონორის კაუზას“ გზით დოქტორის ხარისხის მინიჭებისა.

1918 წლის 21 მაისს პროფესორთა საბჭომ ივანე ჯავახიშვილის წინადადებითა და მისი მოხსენებით აღნიშნა ექვთიმე თაყაიშვილის დიდი ღვაწლი ქართული არქეოლოგიის დარგში, სადაც იგი 28 წელიწადია წარმატებით მუშაობს. ექვთიმე თაყაიშვილს მიეცა honoris causa ქართული არქეოლოგიის დოქტორის ხარისხი.¹

მთელი შემდეგდროინდელი შემოქმედებითაც ექვთიმე თაყაიშვილი ღირსეულად ამართლებდა არქეოლოგიის დოქტორის ხარისხს.

მართალია, მეოთხედი საუკუნით რომ არ მოწყვეტილიყო სამშობლოს, იგი ქართული წიადისეულის არქეოლოგიას კიდევ მეტს შესძენდა მაგრამ ამის მიუხედავად, დაგროვილი არქეოლოგიური მასალების მეცნიერული განზოგადება და ამ დარგში ღირსშესანიშნავი ნაშრომების გამოქვეყნება, ექვთიმე თაყაიშვილს სიკვდილამდე არ შეუწყვეტია.

უნივერსიტეტის არსებობის პირველი წლები უძიმეს და ურთულეს პოლიტიკურ და ეკონომიურ ვითარებაში მიმდინარეობდა. ამ პირობებში, როცა იმარჯვებდნენ რეაქციის ძალები, ხდებოდა ხოლმე, რომ უნივერსიტეტის საბჭოები მემარჯვენე პროფესორთა მოთხოვნით, თავის საპატიო წევრებადაც კი ირჩევდნენ უმსხვილეს რეაქციონერებს²

თბილისის უნივერსიტეტის შემქმნელთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად მძიმე დღეებისა, მათ არც ერთხელ არ უღალატნიათ მეცნიერული პრინციპულობისათვის და არც ერთხელ არ მოუხრიათ ქედი ამა ქვეყნის ძლიერთა წინაშე. ამასთან ისინი დიდ პატივს სცემდნენ სხვა ერების მეცნიერებს და კულტურას და აღიარებდნენ მათ გამოჩენილ წარმომადგენლებს.

პირველი, ვინც თბილისის უნივერსიტეტის საპატიო წევრობა მიიღო, იყო რუსული მეცნიერების სახელგანთქმული წარმომადგენელი, აკადემიკოსი ნიკოლოზი პავლეს ძე კონდაკოვი (1844—1925 წწ.).

პროფ. ივ. ჯავახიშვილისა და პროფ. პ. მელიქიშვილის³ წარდგინებით იხი-

¹ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 471 ან 1. საქმე 2. გვ. 32.

² ასე მაგალითად, ოდესის (ნოვოროსიის) უნივერსიტეტში საბჭოთა ხელისუფლების დროებითი დამარცხების შემდეგ, 1919 წლის ზაფხულის ბოლოდან რეაქციის ძალები თარეშობენ. სწორედ ამ დროს მემარჯვენე პროფესორთა დაჟინებით ოდესის უნივერსიტეტის საპატიო წევრად პროფესორთა საბჭო ირჩევს გენერალ დენიკინს. ეს სამარცხვინო და სახელის გამტეხი დადგენილება გაუქმდა 1920 წლის მარტში. ნოვოროსიის უნივერსიტეტის საპატიო წევრთა სიიდან ამოიშალა კაცი, რომელსაც არასდროს არ ჰქონია რაიმე საერთო საუნივერსიტეტო მეცნიერებასთან. (იხ. კრებული «Одесский университет за 75 лет» (1865—1940)—1940, გვ. 154 — 155).

³ პროფ. პეტრე მელიქიშვილი აღრვევ იცნობდა აკად. ნ. პ. კონდაკოვს და მის ღვაწლს მეცნიერებაში. იგი თავის მოგონებებში აღნიშნავს: „ოდესის უნივერსიტეტი მარტო თავის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტით არ იყო განთქმული; იგივე ითქმის ფილოლოგიურ ფაკულტეტზედაც. იმ დროს, რომელსაც შეეხება ჩემი მოგონება, იქ იყვნენ შესანიშნავი პროფესორები, როგორც კონდაკოვი, რომელსაც ეკუთვნის ჩვენი ქვეყნის ხუროთმოძღვრების გამოკვლევა. თითქმის მისი ნახევარი შრომები შეეხება საქართველოს სიძველეთა შესწავლას“. (იხ. პ. გ. მელიქიშვილი, „ჩემი ცხოვრება“; კრებული „პეტრე მელიქიშვილი“ 1850—1927. 1942, გვ. XI—XII).

ლავს პროფესორთა საბჭო ნ. პ. კონდაკოვის უნივერსიტეტის საპატიო წევრად არჩევის საკითხს. ამ წარდგინებაში მოკლედ დახასიათებულია აკადემიკოს ნ. პ. კონდაკოვის დამსახურება¹. მასში აღნიშნულია, რომ აკადემიკოს ნიკოდიმე პავლეს ძე კონდაკოვის სახელი იმდენად „განთქმულია ხელოვნების ისტორიაში, რომ მისი სამეცნიერო ღვაწლის დაწვრილებით აღნუსხვა საჭირო არ არისო“. მითითებულია ნ. პ. კონდაკოვის ძირითად შრომებზე და დახასიათებულია ისინი. ეს შრომები აკად. ნ. პ. კონდაკოვის სამეცნიერო ღვაწლის სიღიადებზე მიუთითებენ და ადასტურებენ მისი, როგორც მკვლევრის, საერთაშორისო ავტორიტეტს. ამის გარდა, მეტად ძვირფასია იმის აღნიშვნა, რომ აკად. ნ. პ. კონდაკოვმა ქართული ხელოვნების ძეგლები „თავის კვლევის საგნად გაიხადა და ყოველთვის, როდესაც ეს შეიძლებოდა, ამ საგანს ეხებოდა ხოლმე. ჯერ კიდევ 1876 წელს მან დაწერა გამოკვლევა «Древняя архитектура Грузии». „რუსულ სიძველეთა“ IV წიგნში, როგორც ცნობილია, ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების მოკლე ისტორიაა მოთავსებული და იმ დროისათვის ბევრ სრულებით ახალ ცნობებს შეიცავს. მასვე ეკუთვნის საყურადღებო გამოკვლევა «Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии». Грузинские надписи прочтены и истолкованы — Д. Бакрадзе. СПб 1890.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ კონდაკოვმა თავის განთქმულ შრომაში «Византийские эмали» ბევრი ისეთი ძეგლი გააჩნია, რომელიც საქართველოს ეკუთვნოდა და ეკუთვნის. შეიძლება საზოგადოდ ითქვას, რომ თუ რუსეთში და ევროპაში ქართულ ხელოვნებისადმი ცხოველი ცნობისმოყვარეობა არსებობს, ამას ჩვენ აკად. ნ. პ. კონდაკოვს უნდა ვუმადლოდეთ.

ასეთი განსაკუთრებული ღვაწლის გამო საზოგადოდ ხელოვნების და ქართული ხელოვნების მეცნიერების წინაშე სრულებით სამართლიანი იქნება, რომ ჩვენი უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭომ იგი ჩვენ ქართული უნივერსიტეტის საპატიო წევრად ავირჩიოთ².

1918 წლის მარტს პროფესორთა საბჭომ უნივერსიტეტის საპატიო წევრად ერთხმად აირჩია აკად. ნ. პ. კონდაკოვი.

ამ დადგენილებით ქართული უნივერსიტეტი არა მარტო ეროვნული კარჩაკეტილობის იდეას უარყოფდა, არამედ იგი, როგორც ცოდნის ტაძარი, აღიარებდა და პატივს სცემდა სხვა ერების გამოჩენილ მეცნიერთა საქმეებს.

სტუდენტად მიღების დემოკრატიული წესები თავისებური საზომია ხალხის ფართო წრეებთან საუნივერსიტეტო მეცნიერების კავშირისა.

თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტად გახდომა ორივე სქესის პირთ შეეძლოთ, რომელთაც საშუალო სკოლა ჰქონდათ დამთავრებული.

„საშუალო სკოლის“ კრებითი ცნება უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობის მხრივ უაღრესად დემოკრატიულ და განვრცობით ახსნას ღებულობდა. ეს კი მეტად ღიდმნიშვნელოვანი ფაქტი იყო.

ცნობილია, რომ ბევრი ქვეყნის უნივერსიტეტებში შესვლა არ შეეძლოთ იმ პირებს, ვისაც კლასიკურ გიმნაზიებში არ უსწავლიათ და არ ყოფილან დაუ-

1 დაწვრილებით იხ. გიორგი ჩუბინაშვილი, ნიკოდიმე კონდაკოვი. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, 1926, VI, გვ. 136—151.

2 საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქმე 5, ფ. 8.

ფლებულნი ძველ ბერძნულსა და ლათინურს. ამას კი შემდგომ მრავალჯერადი კრიტიკული მკვლევარისათვის ზედმეტად გაურთულებია სიარული მეცნიერების ისედაც ეკლიან გზებზე.

თბილისის უნივერსიტეტის შემქმნელები განსაკუთრებული გულმოდგინებით ამუშავებდნენ უნივერსიტეტში მიღების პირობებს. ეს პირობები იმ დროს არსებული ვითარებისათვის უაღრესად დემოკრატიული იყო.¹

1917 წლის 17 და 19 დეკემბერს მოწვეული პროფესორთა საბჭოს წინასწარი სხდომები იხილავენ უნივერსიტეტში შემომსვლელთა ცენზის საკითხს.

დადგინდა, რომ უნივერსიტეტში მიიღებიან პირები, რომელთაც დამთავრებული აქვთ: ვაჟთა და ქალთა გიმნაზიები, რეალური სასწავლებელი, საკომერციო სასწავლებელი, წმინდა ნინოს დედათა სასწავლებელი, სასულიერო სემინარია (ოთხი კლასი), სომეხთა სასულიერო სემინარია, საეპარქიო სასწავლებელი, საოსტატო ინსტიტუტი, ქალთა ინსტიტუტი, კადეტთა კორპუსი და სხვა საშუალო განათლების სასწავლებელი. 19 დეკემბერს წინასწარ სხდომაზე პროფესორთა საბჭომ დაადგინა, რომ საოსტატო სემინარიის კურსდამთავრებულები მიიღებიან მხოლოდ პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიურ დარგზე. აქვე აღინიშნა, რომ „ამასთანავე უნივერსიტეტს უფლება აქვს როგორც ამ პირთ (ე. ი. საოსტატო სემინარიის კურსდამთავრებულთ — ს. ჯ.), ისე საზოგადოდ ყველა სტუდენტს დამატებითი გამოცდები მოთხოვონ ამა თუ იმ საგანში დარგებისა და მიხედვით“.

1918 წლის 3 იანვარს პროფესორთა საბჭოს წინასწარი სხდომა ადგენს, ბოღბის მონასტერში არსებული სასწავლებლის კურსდამთავრებულები მიღებულ იქნენ საოსტატო სემინარიის კურსდამთავრებულთა მსგავსად².

უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობა ზუსტად იცავდა სტუდენტად მიღების ამ წესს.

¹ რა თქმა უნდა, შესაძლებელი იყო შემდგომი დემოკრატიზაცია სახელმწიფოს მხრივ ხელსაყრელი ეკონომიური მხარდაჭერის ვითარებაში. სწორედ ამას მოითხოვდნენ 1919 წელს თავის უაღრესად შინაარსიან წერილში „უნივერსიტეტის ძირითადი პრინციპები და ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ ოდესის უნივერსიტეტის პრეზიდენტი ივ. ბერიტაშვილი. იმისათვის, რომ უნივერსიტეტი მისაწვდომი იყოს მშრომელთა უმრავლესობისათვის, დასკვნა ივ. ბერიტაშვილი: „1. პირველყოფლისა უნივერსიტეტი ქონებრივად სრულიად უზრუნველყოფილი უნდა იყვეს სახელმწიფოს მიერ, 2. უნივერსიტეტში მეცადინეობა მსურველთათვის ყოველ სფეროში უნდა იყოს უფასო, 3. ყველა ხელმოკლეს, საშუალო სასწავლებელში გადასახდისაგან განთავისუფლებულს უნდა ეძლეოდეს ადგილობრივ თვითმმართველობისაგან ნივთიერი დახმარება უნივერსიტეტში სწავლის დროს“.

ივ. ბერიტაშვილი მეტად მწვავედ აყენებს მშრომელთა წარმომადგენლების მოზიდვის საკითხს და აღნიშნავს მის კეთილმოყოფელ შედეგებს მეცნიერებისათვის. იგი წერს: „დღევანდელმდის მეცნიერებას ემსახურებოდა ხალხის უმცირესობა — უმთავრესად შეძლებულ ბურჟუაზიულ კლასებიდან. მომავალში კი, თუ ფართო საშუალება მიეცა ხალხის უმრავლესობას — მიწისა და ქარხნის მუშების შვილებს მეცნიერების შეთვისებისათვის, მეცნიერებას დაუწყებს სამსახურს მთელი ერი, მთელი ერი მისცემს მას თავის ნიჭიერ შვილებს. ამას უნდა მოჰყვეს მეცნიერების ისეთი სწრაფი განვითარება, როგორც არ ნახულა ჯერ არც ერთ კულტურულ სახელმწიფოში“.

ივ. ბერიტაშვილი, „უნივერსიტეტის ძირითადი პრინციპები და ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ჟურ. „შვიდი მნათობი“, 1919, № 2, გვ. 358.

² საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქ. 38, გვ. 2.

³ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქ. 2, ფურც. 10, გვ. 2.

1818 წლის 12 ოქტომბერს განათლების სამინისტრო, შესული სიგნალების გამო, უნივერსიტეტში გზავნის წერილს: ნამდვილად არიან თუ არა ჩარიცხული პირები, რომელთაც არა აქვთ დასრულებული საშუალო სასწავლებელი (გიმნაზია, რეალური სასწავლებელი და სხვ.). უნივერსიტეტის მიერ გაგზავნილ პასუხში აღნიშნულია, რომ იმათ, ვისაც არა აქვთ დასრულებული საშუალო სასწავლებელი, იღებენ თავისუფალ მსმენლად. „გამონაკლისს შეადგენენ სამასწავლებლო სემინარიაში კურსდამთავრებულნი, რომელნიც ჩარიცხული არიან სტუდენტებად მარტო სიბერისმეტყველების ფაკულტეტზე. ფაკულტეტი ამ შემთხვევაში ხელმძღვანელობდა იმ მოსაზრებით, რომ სემინარიელები ეროვნულ უნივერსიტეტში კურსის დასრულების შემდეგ კვლავ მასწავლებლობას დაუბრუნდებიან და უფრო ნაყოფიერად განაგრძობენ სახალხო განათლების სარბიელზე მოღვაწეობას!“.

თავისუფალ მსმენელთა მიმართაც დადგინდა შემდგომ საშუალო განათლების აუცილებელი ცენზი. 1920 წლის 20 მარტს პროფესორთა საბჭო ადგენს: „თავისუფალ მსმენელად, ისე როგორც ნამდვილ სტუდენტებად, მიიღებიან მხოლოდ საშუალო განათლების მქონე პირები“.

თავისუფალ მსმენელს მხოლოდ სწავლის ქირის გადახდა ევალებოდა. ისინი არ იყვნენ ვალდებულნი სასწავლო რეჟიმს დამორჩილებოდნენ. მათ შეეძლოთ მოეთხოვათ შესაფერისი მოწმობა უნივერსიტეტში ლექციების მოსმენისა და გამოცდების ჩაბარებისა.

როცა უნივერსიტეტი გაიხსნა, მას არა მარტო სტუდენტობა, არამედ თავისუფალი მსმენელებიც მოაწყდნენ. დაარსებისთანავე უნივერსიტეტში 369 სტუდენტი და 89 თავისუფალი მსმენელი ჩაეწერა. თავისუფალ მსმენელებს შორის ბევრი იყო სხვა უნივერსიტეტების კურსდამთავრებული, რომლებსაც ახლა ქართულად სურდათ ლექციების მოსმენა. თავისუფალ მსმენელად მოეძალნენ მასწავლებლები, თავისუფალი პროფესიის პირნი, მოსამსახურენი, რომელთაც პატრიოტული გრძნობა იზიდავდა უნივერსიტეტისაკენ. შემდეგ მათი უმეტესი ნაწილი თანდათან ჩამოშორდა უნივერსიტეტს და როგორც შედარებით, ისე აბსოლუტურადაც შემცირდა თავისუფალ მსმენელთა რიცხვი. ასე, 1920 წლის შემოდგომის სემესტრისათვის სტუდენტთა რიცხვი 2729 იყო, ხოლო მსმენელთა-85.³

ძირითად დებულებაში აისახა ცალკეული ფაკულტეტის უფლება საჭიროების დროს წინასწარ მოეთხოვა უნივერსიტეტში შემომსვლელთაგან რომელიმე დამატებითი საგნის ცოდნა, ცხადია, ამის აუცილებლობა მაშინ გაჩნდებოდა, როცა შემომსვლელთა რიცხვი მეტად დიდი იყო. მათი გამოცდა რომელიმე საგანში არ ყოფილა ერთადერთი გამოსავალი აბიტურიენტთა კონტინენტის სიბრავლის დროს.

1919 წლის 1 სექტემბერს უნივერსიტეტის გამგეობა ადგენს: „იმ ფაკულტეტებზე, რომლებზედაც მოთხოვნელთა რიცხვი დადგენილ ნორმას აღემატება, მოხდეს ატესტატების კონკურსი“.

1 საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 471, ან. 1, საქმე 5, ფ. 68.

2 საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 471, ან. 1, საქ. 2, ფ. 103, გვ. 2.

3 საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი. 471, ან. 1, საქ. 7, ფ. 3.

4 საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქ. 3, ფ. 75.

ამის საჭიროება უპირველესად სამკურნალო ფაკულტეტზე იყო. ჯერ კიდევ 1918 წლის 27 თებერვალს პროფესორთა საბჭო იხილავს სამკურნალო ფაკულტეტის გახსნის საკითხს. საბჭო აღნიშნავს: „სამკურნალო ფაკულტეტი აუცილებელია უნივერსიტეტისათვის, ამ ფაკულტეტზე ჩვენნი ხალხის შვილების ლტოლვა ყოველთვის ძლიერი იყო. მისი შექმნა ნიშნავდა დიდ გამარჯვებას ამ საქმისა“¹.

უნივერსიტეტის სტუდენტი ვალდებული იყო დამორჩილებოდა სასწავლო გეგმებსა და გამოცდების წესებს.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში არც ერთი სახელმწიფო (სახაზინო) სტიპენდია არ არსებულა. ეს დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა² სტიპენდიების ფონდი კერძო ფიზიკურ ან იურიდიულ პირთა შემოწირულებით თუ შეიქმნებოდა. სტუდენტები ვალდებულნი იყვნენ სწავლის ფული შეეტანათ. დებულებით ისევე, როგორც უნივერსიტეტის წესდებით, არ იყო გათვალისწინებული მათი გათავისუფლება სწავლის ფულის გადახდისაგან (გამონაკლისს წარმოადგენენ მხოლოდ უნივერსიტეტის თანამშრომელთა შვილები.)

მიუხედავად ამისა, უნივერსიტეტის გამგეობას ხშირად უხდებოდა დადგენილების გამოტანა იმის თაობაზე, რომ ედროვოს სტუდენტებს კიდევ ერთი სემესტრით სწავლის ფულის გადახდა, შეწყნარებულ იქნეს თხოვნა სწავლის ფულისაგან გათავისუფლებაზე და ა. შ.

უნივერსიტეტის გამგეობა ყოველთვის ცდილობდა სწავლის ფულის შეუტანლობის გამო არ დაეკარვა ნიჭიერი სტუდენტობა.

1919 წლის 17 მაისს უნივერსიტეტის გამგეობა იხილავს „თხოვნას სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტისა, დახმარება აღმოუჩინოს ნიჭიერ სტუდენტს ბ. ჩიქობავას, რომელიც ხელმოკლეობას განიცდის“³.

დაადგინეს „შეიკრიბოს დაწვრილებითი ცნობები ბ. ჩიქობავას ნივთიერი მდგომარეობის შესახებ და თუ მართლა მწვავე ხელმოკლეობას განიცდის, შეტანილი იქნას ერთი წლის სწავლის ფული“⁴.

ნიჭიერ სტუდენტებს სწავლის ფულისგან ათავისუფლებენ, მაგრამ ეს როდი ამსუბუქებდა მათ უმწურო ნივთიერ მდგომარეობას, სტიპენდიის დანიშვნა მიუწოდომელ ოცნებად რჩებოდა. უნდა ვენდოთ ავტორს, რომელიც ვაზეთ „სახალხო საქმის“ 1920 წლის 11 მაისის ნომერში აღწერს უნივერსიტეტის სტუდენტთა მდგომარეობას. მძიმე მატერიალურ მდგომარეობაში ჩავარდნილი სტუდენტობა „შიმშილისაგან თავის დასაღწევად და „უნივერსიტეტის დასამ-

¹ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი ფონდი 471, ან. 1, საქმე 2, ფ. 31, გვ. 2.

² ვაზეთ „სახალხო საქმის“ 1920 წლის 30 აპრილის ნომერში დ. კ-ლი წერდა: „ჩვენი სტუდენტობის 95 პროცენტი დღეს ცხოვრების მწვავე პირობების გამო სამსახურშია ჩათარეული და იქ, იმ სპეციალობის ნაცვლად, რომელიც მას ამოუჩივებია შესწავლისა და კვლევის საგნად, სრულიად შეუთავსებელ შრომაში ივარგება და იქსაქსება მისი გონებრივი და სულიერ-ფიზიკური ძალები. ცხადია ასეთ მდგომარეობაში მყოფს ჩვენ სტუდენტობას და ქართულ უნივერსიტეტს არ შეიძლება ექნეს დიდი მომავალი“...

ავტორი აკრიტიკებს მენშევიკურ მთავრობას და დაასკვნის: „ძველ მთავრობასაც კი ჰქონდა სტუდენტებისათვის რამდენიმე სტიპენდია და მით უფრო ეს უნდა ჰქონდეს ჩვენს დემოკრატიულ მთავრობას... ჩვენი აზრით მთავრობამ უნდა მოაწყოს ფართო მასშტაბით ღარიბ სტუდენტთა დახმარება. ეს არც ძვირი დაუჯდება და არც მინცდამინც გაუჭირდება“.

³ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქ. 4, გვ. 42.

თავრებლად“ დაძრწის დაწესებულებიდან დაწესებულებაში და ადგილს ეძებს, თუ გაუღიმა ბედმა და სადმე მოიკიდა ფეხი-ხომ კარგი; დამშვიდებული იწყებს „მეცადინეობას“. დღიური მუშაობით გამოფიტული მიდის ლექციების მოსასმენად და ნახევრად მშვიერი წიგნს იღებს ხელთ, ამნაირი მუშაობის შედეგის გამოცნობა ძნელი არ არის. უნივერსიტეტის „დასრულების“ შემდეგ მოგვევლინება მხოლოდ „მოხელე ფუტილიარში“ და არა სწავლული და მკვირცხლი გონებით მოაზროვნე მოქალაქე.

განა ეს არის უნივერსიტეტის დანიშნულება? განა ამისათვის უნდა დაიკარგოს ახალგაზრდობის საუკეთესო დრო ცხოვრებისა?“.

საბედნიეროდ, უნივერსიტეტის პირველ სტუდენტთა შორის მრავლად აღმოჩნდა სტოიკური ბუნების, უტეხი ნებისა და მეცნიერებისათვის თავგანწირული ახალგაზრდა. თბილისის უნივერსიტეტის წიაღიდან გამოსული პირველი პროფესორები — სიმონ ჯანაშია, არნოლდ ჩიქობავა, ვარლამ თოფურია, შალვა ამირანაშვილი, კოტე ბაქრაძე — ნამდვილად რომ დაამშვენებდნენ მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე უნივერსიტეტების კათედრებს.

დემოკრატიზაციის მოსაზრებით უნივერსიტეტის შემქმნელებმა უარყვეს სტუდენტებისათვის სავალდებულო განსაკუთრებული ფორმის შემოღება¹.

უნივერსიტეტის ძირითადი დებულება, ისევე როგორც უნივერსიტეტის წესდება, აუქმებდა ეროვნული ან სარწმუნოებრივი ნიშნით უნივერსიტეტში მიღების ყოველგვარ შეზღუდვას. დამახასიათებელია ერთი მეტად შესანიშნავი ისტორიული ფაქტი.

1918 წლის 31 მარტს ჩრდილოეთ ოსეთის მასწავლებელთა საბჭო თბილისის უნივერსიტეტის რექტორის სახელზე გზავნის შეკითხვას იმის თაობაზე, თუ როგორია მიღების წესი ეროვნულ უნივერსიტეტში, რა ენაზეა სწავლება, შეუძლიათ თუ არა ოსებს მიიღონ უმაღლესი განათლება საქართველოს უნივერსიტეტში. წერილი შემდეგნაირად მთავრდებოდა: „ჩრდილოეთ ოსეთის მასწავლებელთა საბჭოს თვალსაზრისით ოსებისათვის უმაღლესი განათლების მიღება საქართველოს უნივერსიტეტში უადრესად სასურველია, რამდენადაც საქართველოს ისტორიის, ლიტერატურის და ყოფის ცოდნის გარეშე შეუძლებელია ვილაპარაკოთ ოსეთის ისტორიის, ლიტერატურის და ყოფის სრულად შესწავლაზე“.²

1918 წლის 13 აპრილს უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭო იხილავს ჩრდილოეთ ოსეთიდან გამოგზავნილ ამ წერილს. საბჭო ადგენს: „გაეგზავნოს მადლობა და ეცნობოს, რომ ლექციები ქართულად იკითხება, ხოლო მიღებით ყველანი მიიღებიან, განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა“.³

1918 წლის 11 მაისს ძაუჯიკაუში ჩრდილოეთ ოსეთის მასწავლებელთა საბჭოს გაეგზავნა პასუხი, რომელშიც ნათქვამი იყო: „ქართული უნივერსიტეტი, როგორც მეცნიერების ტაძარი, მთელ თავის ძალებს მიუძღვნის მეცნიერული სიმართლის კვლევას, კვლევას ჭეშმარიტებისა და სინამდვილისა ჩვენი მადლიანი, მაგრამ მეცნიერული სამყაროსათვის სუსტად ცნობილი კავკასიის მხარის

¹ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქმე 4, ფ. 5

² საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი ფონდი 471, ან 1, საქ. 5, ფ. 12.

³ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან, საქმე 2, ფ. 28, გვ. 2.

ყოველმხრივად შესწავლისათვის. ამგვარი შესწავლა ჩვენი ღრმა რწმენით, სწავლის *Conditio sine qua non*, ურომლისოდაც შეუძლებელია მატერიალური და სულიერი ძალების სათანადოდ განვითარება ჩვენი მხარისა და იქ მოსახლე ხალხებისა, ურომლისოდაც შეუძლებელია ხალხთა ძმობისა და ერთიანობის იმ იდეალის სრულად მიღწევა, რომლის თაობაზე თქვენ სასურველად ჩათვალეთ აღგენიშნათ თქვენს მომართვაში და რომლისკენაც ქართული უნივერსიტეტი ქართველ ხალხთან ერთად გულწრფელად ისწრაფვის.

ის უძველესი კეთილმეზობლური დამოკიდებულება ოსებსა და ქართველებს შორის და ერთმანეთზე კულტურული ზეგავლენა, რომლის აღნიშვნა თქვენ მიზანშეწონილად მიგაჩნიათ ჩვენთვის ესოდენ ძვირფასს თქვენს მოლოცვაში, მომავალში კიდევ მეტად ავალდებულებს ორივე ხალხს მჭიდრო ერთიანობისა და კულტურული თანამშრომლობისათვის.¹

პასუხში მითითებული იყო, რომ „ლექციები იკითხება ქართულ ენაზე. უნივერსიტეტში მიიღებიან ორივე სქესის პირები საშუალო განათლებით, განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა“.

პასუხი მთავრდებოდა იმის აღნიშვნით, რომ „მიღებულია ღონისძიებანი მთიელთა ენის სწავლებისათვის, უპირველესად კი ოსური ენის შესასწავლად“. ეს ლიტონი დაპირება არ ყოფილა.

მართლაც, არა მარტო არაქართველთა მნიშვნელოვანი რაოდენობა სწავლობდა უნივერსიტეტში, არამედ მიღებულ იქნა ზომები კავკასიის ხალხთა ენების შესასწავლად. ერთ-ერთი პირველთაგანი სწორედ ოსური ენა იქნა სასწავლო დისციპლინებში შეტანილი. მას კითხულობდა უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამფუძნებელთაგანი პროფესორი გიორგი ახვლედიანი.

უნივერსიტეტში ქალებსაც იმავე პირობებით ლეზულობდნენ, როგორც მამაკაცებს. ოდნავი შეზღუდვაც კი ამ მხრივ გათვალისწინებული არ ყოფილა.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 1918—1920 წწ. მოღვაწეობის საზოგადო მიმოხილვაში“ აღნიშნავდა, რომ ბევრი ქალი შემოვიდა უნივერსიტეტში მისი ვახსნის დღიდან. 1920 წლის შემოდგომის სემესტრისათვის უნივერსიტეტში 880 სტუდენტი ქალი სწავლობდა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აღნიშვნით, „ქალები ყველაზე მეტად სამკურნალოზე არიან, შემდეგ სიბრძნისმეტყველებაზე, მერმე სამათემატიკო-საბუნებისმეტყველოზე“.²

როგორც ვხედავთ, მიღების წესებში ნათლად გამოჩნდა, რომ უნივერსიტეტის შემქმნელები არა მარტო ეროვნულ კარჩაკეტილობას უარყოფდნენ, არამედ ყოველგვარ კონსერვატიზმსაც ახალგაზრდის სტუდენტად შერჩევის დროს. ყოველივე ამან თავიდან აგვაცილა სტუდენტთა საუნივერსიტეტო კონტინგენტის ხელოვნური შემცირება.

უნივერსიტეტს საკუთარი ბეჭედი და დროშა გააჩნდა.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი დებულება ნორმატულად გამოხატავდა ქართველ მოღვაწეთა დიდებულ საქმიანობას ახალი მეცნიერების პირველ ქართულ ტაძარში.

¹ საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფონდი 471, ან. 1, საქმე 5, ფ. 14.

² საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივი, ფ. 471, ან. 1, საქმე 7, გვ. 3—6.

С. М. ДЖОРБЕНАДЗЕ

ПЕРВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

(Резюме)

Тбилисский университет был основан в январе 1918 года по инициативе небольшой группы грузинских ученых во главе с И. А. Джавахишвили.

Весь первый семестр университет действовал, как частное высшее учебное заведение, а со второго семестра начал функционировать, как государственный университет.

В работе рассмотрено первое положение Тбилисского государственного университета и практика его применения.

შინაარსი

ი. დოლიძე — პროფესორ ალექსანდრე ვაჩიშვილის ხსოვნას	5
გ. ინწკირველი — იურიდიული მეცნიერება ახალი ამოცანების წინაშე	7
ვ. ლორია — ადმინისტრაციული კომისიები და ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის ზოგიერთი საკითხი	15
გ. ერემოვი — აჭარის ასსრ კონსტიტუციის შემუშავების ისტორიიდან	29
ბ. ხარაზიშვილი — საზოგადოებრივი უშიშროებისა და წესრიგის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის გახსნის მეთოდოლოგია	45
ლ. ადეიშვილი — მოზარდთა შრომის სამართლებრივი მოწესრიგების ზოგიერთი საკითხი სსრ კავშირში	59
ე. ნეიძე — შრომის დისციპლინის ინსტიტუტის მნიშვნელობის შესახებ საბჭოთა შრომის სამართალში	73
გ. ნადირაძე — სავალიუტო დანაშაულთა ობიექტური მხარის ზოგიერთი საკითხის შესახებ	97
შ. ფაფიაშვილი — მექრთამეობის საქმეებზე ჩასატარებელ საგამომძიებლო მოქმედებათა ზოგიერთი ტაქტიკური თავისებურება	95
ა. ფალიაშვილი — სამოსამართლო-საგამომძიებლო ორგანოებისა და ექსპერტების ურთიერთობა ექსპერტიზის ჩატარებისას	113
ლ. ჯომარჯიძე — მშენებლობის სამართლებრივი რეგლამენტაციის ზოგიერთი საკითხი რევოლუციამდელ რუსეთში	127
ნ. კორძაია-სამადაშვილი — დანაშაულის საკითხები ექვთიმე მთაწმიდელის შრომებში	143
ნ. სუმბაძე — სახელმწიფო ორგანოების საკითხის შესახებ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ ეტაპზე	153
ნ. ლორთქიფანიძე — იურიდიული ფაქტებისა და საბუთების განკუთვნადობა საბჭოთა სამოქალაქო პროცესში	173
ვ. აბაშმაძე — „მართალი სამართლის“ ცნება ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებებში	185
ს. ჯორბენაძე — უნივერსიტეტის ისტორიიდან. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი დებულება	207

СОДЕРЖАНИЕ

И. С. Долидзе — Памяти профессора Александра Вачейшвили	3
Г. З. Инцкирвели — Юридическая наука перед новыми задачами	7
В. А. Лория — Административные комиссии и некоторые вопросы административной ответственности	15
Г. А. Еремов — Некоторые вопросы о разработке конституции Аджарской АССР	29
Б. В. Харазишвили — Расследование преступных нарушений общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения	45
Л. Н. Адейшвили — Некоторые вопросы правового регулирования труда подростков в СССР	59
Е. Г. Неидзе — О значении института дисциплины труда в советском трудовом праве	73
Г. Р. Надирадзе — О некоторых вопросах объективной стороны по валютным преступлениям	87
Ш. Г. Папнашвили — Некоторые тактические особенности следственных действий, проводимых по делам о взяточничестве	95
А. Я. Палиашвили — Взаимоотношение судебно-следственных органов и экспертов при производстве экспертизы	113
Л. С. Джомарджидзе — Некоторые вопросы правовой регламентации строительства в дореволюционной России	127
Н. С. Кордзая-Самадашвили — Вопросы вины в трудах Еквтиме Мтацмидели	143
Н. Д. Сумбадзе — К вопросу об органах государства на первом этапе установления Советской власти в Грузии	153
Н. Д. Лордкипанидзе — Относимость юридических фактов и доказательств в советском гражданском процессе	173
В. В. Абашмадзе — Понятие «martali samartali» в политических учениях феодальной Грузии	185
С. М. Джорбенадзе — Из истории университета. Первое положение Тбилисского государственного университета	207

გამომცემლობის რედაქტორი ი. მჭედლიძე
ტექნიკური რედაქტორი ი. ჩაგელიშვილი
კორექტორები: ლ. თორდუა
 ლ. რაზმაძე

ასაწყობად გადაეცა 9/VIII 66 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16/II 67 წ.
ქალაქი 70×108, I, № 1. პირობ. ნაბეჭდი თაბ. 20.
საარ.-საგამომცემლო თაბ. 15,72.
ტირაჟი 500. უფ. 06496. სტ. უფ. № 1694.

2

ფასი 1 მან. 20 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპ., 1.
Издательство Тбилисского университета, Тбилиси, просп. И. Чавчавадзе, 1.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.